

SZTENDERD – NEM SZTENDERD
VARIÁCIÓK EGY NYELV VÁLTOZATAIRA

SZTENDERD – NEM SZTENDERD

VARIÁCIÓK EGY NYELV VÁLTOZATAIRA

Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia
– Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból
I.

Szerkesztette:

KOZMÁCS ISTVÁN
VANČO ILDIKÓ

ANTOLÓGIA Kiadó
Lakitelek, 2016

A konferencia rendezéséhez és a kötet megjelenéséhez nyújtott
támogatásért köszönetet mondunk

a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programjának

a Pallas Athéné Domus Concordiae Alapítványnak

PADOC

PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS CONCORDIAE
ALAPÍTVÁNY

a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európa Tanulmányok Karának

az Arany A. László Polgári Társulásnak
és
a Gramma Nyelvi Irodának

Szerkesztés © Kozmács István, Vančo Ildikó, 2016
© Szerzők, 2016

ISBN: 978 615 5428 51 7

KIADÓ: ANTOLÓGIA Kiadó és Nyomda Kft.
Tel.: 76/549-045, e-mail: antologia@lakitelek.hu

A BENYÚJTOTT KÉZIRATOKAT
ÉS E KÖTET CIKKEIT LEKTORÁLTÁK:

BEREGSZÁSZI ANIKÓ
BORBÉLY ANNA
CSERNICKSKÓ ISTVÁN
JUHÁSZ DEZSŐ
KOLLÁTH ANNA
KONTRA MIKLÓS
KOVÁCS MAGDOLNA
KOZMÁCS ISTVÁN
LAIHONEN, PETTERI
MENYHÁRT JÓZSEF
NÉMETH MIKLÓS
P. LAKATOS ILONA
PRESINSZKY KÁROLY
PUSZTAY JÁNOS
SALÁNKI ZSUZSA
SÁNDOR ANNA
SINKOVICS BALÁZS
SIPŐCZ KATALIN
SZABÓ PÉTER TAMÁS
SZABÓMIHÁLY GIZELLA
T. KÁROLYI MARGIT
VANČO ILDIKÓ

TARTALOM

Előszó	9
--------------	---

PLENÁRIS ELŐADÁSOK

Susan Gal: Nyelvi sztenderdizáció: modellek és ideológiák	13
Tolcsvai Nagy Gábor: Folyamatos sztenderdizáció: jelen idejű magyar alakulástörténet	29

ATTITÚD, IDENTITÁS, SZTENDERD

Bilász Boglárka: A standard nyelvváltozat és nyelvi ideológiák kétnyelvű környezetben	45
Fazakas Noémi: Erdélyi magyar egyetemisták nyelvi és nyelvhasználati attitűdjei	55
Lucia Satinská: Hungarian or Bratislavan? Identity in language biographies of multilingual families in Bratislava	65
Schirm Anita: A diskurzusjelölőkhöz kötődő attitűdök vizsgálata az osztálytermi kommunikáció kontextusában	77
Vukov Raffai Éva: Nyelvi attitűdök az anyanyelvi nevelésben a Vajdaságban	85

SZÖSZI

SZÖGEDI SZOCIOLINGVISZTIKAI INTERJÚ

Berente Anikó – Kontra Miklós – Sinkovics Balázs: Egy szegedi ő-ző, e-ző és mekegő beszélő nyelvhasználatának és nyelvi attitűdjeinek összefüggései	97
Miklós Kontra: Some methodological problems in the Szeged sociolinguistic interviews	109
Németh Miklós – Bagi Anita – Molnár Mária: Létezik-e olyan, hogyan „az adatközlő nyelvhasználat”?	117

NYELVJÁRÁSOK ÉS KÖZNYELV

Both Csaba Attila: Köznyelvi hatás a háromszéki magyar nyelvjárásban?	131
Gy. Bazsika Enikő: Nyelvjárás – köznyelv irányú nyelvi változások vizsgálata egy nyelvjárásdomináns beszélőközösségben	137
Iglai Edit: A változó nyelv és változó viszonyítási szempontok összefüggésének vizsgálata két határ menti nyelvjárási régióban	149
Juhász Dezső: A Nyitra-vidék nyelvjárásai térben és időben Erővonalak és változási tendenciák	161
Menyhárt József: Ez tart minket össze, a mi saját kis nyelvünk. Sztenderd és nyelvjárás a Csallóközben	173
Presinszky Károly: A magánhangzó-rövidülés vizsgálata a Csallóközben	189
P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit: Standard, standardizáció Nyelvi/nyelvhasználati normák a hármashatár menti kutatások tükrében	201
Sándor Anna: Nyelvjárási színneveink sokszínűségéről	209

SZTENDERD ÉS OKTATÁS

Jánk István: Nem-e magyart tanítunk? – nyelvi alapú diszkrimináció az iskolában	223
Szabó Tamás Péter: Ágencia és a változatosság kezelése magyarországi iskolák nyelvi tájképében	231
Szentgyörgyi Rudolf: Államnyelv, nyelvi sztenderd és anyanyelvoktatás	243
Vančo Ildikó: A szlovákiai és a magyarországi óvodai oktatás törvényi kerete és a standard	251
Névmutató	265
Tárgymutató	271
A kötet szerzői	276
Contents	277

ELŐSZÓ

A 18. Élőnyelvi Konferenciát a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, az intézet mellett működő Arany A. László Polgári Társulás és a Gramma Nyelvi Iroda rendezte 2015. szeptember 18–20-án.

A konferencia arra kívánt reflektálni, hogy a magyar szociolingvisztikai és dialektológiai kutatások évtizedek óta egy többé-kevésbé rejtett viszonyítási ponthoz igazodnak: a standard/sztenderd (irodalmi nyelv, köznyelv) kategóriájához. A sztenderd a magyar nyelvi kultúra (és általában véve a magyar kultúra) egyik sarokkövének, garanciájának számított, de ez a szerep az elmúlt három-négy évtizedben megváltozott. Ez a kategória, amely a magyar nyelvtudomány egyik legfőbb elméleti, hipotetikus és egyúttal tudományosan kodifikálандónak, sőt kodifikálnak tekintett központi változata volt mintegy százötven (akár kétszáz) évig, az elmúlt húsz-harminc évben kikerült a nyelvtudományi leírás fókuszából. Ennek egyik oka a korábbi túldimenzionálás volt, amikor mindent a sztenderdhez mint abszolútumhoz mértek. A másik ok a sztenderd jellegének és státusának vélelmezhető megváltozása. Ez a változás nyilvánvalóan összefügg a Kárpát-medencei magyarság társadalmi és kulturális átalakulásával, kivált az 1990 körül megindult folyamatokkal. A magyar szociolingvisztikai kutatások közel harminc éves intenzív tevékenysége, az eddig felhalmozott kutatási eredmények, valamint a dialektológia korszerűsödése és a szociolingvisztikához kapcsolódása megfontolandóvá tették az áttekintést és az időszaki szintézist.

A 18. Élőnyelvi Konferencia az eddigi kutatási eredményekből a sztenderd mai helyzetéről való ismereteket kívánta tervezetten előtérbe helyezni, kiegészíteni, bemutatni, az összefüggéseket és a változási tendenciákat kimutatni.

A konferencia a következő fő kérdések köré szerveződött:

- Mennyiben változott meg maga a sztenderd?
- Hogyan módosult a státusa, belső rendszere?
- Milyen kép rajzolódik ki a sztenderd és a többi nyelvváltozat közötti viszonyról?
- Egyközpontú és hierarchikus ez a viszony, vagy hálózatszerű?

A konferencián három plenáris előadás és 76 szekcióelőadás hangzott el. A konferencia során egy műhely bemutatkozására és előadásaira is sor került *Kié a terep? Bevonódás, együttműködés, társadalmi felelősség avagy a „sztenderd” kritikai újraértelmezésének empirikus lehetőségei* címmel. A magyarországi résztvevőkön kívül 33 határontúli magyar kutató tartott előadást, valamint 7 olyan kolléga, aki a sztenderdet a magyar nyelvi kontextuson kívülre helyezte, és ennek megfelelően közelített a témához. Az ő jelentkezésük elfogadásával célunk az volt, hogy az élőnyelvi konferenciát – nyelvi és nemzetközi értelemben egyaránt – minél sokszínűbbé tegyük.

Mindezek fényében jelen két kötetben az elhangzott előadások közül 38 előadás írott változata jelenik meg. Az első kötetben szereplő tanulmányok elsősorban a sztenderd és az azon kívül eső nyelvváltozatokkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkoznak. A kötet középpontjában a dialektusok és a szociolektusok állnak, illetve az azokkal kapcsolatos attitűdök, megítélések. Ez azt is maga után vonja, hogy a (nyelvi) identitás, valamint az oktatás és sztenderd összefüggései is ebben a kötetben szerepelnek, hiszen az oktatás és nevelés, azaz identitásunk kialakításának legfőbb elemei sosem függetlenek a környezetünk, azon belül a családunk nyelvváltozatától. S ez nagyon gyakran bizony nem a sztenderd nyelvváltozat.

A második kötetben megjelenő tanulmányok egy jelentős része a sztenderd értelmezési lehetőségeire helyezi a hangsúlyt. Pontosabban azt a problémakört járják körül a szerzők, hogy valójában mit tekintünk sztenderdnek, illetve hogy egyáltalán beszélhetünk-e egyetlen sztenderdről, avagy tanácsosabb sztenderdekről beszélnünk? A nem a magyar nyelv kapcsán megjelenő sztenderddel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó munkák is ebben a kötetben kaptak helyet.

Reméljük, hogy a kötet kedvező fogadtatásra talál, és a következő Élőnyelvi Konferenciák a megelőzőekhez hasonló szakmai színvonalon és jó hangulatban folynak majd le.

Nyitrán, 2016. március 17-én

A szerkesztők

PLENÁRIS ELŐADÁSOK

NYELVI SZTENDERDIZÁCIÓ: MODELLEK ÉS IDEOLÓGIÁK¹

SUSAN GAL

Köszönöm a kedves meghívást, ami egyben megtiszteltetés is. Nagy öröm számomra itt lenni.

A sztenderdizáció már hosszú évek óta izgat, valójában azóta, amikor első terepmunkámat végeztem 1974-ben. Akkor jártam először Felsőőrött, Oberwartban, ahol az oklevelek szerint a Benkők, Adorjánok, Imrék már öt-hatszáz éve magyar nyelvűek. De beszéltek németül is. Tréfálkoztak az őriek, hogy ha az allhau-iek elfelejtenek németül, akkor némák maradnak. De ha az őriek felejtenek el németül, akkor nekik megmarad a magyar nyelv. Ezzel szemben, amikor Magyarországra mentek, sokan mégsem szólaltak meg magyarul. Azt mondták, hogy nem tudnak igazán magyarul. Ez rejtélyes volt számomra. Én magam emigránsok gyereke voltam, és Amerikában azzal büszkélkedtem, hogy nem csak angolul tudok, hanem magyarul is. De Budapesten – szintén 1974-ben – aztán hamarosan felvilágosítottak. Mosolyogtak, mert hajdúböszörményi apámat utánozva, *cüpőt* mondtam *cipő* helyett, és *tengerit*, meg *jösszök*-et. A 70-es években igen türelmetlen hangulat volt a nyelv körül. Ehhez alkalmazkodtak az őriek is, amikor több módon ítélték meg a nyelvtudásukat. 1974-ben a Nyelvtudományi Intézetbe is ellátogattam – amikor az még a Várban volt –, bemutatkozni az akkori igazgatónál, Imre Samunál, aki maga őri származású volt. A tanár úr szobájához vezetett a titkár, és közölte, hogy „a kisasszony töri a magyar szót”, aztán távozott. Imre tanár úr hozzám fordult, barátságosan mondta „foglaljon helyet, mikor érkezett?” Erre zavarba jöttem. Körülnéztem, vajon ki lehet az a harmadik személy, akiről itt szó van? Tudniillik, angolul ugye, nem így udvariaskodnak. Nyilván nagyon sok tanulnivalóm volt.

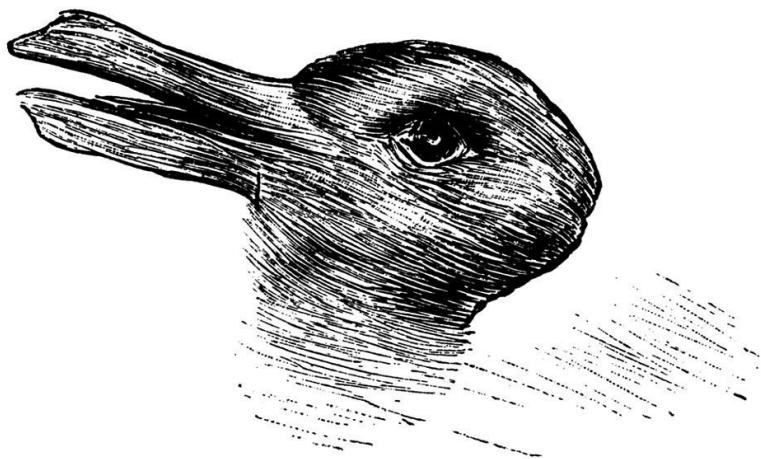
De nem nyelvet kellett tanulnom, hanem nyelvi regisztert – egy nyelvváltozatot. És egy értékrendszert: a nyelvi helyesség sokszor nyomasztó fontosságát. Egy olyan helyességet, amit írók, tudósok, tanárok határoznak meg – a beszédeseményen kívül. Ez konferenciánk témája: nem a nyelvváltozat maga, hiszen

¹ A Nyitrán 2014. szeptember 18–20-án megtartott 18. Élőnyelvi Konferencián elhangzott plenáris előadás szövegét változatlan formában közöljük, s így nem tartalmaz teljességre vállalkozó hivatkozásjegyzéket sem. Az idézetek, képek forrását a szövegben megadjuk, az írás témájával összefüggő szakirodalmi ajánlás a tanulmány végén található.

senki sem beszél sztenderdül, vagyis csak sztenderdül, hanem a sztenderdizáció az a szociolingvisztikai folyamat, amit egy bizonyos ideológia hajt, és ami létrehoz egy sztenderd rendszert, egy rezsimet. Igaz, hogy a sztenderdizáció „javítja” a nyelvet. De tesz rosszat is. Jó az, hogy nyelvi normát ad, lexikont bővít, társadalmi szolidaritást tud létre hozni. De hoz hierarchiát, hatalommal való visszaélést, megalázást is. Érdeemes megvizsgálni, hogyan is működik.

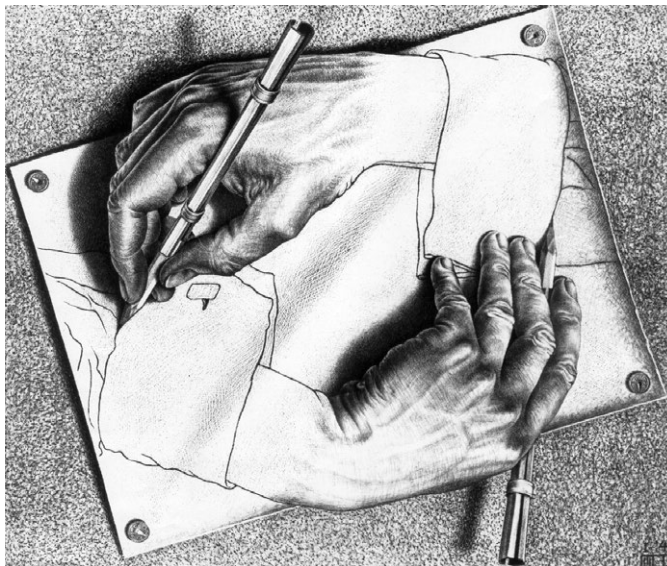
Ez a rendszer aránylag új dolog, és igazi európai termék. Nem csak regiszterről van itt szó, hanem egy metafogalomról, regiszterképzésről (*enregisterment*). Háromféle elképzelést köt össze: elképzelést a beszélőkről, az értékekről és a nyelvi variánsokról. Az elképzelések nyelvi ideológiát alakítanak, egy meta-fogalmat. Kedvelem az ideológia szót, mert emlékeztet arra, hogy „idea” (tehát kognitív), „ideál” (tehát normatív) és „ideológia”, tehát politika is. Nem negatív manipulációs értelemben, nem becsapó értelemben vett ideológia. Inkább egy felfogás vagy keret; nézőpont, amiből mindig számos létezik. Mint a szem, ami beállítottság és cél szerint értelmez egy képet.

A beszédmód értelmezéséhez is szükséges egyfajta beállítottság. Wittgenstein nyuszi-kacsája ezt sugallja. Ideológiákkal világokat alakítunk. De paradox módon a keret eltünteti saját létét. Elfelejtjük, hogy sosem csupasz tényről van szó, saját alkotó képességünk mindig benne van a képben.

1. kép. Joseph Jastrow híres kacsá-nyúl ábrája
(The mind's eye. Popular Science Monthly, 54, 299–312.)

Mint ahogy Escher rajzán is látszik. Ilyen elképzelések segítségével beszélünk, cselekszünk, interpretáljuk egymás szavait és gesztusait, mindig a beszédesemény kontextusában.

2. kép. M. C. Escher: Rajzoló kezek. 1948.²

Az előadásomnak három célja van: 1. Elidegeníteni a sztenderd rendszert, hogy jobban lássuk. 2. Megvizsgálni szemiotikai (jeltudományi) működését. 3. Feltárni egy pár ellentmondását, ellenkezését, változását. Kezdjük az elidegenítéssel...

1. A sztenderd rendszer elidegenítése

Az alábbi térkép³ igazán nem idegen! Hasznos, mint szemiotikai technológia, ami a sztenderd rendszert normalizálja, hogy természetesnek vegyük, magától értetődőnek. Nem csak reprezentál, hanem állítja és feltételezi a nyelv–állam–nemzet–terület közötti szoros, egy–az–egyben kapcsolatot. Ez egy nagyon jó térkép, mert még a kétnyelvűséget is feltünteti, csíkokkal. Éppen ezért tanulságos, mi minden marad el, mit takar el a sztenderd rezsím legjobb térképe:

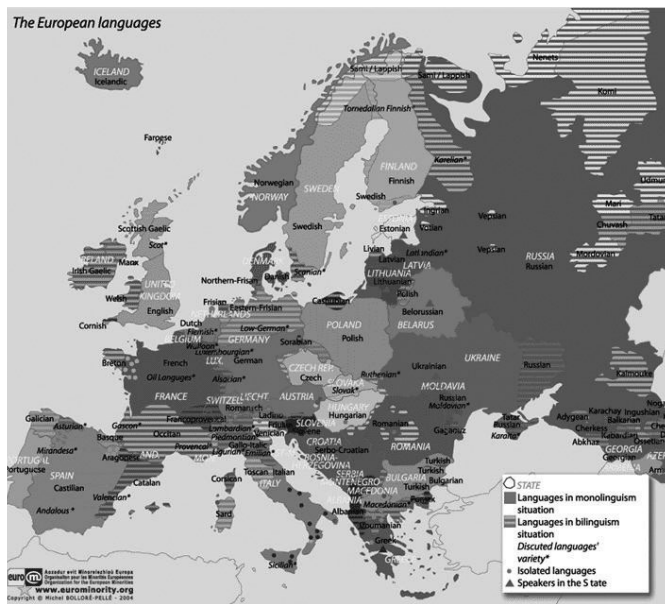
- 1) Vajon kétnyelvű egyénekre vagy kétnyelvű közösségekre utalnak a csíkok?
- 2) Mennyire használják, tudják a két nyelvet, milyen funkciókban? A térkép államhatárt jelez, feltételezi, hogy nemzeti jelentősége van a nyelvnek; igaz ez?

² <https://www.nationalgalleries.org/whatson/on-now-coming-soon/the-amazing-world-of-m-c-escher/exhibition-highlights-23614>

³ <http://www.eurominority.org/version/maps/map-european-languages.asp>

- 3) Mennyire hivatalos a két nyelv?
- 4) Hol vannak a nem-területi változatok, például az angol, vagy a felekezeti nyelvek, vagy a bevándorlóké?

Azt sugallja a térkép, hogy objektív. Mintha nem lenne nézőpontja. Pedig van.

1. térkép. Az európai nyelvek térképe

Ez kiderül, mikor más feltételezésekből indulunk ki. Nézzük meg, hogy más rendszerben mi jelzi a beszélő nemzeti identitását. Johann Zahn 17. századi német tudós Európa népeiről is írt. Nem említ nyelvet egyáltalán. Helyette bizonyos tulajdonságokat vélt észrevenni a beszédben és az embertípusban. „Az olaszok nyelve őrzöngő, az angoloké nyafogó, az olaszok börtönörök, az angolok szolgák.” Vegyük észre, hogy összepasszol, rímel a beszéd és az embertípus tulajdonsága: őrzöngő börtönör, nyafogó szolga. Majd még visszatérünk az ilyen ikon-, tehát képszerű gondolkozáshoz.

Pár évtizeddel Zahn után (1720-as évek) a stájeri Völkertafel⁴ ábrázolta Európa nemzeti típusait, egy kicsit ironikusan, tulajdonságaik szerint – a spanyol, a francia, az olasz, a német, az angol, a svéd, a lengyel, a magyar, a moszkvai orosz, a török, a görög. „Nyelv” mint kategória itt sem létezett. Nézzük meg, mit találunk a magyarról: szokása – hűtlen, karaktere – kegyetlen, esze – még szegényebb, mint az angolé, minősége – vérszomjas, öltözéke – színes, miből van túl sok neki? – mindenből,

⁴ [https://de.wikipedia.org/wiki/Völkertafel_\(Steiermark\)#/media/File:Völkertafel.jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Völkertafel_(Steiermark)#/media/File:Völkertafel.jpg)

hogyan hal meg? – tűzzel, vassal. (Persze, ez az imázs a török háborúra, Rákócziékra vonatkozik, osztrák szempontból nézve.) A nyelvi szokások tudásként jelennek meg, nem mint nemzeti embléma. A svéd szereti a nyelveket, a magyar tudása latin.

3. kép. Ismeretlen festő: Die Völkertafel. (Staiernmark, 18. század eleje)

Hasonló rendszerről van magyarországi adatunk is. Vörösmarty Mihály édesapja nagy magyar patrióta volt. Lelkesen vett részt a II. József németesítő intézkedései ellen indult magyar mozgalomban. De fiait – Mihályt is – 1811 és 1816 között Székesfehérvárra küldte „német szóra”, tanuljanak németül. A szlovák nyelv tanulását is erősen javasolta. A fiúk ezt ellentmondásként élték meg, de a papa nem. Így mesélt erről Mihály öccse, Vörösmarty János, 1863-ban (Dávidházi 2004: 63).

„Az iskolában majd minden gyermek pantalon és kaputot kapott Szüleitől, kértük Atyánkat, kegyeskedne nekünk egy pantalon nadrágot és kaputot varratni – fiaim, még én varratok nektek ruhát, addig nem lesz se kaput, se pantalon... nem azért akartam, hogy ti németül tanuljatok,

hogy németek legyetek. Látjátok, én sem teszem le a' magyar zsinóros ruhát, és sarkantyús csizmát, mert magyar akarok maradni.”⁵

Tehát a magyar ruha fontosabb nemzeti embléma volt, mint a nyelv. Egy közös nyelv használata nem mindig azt jelezte, hogy a két beszélő közös nemzeti-közösséghez tartozott. A nyelvek funkciója rendezett volt, de nem sztenderdizált. Ez a táblázat például a korai 20. századi macedón és dél-ázsiai rendszert mutatja – a levelezés, üzleti ügyek, családi levelezés és piaci alku mind más-más nyelven zajlott. Szituációhoz kötött kommunikációs eszköznek számított a nyelv, nem identitásjelzőnek. A sztenderdizáció volt az az elmélet, ami megjelenítette, kiírta, előírta, hogy a nyelvek legyenek párhuzamosak minden funkcióban, minden beszélő számára.

Nem-sztenderd nyelvhasználat		
	Dél-Ázsia	Macedónia
Hivatalos levél	perzsa	oszmán török
Földvásárlás bejegyzése	marathi	oszmán török
Üzenet a rokonoknak	telugu	szláv
Vallási szertartás	szanszkrit	egyházi ószláv görög
Üzlet a gyümölcskereskedővel	tamil	bolgár szláv görög

1. táblázat

Mint a nemzet és nyelv között, úgy a tér és nyelv közötti kapcsolatnál is sok megoldás van és volt. A hindu–buddhista gondolkodásban a mandala alak kulcsszerepet játszik. Két elemből áll, a mag [manda] és a héja [la] ismétlődik. Délkelet-Ázsiában a huszadik századig ez a modell rendezett minden kulturális szférát: az építésztől, a textildíszítéstől, a filozófiában és a politikában is. A királyságok területe úgy nézett ki, mint a mandala⁶.

⁵ Dávidházi, Péter 2004. Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Akadémiai Kiadó: Budapest.

Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza

<http://mek.oszk.hu/04700/04740/html/gyulaivm0001/gyulaivm0001.html>

⁶ szanszkrit *mandala* 'kör, ív, körszelet, korong'. A kép forrása: [https://en.wikipedia.org/wiki/Mandala_\(Southeast_Asian_political_model\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Mandala_(Southeast_Asian_political_model))

2. térkép. Délkelet-ázsiai mandala államok

A versengő hercegek (mint héj) a nagy királyok (a mag) körül helyezkedtek el, közeledtek vagy visszahúzódtak, eset szerint. A fő érték a kifinomultság volt. A központok úgy nyerték meg és tartották meg hatalmukat, hogy minél finomabb beszédet, szertartást állítottak elő. Minél finomabb, annál jobban bizonyították közelségüket az istenekhez és jogukat a hatalomhoz. A nyelvi határok, mint az államhatárok, fokozatosak voltak – több, illetve kevesebb elegancia –, nem hirtelenek és merevek, mint az európai térképen.

Ezek után kérdezzük meg – mikor és hogyan lett a nyelvből nemzeti jel? Erről az ismert, bonyolult folyamatról csak pár szót szeretnék mondani. Angol és skót filozófusok proponálták azt a forradalmi gondolatot, hogy a politikai jogsultság nem örökölt királyi jog, és nem is egyszerűen a népességtől származik, hanem a szavak közvetítése által jön létre. Tehát a kormányzás tekintélye törvényből és alkotmányból születik. Ez a civil köztársaság. A nagy francia forradalom erre épült. Azt hirdették, tanuljon a nép franciául, hogy részt vehessen az államigazgatásban. Herder és Fichte (1807) más német filozófusokkal együtt ezt a kulcsgondolatot fejére állította. Ne a nép tanuljon nyelvet, hanem a nyelv határozza meg, ki tartozik a néphez: „Ahol van egy elkülöníthető nyelv, ott van önálló nép, amely államot

érdemel, hogy magát függetlenül kormányozza.”⁷ Az állam úgy képviseli a népet – függetlenül minden törvénytől –, hogy a nép az államnyelven beszél. Ezt a logikát végiggondolva: ezért van baj olyankor, ha a nyelv tele van idegen anyaggal, és az ország tele van többnyelvűvel. Így lett a „nyelv tisztasága” politikai ügy, és lett politika tárgya a kétnyelvű beszélő is.

2. A sztenderd rendszer értékei, jelkapcsolatai

A mandala, a Vörösmarty papa nyilatkozata, a Völkertafel: ezek különböző nyelvrezsim tárgyai. A nyelvrezsim összehasonlító: különbségeket tesz egymás mellé. Számítalan olyan különbség létezik, amit az adott ideológia nem vesz tudomásul, eltöröl (*erasure*). De van olyan különbség, amit kiemel. Összeilleszti a nyelvi vonást valami embertípussal. A beszédesemény kontextusában a nyelvi jelenség rámutat az ember kategóriára – mint index. Tulajdonságot is kapnak a jelek. Itt kétféle jelről van szó: az index szomszédosságot, közelséget jelez a jel és tárgya között (mint mutató). Az ikon viszont hasonlóságot jelez. Egy nyelvváltozat lehet egyszerre *indexikus*, *mutató* és *ikonikus* is. Charles Peirce, amerikai filozófus volt e fogalmak inspirálója, ahogy a magyar származású Thomas Sebeok is. A regiszter is egy három sarkú jelkombináció: a) a jel, b) a tárgy, amire mutat, és c) a metafogalom, ami összekapcsolja őket. Mikor ez a három össze van kötve, akkor regisztert képeztünk (*enregisterment*). Hogy mi számít jelnek, mire mutat, mihez áll közel, mihez hasonlít, mivel áll kontrasztban – ez a metafogalom. Így minden közösségben valami keret, valami nézőpont határozza meg, hogy mi képez regisztert.

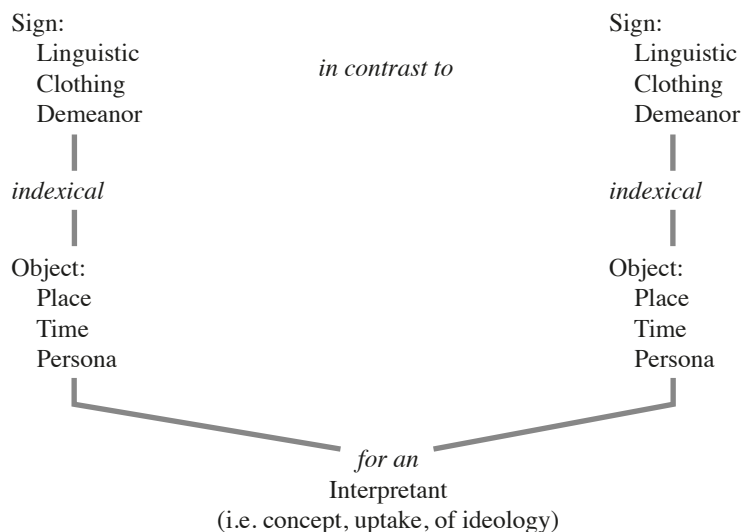
Mikor Johann Zahn úgy vélte, hogy az angolok szolgálalelkűek és nyafognak, akkor valami hasonlóságot (*ikonikus* kapcsolatot) gondolt felismerni az emberkategoría és a beszédmód között. Nem csak annyit mondott, hogy a nyafogás rámutat az angolra, mint index, hanem hogy a beszédmód (képzelt) tulajdonsága hasonlít, képet ad a beszélő képzelt tulajdonságáról. Hogy a tulajdonság jellemző a beszélőre. Az index mellé ikont varázsolt. Ezt a folyamatot ikonizációnak hívjuk. És jön hozzá még egy szemiotikai lépés: a beszélők magyarázatot találnak ki arra a hasonlóságra, amit ők maguk egy nézőpont segítségével megálmodtak. Zahn talán azt mondaná, hogy azért nyafog az angol, MERT szolgálalelkű. Okot csinálna az elképzelt korrelációból. A beszédmód mintha evidenciát nyújtana a lélek mivoltáról.

⁷ Suphan 1883: 347. Suphan, B. (Ed.). 1883. Herders Sämtliche Werke, Bd. 23. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

<http://www.languageonthemove.com/herder-an-explainer-for-linguists/>

„...wo eine besondere Sprache angetroffen wird, auch eine besondere Nation vorhanden ist, die das Recht hat, selbstständig ihre Angelegenheiten zu besorgen, und sich selber zu regieren...” Fichte, Johann Gottlieb: Reden an die Deutsche Nation. 1807: 395.

<http://gutenberg.spiegel.de/buch/reden-an-die-deutsche-nation-411/13>

1. ábra. Regiszterképzés sematikusán

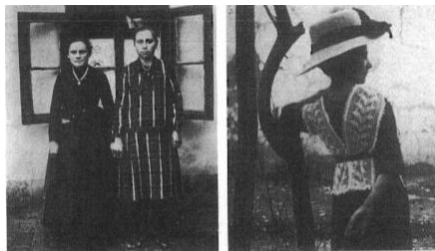
Hadd adjak egy példát, mielőtt a sztenderd rezsimhez fordulunk. Baranya megyében is végeztem terepmunkát, a kisvárost Bólynak hívják. A lakosság fele német anyanyelvű volt, de mindenki tudott magyarul. Viszont kétféle németet különböztettek meg: az úgynevezett paraszt nyelvet és iparos nyelvet (Bäuerisch és Handwerkerisch). Sok részletben különbözött a két regiszter (szociáldialektus), és kétféle ember-típusra mutatott. A 19. századtól az ötvenes évekig mindenki vagy az egyik vagy a másik kategóriába tartozott. Tehát a különbség nem csak a nyelvre volt érvényes, az emberre is. Sőt mindenféle cselekvésre: öltözködést, szórakozást, építkezést, főzést, mindent lehetett iparosán vagy parasztosan csinálni. A helyi ideológia elkülönített kétféle tulajdonságot, értéket, egy tengely két oldalát. A paraszti sztereotípa, mind beszédben, mind emberben, így szólt: egyszerű, visszafojtott, régimódi, eredeti. Az iparos az ellenkezője mindenben: díszes, cifra, újító, változatos.

Iparos	Földműves
cifra/elegáns	egyszerű
újító	régimódi
változatos	eredeti
díszes	visszafojtott
iparos nyelv	paraszt nyelv

2. táblázat. Nyelvideológiai ellentétek Bólyban

Az iparosok többféle titulust és megszólítást használtak, más fonetikai rendszerük volt, többet adtak a külsőségekre, a kommunikációra. Jól mutatja a különbséget a két

életvitel között ez a két kép (Kovács Katalin tanulmányából⁸) ami körülbelül egyidőben készült, megörökíteni egyidős fiatal leányokat. Ha tudjuk a kulturális ellentéteket, nem kétséges, hogy melyik a földműves és melyik az iparos.

4. kép. Bólyi földműves és iparos leányok öltözete

Egyik fél sem fogadta el a másik értékeit, de kiegészítették egymást. Absztrakt módon kifejezve a helyi gondolkodást: a beszéd nemcsak mutatója volt az embertípusnak, hanem ikonja is.

De ami igaz egy felfogás, egy ideológia szerint, nem feltétlenül igaz egy másik szerint. Macedóniát már említettem. A 20. század elején a nyugat-európai vendégek mindig emlegették a macedón soknyelvűséget. A nyugatiak saját egynyelvűségüket vették normálisnak, ezért a variált macedón nyelvi szokásra magyarázatot kerestek. A többnyelvűség mintha a hűtlenséget sugallta volna az anyanyelvvel szemben. Úgy gondolták a nyugatiak: a heterogén nyelvhasználatot biztos ingadozó, hűtlen természet és társadalom hozhatta létre.⁹ A macedónok büszkén elismerték, hogy a soknyelvűség jellemző rájuk: elfogadták, mint indexet. De nem fogadták el, hogy ez hűtlenséget jelez. Az ő szemszögükből ez hibás következtetés volt. Szerintük csupán egy nyugati gondolkozás hamis kivetítése. Elutasították azt, amit mi ikonizációnak hívunk.

Ez mutatja, hogy többnyelvűségből lehet regisztrert csinálni; lehet Labov-féle változókból is. És lehet nyelvekből is képezni. A nyelv lehet index és ikon egyszerre. Rákosi Jenő, német anyanyelvű budapesti újságíró a 19. század végén rajongott a magyar nyelvért, összehasonlította más európai nyelvekkel. Ami számunkra érdekes, az a bizonyítás módja, eszköze:

„Európában a magyar nyelv elemei közt ugyanazokat a jellemző tulajdonságokat, sajátságokat és törvényeket találjuk, melyeket magában a magyar emberben és környezetében... Ki nem ismeri a német házépítést,

⁸ Kovács Katalin 1990. Polgárok egy sváb faluban. A két világháború közötti Németbóly társadalmának alapvonásai. Tér és társadalom 4. évf. 1990/1. 33–76.

⁹ „The Levantine type in the area between the Mediterranean and Balkan is psychologically and logically, truly a wavering form, a composite of Easterner and Westerner, multilingual, superficial, unreliable” (Ehrenpries, Mordecai 1928: 12. *The Soul of the East: Experiences and Reflections*. New York: The Viking Press.).

a maga erkélyeivel, százféle tagoltságaival! És ki ne tudná, hogy a német [...] épp úgy beszél, ahogy épít, ide-oda szökő hangsúllyal, elnyalt s elharapott szótagokkal... *Nézzék meg a magyar parasztházat: az utcára a lakórész [utána] a gazdasági rész, az istálló, így végig ... És nézzék meg a magyar nyelvet hozzá, amely nem cifrázza magát hangsúlyokkal... és ha egymáshoz viszonyba hozza a szókat, egyszerű ragozással teszi, nem töri át a szót...nem hajlít... elül eresztí a szót magát...aztán hozzátoldja a ragot, mint a házhoz a mellékhelyiségeket...*” (Rákosi 1914)¹⁰.

Ez talán manapság szórakoztató, de Rákosi nem viccelt, és a megfigyelései megállják a helyüket ma is, igazat írt a nyelvekről. De szelektíven figyelt, elnyelte a sok hasonlóságot a német és magyar között. Az ideológia eltörölte a nem passzoló tényeket.

A sztenderd rendszer olyan jelenség, mint a többi modell, amit eddig bemutatam. De más értékeket, más tulajdonságokat emel ki és „talál” a nyelvvaltozatokban és a beszédmodokban. A világot ketté választja: így létrehozza a modernitást és a tradíciót a nyelvi szférában. Nyelvfunkcióból is kétféle van, információs és emocionális – mint ahogyan az egy Unió jelentésben is megtalálható: „Köztudott dolog, hogy egy nyelvnek két funkciója van: kommunikatív, t.i. az információ átadása a legegyszerűbb értelemben, és szimbolikus, ami kulturális tulajdonságokhoz van kötve, például a nemzeti identitáshoz”¹¹. Ehhez jön más tulajdonság is. Mint a többi modellnél, itt is kiegészítik egymást a két oldalon található tulajdonságok. Így ábrázolnám a modell ellentéteit:

Nyelvideológiai ellentétek a sztenderd rezsimben.	
racionalitás	érzelem
üzlet, profit, pénz	család, élvezet
információ	szimbólum
univerzális	partikuláris
új/haladás	régi/tradíció
kozmopolita	autentikus
központ	periféria
város	vidék
személytelen	meghitt
írott/művelt	szóbeli/tudatlan
szisztematikus/helyes, szabályos	szabálytalan vagy „hibás”

3. táblázat

¹⁰ Rákosi Jenő 1914. A nyelv kultusza. In: A magyarságért. „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság Kiadó. <http://mek.oszk.hu/08700/08772/08772.htm>

¹¹ Gazzola 2006: 394. (Gazzola, Michele 2006. Managing Multilingualism in the European Union: Language Policy Evaluation for the European Parliament. Language Policy 5 (4): 393–417.

Ez nem pontos, csak illusztráció. De gondolom, ismerős.

A sztenderd rendszer sugall egy kognitív topográfiát, ahol a hivatalos nyelv beszélői elfoglalják a csúcst és a centrumot. És sejtet egy kronológiát is, ami szerint azok, akik a csúcson állnak, azok képviselik a haladást a régivel szemben. Fontos, hogy nem csak nyelvet és embertípust, hanem bármilyen kulturális jelenséget lehet ezzel a szisztémával kategorizálni. Melyik nyelvi jelenség számít a hivatalosnak, a helyesnek – ez állandóan változik, mint a divat. Persze mind a két oszlop tulajdonságait magasra értékeljük – helyzet és cél szerint. Érdekes, hogy a hivatalos regiszter állítólag mindenkié, és mindenki elismeri (ezért univerzális). De ez képzelt dolog: sokan fel- és elismerik, de nem tudják használni. Bourdieu ezt jól elnevezte: a hivatalos változat szimbolikus uralkodása. Hozzáteszem, aki nem sztenderdül szólal meg, mikor a helyzet követeli, az ikonizáció áldozata lehet: megalázva érezheti magát. Például mint én Imre Samunál. A hibás beszéd „hibás” embert jelez, az ideológia értelmében: vidékit, műveletlent. Még akkor is – mint Felsőőrött sokszor előfordult – ha más nyelven művelt volt.

3. Ellentmondások, ellenkezések, változások

Hadd mondjak egy pár szót a sztenderd rendszer ellentmondásairól és változásairól. Ahogy felépül egy ilyen rendszer, máris támadják a beszélők, újra-elemezik, kifordítják, ellenkeznek vele, „játszanak vele”. Szeretnék az ilyen „komoly játékból” négy variációt bemutatni, ami változást hoz a mai európai nyelvpolitikában.

Első variáció: Azt a kontrasztot, ami a rendszert képzi, meglehet ismételni azon tárgyak között, amelyeket az egyik oldalon találunk. Ezt a folyamatot fraktál rekurziónak (*fractal recursivity*) lehet hívni. A kontrasztot ismételjük. A fraktálgeometria szerint így lehet képezni egyre bonyolultabb testeket, ábrákat. Tegyük fel, hogy egy regionális változat hívei sztenderd rendszert kívánnak kialakítani a regionális nyelvjárásból. Lehet az kisebbségi nyelv is. Ez nehéz feladat politikai, gazdasági és társadalmi szempontból – de nem lehetetlen. Iskola, tankönyv, nyelvtan, szótár, tanárképző, állami engedély – ez a szociológiai része a dolognak. A szemiotikai része azt követeli, hogy a regionális-kisebbségi változatok – ezek eddig vidéki, családi formáknak számítottak – ketté lesznek választva, az eredeti különbségek újratermelődnék a regionális nyelven belül. Lesz ’helyes’ és ’hibás’ nyelvjárás. Például a katalán mozgalom sikeresen megtette ezt a spanyol államnyelv rendszere ellen. A nyereség az, hogy most már katalánul is lehet „modernül, személytelenül, városiasan” fellépni, hangzani. A veszteség – ha az – abból ered, hogy lett olyan katalán beszélő, aki most kétszeresen stigmatizált, a sztenderd katalánnal szemben hibás és a spanyollal szemben is. Az amerikai angol enyhébb példa; Norvégiában sikerült két hivatalos nyelvet bevezetni. Sok *fractal* megoldás létezik.

E lépést megfogalmazta egy kisebbségi ügyekkel foglalkozó európai kutató-

csoport 1996-ban. Azt kérdezték: mire jók a kisebbségi nyelvek. Javaslatuk sokatmondó. Először megállapították, mint már említettem, hogy a kisebbségi nyelvek értékei a sztenderd modell érzelmi, meghitt, autentikus oldalát jelzik. Aztán ajánlottak egy fraktál rekurziót: azt proponálták, hogy a kisebbségi nyelveknek lehet gazdasági, racionális értékük és funkciójuk is, nem csak érzelmi és nemzeti. Azt javasolták, hogy keressünk pénzt velük! Ez meg is történt: A kisebbségi nyelveknek kitaláltak egy új, racionális, univerzális (gazdasági) funkciót. Például a kanadai szappanárusok a párizsi piacon quebequois felirattal kínálják az árut, ami nagyon tetszik a párizsiaknak, sokat vesznek a kínált áruból, mert egzotikus, de mégis ismerős, ezáltal *aranyosnak* tűnik. Más példa: az ír regionális nyelvű utcátáblák biztosan nem az őslakóknak szólnak. Ők kiismerik magukat tábla nélkül is. Kétségtelen, hogy nemzeti politika, etnikai szolidaritás is mutatkozik az ilyen tábla használatával. De ezen túl csábítók a regionális nyelvű feliratok a turistáknak is. Bóly például így próbálja vonzani a német vendégeket.

A második variáció a nemzetközi színteret illeti. Láttuk, hogy egy nemzeti sztenderd változat modern és racionális értéket képvisel az országon belül. Ezt újratermeli az iskolarendszer, az állam autoritása és pénze. De kívülről nézve – megint nézőpontról van szó – a többi nemzeti nyelvhez hasonlítva a sztenderd változat autentikus; meghitt értéket sugall, szolidaritást/családias kapcsolatot teremt azok között, akik beszélnek. És mint Rákosi Jenő szépen megmutatta, lehet nemzeti sztereotípiát is beleolvasni. De ha a nemzeti nyelvek játsszák az autentikus szerepet, akkor ki vagy mi lesz a modell racionális, városias nyelvváltozata? Vagy vége lesz az egész „modernitás” rendszernek? Nincs vége. Az Európai Unió kitalált egy „modern” nyelvi habitust, ami körülöleli a nemzeti nyelveket és egyúttal kontrasztban áll velük: A háromnyelvűség.

„Az európaiak beszéljenek három nyelvet, anyanyelvükön kívül egy üzleti nyelvet és még egy nyelvet saját örömükre.”¹²

Érdemes észrevenni: itt megint azok a tulajdonságok és ellentétek szerepelnek, mint valaha: üzlet/érzelem. De a nyelvek másképp vannak beosztva. Gondolná az ember, hogy nagy különbség van az egynyelvűség és a háromnyelvűség között. De tévedés. A nemzetközi szintéren a háromnyelvűség azt a társadalmi csúcspontot jelzi, amit a fővárosban a sztenderd változat biztosít. A sztenderd rendszer él és virul, még a nemzetközi szinten is, fraktál ismételtetés, fraktál rekurzió segítségével.

Ennek a rendnek van következménye, amit egy ausztriai eset példájával világítok meg. A bécsi egyetemre sok Karintiából származó, vidéki, szlovén anyanyelvű diák jár. Ezek otthon nem szerettek a szlovén iskolába járni, de megtették szüleik kedvéért. Hiszen a szülői generáció keményen harcolt a hetvenes években, hogy egy-

¹² „Europeans should speak their mother tongue plus two other languages, one for business, one for pleasure.” European Parliament 2009.

általán legyen kétnyelvű iskola. De mikor felkerülnek Bécsbe a fiatalok, más légkörbe kerülnek, érzik az európai szeleket. Rájönnek, hogy elegáns dolog háromnyelvűnek lenni. Németül anyanyelvi szinten tudnak, és már óvodától tanulnak angolul. De hol az a harmadik nyelv, ami élvezetként vagy anyanyelvként kell a multilingvális sztenderd rendszerben egy igazán elit, elegáns személynek? Fellendül érdeklődésük a szlovén nyelv iránt. Nagy lelkesedéssel indítanak klubot, összejövetelt, bulikat rendeznek, a szlovén nyelv használata érdekében – Bécsben, de otthon nem.

A harmadik variáció: átültetni bizonyos nyelvi formákat a „tradicionális oszlopból” a modernbe. Dél-Mexikóban egy bennszülött maja népcsoporthoz tartozó fiatalokból álló együttes hip-hop és hasonló zenét játszik és énekel, de spanyolul. Maja érzelműek, de nem akarnak régimódinak tűnni. Az egyik vezér a nagymamáját faggatta, hogy tanítson a csoportnak régi maja szavakat, amiket a fiatalok nem tudtak. Ezeket beépítették az új dalokba, mint a legmodernebb maja kifejezéseket. Persze a többi fiatal is átvette őket, új és modern jelentőséget kaptak. A baszk nyelv ugyanígy boldogul a fiataloknál, átértelmezve, a spanyollal vegyítve, mint új baszk, Spanyolországban.

Végül, egy negyedik variációt említenék. Lehet teljesen új és aktuális tulajdonságokat toldani a sztenderd rendszerhez, modellhez. Például a számi (lapp) nyelv Svédországban főleg vidéket, visszamaradottságot jelez. De van egy mozgalom, ami azt hirdeti, hogy aki így beszél az természetbarát, bio-védő beállítottságú, a svéd hivatalos nyelvet beszélővel szemben. Átértékelés, átpolitizálás révén a hivatalos nyelvváltozat természet elleninek hangzik. Politikai centralizáció és anticentralizáció szintén működhet így. A dél-francia, provenszál nyelvek jó példák erre. Manapság olyan gyerekek is tanulják őket, akiknek nincs családi kapcsolatuk vele, de a szülők pártolják a Párizs-ellenes politikát, amit a helyi nyelvi változatok jeleznek az országos szintéren. Lehet ez anti-bevándorló politika is, lehet bio-politika. Persze ennek van fordított verziója: mikor a kormányzó központ hevesen beleszól a nyelvi ügyekbe, ott nem csak etnicitásról, identitásról van szó: az államnyelvek mindig biztonságban élnek, állami támogatással. Minden kormányprogram, ami egy államnyelv „veszélyeztetett” állapotát hirdeti, és úgynevezett „nyelvvédő, nyelvtisztító” programot akar, az központosítással fenyeget, vagy éppen tekintélyvel és kirekesztést kíván elérni, valamilyen népcsoport ellen. Mert a centrum fogja megkülönböztetni az „igazi” és hamis/hibás beszélőket. Ez így van Amerikában, és a Kárpát-medencében is. Mint jól tudjuk, a nyelvvideológia sosem csak a nyelvről szól. Sosem ártatlan.

De pontosan ezért, a sztenderd rendszer tanulmányozása nyújt bizonyos vigaszt, talán reményt is. Mert a szemiotikai folyamatok állandóan működnek, állandó változást tesznek lehetővé. Végül a sztenderd rendszer maga is változhat. Előny jól ismerni a rendszert, amiben élünk, tudni a logikáját, mire reflektál, mit fejez ki, mit tud talán létrehozni a nyelv sokfélesége segítségével.

Ajánlott irodalom

- Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 2nd ed. Verso: New York.
- Bauman, Richard–Charles Briggs 2003. *Voices of Modernity: Language Ideologies and the Politics of Inequality*. Cambridge University Press: New York.
- Bourdieu, Pierre 1991. *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press: Cambridge, MA.
- Duchene, Alexandre–Monica Heller (eds.) 2012. *Language in Late Capitalism. Pride and Profit*. Routledge: New York.
- Eckert, Penelope 2012. Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of variation. *Annual Review of Anthropology* 41:87–100.
- Errington, Joseph J. 2008. *Linguistics in a Colonial World: A story of language, meaning and power*. Blackwell: London. (free access online)
- Gal, Susan 2006. Contradictions of standard language in Europe: *Social Anthropology* 14:2:163–181.
- Gal, Susan–Kathryn Woolard eds.: 2014. *Languages and Publics: The Making of Authority*. Routledge: New York.
- Irvine, Judith T.–Susan Gal 2000. Language ideology and linguistic differentiation. In: Paul Kroskrity (ed.): *Regimes of Language*. School for American Research, Santa Fe, New Mexico. 35–84.
- Inoue, Miyako 2006. Standardization. In: *Encyclopedia of Languages and Linguistics*, 2nd edition. Vol. 12. Keith Brown ed.: Elsevier: Oxford. Pp. 121–127.
- Kroskrity, Paul szerk.: 2000. *Regimes of Language: Ideologies Politics, Identities*. School for American Research: Santa Fe, NM.
- Schieffelin, Bambi–Kathryn Woolard–Paul Kroskrity eds.: 1998. *Language Ideologies: Practices and Theory*. Oxford University Press: New York.
- Silverstein, Michael 1996. Monoglot “standard” in America: Standardization and metaphors of linguistic hegemony. In: D. L. Brenneis and R. K. S. Macaulay (eds.): *The Matrix of Language: Contemporary Linguistic Anthropology*. Westview Press: Boulder, CO. PP. 284–306.
- Urla, Jacqueline 1993. Cultural politics in an age of statistics: Numbers, nations and the making of Basque identity. *American Ethnologist* 20:4:818–843.

FOLYAMATOS SZTENDERDIZÁCIÓ: JELEN IDEJŰ MAGYAR ALAKULÁSTÖRTÉNET

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

1. Bevezetés

A sztenderd (más megfogalmazásban a standard, az irodalmi nyelv, a köznyelv) magyar nyelvváltozat megléte vagy meg nem léte, jellege, funkciói és használóinak köre hosszú ideje heves viták tárgya, nem csak a nyelvtudományban. A kérdéskör egyrészt alapvető a magyar nyelv leírhatósága szempontjából, másrészt nyilvánvalóan fontos kulturális jelenség, amely a kommunikáció, a közösségi kultúra és az ezekkel szorosan összefüggő értékszerkezet egy meghatározó tényezője.

A sztenderd nyelvtudományi és tágabb kulturális keretű értelmezésének számos változata van Európában. E magyarázatok közül több is erősen ideológiai töltésű, olyan nem nyelvi szempontokat visz rá a fogalom interpretációjára, amelyek távoliak attól. A jelen konferencián és általában a tudományos kutatásban azonban maradjunk józanok, korábbi ideológiák helyett ne vigyünk újabbakat a sztenderd jelenségének magyarázatára.

Amikor a magyar sztenderd mai helyzetéről beszélünk, abból érdemes kiindulni, hogy

- 1) minden közösség autopoietikus jellegű, vagyis önmagát alkotja újra folyamatosan, közösségi cselekvéseivel, önreflexív módon, más közösségektől autonóm (nem izoláló) elkülönülésben, közegben (vö. Luhmann 1998);
- 2) a nyelv és a kultúra eleve a közösség lényege, tehát a közösség önalkotása, amely azután visszahat a közösség önalkotására saját nyelve és kultúrája révén;
- 3) a nyelvi sztenderd ennek a történeti folyamatnak egy jellegzetes fejleménye és egyben alkotója, maga is történeti jelenség.

Van tehát sztenderd nyelvváltozat a magyar nyelvben és nyelvhasználatban, bár – kissé paradox módon – keveset tudunk róla. A magyar sztenderd konstruktum (Szilágyi N. Sándor után), de nem haszontalan és fölösleges, nem mesterséges, sőt nem is tragikusan elhibázott konstruktum, hanem sokak által használt nyelvváltozat. A 18. Élőnyelvi Konferencia számos előadója is ezen a nyelvváltozaton szólal(t)

meg. Egy másik szempontból nézve nem a nyelvi elnyomás mindent eluraló, önmagá lényegéből eredően kegyetlen eszköze. Ennek a tudatában érdemes a sztenderdről beszélni.

A most következő előadásban az alábbi szempontokat veszem sorra: a sztenderd fogalma, eszmény és eszményi változat; a kodifikáció eredményei; a nyelvi variabilitás; nyelvi változás; a nyelvi és a közösségi, kulturális változások kölcsönhatása és eredményei, az ezredfordulós nyelvi, társadalmi és kulturális tagolódás; mit tudunk a mai sztenderdről. A jelzett szempontokról e helyt röviden lehet szólni, a kérdéskör további kutatást igényel. E kutatásnak az összefüggésekre, a szintézisre kellene összpontosítani; a részekről (például egyes, a sztenderd szempontjából fontos nyelvi változókról vagy a nyelvi attitűd fő jellemzőiről) viszonylag sok tudható, az egész nyelvhasználati rendszer mozgásirányairól és motivációs tényezőiről azonban kevés az ismeret.

2. A sztenderd fogalma, eszmény és eszményi változat

A sztenderd fogalma a magyar nyelvelméletben két karakteres megfogalmazást kapott.

Benkő Loránd értelmezésében (Benkő 1988) a sztenderd eszményi és normatív nyelvváltozat. Ez a magyarázat egyrészt tartalmazza a történeti hátteret, vagyis a sztenderd kialakulásának és kialakításának kulturális és politikai (közelebbről nemzetpolitikai) okait. Másrészt egybefoglalja a leírás (tehát a megállapítás) és az előírás kettősségét. Az eszmény az a tökéletes jelenség, amely ritkán valósul meg egészében, inkább az emberi törekvések célja. A norma orientáló minta, amely – bár elvontan – de szabályokban vagy szabályszerűségekből ténylegesen megvalósul egy közösség gyakorlatában (l. Tolcsvai Nagy 1998).

Kontra (2006: 578) másfelől, szociológiai és szociolingvisztikai szempontokból közelíti meg a sztenderd fogalmát. Eszerint a sztenderd

„az a dialektus, amelyet az írott szövegekben többnyire használnak, amelyet a művelt magyar beszélők beszélnek, és amelyet a magyarul tanuló idegen ajkúaknak tanítanak. E változat szókincsét és nyelvtanát szótárakban, illetve nyelvtanokban kodifikálják. Vagyis ez a kodifikált norma”.

A magyar nyelvi sztenderd kiterjedt nyelvtervezési műveletek során és eredményeként alakult ki. Ez a folyamat nem zárult le: mint ahogy minden élő nyelv és nyelvváltozat változik, úgy van ez a sztenderddel is. Tehát sokkal inkább folyamatos sztenderdizáció van, mint kész sztenderd (Milroy–Milroy 1985).

A 18–19. század fordulóján nem véletlenül történt meg a magyar sztenderdizáció fő szakasza, a szelekció (a sztenderd céljának megfelelő nyelvváltozatok kivá-

lasztása) és a kodifikáció (a sztenderd nyelvváltozat fő jellemzőinek a rögzítése nyelvтанban, szótárban és helyesírási szabályzatban). E nyelvi és kulturális folyamat fő kezdeményező tényezője volt:

- a modern nemzetfogalom kidolgozása és megvalósítása, a nemzeti egység megalapozása a nemzeti nyelv által is;
- a nyelvi eszmény, a helyes és eszményi magyar nyelvváltozat kiválasztása és további kidolgozása, elterjesztése, összhangban a polgárosodással és a nemzeti műveltségi eszménnyel. E tényezők a 19. és 20. század során tartalmukban változtak, jelentőségük azonban az ezredfordulóig változatlan maradt.

A sztenderdizációs folyamatok nem a semmiből keletkeztek. A fenti két tényező mellett fontos szerepet kapott és kap ma is, az előző kettő szoros egységében:

- a fogalmi és nyelvi fluencia (gördülékenység): vagyis az a képesség és készség, hogy a világot, a világ jelenségeit a beszélő ember viszonylag könnyen felismerje, mentálisan, fogalmilag feldolgozza és nyelven ki is fejezze;
- az identitás, közelebről a nemzeti és csoportidentitás: a sztenderd az elit nyelvváltozata, műveltségi (literátorok), társadalmi (kis- és középnemesség) és társadalmi-gazdasági (polgárság) rétegek önazonosságának megjelenítőjeként, eltérő mértékben és jelentőségben a 18. század vége óta folyamatosan.

Tudvalévő, bár részletes kutatás nem készült erről, hogy a durva társadalmi átalakítások és történelmi megrázkódtatások többször (például 1945 és 1990 után) nagymértékben megváltoztatták a sztenderd közösségi, kulturális közegét, miközben maga a sztenderd látszólag nem sokat változott.

A fent röviden megnevezett négy tényező szerepe elvitathatatlan, az eltérő sztenderdértelmezések ellenére, vagy inkább azok általános, létezésüket elfogadó, de értéküket sokszor kétségbe vonó álláspontja mellett is. A történeti folyamatokkal utólagos ideológiai elvárások alapján nem hasznos hadakozni.

3. A kodifikáció eredményei

Mivel a sztenderd mint nyelvváltozat részben nyelvtervező eljárások eredménye, ezért a sztenderd magyar rendszerének helye a leírásban és a kodifikációban (a kettő nagymértékben azonos) reflexiót kíván. Fontos tényező, hogy mikor készültek a kodifikációk, milyen nyelvi tartományokban, milyen hatókörrel. Kodifikálás legutóbb lényegében az 1950-es és 60-as években történt. A Nyelvűvelő kézikönyv is azt a szemléletet és állapotot képviseli, amelyet az ezzel foglalkozók az 1950-es és 60-as években kialakítottak. A kodifikálás legfőbb területe a nyelvтан (az 1961–62-ben megjelent akadémiai grammatika), az értelmező szótár és annak kéziszótár változata (ez utóbbi 1972-ben jelent meg) és a helyesírási szabályzat, valamint az iskolai nyelvтанok.

Mivel az említett korszakban a magyar nyelvleírás egy jó része egybecsúsztatta a leírást és az előírást, ezért vizsgálni kell a kérdést: statikusnak tekinti-e a magyar nyelvtudomány a sztenderdet? Az akadémiai nyelvtan, annak utódai, valamint az értelmező kéziszótár szemlélete szerint a sztenderdet késznek és ténynek lehet tekinteni. Azonban az ekképp körülhatárolt sztenderd és sztenderdizáció részletes kritikai elemzései nem készültek el, a reflexió általában a kodifikálás elutasításáig vagy a helyesléséig terjed ki. A felmerülő problémák megfogalmazása máig nem történt meg. Így például Lanstyák István (1995: 1181) tanulmányában a példaként hozott *egészségügyi ház* (Ro), *egészségügyi központ* (Szl), *rendelőintézet* (Mo) államnyelvi változatok tárgyalásakor nem derül ki, hogy ezek a sztenderden belüli vagy azon kívüli változatok, és az első kettő egy-egy külső régió nyelvének része-e, ezáltal a magyar nyelv állami változatai sztenderdjébe tartozik kodifikált jelleggel.

A korábbi korszakokkal ellentétben az ezredfordulón nincs központi kodifikáló szervezet, intézmény. A kulturális reflexióban a teljes tradícióközpontúság és a teljes intuícióközpontúság között minden lehetséges változat előfordul (l. Tolcsvai Nagy 2009). Ebben a helyzetben a gyakorlat és gyakoriság, valamint a stabil minták (használhatóság, mentális hozzáférhetőség könnyűsége vagy nehézsége) szolgálnak orientáló mintákként a kodifikált formákat keresők, a kodifikált formákhoz igazodni kívánók számára. Az így formálódó összetett közegben gyakran zavarba ejtő módon mutatkozik meg a használati kényszerből (a nyelvi újítások használati módjának meghatározási szükségéből) eredő kodifikálás folyamat jellege, a nyelvi változás és a stabilitás és instabilitás közötti állandó termékeny ingadozás és kölcsönhatás. A sztenderd funkcióinak változásai (az ezredfordulón kivált), a sztenderd történetisége itt meghatározó tényezők.

4. A nyelvi variabilitás leírásai

A nyelv rendszerszerű változatossága ma már elismert tény a nyelvtudományi kutatások legtöbb ága számára, akkor is, ha e felismerés következményei nem épültek még be a nyelvleírásokba minden esetben. Továbbra is szembenállás és feszültség van a nyelvi gyakorlat és a nyelvváltozatok nyelvtudományi rendszerei között. Látni kell, hogy nem egyszerűen a nyelvjárás – sztenderd kettősségről van szó.

A magyar nyelvet illetően különböző modelleket dolgoztak ki kutatók az utóbbi három évtizedben. Az egyik ilyen modell a két hagyományosan elkülönített változattípus, a nyelvjárás és a köznyelv elkülönítéséből és összehasonlításból építkezik (vö. Kiss Jenő 2006). E rendszerben a nyelvjárások területi nyelvváltozatok: „A nyelvjárásokat úgy mutathatjuk be, ha a köznyelvhez viszonyítjuk őket, különbségek és azonosságok rendszerében” (Kiss 2006: 518). Eszerint mind a nyelvjárás, mind a köznyelv önálló, teljes rendszer, potenciáljukban azonosak. A különbségek nyelvjárás – köznyelv párba állítva a következők:

- felhasználási terület: familiáris, intim, munkahely – nyilvános, iskola, hivatal, tudomány beszélt és írott nyelv;
- használói kör: alsó társadalmi réteg – közép- és felső rétegek;
- területi elterjedtség: kötött, szűkebb – kötetlen, elvileg teljes;
- kommunikációs hatókör: csekély, korlátozott, kis megértési hatókör – optimális, korlátlan, maximális megértési hatókör.

A másik jelentős modell a Labov-féle módszertanra alapított szociolingvisztika. E modellben és a hozzá tartozó vizsgálatokban változók: iskolázottság, lakhely, nem, életkor szerint történik a nyelvi változatok kutatása és leírása (eredményeit l. Kontra szerk. 2003).

Milyen ábra mutatkozik meg a magyar nyelv változatairól e kutatások alapján? Kétős kép, amely csak részben találkozik:

- 1) dialektológiai: nyelvjárási régiók, nyelvi változók területi elterjedése alapján, köztes fehér foltokkal, üres régiókkal (l. Juhász 2001).
- 2) szociolingvisztikai: nyelvi és társadalmi változók mátrixa, tényleges régiókhoz nem köthetően (l. Kontra szerk. 2003).

A két leírás csak kevés ponton mérhető össze, és egymást kiegészítő egymás mellé helyezése is újabb elméleti és módszertani nehézségeket vet föl.

Az utóbbi években az eltérő leírási módok és a mögöttes elméletek szintéziskísérletei is alakulóban vannak. T. Károlyi–P. Lakatos–Iglai (2013: 320) munkája reflektál az itt megfogalmazódó kérdésekre:

„a többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolás a nyelv kulturális dimenziójának megjelenítésében is többletet ad a hagyományos ábrázolással szemben, hiszen a területi elterjedtséget mutató térképlapokon nemcsak az látszik, hogy az adott közösség használja, megőrizte az adott denotátumot s annak nevét, hanem az is, hogy milyen az adott denotátumhoz kapcsolódó lexéma lokális és társadalmi disztribúciója. Élesen elkülönül a vizsgált lexémák országhatáron inneni és túli közösségi beágyazottsága azáltal, hogy a használati gyakoriságot az ábrázolási technika hozzárendeli a szociokulturális, azaz életkori és iskolai végzettségi változókhoz.”

Ennek fényében különösen fontos, hogy az identitás és a kulturális folytonosság sokkal erősebb közösségi szervezőerő kisebbségben, mint a többségiekben:

„A magyarországi beszélőközösségekben a kulturális folytonosságnál, a múlthoz való viszohnál sokkal határozottabban mutatkozik meg a jelen-

hez való kötődés a felfelé való igazodásban, a standard lexémaváltozatok magas használati gyakoriságával, s ezzel egy másfajta, a tágabb közösséghez kapcsolódó identitás megvallásában” (T. Károlyi–P. Lakatos–Iglai 2013: 320).

5. A nyelvi változás

A nyelvi változást eredményező emberi, nyelvi cselekvésre az jellemző, hogy a beszélőközösségben és a nyelvi rendszerben végbemenő változás az egyedi nyelvhasználati esemény végrehajtójának legtöbbször nem célja. A beszélő a közvetlen beszédhelyzetnek megfelelően beszél, saját nyelvi tudásához képest valamilyen újdonságot létrehozva, de nem a teljes rendszer megváltoztatásának tudatos céljával. A nyelvi változás eredménye, de nem célja a cselekvésnek (ez a láthatatlan kéz elméletének lényege; vö. Keller 1990). Az ilyen cselekvésnek az egyik kimenete a közvetlen szándékolt beszéd-cselekvés eredménye az adott helyzetben, a másik a rendszerre ható eredmény nem szándékolt hatása.

A nyelvhasználati események során a megkonstruált nyelvi szerkezetek egy jó része ismétlődő jellegű. Egy másik részük módosítón ismétlődő, a harmadik részük pedig újító, innovatív (l. Croft 2000). Az innovációk motivációihoz hozzájárul a beszédhelyzet heurisztikája, a tudott sémák alkotó alkalmazása.

A mai magyar nyelvi gyakorlatban számos terjedő nyelvi változás, innováció mutatható ki, nem csak a hagyományos nyelvművelő jelenségek köréből. Néhány jelenséget érdemes szóba hozni a teljes nyelvi gyakorlatból (példákat l. lejjebb):

- szemantikai kiterjesztés;
- idegen szavak otthoniasítása;
- lenizáció (fonológiai erőzió), professzionális beszédben is;
- mondatszerkesztés: például élőnyelvi tagmondat-összekötés monologikus, írott, tervezett szövegben;
- szövegszerkesztés: bennfoglaló szövegalakítás közömbös vagy formális helyzetben is (új elektronikus kommunikációs formákban: e-mail, komment);
- stílus: szleng → közömbös stílus irányú tendencia;
- az Ikea-udvariasság terjedése.

6. A nyelvi és a közösségi, kulturális változások kölcsönhatása és eredményei

Ezredfordulós nyelvi, társadalmi és kulturális tagolódás

A magyar nyelvközösség – csakúgy, mint a régióbeli nyelvközösségek – fokozatosan (bár a korábbiakhoz képest gyorsan) átalakítja saját belső szerkezetét, átértel-

mezi közösségfogalmait és a nyelvváltozatok rendszerét, funkcióit. Diffúz és kiáradó folyamatok egyaránt tapasztalhatók minden irányban.

Ebből a szempontból érdekesek az egyes nyelvjárási régiók közötti „üres” területek, az, hogy e területeken mi történik. Például

„A színesebb nyelvjárástípusok visszaszorulásának nemcsak az átmeneti sávok szélesedése a következménye, hanem az is, hogy körülbelül a Budapest–Szolnok tengely mentén új közép-magyarországi regionális köznyelvi zóna van kialakulóban, amelyben a szóban forgó Budapest környéki nyelvjárás is lassan feloldódik” (Juhász 2001: 266).

A nyelvjárások visszaszorulása összetett jelenség, amely dialektológiai és szociolingvisztikai szempontokból egyaránt mérhető. Eszerint (vö. Kiss 2006: 521)

- a közép- felsőfokú végzettek, magas pozícióban lévők hagyják el a nyelvjárást;
- városok, város közelében, nagyobb településeken a nyelvjárás jobban visszaszorul, mint kisebb, társadalmilag kevésbé rétegzett, kevésbé mobilis településen;
- a nyelvjárás először a meghatározó nyilvános beszédhelyzetekben szorul vissza, miközben a nyilvános beszédhelyzetek száma nő: posta, bolt, templom nyilvánosnak kezd számítani;
- nemzedék szerint: először a fiatalok körében;
- statisztikailag: csökken a nyelvjárást beszélők száma.

E közegeben a sztenderd szintén módosul. Megváltozása erózió és bővülés egyszerre, népi kategorizációval és kodifikációval. A történeti folyamat része

- a teljes funkciókör egy részének a visszaszorulása, például a nyilvános színterek egy részében a formalitás lazulása, az írott szövegek (levél) helyett az sms, chat, blog módosító hatása, amelyet a média általában terjeszt;
- a populáris nyelvváltozatokból kifejezések és eljárások be- és felengedése;
- a tekintély gyengülése.

A jelzett folyamatokat szociolingvisztikai adatok is alátámasztják. Kontra (2006: 578) adatai szerint a *suksük*, *szukszük* alakok használata az adatközlők szerint: mindkettő helytelen = standard beszélő, 39,9%; *suksük* helytelen = félstandard beszélő, 29,8%; mindkettő helyes = nemstandard beszélő, 25,8%.

Tágabb keretben szemlélve több olyan folyamat azonosítható, amely egyszerre érinti a nyelvi rendszer változatait és a nyelvközösség szerkezetét. Ide tartozik a populáris nyelvváltozatok gyors és alkotó keletkezése és alakulása, valamint a külső régiók viszonylagos elkülönülése.

Az ezredfordulón a magyar nyelvközösség és a magyar nyelv szociokulturálisan is értelmezett belső rendszerét a következőben lehet vázolni:

- 1) paraszti (falusi: földműves és kézműves) nyelvjárási térségek, csoportok és hálózatok, amelyekre jellemző:
 - a kumulálódó kultúra elsősorban a hagyomány megőrző (replikatív, ismétlő) jellegén alapul;
 - a térség szerkezete inkább statikusan hálózatos, a szomszédos települések közötti sűrűbb kapcsolatokkal (vallási és egyházi, házassági, vásáros kontaktusokkal), a távoli csomópontok között kevesebb kapcsolattal;
 - az egyének a(z) egyetlen csoporttagságuk (faluközösségbe tartozásuk) önazonosságával kerülnek más, hasonlóan anyaközösségük által meghatározott személyekkel kapcsolatba; több esetben tágabb vonatkozásokkal és erős reflexív, önreflexív regionalitással.
- 2) városi eredetű vagy annak tartott populáris térségek, csoportok és hálózatok, amelyekre jellemző:
 - a kumulálódó kultúra elsősorban a hagyomány feldolgozó, újító (innovatív, nem replikatív, ismétlő) jellegén alapul,
 - a nyelvi kapcsolatokat a személyes mozgás (utazás, migrációs, mobilitás) növekvő mértéke befolyásolja, azok egyre kevésbé vannak helyhez kötve,
 - az egyének több beszélőközösségbe (ezek személyes központú hálózatába) tartoznak, az önazonosságot az anyanyelvváltozat (vernakuláris) és a további elsajátított nyelvváltozatok egyedi (személyes és csoport-) rendszere adja.
- 3) sztenderd beszélői térségek, csoportok és hálózatok, amelyekre jellemző:
 - a kumulálódó kultúra elsősorban a kodifikált nyelvváltozat megtartásában és kiművelésében nyilvánul meg, de az innovációt is befogadva,
 - a sztenderd nyelvváltozat kiművelése, kodifikálása és kiterjesztése szintén hálózatalvűen történik vagy történik, részben központilag is irányított intézményes hálózattal, a magas kultúra és annak nyelvváltozata(i) nem kötődnek egyetlen térséghez (a történetileg többszörösen újraerősödött Budapest-központúság ellenére),
 - a legreflexívebb, a leghatásosabban önreflexív, azaz önmagát meghatározó és önmaga környezetét kijelölő típus.

Az ezredfordulón a Kárpát-medencei magyar nyelvi térség sajátos képet mutat. Egyszerre van jelen és érvényesül 1) a szerves fejlődésen, nyelvjárási és paraszti néprajzi és városi hagyományokon alapuló régióhálózat, 2) a Trianonban meghúzott államhatárok szerinti régiók rendszere (a kettő nem azonos, a második számos helyen mesterségesen metszi az első), 3) a kommunikációs társadalom helyhez,

földrajzi ponthoz vagy térséghez egyre kevésbé kötött, dinamikus, állandóan változó hálózatait, amelyekbe bárhol, bármikor be lehet lépni.

7. Mit és hogyan lehet tudni a mai sztenderdről?

A kiterjedt szociolingvisztikai kutatások ellenére valójában keveset tud összegezni a magyar nyelvtudomány a magyar sztenderd nyelvváltozat ezredfordulós állapotáról. A meglévő leíró nyelvtanok lényegében adottnak tekintik a sztenderdet, míg a szociolingvisztikai kutatások eddig csupán számos jelentékeny, de nem minden meghatározó nyelvi területre kiterjedően határolták körbe a sztenderd nyelvhasználók, illetve nyelvhasználat körét.

A magyar sztenderd – és általában a magyar nyelvváltozatok rendszere – megközelítéséhez, a már meglévő adatok felhasználásával és újraértelmezésével a funkcionális nyelvelmélet felhasználása ígér új eredményeket. E gazdag és sokirányú nyelvtudományi irányzat azzal bővítheti a leírás eredményeit, hogy legelső elvében a használat és a rendszer egységét hangsúlyozza elméleti keretben és módszertanában (vö. Givón 2001, 2002, Kemmer–Barlow 2000, Langacker 1987). Ennek megfelelően a nyelv leírásában rendszer és használat egységének érvényesülnie kell: használati alapú empirikus adatokkal kell és lehet dolgozni.

A funkcionális keretben: a jelentés meghatározó a nyelvi konstruálásban, rugalmas és dinamikus, enciklopédikus és nem autonóm, használaton és tapasztalaton alapul, perspektívált, amelyet a beszélők interakciók során hoznak létre, interszubjektív cselekvésekkel, társadalmilag és kulturálisan szituált kogníciók során. E cselekvéseknek rendszer szinten alapvető összetevője a képiség: ugyanazt a tapasztalatot többféleképpen lehet megkonstruálni nyelvileg, különböző motivációk készítésére (vö. Langacker 1987, Croft 2009, Verhagen 2005, Geeraerts–Kristiansen–Perisman eds. 2010).

A funkcionális megközelítés a beszélő perspektíváját érvényesíti. Ezért a nyelv

- szociális tény, mert a nyelvhasználatban megfigyelhető szabályszerűséget, vagyis a kulturálisan meghatározott és változataiban fenntartott sémákat egy specifikus közösség valósítja meg, és
- kognitív tény, mert a közösség tagjai a szabályszerűségek belső reprezentációjával rendelkeznek.

A nyelvi interakciók során a kooperatív imitáció és adaptáció, valamint az ellenkezés és elkülönülés egyszerre érvényesül. A tudattalan figyelem, a kollektív tendenciák mentális reprezentációja megerősíti és újraalkotja a tendenciákat. Ebben az értelemben a szociolingvisztikai változó: ugyanannak a nyelvi funkciónak az alternatív módokon történő kifejezése. Az általánosan elterjedt *pendrive* kifejezés felvidéki magyar megfelelője *kulcs* vagy *USB-kulcs*. Ez a megoldás világosan jelzi az alterálást és az innovációt.

Az ekképp jellemezhető sztenderdizáció mint folyamat egyszerre képviseli és megvalósítja a sztenderd korábbi szociokulturális tényezőinek megváltozását. E folyamatban döntő tényező az ezredfordulón 1) a nemzetfogalom átértelmezése, 2) a polgár fogalmának megváltozása, a viselkedési normák többféleségének legitimitása és gyorsabb változása, 3) a vélemény- és szólásszabadság 1990 utáni megvalósulása, 4) a világ megismerésének és nyelvi leképezésének kognitív és kulturális variabilitása, és a négy tényező megváltozásának következtében a sztenderd abszolút norma jellegének gyengülése. Ezekhez az alaptényezőkhöz további kulturális tényezők járulnak:

- a) a közösségi szemantikák, az egyes térségi résztvevők (nem tudományos) önreprezentációinak a jelentéstana, koherenciája;
- b) közösségalkotó ideológiák, mítoszok, az emlékezet, hagyomány és történelem szabad értelmezése;
- c) egyéni és csoportos elkülönítés, elkülönülés, rendszerkülönbségek;
- d) egyén és közösség összetett és perspektivált viszonya, az individualizáció;
- e) a globalizáció és a közösségi vagy regionális egyediség együttes megléte;
- f) a kommunikációs jellegzetességek és színterek, a média, a nyilvánosság jelentőségének növekedése;
- g) a tudományos kutatás jellege és eredménye az egyes kulturális és ideológiai résztvevők szerint, az önreflexív visszacsatolás.

Ugyanakkor a sztenderd meglétét és funkcionálását erősíti 1) a közösség összetartó erejeként a közös értékek fenntartásának és tudatosításának egyetemes szociálpszichológiai igénye, 2) a nyelv mint emberi tevékenység eszményi megvalósulásának keresése, megvalósításának igénye, a lehetséges változatok közül, 3) a magyar nyelvjárások alakulástörténetében megmutatkozó kiegyenlítődési folyamatok.

8. Sztenderd és nyelvi újítás

A sztenderd és a nyelvi újítás viszonyának jelzésére példaként érdemes néhány innovációs jelenségekört megemlíteni a mai magyar nyelvi gyakorlatból. Ezek az eljárások a kreatív népi kategorizáció új eredményei, általános fogalmi eljárásokkal, de más tapasztalati alapra építve.

(1) lexikai újítások

- a) *csipogó* 'elektronikus hívókészülék, amely egyszerű hangadással jelzi tulajdonosának, hogy meghatározott helyről keresik' (→ *rácsipog*)
- b) *ekéz* 'szid, becsmérel, bírál, rossz színben tüntet fel'
- c) *elérhetőség* 'személy posta- és villanypostacíme, telefonszámai'
- d) *gyúr vmire* 'készül vmire, erősen összpontosítva és nagy munkával előkészít vmit'

- e) *lejön /a szerről/* 'leszokik /kábitószerről'; *az jön le* 'az válik érthetővé'
- f) *megmondóember* 'a politikailag helyesnek vélt álláspontot valamely közös-ség számára a médiában közlő személy'

(2) szószemantikai kiterjesztések

- a) a *be* igeekötő kiterjesztései: *beakciózik, beduzzog, behal, behisztizik, bepróbálkozik, betámad, betanít*
- b) a SEBESSÉG, a GYORS MOZGÁS fogalmának metaforikus kifejezései:
 - i) *döf* 'gyorsan halad járművel'
 - ii) *dönget* 'gyorsan halad járművel'
 - iii) *kilő* '1. gyorsan elindul járművel 2. nagymértékben és gyorsan emelkedik (pl. tőzsdei árfolyam)'
 - iv) *tép* 'gyorsan halad járművel'
 - v) *zúz* '1. gyorsan közlekedik járművel (motorral, autóval) 2. hangos, erősen ritmusos rockzenét játszik'

Mindegyik (2)-ben felsorolt szójelentés a sebesség és az agresszivitás összejátszásán alapul: a szavak eredeti támadó, életre vagy tárgy épségére veszélyes jelentését forrástartományként metaforikus kiterjesztéssel a nagy sebességű mozgásra mint céltartományra alkalmazzák (a metafora szemantikai szerkezetére l. Lakoff–Johnson 1980, Kövecses 2005).

(3) grammatikalizáció, részeként fonológiai erózió

asszem, h (hogy), lécci, mittomén, soxor, szal, sza (szóval), sztem, tát (tehát), tod (tudod), tom (tudom), valszeg, vok (vagyok)

(4) mondat szerkezetek, azaz jelenetek összekötése (az alábbi idézet harmadik mondatában, a második és harmadik tagmondat között)

„Magyarországon valaha több mint tíz üveggyár működött, mára alig maradt néhány. Ennek egyik oka a világot elárasztó, silányabb minőségű, ám jóval olcsóbb kínai dömpingáru. Szerencsére ma már újra van egy olyan vevőkör, amely hajlandó itthon is megfizetni a jobb minőséget, ez az érdeklődés is közrejátszhatott abban, hogy a több mint százhusz éves salgótarjáni öblösüveggyártás újraindulhatott” (Magyar Nemzet 2014. szeptember 16. 6. Velkei Tamás: Munkásokat vonz az újranyílt üveggyár).

Vajon a fentebb röviden említett nyelvi jelenségek részei-e a magyar nyelvi sztenderdnek vagy sem? E nyelvi jelenségek kodifikációja nem vagy alig megy végbe, s ha igen, lényegében csak informálisan. Mivel nincsen kodifikáló gyakorlat és intézmény, és a lehetséges kodifikáció paraméterei és változnak, a kérdésre többféle

válasz adható. Azt meg lehet állapítani, hogy a sztenderd kodifikált rendszere változik, és e változás összetett, sok területen történik. A sztenderd határai helyenként elmosódnak, más nyelvváltozatokkal, főképp a populáris változatokkal érintkeznek. A változások a gyakorlatban történnek meg, gyakoriságuk és elterjedtségük jelentékeny a sztenderd beszélők és színterek körében. Ugyanakkor nem tudjuk pontosan, kik beszélik a sztenderdet, hiszen például többféle elit van, de azok nem kapcsolódnak egyöntetűen a sztenderdhez. Emellett a kodifikáció lehetőségeit is újra kell értelmezni, mert az ezredforduló utáni helyzetben a kodifikálók kiléte és legitimitása bizonytalan.

9. Összefoglalás

Az előadás a magyar sztenderd nyelvváltozat ezredforduló utáni helyzetét mutatja be a következő szempontok szerint. 1) A sztenderdnek számos magyar nyelvtudományi és kulturális, ideológiai értelmezését dolgozták ki az abszolút normától a fölöslegességig és a felettes énig. 2) A sztenderd egyetemes jellemzői között alapvető a rögzített sztenderd és sztenderdizáció avagy szerkezet és művelet egysége: szelekció, kodifikáció, kiterjesztés, szétkülönbözés; nincs örökre kész nyelvváltozat. 3) A nyelvi gyakorlat válasza a sztenderdizációra a szociolingvisztika adatai szerint körvonalazódik, az eddigi nyelvtudományi kodifikáció alapján. 4) A mai magyar nyelvközösségben kismértékben történik sztenderdizáció, a kodifikáció, kiterjesztés vagy az irányított szétkülönbözés csak egyes kommunikációs területeken megy végbe, korlátozott hatókörrel. A kodifikációs és azt követő műveletek elveszni látszanak a nyelvművelés körüli ideológiai küzdelmekben, amelyek kulturális érdekkörök anyagilag és hatalmilag motivált mozgalmi tevékenységei. A sztenderdizáció intézményei elbizonytalanodtak, meggyengültek, két fő okból: i) a sztenderd tekintélye elleni támadások miatt, ii) ez a folyamat része a társadalmi és kulturális átalakulásnak, amely a pluralizmus nyelvi és kulturális tényezőit erősíti. 5) Szintézis: a magyar sztenderd történetileg változott az elmúlt kétszáz évben, funkciói először szaporodtak, majd korlátozódnak, presztízse növekedett, a 20. század végén csökkent. Társadalmi bázisa gyökeresen átalakult: a művelt nemesi beszélőközösség után a polgári középosztály dolgozta ki és terjesztette el, az 1950-es években a lefelé irányuló programos homogenizálás eszköze lett, majd az ezredforduló táján a formálódó új társadalmi csoportok különböző irányokban alakítják a sztenderdet, miközben más nyelvváltozatok (nyelvjárások, városi populáris nyelvváltozatok és a határon túli magyar régiók) is funkcionális erőt nyertek. A jelen folyamatokban a közösségi önalkotás, az egyéni és csoportidentitás, a kreativitás (a dinamikus fogalomalkotás, közös jelentésképzés és a szerkezeti kreativitás), valamint az interkulturális hatások a különбözés egységének nyelvi és kulturális tényezőit erősítik.

Hivatkozások

- Benkő Loránd 1988. Irodalmi nyelv – köznyelv. In: Kiss Jenő–Szüts László szerk.: *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 15–33.
- Croft, William 2000. *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. London: Longman.
- Croft, William 2009. Toward a social cognitive linguistics. In: Evans, Vyvyan–Pourcel, Stephanie (eds.): *New Directions In Cognitive Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 395–420.
- Geeraerts, Dirk–Kristiansen, Gitte–Perisman, Yves (eds.) 2010. *Advances in Cognitive Sociolinguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Givón, Talmy 2001. *Syntax. An introduction*. Revised edition. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Givón, Talmy 2002. *Bio-linguistics. The Santa Barbara lectures*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Juhász Dezső 2001. A magyar nyelvjárások a 20. század elején. In: Kiss Jenő szerk.: 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 262–316.
- Keller, Rudi 1990. *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Tübingen: Francke Verlag.
- Kemmer, Suzanne–Barlow, Michael 2000. Introduction: A usage-based conception of language. In: Barlow, Michael–Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-Based Models of Language*. Stanford, California: CSLI Publications. vii–xxviii.
- Kiss Jenő 2006. Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc–Siptár Péter szerk.: *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 517–548.
- Kontra Miklós szerk.: 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Kontra Miklós 2006. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. In: Kiefer Ferenc–Siptár Péter szerk.: *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 577–594.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Lanstyák István 1995. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*. 1175–1183.
- Luhmann, Niklas 1998. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Milroy, James–Milroy, Lesley 1985. *Authority in Language. Investigating Language Prescription and Standardization*. London: Routledge & Kegan Paul.

- T. Károlyi Margit–P. Lakatos Ilona–Iglai Edit 2013. Kulturális és nyelvi változás a változó régióban a hármas határ mentén. In: Szoták Szilvia–Vargha Fruzsina Sára szerk.: *Változó nyelv, nyelvváltozatok, területiség*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó. 320–332.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Budapest: Akadémiai. 1998.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. In: Borbély Anna–Vančoné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk.: *Nyelvi-deológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem. 75–86.
- Verhagen, Arie 2005. *Constructions of Intersubjectivity. Discourse, Syntax, and Cognition*. Oxford: Oxford University Press.

ATTITÚD, IDENTITÁS, SZTENDERD

A STANDARD NYELVVÁLTOZAT ÉS NYELVI IDEOLÓGIÁK KÉTNYELVŰ KÖRNYEZETBEN¹

BILÁSZ BOGLÁRKA

Bevezetés

Kutatásom témája a szlovákiai magyar tanítási nyelvű középiskolákban megjelenő nyelvi ideológiák és az ezekhez kapcsolódó metanyelvi tendenciák vizsgálata. Jelen dolgozatban az iskolai metanyelvi diskurzusok egyik szegmensét – a diákok metanyelvi diskurzusait – elemzem. Célom a diákok narratíváiban megjelenő nyelvi ideológiák feltérképezése. Korábbi kutatásaim során a diákok nyelvi attitűdjeit kérdőíves felmérés segítségével vizsgáltam, majd a központilag kiadott Állami oktatási program szövegét, valamint a szlovákiai anyanyelvoktatásban használt tankönyveket elemeztem a nyelvi ideológiák szempontjából, továbbá magyartanárokkal készített nyelvi témájú interjúkban vizsgáltam a megjelenő nyelvi ideológiákat (l. Bilász 2013a, 2013b, 2014). Az iskolai metanyelvi diskurzusban meglehetősen heterogén, sőt gyakran önellentmondásba ütköző narratívákkal találkozhatunk. A továbbiakban a diákok szóbeli megnyilvánulásaiban vizsgálom, hogyan beszélnek nyelvi és nyelvhasználati kérdésekről, és azt elemzem, hogy az őket körülvevő ideológiai sokféleség miként hat a nyelvvel kapcsolatos narratíváikra.

Nyelvi ideológiák és kisebbségi nyelvhasználat

A nyelvi ideológiák vizsgálata során Susan Gal definíciója alapján értelmeztem a fogalmat, miszerint: „A nyelvi ideológiák olyan kulturális fogalmak, melyek a nyelvről, annak természetéről, szerkezetéről és használatáról szólnak, valamint a kommunikációs viselkedés helyéről a szociális életben” (2006: 178, fordította B.B.). Ezek a kulturálisan meghatározott, nyelvhez kapcsolódó elképzelések bizonyos társadalmi gyakorlatok legitimálására és fenntartására szolgálnak (Lanstyák 2011: 16). A vizsgálataim során abból indultam ki, hogy minden metanyelvi diskurzus nyelvi ideológiákon alapul (Laihonen 2011: 21).

¹ A tanulmány elkészülését az Agentúra na podporu výskumu a vývoja az APVV-0689-12 számú szerződés alapján támogatta. (Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0689-12).

A magyar nyelvhasználók körében az ún. standard nyelvváltozat presztízse nagyon magas, státusza éppen ezért szinte megkérdőjelezhetetlen. Ennek oka, hogy a Milroy által leírt standard nyelvi kultúrában élnek, ez pedig meghatározza, hogy hogyan vélekednek a saját nyelvükről általában, illetve a nyelvről általánosan (2001: 530, vö. Kontra 2006). Mivel jellemző az adott kultúrában, hogy a standard nyelvváltozattól való minden eltérést negatívan értékelnek, így ez a lingvicizmus, vagyis a nyelvi diszkrimináció melegágya.

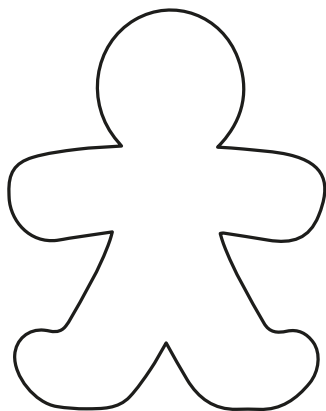
Kisebbségi helyzetben a nyelvi diszkrimináció több szempontból is hátrányos helyzetet jelenthet a beszélőközösség tagjainak. Mivel ezek a nyelvhasználók általában kétnyelvűek és kettősnyelvűek is, így nemcsak bizonyos nyelvek, hanem egyes nyelvváltozatok nem megfelelőnek ítélt ismerete miatt is hátrányos helyzetbe kerülhetnek. A kisebbségi anyanyelvoktatás során ezért különösen fontos, hogy a diákok nyelvi helyzetét tudatosítva és figyelembe véve a felcserélő módszerek helyett a hozzáadó anyanyelvoktatás érvényesüljön. Ebben az esetben a diákok az általuk már ismert nyelvváltozatokat kiegészítve sajátítanak el újabbakat, és képesek ezeket kontextusnak megfelelően váltogatni, nem pedig a helyes-helytelen dichotómia mentén, szituációtól függetlenül értékelnek bizonyos nyelvi formákat (vö. Trudgill 1984: 74–77, Lanstyák 1996: 11, Beregszászi 2012: 12). Ezt a képességet funkcionális-szituatív kettősnyelvűségnek vagy kommunikációs rugalmasságnak nevezzük (Gumperz–Cook–Gumperz alapján Szabó 2012: 63). Ezen célok elérésében kiemelten fontos szerepe van annak, hogy az anyanyelvoktatás során milyen nyelvszemléletet közvetítünk a diákok felé, ez pedig hogyan jelenik meg az ő nyelvről szóló narratíváikban.

A kutatás módszertani kérdései

A kutatás során három szlovákiai magyar tanítási nyelvű középiskolában készítettem nyelvi témájú interjúkat, összesen 13 diákkal. A vizsgálatok a következő helyszíneken folytak:

- 1) Egy gimnázium Szlovákia keleti részén:
 - dominánsan magyar többségű városban – jelölése: KSz
- 2) Két gimnázium Szlovákia nyugati részén:
 - dominánsan magyar többségű városban – jelölése: NySz1
 - dominánsan szlovák többségű városban – jelölése: NySz2

A beszélgetésekre minden esetben 45 perc állt rendelkezésünkre, az interjúkat diktáfon segítségével rögzítettem. Az adatközlők első feladata az volt, hogy az 1. ábrán látható emberfigurába berajzolják vagy beírják színes filctollal az általuk beszélt vagy tanult nyelveket, illetve bármely olyan nyelvet, melyhez valamilyen módon kötődnek (vö. Krumm 2004, Busch 2010).

1. ábra. A figura, melybe a diákok bejelölték az általuk használt, tanult, ismert nyelveket

A nyelvi portré elkészítése több szempontból is hasznos beszélgetésindítónak bizonyult. Egyrészt információt kaptam azokról a nyelvekről, melyekhez az adatközlőknek van valamilyen közük, illetve megtudtam, hogy az egyes nyelveket kikkel és milyen körülmények között használják, másrészt a felsorolt nyelvekhez fűződő attitűdökre is fény derült. A nyelvi portré elkészítése után a következő kérdésekről folyt a beszélgetés:

- 1) Ki szokta-e valaki javítani a nyelvhasználatukat? Milyen módszerekkel? Ők ki szoktak-e javítani másokat?
- 2) Mi a véleményük a különböző nyelvváltozatokról (nyelvjárás, határon túli nyelvváltozatok, szleng)?
- 3) Hogyan vélekednek saját és mások nyelvhasználatáról?

Az így összegyűjtött nyelvi adatokat a kritikai diskurzuselemzés (Critical Discourse Analysis) módszerei segítségével dolgoztam fel. Az elemzések során így ennek értelmében nem önmagában az adatközlők metanyelvi produkciója kerül a középpontba, hanem fontos szerepet tulajdonítok a diskurzusalakító tényezőknek, vagyis figyelembe veszem a diskurzus résztvevőinek más objektumokhoz való viszonyát és a diskurzus belső viszonyait is (Fairclough 2010: 4, vö. Laihonon 2009).

Ki beszéli „szépen” a magyart?

A diákokkal készített interjúk során minden adatközlő esetében megjelent a „szépen beszélni” kifejezés, mint elvárás és elérendő cél. Mikor rákérdeztem, hogy mit értenek ez alatt, kiderült, hogy az ún. standard nyelvváltozattal azonosítják a „szép beszédet”, melynek a legfőbb ismertetőjele – ahogy a 1) példában is olvashatjuk –,

hogy nem nyelvjárási jellegű. Az 1) példában az adatközlő azt is elmondja, hogy ő csak néha „engedi meg” magának a nyelvjárási beszédmódot, és utal arra, hogy ő tisztában van azzal, hogy hogyan kell „szépen beszélni”, ezt pedig a nyelvhasználatában is igyekszik megvalósítani.

1) NySz1-4: Hát hogy ezt a standard +/- ezt a hivatalos magyar nyelvet ő beszéljem () és hogy minél ő kevésbé () hallatsszon a (.) tájszólás amit néha ugye én is megengedek magamnak ő () mivel én a barátaimmal szoktam ő úgy beszélni [...] akkor igyekszem () ezt kikerülni mikor (.) mikor próbálok minél szebben beszélni

A nyelvjárási és a standard nyelvváltozat szembeállításával mellett az adatközlők a „szép” vagy „tökéletes” beszéd kapcsán a többségi nyelvi elemek kerülését tartják nagyon fontosnak. Ezzel kapcsolatos narratívák jelennek meg a 2) és 3) példában is. A 2) interjúrészletben az adatközlő értelmetlennek tarja a kölcsönszavak használatát és általában a nyelvek keveredését, meglehetősen purista módon nyilatkozik az idegen nyelvi elemek használatáról.

2) KSz-1: Van a +/- van sok ismerősöm aki így beszél hogy a mondat elejét elmondja magyarul () a másik felét szlovákul () utána megint magyarul így összekevergeti hát az milyen beszéd tehát az az megint annak mi értelme van [...] Ha egy nyelvet beszélünk akkor aztat beszéljük tehát nem úgy most belekeverem még a latint is csak (..) csak egy nyelvet

A 3) példa a nemzeti hovatartozás és a nyelvhasználat összekapcsolásának tipikus esete, mely a diákok metanyelvi diskurzusainak jellemző tendenciája, és ezzel szoros összefügg, hogy a nyelvhasználati kérdéseket morális kérdésekként kezelik. Magyaroként az adatközlő fontosnak tartja, hogy törekedjen a magyar nyelv „tökéletes” használatára, ez alatt pedig nemcsak a szlovák szavak használatának kerülését érti, hanem a nyelvjárási elemek mellőzését is. Ez utóbbi arra enged következtetni, hogy az adatközlő a „tökéletes” nyelvhasználatot a standarddal azonosítja, mely a kisebbségi nyelvváltozatok jellegzetes tulajdonságaitól mentes.

3) KSz-1: Tehát hogyha magyar vagyok akkor legalább () tudjam a nyelvet tökéletesen (..) én magyarnak tartom magam (.) úgyhogy öö azér +/- azér vagyok ilyen hogy mondom tökéletesen beszéljek tehát hogy nem +/- nem fogok belevinni szlovák szavakat () meg ezt a (.) tájszólást meg *innét-onnét* tehát ezek + //. ezek nagyon zavaróak

A „szép beszédet” gyakran azonosították a magyarországi beszélők által használt nyelvváltozatokkal is a diákok. A 4) interjúrészletben az adatközlő arról beszél,

hogy mikor a magyarországi rokonait meglátogatja, érzékeli a különbséget a saját nyelvhasználata és a magyarországiak által használt nyelvváltozatok között. Mindez annak ellenére, hogy ő is „szépen beszél” a magyart. Az adatközlő az interjú során a standard nyelvváltozatot használta, nyelvjárási elemek ritkán fordultak elő nyelvhasználatában. Ennek ellenére azt mondja, hogy bármennyire is „szépnek” tartják az ő beszédmódját, ez még mindig nem annyira „szép”, mint a magyarországiaké. Ebből is láthatjuk, hogy az adatközlő érzékeli a különbséget az általa használt standard és a magyarországi beszélők által használt standard között.

4) T: És ott érzékelsz valami különbséget abba ahogy te beszélsz magyarul meg ahogy ők /-mármint-/

NySz2-1: /-Igen igen-/ ez nekem mindig föltűnik ott nekem kell pár nap amíg így megszokom hogy ott tényleg az a nagyon (.) magyar magyar ahogy ők beszélnek (.) öö én +//. én érzek különbséget tehát hogyha nekem mondja hogy (.) mennyire szépen beszélem a magyart akkor mondom hogy várj míg elmész Magyarországra (.) majd meglátod hogy ott hogyan beszélnek úgyhogy aztán rájössz hogy annyira nem (.) beszélek szépen (.) mint ők

Annak ellenére, hogy a 4) példa elején az adatközlő a magyarországiak nyelvhasználatát nevezi „szébbnek”, a beszélgetés további részében, mikor arra kérdezek rá, hogy melyik nyelvváltozat szimpatikusabb a számára, ez a diák mégis a szlovákiai nyelvhasználatot nevezi meg, és válaszát a megszokással indokolja.

„Én amit szeretek”

Ahogy a 4) példa adatközlője esetében is láthattuk, az, hogy valaki egy nyelvváltozatot „szébbként” nevez meg, nem jelenti azt, hogy az áll érzelmileg közelebb hozzá. Lehetséges, hogy csak egy megszokott narratívát követ, megtanulta, hogyan szokás egyes nyelvváltozatokról beszélni. Az iskolai metanyelvi diskurzusban például gyakran hasonló pozitív jelzők kötődnek a standardhoz, az interjúk során azonban, ha a saját nyelvi közegük került szembe a magyarországi standard nyelvhasználókéval, akkor a saját vernakuláris nyelvváltozatukat értékelik pozitívabban a diákok.

Az 5) interjúrészletben az adatközlő a szlovákiai és a magyarországi magyarok nyelvhasználatát hasonlította össze. Ő kicsit irritálónak érzi a magyarországiak beszédmódját, és ellentmondásosnak érzi, hogy mégis az ő nyelvváltozatuk a „helyes”, és az adatközlő nyelvváltozata van megbélyegezve.

5) NySz1-2: Távol érzem magamtól azt a +//. azt a magyar nyelvet [...] engem is picit irritál az a +//. az a magyar (..) és ahhoz képest hogyha én

öö +//. én szóba állok velük akkor én érzem magam kicsit kellemetlenül
 hogy () +//. hogy ők azok akik helyesen beszélnek és én vagyok az aki +//.
 akin úgy érezhető az hogy szlovák és nem (.) valódi magyar

A környezetük által használt nyelvváltozat mellett szóló érvek közül a legerősebb a megszokás és az emiatt kialakult érzelmi kötődés, ahogy ezt a 6) példában is olvashatjuk.

6) KSz-2: Én amit () szeretek és amit megszoktam az (.) itt ez a mi kör-
 nyékünkön a magyar (..) mert ugyanígy beszélnek mint én...

A 7) példában az adatközlő pedig arról beszél, hogy egy természetes folyamat a magyarországi és szlovákiai nyelvváltozatok közötti különfejlődés, és mindezt a szlovák nyelv hatásának tulajdonítja.

7) NySz1-3: Nem baj mer (..) szerintem nem baj (.) hát öö (.) hát ez a itteni
 () magyaroknak a (.) nyelvjárása most () ezzel nem lehet mit csinálni (.)
 szerintem (.) most nem +//. most () szerintem nem kell elvárni itteni
 emberektől hogy úgy beszéljenek mint (.) Magyarországon mer () ebbe
 végül is (..) a szlovák miatt van ez szerintem () a szlovák környezet meg
 minden (.) hogy itt élünk és hogy (..) ez miatt

Egyes esetekben még kimondottan pozitívan is értékelik a kétnyelvűségi helyze-
 tet, melyben élnek. A 8) példa adatközlője szerint kétnyelvű társaságban a kód-
 váltás megkönnyíti a kommunikációt, erre viszont egynyelvű közegben nem
 lenne mód.

8) T: Voltál már olyan helyzetbe például hogy ö () hasznos volt neked
 hogy tudtál magyarul is meg szlovákul is? Hogy úgy milyen jó hogy én
 mind a kettőt () beszélem?

NySz2-4: Az (.) volt olyan hogy () vannak olyan barátaim hogy ugyanúgy
 tudnak szlovákul meg magyarul is () és például ha () valamilyen szavat
 nem tudtam akkor használtam a szlovákot vagy úgy (..) és akkor az úgy
 jól esett (.) és a barátaim is úgy használják

A kétnyelvűség kapcsán azonban a „tökéletes” nyelvhasználat is előtérbe került. Az
 adatközlők nagy része azt tartja kétnyelvűnek, aki gyerekkorától kezdve „tökélete-
 sen” beszéli mindkét nyelvet. Tehát a cél egy nem létező nyelvi eszmény elérése
 mindkét nyelv esetében. Az pedig a kevésbé domináns és a domináns nyelvvel kap-
 csolatban is nyelvi bizonytalanságot okozhat, ha nyelvhasználatukat az egynyelvűe-
 kéhez hasonlítják.

„De mondjuk tudom hogy mi a helyes”

A nyelvi eszmény elérésének vágyával szorosan összefügg a nyelvi hibajavítás kérdésköre, ugyanis a nyelvhasználat javítását a nyelvi tökéletesedés eszközének tekintik.

Mikor arra kérdeztem rá, hogy ki és hogyan javítja az ő nyelvhasználatukat, akkor először az általuk idegen nyelvként beszélt nyelvekkel kapcsolatban kerültek elő történetek, az anyanyelvükként megnevezett magyar nyelvvel kapcsolatban vagy teljesen elutasították annak lehetőségét, hogy a nyelvhasználatuknak javításra lenne szüksége, vagy ezeket az élményeket gyerekkorukra helyezik. Ennek lehetséges oka, hogy a nyelvi portré készítése közben sok szó esett az idegen nyelvi kompetenciájukról, így a hibajavítást a nyelvi kompetencia hiányának feltételezésével kapcsolták össze, ami számukra az anyanyelvükkel kapcsolatosan vállalhatatlan volt. A 9) példában is láthatjuk, hogy sokkal szívesebben beszéltek az adatközlők arról, hogy ők hogyan és miben javítanak ki másokat, ezzel is hangsúlyozva, hogy anyanyelvük használatát tekintve kompetens személyek, ők tudják, mi a „helyes”.

9) T: És öö magyar +/- magyar nyelvbe előfordul veled olyan hogy valaki mondjuk kijavít téged? (.) /-Mondjuk valaki-/

KSz-1: /-Nem () nem-/ szokott () nem

T: Még sose fordult elő veled?

KSz-1: Hát () ha tizennyolc év alatt ha (.) tízszer kijavítottak tehát úgy-hogy így hogy hibásan mondanám () vagy hogy () például *láss*a () vagy ilyen dolgokat nem tudom ilyenekre gondolok (.) i;ilyenek nekem nincsenek tehát ez engemet nagyon tud idegesíteni engemet is mikor valaki így beszél hogy *láss*a (.) *halli* () meg ezek a dolgok tehát /-az-/

T: /-MHM-/

KSz-1: Az nagyon idegesít engemet úgyhogy én nagyon (.) figyelek oda ilyenekre

Mikor arra kérdeztem rá, hogy az általuk kifogásolt jelenségek milyen mértékben fordulnak elő saját nyelvhasználatukban, akkor is fontosnak tartották kiemelni, hogy bár néha ők is használják az általuk „helytelenek” tartott nyelvi formákat, de ez csak azért van, mert ezt szokták meg, vagy esetleg bizonyos helyzetekben ez megkönnyíti a kommunikációt, de ennek ellenére ők tisztában vannak azzal, hogy mi lenne a „helyes”, ahogy ezt a 10) példában is elmondja az adatközlő.

10) KSz-4: De mondjuk tudom hogy mi a helyes hogyha kell akkor tudnám használni de valahogy mielőtt belegondolok hogy így kellene már kimondom azt hogy *párki* () hogy már annyira természetesen jön hogy

így most (.) mindenki így használja (...) szerintem

Összegzés

A fenti példák segítségével az adatközlő diákok metanyelvi diskurzusaira leginkább jellemző tendenciákat emeltem ki a standard nyelvváltozattal kapcsolatban, a saját vernakuláris nyelvváltozatukkal szemben, illetve a nyelvi hibajavítással összefüggésben. A diákok narratíváiban a „szép beszédként” meghatározott nyelvváltozat egyértelműen az ún. standarddal azonosítható. Abban az esetben, ha „szépen” próbálnak beszélni, kerülnek a nyelvjárási formákat, illetve a kisebbségi nyelvhasználatra jellemző kölcsönszavak használatát. Ha azonban nyíltan a saját vernakuláris nyelvváltozatukkal kerül szembe a standard nyelvváltozat, akkor szimpatikusabbnak tartják az anyanyelvváltozatukat, és ezzel az érzelmi kötődéssel indokolják használatát is, valamint fontos érvként kerül elő a kommunikáció megkönnyítése is bizonyos helyzetekben. A nyelvi hibajavítás, mely összefüggésben van a nyelvhasználat tökéletesítésével, csak idegen nyelvek kapcsán tűnik felvállalhatónak az adatközlők többségénél. A magyar nyelvhasználatuk javításához kapcsolódó narratívák a gyerekkorhoz, illetve alapiskolai tanulmányaikhoz kötődnek, mikor még kevésbé kompetens nyelvhasználóként pozicionálják magukat, a jelenben azonban már anyanyelvi kompetenciájuk megkérdőjelezésének tekintik annak feltételezését is, hogy valaki kijavítja nyelvhasználatukat.

Hivatkozások

- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni*. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bilász Boglárka 2013a. Nyelvi ideológiák kétnyelvű szlovákiai középiskolások körében. In: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 69–82.
- Bilász Boglárka 2013b. Nyelvi standardizmus a szlovákiai magyar anyanyelvoktatásban. In: Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk.: *Nova Posoniensia III*. Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó, 106–117.
- Bilász Boglárka 2014. Kétnyelvűség, nyelvhelyesség és nyelvi ideológia szlovákiai magyarnyelv-tankönyvekben. In: Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk.: *Speculum varietatis*. Pozsony: Pozsonyi Comenius Egyetem, 56–67.
- Busch, Brigitta 2010. School language profiles: valorizing linguistic resources in heteroglossic situations in South Africa. *Language and Education* 24: 4, 283–294.

- Fairclough, Norman 2010. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London–New York: Routledge Publisher. (2. kiadás).
- Gal, Susan 2006. Linguistic Anthropology. In: Keith Brown eds.: *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 7. kötet. Oxford: Elsevier Publishers (2. kiadás.), 171–185.
- Gumperz, John J.–Jenny Cook-Gumperz 1982. Introduction: language and the communication of social identity: John J. Gumperz. (ed.), *Language and Social Identity*. 1– 21. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kontra Miklós 2006. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In: Sipőcz Katalin–Szeverényi Sándor szerk.: *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. Szeged: SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, 83–106.
- Krumm, Hans-Jürgen 2004. Heterogeneity: multilingualism and democracy. [http://www.oru.se/Extern/Forskning/Forskningsmiljoer/HumUS/Utbildning_och_Demokrati/Tidskriften/2004/Nr_3/Krumm.pdf – 2015. április 12.]
- Laihonen, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat*. Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Laihonen, Petteri 2011. A nyelvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban. In: Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita szerk.: *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban – A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Hodinka Antal Intézete, 20–27.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés határon innen és túl. In: Csernicskó István–Várad Tamás szerk.: *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 11–16.
- Lanstyák István 2011. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In: Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk.: *Nova Posoniensia*. Pozsony: Szenci Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó, 13–57.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5, 530–555.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében. Duna-szerdahely: Gramma Nyelvi Iroda [http://www.gramma.sk/kiadvanyok/sztp_jav.pdf – 2013. január. 10.]
- Trudgill, Peter 1984. *Sociolinguistics – An Introduction to Language and Society*. New York–Victoria–Ontario–Auckland: Penguin Books.

ERDÉLYI MAGYAR EGYETEMISTÁK NYELVI ÉS NYELVHASZNÁLATI ATTITÚDJEI

FAZAKAS NOÉMI

Bevezető

A nyelvi és nyelvjárási attitűdök vizsgálatának nagy hagyománya van az előnyelvi kutatásokban (l. pl. Kiss 1996, 2000; Kontra 1997, 2003; Lukács 2007, 2009; Sándor 2001, 2009; Presinszky 2009 stb.), melyek alapján körvonalazódnak a különböző csoportok (középiskolás diákok, egyetemi hallgatók, fórumozók, határon túli magyar nyelvhasználók stb.) nyelvvel, illetve a területi és társadalmi nyelvváltozatokkal kapcsolatos attitűdjei, ideológiái, sztereotípiái. Számos tanulmány született az erdélyi magyarok, elsősorban középiskolások és szakiskolások nyelvi attitűdjeiről is (l. pl. Lukács 2007, 2009; Bartha–Katona 2011). Jelen tanulmány a romániai magyar egyetemisták nyelvi attitűdjeire fókuszál, egészen pontosan a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem marosvásárhelyi, kolozsvári és csíkszeredai karának hallgatóira.

A Sapientia EMTE diákjai javarészt a Székelyföldről származnak, ezért fokozottan erős a nyelvjárási háttér. A marosvásárhelyi karon folyó műszaki oktatás lehetőséget biztosít azoknak a diákoknak is a továbbtanulásra, akik azért is választják a magyar tannyelvű képzést, mert a román nyelv székelyföldi oktatásának súlyos válsága miatt a nyelvismeret hiánya miatt erre románul nem is lenne valós lehetőségük. Vizsgálatom kitér a román nyelvvel szembeni attitűdökre is, a hallgatók véleményére saját román nyelvi készségeikre vonatkozóan, arra, hogy mit vallanak nemzetiségüknek és anyanyelvüknek, illetve arra, hogy a kisebbségi nyelvi helyzettel kapcsolatban milyen tapasztalatok és attitűdök fogalmazódtak meg bennük.

Elméleti háttér

A nyelvi attitűdök vizsgálata interdiszciplináris kutatási terület, mely a nyelvészet, a pszichológia, a szociológia, a pszicholingvisztika és a szociolingvisztika metszéspontján helyezkedik el (l. Borbély 2011: 41). Olyan vélekedések, amelyek a nyelvvel, illetve nyelvváltozattal kapcsolatosak, és amelyek pozitívan vagy negatívan értékelik az adott nyelvet vagy nyelvváltozatot, ugyanakkor meghatározzák az egyén nyelvi és szociális viselkedését (Borbély 2011). Kisebbségi környezetben az a

szempont sem elhanyagolandó, hogy a nyelvvel, illetve nyelvváltozatokkal szembeni attitűdök fontos szerepet játszanak a nyelv- és nyelvváltozat-választásban, Baker (1992) szerint az attitűdök a kisebbségi nyelv etnolingvisztikai vitalitására is hatással vannak.

A válaszadók nyelvi attitűdjei és a válaszok mögött meghúzódó ideológiák a helyi és nyelvi identitások, illetve a nyelvi lojalitás megerősítését és körvonalazását is szolgálják. Vizsgálatunk eredményei azért is jelentősek, mert az erdélyi magyar fiatal értelmiségi réteg nyelvi attitűdjei a nyelvmegőrzési és nyelvhasználati trendeket is jelzik, amelyek – a fentiek értelmében – a nyelv jövőbeni helyzetét, etnolingvisztikai vitalitását is meghatározzák.

A kutatás módszertana és hipotézisei

A vizsgálati anyagot az egyetem hallgatói által kitöltött digitális kérdőívekre adott válaszok képezik (N=294), az adatgyűjtésre 2014 márciusában került sor. A félstrukturált digitális kérdőívre a Google Form alkalmazásban válaszoltak a hallgatók. A feleletválasztós kérdések esetében statisztikai elemzésre, míg a szöveges válaszok esetében tartalomelemzésre került sor. A kérdések többségét *A határon túli magyar nyelvváltozatok vizsgálata* projektben használt kérdések alapján fogalmaztuk meg, egyesek pedig megegyeznek azokkal az utólagos összevethetőség végett. Vizsgálatunk első hipotézise szerint a válaszadók körében a román nyelvvel szembeni attitűd inkább negatív, míg második hipotézisünk az, hogy a válaszadók az Erdélyben beszélt nyelvváltozatot tartják legszebbnek.

A kérdőív hét kérdéscsoportra osztható: 1) a nemre, korra és származási helyre vonatkozó kérdések; 2) az előző oktatási ciklusok nyelve, a jelenlegi szak megjelölése; 3) a nemzetiségre és anyanyelvre vonatkozó kérdések; 4) a román nyelv ismeretére vonatkozó kérdések (önértékelés formájában); 5) idegen nyelvek ismeretére vonatkozó kérdések (önértékelés); 6) a kisebbségi nyelvhasználat jellegzetességeire vonatkozó kérdések; 7) „hol beszélnek a legszebben magyarul?” Jelen tanulmányban a terjedelmi korlátok miatt nem kerül sor minden kérdéscsoport feldolgozására, az itt nem tárgyaltakra lásd Fazakas 2014.

A válaszok értelemszerűen kérdezőbiztos jelenléte nélkül születtek, és mivel nem is válaszolt mindenki minden kérdésre, a feldolgozás során csak azokat vettük figyelembe, ahol érvényes válasz szerepelt. A kérdőívet a Sapientia EMTE diákoknak kialakított fórumain terjesztettük (leginkább a facebookon), a különböző helyszínen tanító oktatók segítségét kérve arra, hogy hívják fel a hallgatók figyelmét a kutatásra, a vizsgálatban tehát csak az vett részt, aki akart. A kutatás statisztikailag nem reprezentatív, elsősorban azért, mert a humán- és társadalomtudományok szakokon tanuló hallgatók válaszadási hajlandósága között jelentős különbség van: míg a hallgatók 39,68%-a tanul humán- és társadalomtudományi szakokon, illetve 60,31%-uk műszaki, reál- és természettudományi szakokon, a mintában ez az arány 52,9%–47,1%.

Az intézményről

A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemet 2001-ben alapították, jelenleg három helyszínen, négy karral működik, ezek a következők: a kolozsvári Természettudományi és Művészeti Kar, a marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományok Kar, valamint a csíkszeredai Műszaki és Társadalomtudományok Kar, illetve a Gazdasági és Humántudományok Kar. A 2013/2014-es tanévben az egyetemnek 2109 hallgatója volt 28 BA/BSc, illetve 7 MA/MSc szakon. A diákok többsége Hargita, Kovászna és Maros megyéből származik, a többi megye jelentősen kisebb arányban van képviselve.

Általános adatok

A válaszadók nem és életkor szerinti megoszlása a következő: 59%-uk nő, 39%-uk férfi, míg 2% nem válaszolt; 87%-uk 19 és 24 év közötti, 12%-uk 25 és 34 év közötti, míg 1%-uk 35 és 49 év közötti. A női hallgatók nagyobb válaszadási hajlandóságot mutatnak, ami a minta összetételével is korrelálható, hiszen a humán- és társadalomtudományi szakokon több a női hallgató. A válaszadók néhány kivétellel mindannyian magyar nyelven végezték tanulmányaikat az óvodában, a gimnáziumban, illetve a középiskolában.

Nemzetiség és anyanyelv

A nemzetiségre és anyanyelvre vonatkozó kérdéseket nyílt, nem feleletválasztós formában fogalmaztuk meg. Az elsőre, azaz a nemzetiséggel kapcsolatos kérdésre 291 érvényes válasz érkezett, ezek közül 55 esetben, ami majdnem 19%-ot jelent, a válaszadók a román, illetve a román és a magyart jelölték meg. A jelenség több szempontból is értelmezhető: a román nyelvpolitikának köszönhetően a *nemzetiség* és állampolgárság fogalmai sok esetben összemosódnak, és ez a magyar nyelvhasználatban is tetten érhető: a válaszok nagy valószínűséggel nem azt jelentik, hogy a válaszadók majd egyötöde román nemzetiségűnek vallja magát, hanem azt, hogy nem különül el tisztán a fent említett két fogalom.

Értelmezésünkben ugyanezt támasztja alá az is, hogy ebből 15 esetben a magyart és a román is megjelölték, hiszen az egyszerűsített honosítási eljárás során sokan kaptak kettős állampolgárságot, ezért is tartották fontosnak mindkét opciót feltüntetni (így azt is, hogy ők már magyar állampolgárok). Az anyanyelvre vonatkozó nyílt, nem feleletválasztós kérdés esetében 289 érvényes választ kaptunk, ezek közül egy esetben szerepel a román és magyar is, a többi válaszadó kizárólag a magyart írta be. Ez is ellentmond annak, hogy a nemzetiség esetében a román megjelölése a román nemzetiséghez való tartozást, az azzal való identifikálódást jelentené.

A román nyelv ismerete és az azzal kapcsolatos attitűdök

A román nyelv ismeretére vonatkozóan a válaszadók 54%-a jelölte meg azt, hogy *Nem beszélem nagyon jól, de az esetek többségében megértetem magam*, 25% azt, hogy *Nagyon jól beszélem, de érezhető akcentussal*, 9% azt, hogy *Tökéletesen beszélem*, 6-6% a *Csak néhány szót tudok* és az *Anyanyelvi szinten beszélem* válaszokat, illetve egyetlen személy választotta azt, hogy *Egy szót sem ismerek*. Az látható tehát, hogy a válaszadók többsége úgy érzi, romántudása nem megfelelő, ha a mindennapi kommunikációban boldogul is, valamilyen kivetnivalót (pl. nem beszélem nagyon jól, érezhető akcentus) talál saját nyelvi készségeivel kapcsolatban. Ezt igazolja az is, hogy a következő kérdésre (*Ha úgy érzi, nem megfelelő szinten beszéli a román nyelvet, Ön szerint ennek mi az oka?*) 215-en válaszoltak. Ezek közül legtöbben (179 személy, a válaszadók 83%-a, a teljes minta közel 61%-a) azt jelölték meg, hogy *Az iskolán kívül sosem kellett a román nyelvet használni*, ez is alátámasztja tehát azt, hogy a válaszadók nagy hányada magyar többségű környezetből, illetve közegből származik.

Ez utóbbi kérdés esetében több választ is meg lehetett jelölni, melyek közül kettő az iskolai oktatással kapcsolatos: a *Nem volt jó a romántanárom* választ 55-en, míg *A romántanárom is magyarul beszélt az órán* opciót 53-an választották. A román nyelv oktatása sok szempontból kudarcot vallott a nemzeti kisebbségek esetében. Az intézményes románnyelvoktatás rugalmatlansága, ami nem veszi figyelembe a többségi magyar környezetben felnőtt gyerekek, fiatalok nyelvi, nyelvhasználati sajátosságait, valamint az, hogy ugyanazoknak a követelményeknek kell megfelelniük, mint a román anyanyelvű diákoknak (többek között) az érettségi vizsgán, azt eredményezte, hogy a székelyföldi magyar gyerekek funkcionális romántudása nagyon alacsony. És ennek – az előző kérdésre adott válasza visszacsatolva – ők maguk is tudatában vannak.

A román nyelvvel és kultúrával kapcsolatos attitűdök felmérésére kilenc kijelentést fogalmaztunk meg, amelyek esetében a válaszadók a *találós* – *nem találós* lehetőségek közül választhattak. Az összesített adatokat az 1. számú táblázat tartalmazza.

	Kijelentés	N	Találós (szám és százalék)	Nem találós (szám és százalék)
1.	Csak annyit tudok románul, amennyit az iskolában megtanultam.	N=285	53 18,6%	232 81,4%
2.	Azt is elfelejtettem, amit az iskolában tanultam románul.	N=284	51 17,96%	233 82,04%
3.	Több kedvenc román nyelvű zeneszámom van.	N=287	163 56,8%	124 43,2%
4.	Szeretek románul olvasni, és szoktam is.	N=282	93 32,98%	189 67,02%

	Kijelentés	N	Találó (szám és százalék)	Nem találó (szám és százalék)
5.	Többnyire úgy beszélek románul, hogy először megfogalmazom magamban magyarul a mondanivalómat, aztán lefordítom románra.	N=287	152 52,96%	135 47,04%
6.	Olyan helyen vásárlók, ahol nem kell románul beszélni.	N=286	80 27,97%	206 72,03%
7.	Hamarabb eszembe jutnak a szavak románul, mint magyarul.	N=285	29 10,17%	256 89,83%
8.	Azért jöttem a Sapienciára, mert itt nem kell románul tanulni.	N=285	103 36,14%	182 63,86%
9.	Szeretnék jobban tudni románul.	N=286	254 88,81%	32 11,19%

1. táblázat. A román nyelv és kultúra megítélése

A fenti táblázat alapján látható, hogy a válaszadók többsége úgy gondolja, hogy román nyelvi készségei nem kizárólag az iskolai oktatáshoz köthetők (lásd az első kijelentésre adott válaszokat). Ugyanakkor azzal sem értenek egyet, hogy román tudásuk teljesen leépült volna, amióta befejezték a középiskolát. A román kultúra bizonyos elemeivel kapcsolatos attitűdök kiegyensúlyozottabbak, a román nyelvű zeneszámok nagyobb népszerűségnek örvendenek, mint a román nyelvű irodalom vagy írásos kultúra általában, de nem rajzolódik ki teljes elzárkózás a magyar hallgatók részéről.

A kommunikációs készségek hiányosságait jelzi az 5. kijelentésre adott válaszok megoszlása is, amely szerint a válaszadók saját bevallásuk szerint inkább fordítást alkalmaznak, amikor román nyelven kell megszólalniuk. Nem jellemző az, hogy kerülnék azokat a helyzeteket, amikor románul kell megszólalniuk (lásd 1. táblázat, 6. kijelentés), de pályaválasztásukat meghatározta az anyanyelvükön való továbbtanulás lehetősége (1. 1. táblázat, 8. kijelentés). Szembetűnően nagy arányú az a vélekedés is, hogy szeretnék jobban tudni románul, ebből következtethetünk arra, hogy tudatában vannak annak, hogy az államnyelvre szükségük van a jövőbeni boldogulásukban, de saját hiányosságaiknak is, mint azt az előzőek is alátámasztják. Ezzel kapcsolatban megdőlt tehát második hipotézisünk, mely szerint a román nyelvvel szembeni attitűd inkább negatív: az eredmények alapján ez az attitűd sokkal inkább ellentmondásos, mint negatív.

Kétnyelvűség a gyakorlatban

A kérdőív egy következő része a kisebbségi, illetve a kétnyelvű nyelvhasználat jellegzetességeire, kétnyelvű kommunikációs helyzetekre vonatkozó kijelentéseket tartalmaz, melyek esetében bizonyos jelenségek, tapasztalatok gyakoriságát kellett

a válaszadóknak megjelölniük. Az összesített adatokat a 2. számú táblázat tartalmazza:

	Kijelentés	N	Soha	Ritkán (egyszer- kétszer)	Többször is, de nem havonta	Havonta többször
1.	Egy szó vagy kifejezés csak románul jutott eszébe, magyar megfelelőjét nem tudta.	N=286	52 18,18%	140 48,95%	69 24,12%	25 8,74%
2.	Az utcán (autóbuszon, vonaton stb.) rászóltak Önre, mert magyarul beszélt.	N=286	202 70,62%	62 21,67%	20 6,99%	2 0,69%
3.	Beszélgetés közben átváltott magyarra, hogy a jelenlévő románok ne értsék, amit Önök beszélnek.	N=284	190 66,9%	65 22,88%	22 7,74%	7 2,46%
4.	Átváltott románra, hogy a jelenlévő románok is értsék, amit Önök beszélnek.	N=285	75 26,31%	69 24,21%	91 31,92%	50 17,54%
5.	Nevettek azon, ahogy Ön románul beszél.	N=286	112 39,16%	131 45,8%	31 10,83%	12 4,19%
6.	Kellemetlenül érezte magát, mivel úgy érezte, nem tud rendesen beszélni románul.	N=286	62 21,67%	85 29,72%	84 29,37%	55 19,23%

2. táblázat. Milyen gyakran fordult elő Önnel a következő helyzet?

A 2. táblázat soraiban félkövérrel szedték a leggyakoribb válaszokat. Az első kijelentés esetében (mely leginkább a kétnyelvű mentális lexikonhoz kapcsolható) az eredmények összhangban vannak az előbbieken tárgyaltakkal: nem jellemző az, hogy a hallgatóknak csak románul jutna eszükbe egy-egy szó vagy kifejezés. A következő négy kérdés a kétnyelvű kommunikációs helyzetek témakörében mozog, pozitívnak bizonyult az, hogy a válaszadók többsége nem tapasztalta azt, hogy rászóltak volna azért, mert magyarul beszél nyilvános helyen, illetve azt sem, hogy nevettek volna azon, ahogy románul beszélnek (2. táblázat 2. és 4. pont). Az sem jellemző, hogy átváltanának magyarra abból a célból, hogy ne értsék meg őket a románok. Nem ennyire egyértelmű a helyzet a románra való váltás esetében (2. táblázat 4. sor), és bár leginkább az jellemző, hogy inkább átváltanak románra, a *soha* választ is elég nagy arányban választották. Ez annak is betudható, hogy a hallgatók szociális kapcsolatait is inkább a magyar közösségekhez való tartozás jellemzi, ahol fel sem merül a román nyelvre való váltás. Az utolsó kijelentés esetében is leginkább az látható, hogy a válaszadókkal előfordul, hogy kellemetlenül érinti őket, amikor úgy érzik, nem tudnak rendesen románul, és ez is összhangban van az előzőleg tárgyaltakkal.

Nyelvi attitűdök a románnal mint az állam nyelvével szemben

A továbbiakban a román nyelvvel mint az állam, így az oktatás, a gazdaság nyelvével kapcsolatos attitűdökre kérdeztünk rá. Az összesített adatokat a 3. táblázat tartalmazza.

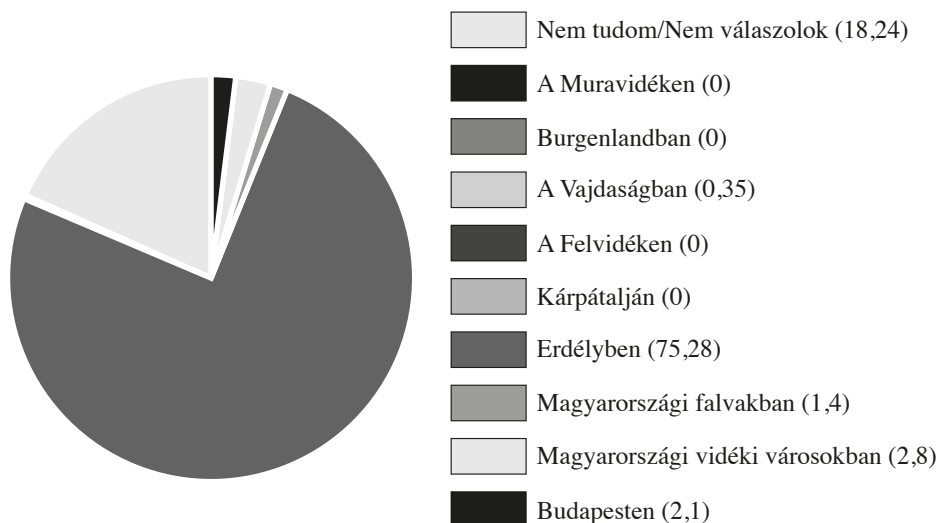
	Kijelentés	N	Teljesen egyetérték	Inkább egyetérték	Inkább nem érték egyet	Nem érték egyet	Bizonytalan /Nincs válasz
1.	Minden román állampolgárnak kötelessége ismerni a román nyelvet, még a magyaroknak is	286	110 38,5%	96 33,5%	35 12,2%	33 11,5%	12 4,2%
2.	Szívesebben dolgozom/ dolgoznék olyan környezetben, ahol a munkatársak többsége magyar	286	146 51%	83 29%	19 6,64%	15 5,25%	23 8%
3.	Az a romániai magyar, aki nem beszél jól a románt, nagyon nehezen kap Romániában munkahelyet	286	98 34,2%	140 48,9%	36 12,6%	8 2,8%	4 1,4%
4.	Az a romániai magyar, aki nem beszél jól a románt, nem tud érvényesülni Romániában	287	61 21,3%	110 38,3%	74 25,7%	30 10,4%	12 4,2%
5.	A magyar nyelv tudása előnyt jelent Romániában a munkavállalás terén	286	91 31,9%	87 30,4%	57 19,9%	38 13,2%	13 4,5%
6.	Helyesen teszik azok a magyar szülők, akik román nyelvű iskolába, osztályba íratják a gyermeküket, mert később jobban érvényesülnek	287	42 14,6%	56 19,5%	66 23%	98 34,1%	25 8,7%
7.	Bánom, hogy magyar iskolában tanultam. Románba kellett volna mennem.	287	18 6,3%	30 10,5%	33 11,5%	177 61,6%	29 10,1%

3. táblázat. Mennyire ért egyet Ön az alábbi állításokkal?

A román mint államnyelv ismeretének szükségességével a válaszadók nagy többsége egyetért. Ez összefügg azokkal az eredményekkel is, amelyeket a 3. és 4. kijelentések esetében regisztráltunk, tehát a román nyelv ismeretét a hallgatók összekötik a Romániában való elhelyezkedés, illetve az érvényesülés lehetőségeivel. Azzal, hogy a magyar nyelvtudás előnyt jelent Romániában a munkavállalás terén, a válaszadók többsége egyetért, illetve inkább egyetért, bár nagy részük szívesebben dolgozna olyan környezetben, ahol a munkatársak többsége magyar. A hallgatók ugyanakkor inkább nem vagy egyáltalán nem értenek egyet azzal, hogy a magyar szülők román tannyelvű iskolába vagy osztályba íratják a gyerekeiket, csak azért, mert így később jobban érvényesülnek. Számottevő ugyanakkor azoknak az aránya is, akik ezzel egyetértenek, vagy inkább egyetértenek (a válaszadók majd egy-negyede), illetve a bizonytalan válaszoké is. Magukra való tekintettel nagy többségük nem bánta meg, hogy magyar iskolába járt, viszont ebben az esetben is jelentősek az egyéb válaszok (különösképpen a bizonytalan csoport).

Hol beszélnek a legszebben magyarul?

Kérdőívünk tartalmazta a *Hol beszélnek a legszebben magyarul?* kérdést is, *A határon túli magyar nyelvváltozatok vizsgálata* projektben használt válaszlehetőségekkel. Eredményeink megegyeznek a kutatás során rögzített statisztikailag reprezentatív eredményekkel: míg ott 74,8% választotta Erdélyt (l. pl. Benő 2011), a mi válaszadóink esetében ez az arány 75,05% (N=285). A válaszok megoszlását a következő ábra tartalmazza.

1. ábra. „Hol beszélnek a legszebben magyarul?”

Ezzel beigazolódott az a hipotézisünk is, mely szerint a hallgatók többsége a leg-szebb nyelvváltozatnak az erdélyit tartja. A kérdőívben nyílt kérdés formájában indokolni is lehetett ezt a döntést, erre 150 szöveges választ regisztráltunk. Ezeket a nyelvi ideológiák szempontjából elemeztük, az adatokat közzétettük (l. Fazakas 2014).

Következtetések

Vizsgálatunk eredményei azt mutatják, hogy a Sapientia EMTE magyar tannyelvű egyetem hallgatói anyanyelvvel szembeni lojalitása nagyfokú: saját nyelvváltozatukat tartják a legszebbnek, a magyar nyelvű oktatást, az azon való tanulást nem akadálnak, hanem egyenesen előnynek tekintik a romániai munkaerőpiacon. A román nyelvvel szembeni attitűdjeik ellentmondásosak: míg többségük fontosnak, sőt elengedhetetlennek tartja az államnyelv ismeretét, sokan bevallják, hogy nem rendelkeznek megfelelő román nyelvi kompetenciával, ami miatt egyrészt az oktatási rendszer tehető felelőssé. Viszont az sem elhanyagolható, hogy mivel többségük a három legjelentősebb magyar lakosságú megyéből származik, társas kapcsolataikban sem találkoznak gyakran a román nyelvvel (kivéve a hivatalos szférát). Ezt támasztják alá a kétnyelvű nyelvhasználatot vizsgáló tanulmányok is (l. pl. Horváth 2005).

A trendeket tekintve elmondható, hogy azoknak az egyetemistáknak a körében, akik magyar tannyelvű felsőoktatási intézményt választottak, a magyar nyelv etnolingvisztikai vitalitását tekintve a helyzet biztató, hiszen a hallgatók pozitívan vélekednek arról, hogy magyar iskolába jártak, míg inkább negatívan azokról a szülőkről, akik román iskolába íratják magyar gyermekeiket. Szükségét látjuk olyan hasonló vizsgálatoknak, amelyeket olyan intézményekben végeznénk el, ahol a hallgatók egyrészt nem elsősorban a Székelyföldről származnak, illetve nem magyar tagozatra járnak az egyetemen, hiszen ennek alapján teljesebb kép rajzolódna ki az erdélyi magyar fiatal értelmiségiek körében tetten érhető nyelvi és nyelvhasználati attitűdökről.

Hivatkozások

- Baker, Colin 1992. *Attitudes and Language*. Clevedon and Philadelphia: Multilingual Matters.
- Bartha Krisztina–Katona Hajnal Tünde 2011. Kolozsvári és nagyvárad X. osztályos szakiskolások identitása és nyelvi attitűdjei. In: Bodó Barna szerk.: *Romániai Magyar Évkönyv 2009*, Temesvár: Mărineasa.
- Benő Attila 2011. Többségi nyelv és kisebbségi nyelv. Attitűd és normatudat az erdélyi magyarok körében. In: Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita szerk.: *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. 257–267.

- Borbély Anna 2011. Language and Language Varieties: Comparative Research on the Linguistic Attitudes of Four Bilingual Minority Communities in Hungary. In: *EUSKA – JEFUL* 2, 1, 41–55.
- Fazakas Noémi 2014. Linguistic attitudes and ideologies of the students of the Sapientia Hungarian University of Transylvania. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 6, 3 (2014) 335–356.
- Horváth István 2005. A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések. *Erdélyi Társadalom* 1, 171–198.
- Kiss Jenő 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92, 138–151.
- Kiss Jenő 2000. Magyar nyelvjárási beszélők anyanyelvi tesztelési indexe. *Magyar Nyelvőr* 124, 465–68.
- Kontra Miklós 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábbul magyarul. *Magyar Nyelv* 93, 224–232.
- Kontra Miklós 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lukács Csilla 2007. A székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási attitűdje. In: Benő Attila–Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor szerk.: *Nyelvek és nyelvváltozatok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, II, 55–65.
- Lukács Csilla 2009. Nyelvjárási és köznyelv: székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási tudatosságának vizsgálata. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk.: *15. Élőnyelvi Konferencia – Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó, 331–338.
- Presinszky Károly 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata a nyitrai magyar egyetemisták körében. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk.: *15. Élőnyelvi Konferencia – Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó, 241–248.
- Sándor Anna 2001. Nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv* 97, 87–95.
- Sándor Anna 2009. A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk.: *15. Élőnyelvi Konferencia – Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó, 231–239.

HUNGARIAN OR BRATISLAVAN?

IDENTITY IN LANGUAGE BIOGRAPHIES OF MULTILINGUAL FAMILIES IN BRATISLAVA¹

LUCIA SATINSKÁ

Introduction

This paper focuses on the perception of identity in three-generation families of multilingual speakers in Bratislava. Identity is understood here as a social construction which can be formed and reformed differently in various contexts. The frame for the construction of a personal national and language identity in the presented material is a narrative interview – a language biography². The aim of this paper is to present some material from the interviews, which show how the language and national identity is expressed.

Bratislava is the capital of Slovakia. The number of inhabitants according to the latest census in 2011 was 411 228. Hungarians form the largest ethnic and linguistic minority in Bratislava. In 2011 14 119 people claimed Hungarian nationality³, 15 307 marked Hungarian as their mother tongue. 3 531 people claimed that Hungarian is the most used language in public for them and 8 765 said Hungarian is the most used language at home⁴.

There are two kindergartens and two primary schools with Hungarian language of instruction in Bratislava. 116 children attend the kindergartens and 274

¹ This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-0689-12. I would like to thank the reviewers for their valuable comments and recommendations.

² I use the term *language biography*, as it is common in the Central European tradition (see for example Nekvapil 2000, 2001) even though I am aware of the possibility to use *linguistic biography*, which is common for example in the works of Aneta Pavlenko (2007 and elsewhere).

³ Nationality in the census can be understood also as ethnicity. It is not to be mixed with the citizenship category. A citizen of Slovakia may be of various nationalities. However current Slovak law does not allow multiple citizenship (cf. Law of Slovak national council of 19th January 1993 regarding citizenship of Slovak Republic and its amendment from 2010).

⁴ All references to the census are from the Statistical Office of the Slovak Republic.

pupils the primary schools. Bratislava has one Hungarian medium high school. It is attended by 176 students⁵.

In 2011 more than 10 000 people in Bratislava did not answer the question on mother tongue in the census. To state the ethnicity of inhabitants in the mixed environment (which a city clearly represents) is fairly difficult. It is easier to map their language competences which can be determined according to when they use which language (or language variety or repertoire, compare Blommaert–Rampton 2011) and with whom.

2. Method and data

Identity can be approached from many views. The types of identities analysed in this paper are understood as social constructions, which are not given, and which can change throughout the life of an individual. They can appear either in a narrative (in this case an autobiographical narrative) or in contextual situation (in this case a research interview). De Fina (2003: 19) describes the relationship between the narrative and identity on three levels. At one level the form of narration points at specific communities. At another level identity is related to negotiation of social roles. And at yet another level it points to the group membership, and the ability to identify or distinguish oneself from it. All these levels are present also in narratives framed as language biographies.

Language biography may be defined as such biographical narrative in which the main topic for the narrator is language or languages, especially their acquisition and use (Nekvapil 2000: 31). Language biography (LB hereafter) may be approached in two basic ways depending on the aim of the research. In the first case the LB is also the aim. In such research the aim is to capture a typical LB of a certain speech community. This is how LB is approached by Jiří Nekvapil (focusing on Germans in Czech Republic, 2000) and Jozef Tancer (focusing on trilingual people born in inter-war Bratislava, 2010). The second approach sees LB as a method, or means to other research aims. For example it is used for improving the teaching of foreign languages (see Busch–Jardine–Tjoutuku, 2012), helping immigrant integration (Werlen 2002), understanding language acquisition (Franceschini 2002) or language attitudes, communicational functions of languages in multilingual contexts, assimilation processes in multilingual communities (Carl–Stevenson 2009) and so forth.

Aneta Pavlenko, who uses the term *linguistic biography*, warns against too narrow interpretations of content and thematic analysis of narrative data. She offers three basic analytical approaches dependent on the point of view of reality that is

⁵ Source: The Institute of Information and Prognoses of Education. Available online: <http://www.uips.sk/registre/zoznamy-skol-sz-v-exceli> The data in the table are valid from 15th September 2014.

taken into account. This can be the subject reality, life reality and text reality. Applied theoretical approaches are cognitive, textual and discursive (Pavlenko 2007: 171). She reminds that narratives constitute rather than reflect reality and researchers should be constantly aware of this when analysing data (Pavlenko 2007: 180).

In my research I use LB as a method to uncover the language situation of multilingual families, their attitudes to Hungarian and Slovak language, the perception of their own identity and the importance of maintaining the minority language (Hungarian). I have also encouraged the attitudes towards assimilation and mixed marriages or linguistic landscape in the interviews. As core data for this paper, I use only the data connected to the perception of identity⁶. I am aware that my interpretation of presented data forms subject reality, the reality constructed during our interview.

The data set consists of interviews carried out amongst members of 5 three-generation families, 23 respondents⁷. Table 1. presents them according to generation and sex.

Generation	Sex	
	female	male
The oldest (79 – 94 years)	5	2
The middle (50 – 65 years)	5	3
The youngest (18 – 34 years)	5	3
Total	15	8

Table 1. The characterisation of the respondents according to generation and sex

The respondents’ age at the time of research was from 18 years (year of birth 1996) to 94 years (year of birth 1920). All respondents currently live in Bratislava, seven of them were not born here, but they started a family and raised their children here. The sample is random and the participating families were appointed by the snow ball method (see Hendl 2005: 152). This has its limits and tends to lead to representing people with similar views. However, for the purpose of this research this was not considered a problem, as I was looking for respondents with positive affiliation to maintaining Hungarian. Widening the sample with people who undergo language shift across generations may be a topic for a different research (cf. Rabec 2012). The criteria for the choice was that the representatives of all generations live

⁶ More extensive results may be found in my dissertation thesis (Satinská 2015).
⁷ All names are anonymized on the basis of a signed agreement on the recordings’ use for scientific purposes.

in Bratislava and have attended at least one type of Hungarian medium educational institution (kindergarten, primary school, high school). Each generation in each family had to be represented by at least one person. In order to ensure their anonymity the names are changed⁸.

I interviewed the respondents individually (in some cases a husband and wife were both present, but they were interviewed separately). The average length of an interview was 1 hour and the questions proceeded from personal to general. The language choice was left on the participants. I (the researcher) have always shown my knowledge of Hungarian during the initiation process (organizing the interview session) so the participants were aware of this and had proof of my bilingualism⁹. Some interviews were thus conducted multilingually. Sometimes the respondents stated their preferred language during the phase when we were setting the date of the interview. In case they declared they did not care which language to use at the interview, it was carried out in Slovak but the participants were encouraged to switch to Hungarian whenever they wanted.

When interpreting narrative interviews the role of the researcher has been discussed extensively, especially the way how his or her identity affects the narratives of the respondents (see for example De Fina 2011). Some aspects of individual identity cannot be changed (such as sex, age or race), therefore it is important to realize how this affects the results. Rather than trying to get “objective” data it is better to get most out of the situation the role of the researcher can bring.

My own position in this research enabled me to be on the border between an “insider” and “outsider”. I speak the language of the community (Hungarian) but I do not belong to it, as I have not learnt it in my childhood naturally, but as a foreign language during my university studies via a one year scholarship in Budapest. I have not attended any educational institution with Hungarian medium and I was not aware of meeting the members of the community. My only contact with the language in my childhood had been before Christmas when my parents used it as a secret (code) language. I do not consider myself to be a heritage language learner of Hungarian, rather a new speaker of the language. I have not known the respondent families before the research apart from one member of a family from my generation who belonged to my friend circle. However, the respondents have sometimes known me, due to my public activities aimed at raising awareness about Hungarian in Slo-

⁸ Note on transcription: The quotations of transcription are in italics. There are English translations of transcriptions in the main text and original transcriptions in footnotes. Some other transcription conventions: [commentary] – commentary to explain context or giving additional information; (P) – pause; R – researcher in a dialogue; Capital letter – respondent in a dialogue.

⁹ I usually approached them on the phone or in a written message (e-mail or Facebook) in Hungarian, so they know my ability to speak the language.

vakia or my family history¹⁰. The participants therefore saw me primarily as a young cosmopolitan intellectual woman with a strong interest in Bratislava and its languages.

3. Results

My respondents express multiple identities. On the one hand stands the national (or ethnic) identity, which they claim in census. This one is fixed and does not change throughout their lives, as all of my participants stated, they have not changed their nationality throughout the times. Apart from two respondents from the youngest generation, who come from a mixed family (one parent considers himself Slovak, the other Hungarian), all claim Hungarian nationality. On the other hand stand much more complicated individual identities affected by many factors such as the language use, culture, citizenship or family history. These identities can change due to age and situations. They are more complex and cannot be narrowed into one-word categories such as ethnicity or nationality. This second type of identity construction is more interesting, because it helps to deconstruct the oversimplified picture created by censuses.

The research participants themselves realize this discrepancy between a simple identity represented by nationality and a complex identity expressing their belonging to various social groups. The respondents from family P. have explained to me separately, why it is pointless to think about the identity of this geographical region from the point of view of nationality. According to them, everything is mixed here. **Nóra P.** (born in 1927) says: *“That’s why I say, because this Carpathian Basin, that’s a smelter, which all, here, pure blood can’t be found.”*¹¹ **Júlia P.** (born in 1949): *“We are mixed here, in this Carpathian Basin. Really, nobody can say he or she is pure.”*¹² Also, both had the need to explain to me what the difference between Hungarians from Slovakia and Hungarians from Hungary is. **Nóra P.** hints there is some kind of competition between the Hungarians in the two countries, who is a better Hungarian: *“Well, you know, for example in Hungary, they don’t like us, the locals, who were from Czechoslovakia, they said, those Beneš Hungarians.”*¹³

¹⁰ My father Július Satinský was respected amongst the Hungarian community, as he always mentioned his Hungarian roots as a public figure (he was a famous writer and comedian, born in 1941, died in 2002).

¹¹ „Azért mondom, mert ez a Kárpát-medence, a Kárpát-medence, ez egy olvasztókemence, ami az összes, itt nem talál az ember tiszta vért.”

¹² „Mi össze vagyunk itt keveredve, ebben a Kárpát-medencében. Igazán senki nem mondhatja magáról, hogy tiszta.”

¹³ Beneš Hungarians is a term referring to post-war (post-1945) deportations of Hungarians based on the Beneš decrees.

*Because we, well how to put it, we were more democratic than the Hungarians.”¹⁴ She herself identifies as Hungarian in a cultural sense: “That’s why I didn’t ask for it [the Hungarian citizenship], because my hungarianness does not mean Gyurcsány, Orbán or I don’t know who, but for me, Arany János, Madách Imre mean my hungarianness. So I am Hungarian in cultural terms not political.”¹⁵ Her daughter **Júlia P.** differs also from Hungarians in Slovakia. It is interesting how she talks about them in the third person, as if she did not belong to them: “But it’s interesting because Hungarians from Slovakia, they are a special (P) social class. They don’t really identify with Hungarians from Hungary. There is no such thing that politicians say that Hungarians are, I don’t know, irredentists, but, no, no, it is not like that. And especially in Pozsony¹⁶, I think. Actually, the Pozsony Hungarians, those, who, well, look, most Pozsony Hungarians have German names. On the one hand. And Pozsony Hungarians see themselves as Pozsonyers. Pressburgers.”¹⁷*

Pressburger (or Old-Bratislavan, as it is labelled in contemporary use)¹⁸ identity as an individual type is not exclusive for the elderly. Representatives of the youngest generation claim it, too. It needs to be emphasised that those, whose grandparents really belong to the so called Old-Bratislavans. **Marek P.** (born in 1981) expresses

¹⁴ „Hát ugye, például Magyarországon minket nem szerettek, az ittenieket, akik Csehszlovákiából voltunk, az mondták, hogy ezek a benesi magyarok. Mert mi, hát hogy is mondjam, demokratikusabbak voltunk mint a magyarok.”

¹⁵ „Azért nem [kértem a magyar állampolgárságot], mert az én magyarságomat nem a Gyurcsány, az Orbán, a nem tudom kicsoda jelenti, hanem én nekem Arany János, Madách Imre, ez jelenti az én magyarságom. Tehát én kulturális vonalon vagyok magyar nemzetiségű, nem politikai.”

¹⁶ In the translation of the quotations from the interview I use the geographical name of the city in the form in which it was pronounced in the original. Current Bratislava has a historical Slovak name Prešporok and Hungarian name Pozsony, German Pressburg. Both Hungarian and German version are still used in the respective languages. However, if the official, Slovak version is used, it signals that it is not neutral use.

¹⁷ „De érdekes, mert a felvidéki magyarok, ez egy külön (P) társadalmi réteg. Annyira a magyarországi magyarokkal nem azonosulnak. Az nincs hogy, a politikusok mondják, hogy a magyarok, nem tudom irredentisták, de nem, nem ez nem úgy van. És főleg Pozsonyban, azt hiszem. Tulajdonképpen a pozsonyi magyarok, azok, akik, hát figyelje meg, hogy a legtöbb pozsonyi magyarnak német neve van. Egyrészt. És a pozsonyi magyarok inkább pozsonyinak tartják magukat. Pressburgernek.”

¹⁸ There are various terms in Slovak and Hungarian used to refer to inhabitants of Bratislava. They are derived from various names the city had in the past. The most used historical names were Pressburg in German, Pozsony in Hungarian and Prešporok in Slovak. In this paper I use the neutral contemporary term Bratislavan for an inhabitant of Bratislava. Old-Bratislavan refers to a person who was born in Bratislava in the inter-war period or to those who respect the values of that period. It is a direct translation from Slovak phrase starý Bratislavčan, which is widely used. More extensively on the topic of the Old-Bratislavan identity see Tancer (2013) or Satinská (2012).

his identity on the basis of place: *“Basically, I grew up here, and how to put it, even though I said I was Hungarian in the census, I feel like, like a Bratislavan or Old-Pressburger.”*¹⁹ **Dávid K.** (born in 1992) also claims Pressburger identity, laughing: *“Well, I am European. Either European or, if we really want to categorize it, so Bratislavan – Pressburger.”*²⁰ Later he explains how he understands this term: *“Pressburger, probably because we grew up here, we speak Hungarian, German at home, because Bratislava is a good place to live in and what do I know, I feel like a Pressburger. I don’t feel like a Hungarian now.”*²¹ Similar message comes through their peer, **Diana R.** (born in 1995) who officially admits Slovak nationality in censuses: *“But in fact, whether I have some emotional relationship towards the fact that I am Slovak or Hungarian or German, I in fact don’t have. I have a feeling I am, I live and I was born in Europe, in Central Europe, in Bratislava and all the influences and the mixing of all the cultures or nationalities and languages, it forms me. Not the fact whether I am Slovak, or this or that. I really don’t feel I belong to some specially defined group.”*²² Their opinions about their identity show, that Old-Bratislavans may have not died out yet after all. None of them know, though, whether they stay in Bratislava. **Marek** is married to an American, **Dávid** studies in Vienna and **Diana** studies in Bratislava, but she has a part-time job in Austria.

For some respondents the most noticeable fact is how their identity oscillates between Slovak and Hungarian. It can be illustrated by family F. **Zoltán F.** (born in 1961) feels once like Slovak then like Hungarian. It depends on his surroundings and also on himself: *“So Hungarians see me as a traitor, as Slovak and Slovaks see me as Hungarian. I am neither, in fact. (...) I see myself as neither Hungarian nor Slovak, I see myself as me. I think the whole our family is like that, we all see ourselves as ourselves. (...) I think that when you get up in the morning, you don’t think about being Slovak or Hungarian. You’re thinking about whether you slept well, whether you’re hungry or I don’t know what. (...) Sometimes I feel terribly like a Hungarian,*

¹⁹ „Skrátka, tu som vyrastal a akoby som to povedal, aj keď som sa zapísal na sčítaní ako Maďar, ale ja sa tak cítim, ako taký Bratislavčan alebo Staroprešporčan.”

²⁰ „No ja som, Európan. Bud’ Európan, alebo ak to chceme veľmi kategorizovať tak Bratislavčan – Prešporák.”

²¹ „Prešporák, tak asi preto, že sme tu vyrastali, hovoríme po maďarsky, po nemecky doma, lebo v Bratislave je dobre a čo ja viem, cítim sa ako Prešporák. Necítim sa teraz ako Maďar.”

²² „Ale pravdupovediac, či ja mám nejaký citový vzťah k tomu, že som Slovenka, alebo že som Maďarka, alebo že som Nemka ja pravdupovediac nemám. Ja mám taký pocit, že som, žijem alebo narodila som sa v Európe, v strede Európy, v Bratislave a všetky tie vplyvy jednoducho to miešanie všetkých tých kultúr alebo národností a jazykov, to ma tak formuje. Nie to, že či som Slovenka, jedno druhé alebo tretie. Ja naozaj nemám pocit, že by som patrila do nejakej vyčlenenej skupiny.”

sometimes terribly like a Slovak.”²³ His wife **Réka F.** (born in 1963) explains how her identity changed throughout her lifetime: *“I don’t see myself as (P), I mean, at the moment, or like this, on the basis of the experience that I have, I do not see being Hungarian as the highest value in life. When I was young, maybe under the influence of my mother or grandfather, who was born in Budapest, so that feeling of connection with the language, culture, with my own Hungarian identity was stronger.”*²⁴ It is interesting that their daughter, **Lívía F.** (born in 1988), thinks that the “hungarianness” of her parents is stronger than hers. She says about them: *“It is a generation thing, but I think they feel to be more Hungarian than us, their children. For me, the border between being Hungarian or Slovak is not so sharp, or it isn’t a question I would deal with so much inside me.”*²⁵ However later she explains her identity more clearly: *“I am a Hungarian, born Hungarian and I am a Hungarian living in Slovakia and I would say, despite being so mixed, half of my heart is Hungarian and the other half Slovak. Because Hungarian is my mother tongue, it is the closest language in the world for me. Until the end of my life, it will be. But the environment, into which I was born, where I grew up, it is of course closer to me than the pure Hungarian, because I don’t even know it so well.”*²⁶

Other representative of the youngest generation **Ilona L.** (born in 1987) talks about her identity slowly and clearly emotionally. She admits arguing with her friends about this topic several times. She is considered patriotic by them.

“I: But when someone asks me now, whether I am Slovak or Hungarian, I say from the depth of my heart that I am Hungarian, but on the other hand, I would rather say it in Hungarian

²³ „Ja sa nepovažujem ani za Maďara, ani za Slováka, ja sa považujem za seba. Asi celá naša rodina je už taká, každý sa už považuje len za seba. (...) Ja si myslím, že keď ráno vstanete, tak nemyslíte na to, či ste Slováč alebo Maďar. Myslíte na to, či ste sa dobre vyspali, či ste hladní alebo neviem čo.(...) Niekedy sa cítim strašne ako Maďar, niekedy strašne ako Slováč.”

²⁴ „Teraz sa nepovažujem za (P) tak, momentálne, alebo teda, už na základe tých skúseností, to že som Maďarka, nepovyšujem nad ostatné hodnoty v živote. Ale keď som bola mladá, tak možno práve ovplyvnená svojou mamou alebo starým otcom, ktorý sa narodil v Budapešti, tak taký ten pocit previazanosti s tým jazykom, kultúrou, s tou svojou maďarskou identitou bol silnejší.”

²⁵ „Je to generačná vec, ale podľa mňa sa cítia byť viac Maďarmi ako my, ich deti. U mňa tá hranica, že či som Maďarka alebo Slovenka nie je taká zreteľná, alebo nie je to otázka, ktorú by som v sebe tak riešila.”

²⁶ „Ja som Maďarka, rodená Maďarka, a som Maďarka, ktorá žije na Slovensku a by som povedala, že napriek tomu, že som taká že miešaná, tak polka srdca je maďarská a druhá polka je slovenská. Tým, že maďarčina je môj materinský jazyk, tak je pre mňa maďarský jazyk najbližší na svete. A do konca života, až kým nezomriem, bude. Ale to prostredie, kam som sa narodila, kde som vyrastala, tak to je mi samozrejme bližšie ako čisto maďarské, lebo to ani nepoznám až tak.”

R: [in Hungarian] *No problem.*

I: [in Hungarian] *I have no homeland just birthplace.*²⁷

She explains that she does not feel at home either in Slovakia or in Hungary, which she perceived in both countries on various occasions (children's camps etc.): *"I was born here, but I don't belong here. (...) I am really felvidéki²⁸. It's something in-between. It is neither Slovak nor Hungarian."*²⁹ Eventually there are two representatives of the youngest generation, one of them liberally oriented, the other conservatively, but their identity of not belonging neither here nor there is the same. They both also express affiliation to the environment they grew up in. One calls it Slovakia (*"I am Hungarian, who lives in Slovakia"*), the other Felvidék (*"I really am Felvidéki."*).

Thus, several respondents feel their identity is mixed. **Martina R.** (born in 1980) talks about it in the most metaphorical way: *"I imagine myself as a cocktail, where there is a bit of sugar, a bit of mint, a bit like this and I think many people are like this and I think it is the maturity when one realizes it. I feel like a European."*³⁰ **András K.** (born in 1995), who is studying in Abu Dhabi at the moment pushes it a bit further. He sees himself as cosmopolitan and finds the whole concept of nationality useless: *"I don't know, I don't care that much. I would probably say I am Hungarian, but at the same time I see myself as world citizen (P) because (P) I don't know, those nationalities sometimes seem rather counterproductive as they limit people, now you're this so be with these people."*³¹

²⁷ I: Ja ale v súčasnosti, teda keď sa ma niekto spýta, že či som Slováč alebo či som Maďar, tak ako v duchu svojho srdca hovorím, že som Maďar, ale zas na druhej strane, by som to tak vyjadrila, to bude asi lepšie v maďarčine

R: Nyugodtan.

I: Nincs hazám, csak szülőföldem"

²⁸ Felvidék is a historical name of the Upper-Hungary region which is now Slovakia.

²⁹ „Ja som sa tu síce narodila, ale ja sem nepatrím.(...) Ja naozaj som felvidéki. Je to niečo medzi. Nie je to ani vyslovene Slováč ani Maďar.”

³⁰ „Ja samú seba si predstavujem ako taký miešaný drink, kde proste troška cukru, troška mäty, troška takto a myslím si, že veľa ľudí je takto a myslím si, že to je vyspelosť, keď si to človek uvedomí. Ja sa cítim byť takou Európankou.”

³¹ „Nem tudom, annyira nem érdekel. Valószínűleg azt mondanám, hogy magyar, de közben inkább ilyen világpolgár láttnám magamat (P) mert (P) nem tudom, ezek a nemzetiségek néha annyira inkább kontraproduktívnek tűnnek abban, hogy behatárolják az emberek, most ez vagy és akkor ezekkel az emberekkel legyél.”

4. Conclusion

The research based on language biographies of multilingual three-generation families in Bratislava shows problems in one-dimensional approach to national and ethnic identity as used in statistical sources, mainly censuses. Several types of parallel identities of multilingual people are presented. Apart from simple minority “pure” identities, such as Hungarian, there are also much more complex ones present, which are not connected to nationality. These identities may be labelled as Bratislavan, Pressburger or European. More people express their identity as something in-between: between Hungarian and Slovak, between European. They speak about it carefully because they are used to “being fitted into the boxes” of official documents where they often have to suppress their “in-between” identity, which may contest the significance of nationality or ethnicity categories as well. On the basis of understanding the diversity of identities of multilingual speakers it is possible to enunciate recommendations how to collect data for statistical sources (censuses etc.) in a better way. It is important that people have wider possibilities to express their identities and not only ticking boxes offered to them in advance.

In this paper, mainly the authentic material was presented, as it was the initial phase of the interpretation. What will follow is a closer analysis of identity construction in the interviews, contextual and discursive analysis of the realities formed by the respondents.

References

- Blommaert, Jan–Rampton, Ben 2011. Language and Superdiversity. *Language and Superdiversities* 2, 1–32.
- Busch, Brigitta–Jardine, Aziza–Tjoutuku, Angelika 2012. Language Biographies for Multilingual Learning. *PRAESA Occasional papers* 24. [<http://paulroos.co.za/wp-content/blogs.dir/22/files/2012/07/Paper24.pdf> – 2015. március 3.]
- Carl, Jenny–Stevenson, Patrick 2009. Central European Time: Memories of Language – Lost and Found – in the Life Stories of German-speakers. In: Jenny Carl–Patrick Stevenson eds.: *Language, Discourse and Identity in Central Europe: The German Language in a Multilingual Space*. Palgrave Macmillan, 165–184.
- De Fina, Anna 2003. *Identity in Narrative: A Study of Immigrant Discourse*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- De Fina, Anna 2011. Researcher and informant roles in narrative interactions: Constructions of belonging and foreign-ness. *Language in Society* 1, 27–38.
- Franceschini, Rita 2002. Sprachbiographien: Erzählungen über Mehrsprachigkeit und deren Erkenntnisinteresse für die Spracherwerbsforschung und die Neu-

- robiologie der Mehrsprachigkeit. *Bulletin suisse de linguistique appliquée* 2, 19–33.
- Hendl, Jan 2005. Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace. Praha: Portál.
- Nekvapil, Jiří 2000. Z biografických vyprávění Němců žijících v Čechách: jazykové biografie v rodině pana a paní S. *Slovo a slovesnost* 61, 30–46.
- Nekvapil, Jiří 2001. Jazykové biografie a analýza jazykových situací: k osudům německé komunity v České republice. *Časopis pro moderní filologii* 2, 65–80.
- Pavlenko, Aneta 2007. Autobiographic narratives as data in applied linguistics. *Applied Linguistics* 2, 163–188.
- Rabec, István 2012. *A nyelvteljesítés vizsgálata szlovákiai fiatalok körében*. Budapest: Eötvös Lóránd University. Unpublished dissertation thesis.
- Satinská, Lucia 2015. *Jazyková situácia a jazyková politika na Slovensku: Bratislava*. Bratislava: Comenius University. Unpublished dissertation thesis.
- Satinská, Lucia 2012. Myth of a trilingual city from statistical point of view. In: P. Stankovská–M. Wtorkowska – J. Pallay eds.: *Individuálna in kolektívna dvojezičnosť*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 163–170.
- Tancer, Jozef 2013. *Neviditeľné mesto*. Bratislava: Kalligram.
- Tancer, Jozef 2010. Viacjazyčnosť v Bratislave. *OS* 2, 57–68.
- Tophinke, Doris 2002. Lebensgeschichte und Sprache. Zum Konzept der Sprachbiografie aus linguistischer Sicht. *Bulletin suisse de linguistique appliquée* 2, 1–14.
- Werlen, Iwar 2002. Sprachbiographien – Wie italienische Migrantinnen und Migranten der zweiten Generation in der deutschen Schweiz ihr Sprachleben sehen. *Bulletin suisse de linguistique appliquée* 2, 57–77.

A DISKURZUSJELÖLŐKHÖZ KÖTŐDŐ ATTITÜDÖK VIZSGÁLATA AZ OSZTÁLYTERMI KOMMUNIKÁCIÓ KONTEXTUSÁBAN

SCHIRM ANITA

1. Bevezetés

A diskurzusjelölők vizsgálata nem csupán a nyelvészeti kutatások egyik kedvelt területe, hanem a laikus nyelvhasználók közt is gyakori beszédtema ez a funkcionális szóosztály. Főként az oktatás és a nyelvművelés által elmarasztalt elemek (pl. a *hát*, az *ugye*, a *deviszont*) érdeklik a beszélőket. Azonban teljesen eltérő módon közelítik meg ezeket a nyelvi egységeket a nyelvészek és a naiv nyelvhasználók. A pragmatikát és diskurzuselemzést művelő kutatók (pl. Schiffrin 1987, Fraser 1999) az írás és a beszéd természetes velejáróinak, funkciógazdag elemeknek tartják őket, amelyek a diskurzusirányításon és a szövegösszetartáson kívül pragmatikai viszonyokat is képesek kifejezni, továbbá emocionális és expresszív szerepkörrel is rendelkeznek. A spontánbeszéd-kutatással foglalkozó írások (pl. Fox Tree–Schrock 1999) pedig a diskurzusjelölők beszédtervezési funkcióját emelik ki. Ezzel szemben a nyelvhasználók – a hagyományos leíró nyelvtanok és nyelvművelő munkák hatására, illetve az iskolai oktatásban hallottak miatt – vagy maguk is beszédölteléknek tekintik a kérdéses szavakat és stigmatizálják őket, vagy pedig túllépnek a tiltásokon és a valós nyelvhasználatból kiindulva kritikákat fogalmaznak meg a hallott szabályokkal szemben.

A megbélyegzés különösen a szóbeliségben gyakran használt elemeket érinti, s főleg a kötőszói eredetű diskurzusjelölőket marasztalják el: udvariatlannak, stílustalannak, modorosnak ítélvén a használatukat. Ezt a megbélyegzést a magyar nyelv esetében eddig interjúkkal (Szabó 2012), irányított beszélgetésekkel (Kósa 2014), kérdőívezéssel (Domonkosi 2007), fókuszcsoportos vizsgálattal (Schirm 2013a), valamint iskolai tanórák elemzésével (Szabó 2013) igazolták, s azt találták, hogy a közoktatásban különösen a tanári oldalról van nagy ellenállás a diskurzusjelölőkkel szemben. Azonban ebben az esetben is megfigyelhető az a paradox helyzet, hogy miközben a tanárok nagy része elítéli ugyan a diskurzusjelölők használatát (például a *hát*-tal való mondatkezdést vagy a *de* és a *viszont* együttes alkalmazását), azonban ők maguk is használják ezeket az elemeket még az osztálytermi kommunikációban

is (Schirm 2013b). S a diákok észre is veszik ezt a következetlenséget és szóvá is teszik (Kósa 2014).

Tanulmányomban empirikus kutatásom anyagait felhasználva egyfelől azt mutatom be, milyen attitűdökkel viseltetnek a tanárok és a diákok a diskurzusjelölők iránt, másfelől pedig a különböző beszélői attitűdökhöz kötődő nyelvi ideológiákat és azok működését ismertetem.

2. Korpusz, módszer, hipotézisek

A vizsgálati anyagom 4, összesen 174 percnyi fókuszcsoporthoz tartozó interjúból és 15 iskolai tanórából áll. Azért választottam egyik módszerként a fókuszcsoporthoz tartozó interjút, mert amellett, hogy a hétköznapi beszélgetéseket modellezi, a vélemények és a motivációk feltárására is igen alkalmas (vö. Vicsek 2006). A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések közül kettőt Szegeden, kettőt pedig Szlovákiában, Nyitrán rögzítettem. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúkon összesen 35 fő vett részt: különböző szakos egyetemisták és egyetemi dolgozók. Nem valószínűségi, hanem kényelmi mintavétellel választottam ki a vizsgálati alanyokat, így a minta nem reprezentatív statisztikailag. A csoportokban a legfiatalabb résztvevő 18 éves volt, míg a legidősebb 68 esztendősen, s az adatközlők közt a férfi-női arány egyharmad-kétharmad volt a nők javára. A beszélgető partnerek egymás ismerősei voltak, ezért a vizsgálat nagyon hasonlított a résztvevő megfigyeléséhez. A kérdezés során tölcser technikát alkalmaztam, vagyis a beszélgetés elején a nyelvhasználatra vonatkozó általánosabb kérdéseket tettem fel, később pedig már célzottan az egyes diskurzusjelölők felől tudakozódtam különböző stimulusanyagokat is felhasználva. Bármennyire is hasonlított azonban a spontán, hétköznapi társalgásokhoz a fókuszcsoporthoz tartozó interjú, mégis az én irányítással zajlott a beszélgetés, ezért emellé az adatgyűjtési mód mellé olyat is választottam, ahol csupán megfigyelői szerepben voltam jelen. Így kerültek a korpuszomba az iskolai tanórák. Az órák egy részét Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Ózdon, a József Attila Gimnáziumban, illetve a Vasvár Úti Általános Iskolában rögzítettem, másik részüket pedig Csongrád megyében, Szegeden, a Ságvári Endre Gyakorló Általános Iskolában. A 15 tanítási óra közül 11 általános iskolai volt, 4 pedig középiskolai, a legfiatalabb diákok 3. osztályos általános iskolások voltak, a legidősebbek pedig 11. osztályos gimnazisták. A rögzítendő órák kiválasztásakor nem csupán arra ügyeltem, hogy különböző életkorú diákok legyenek a mintában, hanem arra is, hogy a tanárok is különbözzenek az életkorukat, a nemüket és az iskolatípust tekintve, így idősebb és fiatalabb, alsó tagozaton, felső tagozaton és középiskolában tanító férfi és női tanárok által vezetett órák kerültek be az elemzendő anyagba. A 15 tanóra mindegyike nyelvtan- vagy irodalomóra volt, ugyanis az volt az előfeltevésem, hogy a diskurzusjelölökhöz kötődő nyelvi babonákat leginkább a magyartanárok terjesztik, s úgy véltem, hogy a nyelvi ideológiák működése legjobban a magyar nyelv és irodalom órákon érhető majd tetten.

A vizsgálat előtti egyik kiinduló hipotézisem az volt, hogy a diskurzusjelölők tekintetében a tanárok részéről fogok nagyobb fokú nyelvi diszkriminációval találkozni. Azt is feltételeztem, hogy a tanárok által közvetített, a diskurzusjelölőkre vonatkozó stigmatizáció negatívan hat a diákokra. Valamint azt is vártam, hogy a nyelvhasználati színtér eltérései miatt különbséget találok majd a szegedi és a nyitrai adatközlők attitűdjei közt.

3. Eredmények

Mind a tanórai korpusz elemzése, mind pedig a fókuszcsoporthoz tartozó interjúk azt mutatták, hogy nem a diskurzusjelölők egészét, csupán egy-két elemet stigmatizálnak igen erőteljesen a nyelvhasználók. Különösen az oralitásra jellemző elemeket érinti a megbélyegzés, például a *hát*-ot, a *deviszont*-ot, a hümmögéseket, azonban az írásban és a beszédben egyaránt megjelenő, gyakran használt jelölőket (pl. *ezzel szemben*, *tényleg*, *mellesleg*) nem kárhozzátják. Az eltérő kezelési módot az okozza, hogy a nyelvhasználók a beszédhez és az íráshoz más-más nyelvi eszményt társítanak (vö. Lanstyák 2009), utóbbit nagyobb presztízssűnek, formális stílusúnak és kötöttebb normájúnak tartván.

Az osztálytermi kommunikáció intézményes, formális és aszimmetrikus jellegéből adódóan a tanórai megnyilatkozásokra is normatív szabályok vonatkoznak. A pedagógus az órákon az ismeretátadás mellett normát is közvetít, valamint a viselkedést is felügyeli, s sokszor még nyelvi ideológiákat is terjeszt. A magyartanárok gyakran korrigálják a diákjaik nyelvhasználatát, magyarázatot azonban általában nem fűznek a javításhoz. Ez a jelenség megfigyelhető volt a rögzített tanórákon is, s a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésekben is utaltak erre az adatközlők. A tanárok általában a tekintélyelvre alapozva nyilatkoztatják ki a nyelvre vonatkozó szabályaikat és tiltásaikat, s általában kerülendő elemeknek tartják a diskurzusjelölőket. Az interjúkban többen is elmondták, hogy az iskolában a tanáruktól hallották, hogy nem illik használni a töltelékszavakat. Az egyik nyitrai adatközlő arról számolt be, hogy az ő iskolájában a felelésnél minden egyes öö kimondásakor 5 centet kellett a diáknak fizetnie. Egy másik szemináriumon pedig a *hát* szlovák megfelelőjével, a *takže*-vel való mondatkezdéskor leültették a felelőt és nem hagyták tovább beszélni, azzal indokolván, hogy a *takže* határozatlanságot és bizonytalanságot fejez ki.

Az iskolákban rögzített tanórákon is megjelent a diskurzusjelölők megbélyegzése, ahogy azt az alábbi példa is mutatja.

(Kontextus: A diákoknak mellérendelő szövszerkezeteket kellett írniuk egymásról. Majd felolvasták a példáikat, a többieknek pedig ki kellett találniuk, kiről szól a jellemzés.)

Tanár: *Somára gondoltál? Soma, akkor te.*

Diák: *Hát.*

Tanár: *Nem kell hát.*

Diák: (torokköszörülés) *Kedves és okos, jófej tehát jó barát, kék nadrág van rajta és barna cipő.*

Tanár: (nevetés) *Jó. Hát ez egy ... kék nadrág van rajta és barna cipő.*

Diák: (kórusban): *Boti.*

Tanár: *Valóban órá gondoltál? Jó. Akkor a játék most eddig. Ő mindenki a lényegét megértette. Egészen jó mellérendelő szószerkezetek is elhangoztak.*

A példából látható, hogy a tanár először egy szentenciaszerű kijelentéssel megfedte a diákot a *hát* használata miatt, ám a *Nem kell hát* figyelmeztetés után két mondatral ő maga is *hát*-tal kezdte a megnyilatkozását, amelyet viszont már nem helyesbített. Ez a jelenség, a kétféle tanári mérce, azaz a saját beszédnek és a diákok beszédének az eltérő megítélése és javítása a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések során is előkerült, s nem csupán a diákok említették ezt. A szegedi természettudományi karon dolgozók közt az interjúban többször is szóba került ez a jelenség. Az igényes nyelvhasználatról beszélgetve az egyik oktató a következőket mondta: „*Megkövetelni megkövetelem a hallgatóktól, hogy én mennyire tudom, hát az.*” Egy másik tanári választ idézve: „*Hát én úgy igényes vagyok, hogy elvárom másoktól az igényes beszédet, de én magam igénytelenül beszélek szerintem.*” A fókuszcsoporthoz tartozó résztvevő oktatók kiemelték, hogy másoknak a hibája feltűnik nekik, a saját maguk által elkövetett nyelvi vétségeket azonban nem veszik észre. A tanárok a szegedi csoportban az iskolában hallott arany szabálynak titulálták a *Hát-tal nem kezdünk mondatot!* tiltást, s elmondásuk szerint annyira erősen beléjük ivódott ez az intelem, hogy oktatóként ők is továbbadják. Néhány indoklást idézve: „*A tanár mondta. Azóta én szégyellem magam, ha hát-tal kezdek mondatot*” – vallotta egy középkorú oktató, illetve „*Azt nagyon beleverték az emberbe a suliba*” – nyilatkozta egy fiatalabb dolgozó.

A tanórai korpusz és a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések adatai alapján elmondható, hogy az osztályteremben a tanárok részéről gyakran megjelenik a diskurzusjelölők beszéd-tölteléknek tartása és megbélyegzése. A diskurzusjelölők stigmatizálására vonatkozó állításokban számos nyelvi ideológia (vö. Lanstyák 2011) tetten érhető. A pedagógusok az iskolában általában a nyelvi standardizmust képviselik és adják tovább, azaz a standard nyelvváltozatot kiemelkedő szerepűnek és magasabb rendűnek (uo. 56) tartják, s a standard nyelvváltozattól idegennek gondolják a diskurzusjelölők használatát. A standardizmus mellett a necesszizmus is megfigyelhető az iskolai nyelvi ideológiák közt, hiszen a tanárok egy része úgy véli, hogy vannak felesleges és hasznos szavak a nyelvben, s a diskurzusjelölők többségét beszéd-

töltelékeknek tartván azokat a felesleges szavak közé sorolják és mindent megtesznek annak érdekében, hogy visszaszorítsák a használatukat. A tanároknak az az elvárása, hogy a mondanivaló megfogalmazására különös gondot kell fordítani és választékosságra kell törekedni, a nyelvi elegantizmushoz tartozik (uo. 48). Az igényes szóválasztásnak és a gondos, pallérozott fogalmazásnak az elvárása a nyelvi perfekcionizmushoz (uo. 54) tartozik, a nyelvhelyességi szabályok követése pedig a nyelvi korrekcionizmus ideológiájához (uo. 52) kapcsolható. A *hát*-tal való mondatkezdés kategorikus tiltása vagy a *deviszont* létezésének a tagadása a damnificizmust és a defektivizmust testesíti meg (uo. 47), hiszen a használat kontextusától függetlenül minősítik helytelennek a szót. A diskurzusjelölők tiltásában felfedezhető továbbá a nyelvi mentalizmus és a doktizmus szemléletmódja is. A mentalizmus ideológiájának megfelelően (uo. 52) a tanárok rendszerint párhuzamot vonnak a töltelékszavak és az azokat használó diákok intelligenciája közt: a beszédtöltelékeket túl sokat használókat alacsonyabb értelmi képességűeknek tartják. Hasonlóan működik a nyelvi doktizmus is (uo. 47–48): a hallgatók a töltelékszavak használatából a beszélő műveletlenségére, iskolázatlanságára következtetnek.

A korpusz elemzése során megfigyelt tanári vélekedésekre az előíró szemlélet volt jellemző. A nyelvhelyességre kötődő nyelvi ideológiák hangoztatásával a tanárok fenntartják, továbbadják és a tanári tekintély által hitelesítik a diskurzusjelölökhöz kötődő nyelvi babonákat (pl. a *hát*-tal / *és*-sel / kötőszóval nem kezdünk mondatot! intelmet). A nyelvi ideológiák és az osztálytermi kommunikációban megjelenő minősítések és javítási műveletek azonban nem csupán a diskurzusjelölők kapcsán kerülnek elő, hanem más, nem sztenderdnek ítélt nyelvi jelenségeknél (pl. a nákolásnál, a suksükölésnél) is megfigyelhetők.

Nem meglepő egyébként a tanárok diskurzusjelölők iránti attitűdje, hiszen sem az alap-, sem a középfokú oktatás nem tárgyalja a diskurzusjelölők szerepét, miközben a tankönyvekben annál több szó esik a töltelékszavakról mint kerülendő és pongyola nyelvi elemekről, így a tanárok azokat az álszabályokat és tiltásokat tudják csak továbbadni, amelyekkel ők maguk is találkozottak. A diskurzusjelölők iránti attitűd vélhetően akkor változna meg, ha a tanárjelöltek már a főiskolai és az egyetemi képzésben megismernék a diskurzusjelölők funkcionális szóosztályát, illetve ha az általános és középiskolás tankönyvek is a funkcionális pragmatikai szemléletet közvetítenék. Hiszen a nyelvi adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a különféle ideológiáktól és tiltásoktól függetlenül még az intézményes keretek között zajló osztálytermi kommunikációban is aktívan használják a diskurzusjelölőket: a tanárok a magyarázataikban, a kérdéseikben és az utasításaikban (vö. Schirm 2013b), a diákok pedig a válaszaikban. Tehát mindenki használja, csak éppen ez nem tudatosan a tanórai kommunikációs színtér szereplőiben, s ezért miközben a tanárok még mindig ellenérzéssel viseltetnek e szóosztály iránt, addig a diákok már észreveszik a következtetlenséget a tiltás és a használat közt, s az attitűdjük is ennek megfelelően módosul.

A tanár-diák vélekedések különbségén kívül a fókuszcsoporthoz tartozó interjúkban a magyarországi és a határon túli adatközlők véleménye közt volt még markáns eltérés. Arra a kérdésre, hogy mi miatt javították ki őket a legtöbbször, a nyitrai egyetemisták a nyelvjárási beszédet említették, s a válaszaik közt elő sem került a töltelékszavak használata miatti javítás. Ezzel szemben Szegeden azonnal előhívódtak a beszéd-töltékekre vonatkozó tanári intelmek és javítások. A 19 szlovákiai adatközlő 19 Nyitra környéki településről származott¹, így nem meglepő, hogy esetükben a beszédükben előforduló nyelvjárási elemek megítélése jelentette a legnagyobb problémát. A diskurzusjelölökhöz kötődő nyelvi babonákat a szegedi csoportoktól eltérően egyik nyitrai fókuszcsoporthoz sem említette magától, így náluk nekem kellett a beszélgetést erre a témára irányítanom. Kivetítő segítségével felvillantottam az *izé, hát, szóval, nos és tényleg* szavakat, s arra kértem őket, hogy mondjanak hasonlókat, illetve azt kérdeztem tőlük, hogy szerintük mire valók ezek a szavak. A nyitrai csoporttagok segédszavaknak, illetve töltelékszavaknak nevezték a példaként felhozott elemeket és az *amúgy, aztán, ilyen, no, ööö, ja, hogyishívják, majd, ugyi, oszt, tehát* szavakat említették még. E szavak funkcióiként az időhúzást, a gondolkodást, a hangsúlyozást, a magyarázatot és a helyettesítést adták meg, illetve úgy vélték, hogy ezek képesek színesíteni is a beszédet és a használatukkal a beszélők könnyebben ki tudják fejezni magukat. Vagyis a nyitrai adatközlők egyáltalán nem viseltettek negatív attitűddel a diskurzusjelölők iránt, annak ellenére, hogy elmondásuk alapján az alapiskolában és a gimnáziumban is többször találkoztak például a *De-vel nem kezdünk mondatot!* intellemmel, ám ők nem értettek egyet az ilyen kategorikus kijelentésekkel.

A diskurzusjelölők közül a nem sztenderd módon használt *-e* kérdőszavas szerkezeteket (*Ott-e leszek? Jól-e vagy? Nem-e lehetne-e?*) a magyarországi informátorok mind elítélték, s reakcióik a „hülyeség, ez így nem jó, rossz, jaj, juj, rémes, ez már fáj” voltak. A nyitrai adatközlőknél azonban más attitűd volt megfigyelhető. Az első nyitrai fókuszcsoporthoz tartozó tagjai teljesen megengedőek voltak a nem sztenderd *-e* kérdőszós variánsokkal szemben. Említették, hogy például Kecson az *-e* kérdő partikulát szinte bármihez hozzáteszik a beszélők, ezért számukra a fenti formák nem szokatlanok, ők maguk is gyakran használnak hasonlókat. A második nyitrai fókuszcsoporthoz tartozó tagjai először kijavították a nem sztenderd *-e* kérdő partikulás formákat. Később azonban a beszélgetés során kiderült, hogy a csoporttagok ismerik az *-e* szócska különféle, nem sztenderd használati módját, ugyanis a palóc vidékeken, például Füleken az *-e* kérdőszót bármihez hozzákapcsolják a beszélők. Példaként a *Csőstők-e* formát említették, ám rögtön fölmerült magyarázatként a részükről, hogy az ilyen szerkezeteket szándékosan, a beszélgetőtárs kifigurázásaként is lehet használni.

¹ A nyitrai fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői a következő településeken laktak: Alsószelei, Barsbaracska, Csallóközkürt, Deáki, Dunaszerdahely, Fülek, Galánta, Nádszeg, Kéménd, Köbölkút, Lég, Nagymegyer, Nagysalló, Nyárasd, Salka, Szőgyén, Torna, Tornagörgő, Vízkelet.

A kétnyelvű környezetben élő nyitrai adatközlők a szegedi válaszadóktól eltérően nem viseltettek negatív attitűddel a diskurzusjelölők iránt. Ez azzal magyarázható, hogy a nyelvjárási beszédük miatt őket ért megbélyegzés hatására eleve sokkal elfogadóbbak mindenféle nem sztenderd nyelvhasználati forma iránt. Hiszen ők már sokszor megtapasztalták, hogy ugyanannak a jelenségnek a kommunikációs színtértől függően több változata is használható, s megszokták, hogy a helyzettől függően nem csupán nyelvet, de stílust és kifejezésmódot is kell váltaniuk.

Az iskolából, illetve az otthoni nyelvi környezetből magukkal hozott attitűdtől függetlenül azonban a konkrét mondatokban (pl. *Hát eljössz? Siessünk hát! Szóval, ha jól gondolom, nem akarsz vezetni.*) megjelenő diskurzusjelölőket egyformán ítélték meg a szegedi és a nyitrai fókuszcsoport tagjai: azokat nem tartották fölösleges elemeknek, hanem a szöveggörnyezet függvényében a használati körök széles skáláját társították hozzájuk, felismervén az elemek emocionális, expresszív, interakciós és textuális funkcióit.

4. Összegzés

A fókuszcsoportos interjúk és a tanórai korpusz anyagai is igazolták az előzetes hipotéziseket, ugyanis mindkét adatgyűjtési mód esetén a tanárok részéről volt nagyobb fokú nyelvi megbélyegzés tapasztalható a diskurzusjelölőkkel szemben. Ez a stigmatizáció a megfigyelések szerint negatívan hat a diákokra, ugyanis a közoktatásból kikerülve még a felsőoktatásban tanulva vagy épp már gyakorló pedagógusként tevékenykedve is emlékeznek a hallott tiltásokra, s többnyire bizonytalanok a kérdéses elemek használatát illetően. A vizsgálatból az is kiderült, hogy a beszélők az iskolából hozzák magukkal a diskurzusjelölők iránti attitűd alapjait, amely számos nyelvi ideológiával (pl. a standardizmussal, a necesszizmussal, az elegantizmussal, a perfekcionizmussal, a korrekcionizmussal, a damnificizmussal, a doktizmussal, a defektivizmussal, a mentalizmussal és a doktizmussal) összekapcsolódik. A fókuszcsoportos beszélgetésekből az is bebizonyosodott, hogy azok az adatközlők, akik maguk is stigmatizálják bizonyos mértékben a vizsgált elemeket, a konkrét mondatokban megjelenő diskurzusjelölők többségét nem tartják funkciótlannak. Továbbá a fókuszcsoportos beszélgetésekben jelentős különbség volt megfigyelhető a szegedi és a nyitrai adatközlők vélekedései közt, amely az eltérő nyelvi közegnek tulajdonítható.

Hivatkozások

Domonkosi Ágnes 2007. Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. In: Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk.: *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, 141–153.

- Fox Tree, Jean E.–Schrock, Josef C. 1999. Discourse markers in spontaneous speech: oh what a difference an *oh* makes. *Journal of Memory and Language* 40, 280–295.
- Fraser, Bruce 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31, 931–952.
- Kósa Csilla Erika 2014. „Vannak olyan tanárok is, akik azt mondják, hogy nem lehet, és mégis ők is használják”. In: Havas Ferenc–Horváth Katalin–Kugler Nóra–Vladár Zsuzsa szerk.: *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 408–413.
- Lanstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai. Charakteristiky maďarského hovoreného jazyka*. Pozsony–Bratislava: STIMUL, [http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Besznye.pdf – 2015. március 24.]
- Lanstyák István 2011. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In: Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk.: *Nova Posoniensia*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó, 13–57.
- Schiffrin, Deborah 1987. *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schirm Anita 2013a. Fókusz(csoport)ban a diskurzusjelölők. In: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szocio-lingvisztikában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 324–336.
- Schirm Anita 2013b. A diskurzusjelölők a tanári magyarázatokban. In: Szöllősy Éva–Prax Levente–Hoss Alexandra szerk.: *Találkozások az anyanyelvi nevelésben*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 259–268.
- Szabó Tamás Péter 2012. Metanyelvi diskurzusok magyar iskolákban. In: Balázs Géza–Veszelszki Ágnes szerk.: *Nyelv és kultúra – kulturális nyelvészet*. Budapest: Inter – Magyar Szemiotikai Társaság – Palimpszeszt, 349–355.
- Szabó Tamás Péter 2013. A corpus-based analysis of language ideologies in Hungarian school metalanguage. *Research in Corpus Linguistics* 1, 65–79.
- Vicsek Lilla 2006. *Fókuszcsoport. Elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Budapest: Osiris Kiadó.

NYELVI ATTITÚDOK

AZ ANYANYELVI NEVELÉSBEN A VAJDASÁGBAN

VUKOV RAFFAI ÉVA

Az anyanyelvi nevelés során használt tankönyvek és tantervek alapján körvonalazódik az a nyelvi-társadalmi attitűd, ideológia, amely meghatározó az adott közösségben. Nemcsak az oktatásban jelöli ki az egyén helyét, vagyis az egyén nyelvhasználatának a helyét a tantervhez viszonyítva, de a társadalmi viszonyokról, a presztízs alapján történő kiválasztásról, valamint az egyén és a társadalom viszonyáról is szól. Amennyiben a tantervi tartalmak nem a nyelvhasználatból indulnak ki, hanem az ún. szabályok betartása és betartatása felől közelítenek, akkor a tanterv alkalmazása során végig feszültség áll fenn természetes elsajátítási folyamatok és az azokra épülni szándékozó, ám szervesen tantervi anyag közötti összeférhetetlenség miatt. Amikor a kijelölt módszernek és tartalomnak nincs lehetősége kapcsolódnia a valós szituációhoz, nem is kérhetők számon azok a pszichopedagógiai folyamatok és eredmények, amelyek az oktatói és nevelői munka természetes és szükségszerű elemei.

Egy általános didaktikai szabály az induktív oktatási módszer általános alkalmazása az általános iskolás korú gyerekek esetében. Simonyi Zsigmond számára nyilvánvaló volt, hogy az elemi iskola tanulójának nem a szabályok felől kell közelíteni a nyelvet, hanem saját és közösségének nyelvhasználata felől (Molnár 2013). Mások (Jászó Anna 2001, Kálmán–Molnár 2009) is azt tartják természetesnek és hatékonynak az oktatásban, ha az általános iskola alsó tagozatában az induktív logikai megközelítés dominál az anyanyelvi nevelésben is. Az anyanyelvi nevelés esetében is a tanulót körülvevő jelenségekből indulunk ki, ezek vizsgálatával jutunk el általánosabb következtetésekre, s ezután a környezetben használt nyelv jelenségeivel, szabályaival leírható rendszer mellé más rendszereket is helyezhetünk (pl. sztenderd nyelvváltozatot), ezek szabályait már megfelelő módon értelmezi az egyén, viszonyítási pontja van. Kihagyni azt a fontos lánc(szem)et, amely a saját rendszer vizsgálatát jelenti, s azonnal rátérni a távolabbi rendszer szabályaira, hatalmas módszertani hiba.

Amikor Vajdaságban anyanyelvi nevelési tanterv készül, számolni kell azokkal a nyelvi-társadalmi tényezőkkel, amelyek meghatározzák a magyar nyelvhasználatának szokásait és szabályait a régióban. A tantervek elkészítésénél figyelmet érdemel az a társadalmi tény, hogy a vajdasági magyar beszélők nyelve nem államnyelv a térségben, ezáltal a magyar anyanyelvűek formális anyanyelvi nyelvhasználatának a terei szűkek a régióban. A vajdasági magyarok, bár ismerik a többségi

nyelvet – az államnyelvet –, de kétnyelvűségük igen különböző fokú a Vajdaságban. Legtöbb esetben a kétnyelvűség foka összefüggésben van az anyanyelvhasználat szintereinek kiterjedtségével.

A tankönyveknek és a tanterveknek tudomásul kellene venniük, hogy a magyar nyelvnek is több változata van, s ezeknek egyikét beszélik a vajdasági gyerekek. Ha számolunk a magyar nyelv számos változatával, beláthatjuk, hogy a magyar sztenderd nyelvváltozat csak egy a többi változat között, bár kétségtelenül magas presztízsű, és használata megkerülhetetlen bizonyos nyelvi szintereken, főleg azokban az esetekben, amikor a nyelvhasználati szabályok formális nyelvhasználatot várnak el. A formális megszólalás regiszterét Vajdaságban csak szűk körben ismerik és használják, s ennek a tantervekben is vissza kellene köszönnie.

A továbbiakban az alsós tanterveket és tankönyveket vizsgálom meg. Célom megragadni azt a nyelvi attitűdöt, amely a tantervek utasításai és a tankönyvek feladatai, magyarázatai alapján körvonalazódik. Jellemző, hogy bár a vajdasági magyar anyanyelvi nevelési tantervek a szerb nyelv tantervéhez illeszkednek, mégis a magyar nyelv tanításának tantervére jóval nagyobb arányban jellemző a *köznyelvhez való alkalmazkodás* és a *nyelvhelyesség* kifejezések jelenléte.

A 2. osztályos tankönyv (Molnár Csikós–Erdély 2004: 3) bevezetője ugyan körvonalazza az induktív oktatási elveket, mégis ezt olvashatjuk:

„Az a célunk, hogy a tanulók saját szókészletükre és szófüzési ismereteikre támaszkodva hozzanak létre hangsorokat és szövegeket, úgy, hogy megfeleljenek bizonyos szabályszerűségeknek.”

Az idézett szakasz utolsó homályos elemét, a *szabályszerűségeknek való megfelelést* (milyen szabályszerűségeknek?) azonban meg kellene előznie a *szabályszerűségek levonásának*, a *szabályszerűségek* kikövetkeztetésének. Ez a változtatás nem stilisztikai jellegű, hanem tartalmi és módszertani, az induktív menetű munka – amelyet a szerző részletesen körülír, bár meg nem nevez – elvi alapját képezi.

A 3. osztályos tankönyv (Molnár Csikós–Erdély 2005) a tantervvel összhangban a sztenderd nyelvtani rendszerhez kapcsolódó szabályokat tartja mindvégig szem előtt. A tankönyvben helyet kapott témák kiindulópontja mindannyiszor a szabály. Az alábbihoz hasonló feladatok a 3. osztályos gyerekek kreatív gondolkodását nem serkentik eléggé (Molnár Csikós–Erdély 2005: 6):

- 1) Karikázd be a kijelentő mondatok sorszámát!
 1. Mikor kezdődik a mozielőadás?
 2. Bárcsak elállna az eső!
 3. Sokáig vártam rád.
 4. Adjátok vissza a füzetemet.
 5. Megdicsérték a jó tanulókat.

Ezt hasonló feladatok követik a felkiáltó és a felszólító mondatok középpontba állításával. Iskolai gyakorlatok során megfigyeltük, mi történik akkor, amikor néhány héttel a tanultak után a mondattípusok azonosítását kérjük a diákoktól. A gyerekek, akik addig nagy kedvvel beszéltek, mondtak el történeteket, vagy számoltak be észrevételeikről, elhallgatnak, elkomorulnak, amint a nyelvtanra vonatkozó lexikális tudást kérünk számon rajtuk.

A 3. osztályos tankönyv első témája a mondatfajták ismételése. Magyarországon ez a Mozaik Kiadó 3. osztályos nyelvtan munkakönyvében új anyagként szerepel (Földvári 2007: 9–32). Érdekes különbség, hogy a Vajdaságban használatos tankönyv és tanterv második osztályban két csoportja osztja a mondatokat: közlő és kérdő mondatokra sorolva azokat, s a közlő mondatok alfajaiként tartja számon a kijelentő, felszólító, felkiáltó és óhajtó mondatot. A magyarországi tankönyvben öt mondatfajtaról van szó. A szerzők talán úgy gondolják, hogy ez a felosztás logikusabb, elsajátíthatóbb, érthetőbb módon mutatja be a mondatok modalitás szerinti csoportosítását. Úgy vélik, hogy a 8–9 éves gyerek számára nehezen érthető, hogy miért különbözik a kérdő mondat más módon a kijelentőtől, mint az óhajtó. Talán ebben a korban felesleges is ezzel foglalkozni, ahogyan maga az információ sem a releváns ismeretek része ebben az életkorban (azaz hogy valójában csak kétféle mondattípus van: kérdő és közlő), csupán egy olyan elemmel bővíti a tananyagot, amelynek nincs szerepe azoknak a céloknak az elérésében, amelyeket a tanterv ebben az életkorban célul tűz(hetne) ki.

A 3. osztályos tananyag legjelentősebb témája a szófajokkal való ismerkedés. Az első feladat mindjárt az igékből, főnevekből és melléknevekből álló szócsoport elemeinek különválogatása. Kár, hogy már eleve a könyvben feltüntetett kategóriák vezetik a tanulókat a csoportosítás során. Öt féle csoportosítás lehetséges a tankönyv szerint: cselekvést (1), történést jelentő szavak (2), élőlény (3), élettelen dolog (4), illetve tulajdonság neve (5). Igen valószínű, hogy ennél hasznosabb lenne a 9 év körüli gyerekek elé helyezni az említett három szófaj válogatott szavait és a csoportmunkát lehetővé tenni. Olyan helyzetet teremthetünk, amikor a gyerekek saját tapasztalatuk, gondolkodásuk révén megalkotják a szavak csoportjait. Mivel maguk gondolják végig, egymásra támaszkodva, kölcsönös eszmecsere révén a szócsoportok kialakításának kritériumait, már szinte birtokukban is van a szófajok egymáshoz való viszonya megértésének kulcsa (ld. még: Vukov Raffai 2012). Természetesen mindegyre a tankönyv önmagában nem képes, de az effajta kreativitást kívánó, problémamegoldásra ösztönző feladatoknak szerepelniük kellene bennük.

A 3. osztályos anyanyelvi nevelés során az „igeidők, igemódok, azaz az igeragozás szabályait és azok leggyakoribb nyelvhelyességi vétségeit” veszi számba a tanterv. A főnév fajtáinak megkülönböztetése (köz-név, tulajdonnév) mellett a többes szám jelét kell megtanítani, s a kötőhangzó szerepét megmagyarázni. A melléknév tanításának fontossá-

fordulhat elő, csak az, hogy a regionális nyelvváltozatban bizonyos esetben alakilag egybeesik a két igemód, de arról szó sincs, hogy valaki például olyan mondatot mondjon, hogy: „Ne aggódj, csak ugráljunk a lépcsőről!” vagy „Remélem, várj a vasútállomáson.” Az alábbi feladatok is a suksükölés kiiktatásának céljával szerepelnek a tankönyvben (Molnár Csikós–Erdély 2005: 39–40):

- 2) Karikázd be annak a mondatnak a sorszámát, amelyben helytelenül szerepel az ige!
 1. Mi szeressük a roston sült ételeket.
 2. Jancsi nem látja a táblát.
 3. Erzsi néni, lássa már a feliratot?
 4. Szomszédaim szeretik a virágot.
- 3) A következő kijelentő mondatokban helytelen alakban szerepel az ige. Írd le a mondatot helyesen!

Ők ezt a színt válasszák.
Magdi nem halassza el a látogatást.
Majd beeresszük az udvarra.

A 2) feladat esetében az őszintén és logikusan gondolkodó tanuló lehet, hogy a 2. mondatot karikázza be, hiszen környezetének nyelvi normája szerint abban helytelen alakú az ige. Persze csak akkor, ha még nem tanulta meg, hogy ne a józan észre hagyatkozzon feladatmegoldáskor.

A suksükölés jelenségének magyarázata is indokolttá tenné az igemódok tárgyalásának későbbre halasztását. Mindenképpen fontos lenne a használatban levő kétféle normáról szót ejteni, hiszen Vajdaságban az informális (és az azon túli) beszédmódnak állandó velejárója a suksükölés, nem elintézhető 1–2 feladattal, minden magyarázat nélkül.

A nákolással kapcsolatban a fentiekhez hasonló feladatokat tartalmaz a tankönyv (Molnár Csikós–Erdély 2005: 36):

- 4) Karikázd be azoknak a mondatoknak a sorszámát, amelyekben helytelenül szerepel a feltételes módú ige!
 1. Én inkább szólnék neki.
 2. Csabáék adnák az üdítőt.
 3. Biztosan vigyáznák rád.
 4. Ők is tudnák használni.

Az efféle feladatok magas gátat emelnek a tankönyvhasználó beszélő/tanuló és a tananyag, illetve a Magyar nyelv nevű tantárgy közé, hiszen a tanulóknak minden magyarázat nélkül olyan döntéseket kell hozniuk feladatmegoldás közben, amelyek

szöges ellentétben vannak nyelvi kompetenciájukkal, nyelvi előtudásukkal, nyelvhasználatukkal. Így elszakad minden olyan lehetséges szál, amely összeköthetné az egyéni nyelvi tapasztalatot a tananyaggal, illetve csorbát szenved a saját nyelvi-kommunikatív kompetenciából való merítés lehetősége feladatmegoldás során. Itt is érvényes Peter Trudgill megállapítása, miszerint a tankönyvekben azokra a szabályokra fektetik a legnagyobb hangsúlyt, amelyeket a beszélők általában nem tartanak be (Trudgill 2001: 136), tehát nem is az adott szűkebb nyelvi norma részei, márpedig az alsó tagozatos gyerekek elsődleges nyelvi környezetét az oktatásban is toleráljuk: „Az iskola kezdő szakaszában jobban meg kell becsülni a gyermekek tényleges nyelvhasználati változatait. (...) Az anyanyelv használatának joga ugyanis – közösségen keresztül érvényesülő – alapvető emberi jog, amely kiterjed a gyermekekre is” (Szépe 1985: 274).

A tankönyv második nagy témaköre a főnevet tárgyalja, s a téma feldolgozása során megjelenhetne a regionalitás az azonos alakú főnevek tárgyalásakor, hiszen a vajdaságiak nyelvében például a *patika*, a *melegítő* is más szavakkal azonos alakú szónak minősülnek, hiszen olyan jelentéstöbblettel – ’edzőcipő’ és ’hőszugárzó’ – használják a vajdaságiak ezeket a szavakat, illetve hangalakokat, amely a magyarországi magyar nyelvváltozathoz hiányzik².

Tartalmazza a tankönyv a határozott és határozatlan névelőről való tudnivalókat is. Például a névelőhasználat szabályairól ezt olvashatjuk (Molnár Csikós–Erdély 2005: 73): „A személynevek előtt a szép magyar beszédben általában nem használunk névelőt. A tulajdonnevek más csoportja névelővel használatos.” Erre vonatkozik a következő feladat is (Molnár Csikós–Erdély 2005: 73):

5) Húzd alá a hibákat, majd írd le helyesen a mondatokat!

A tanító néni felszólította az Esztert. Kezdetben szépen monta a verset, de egyszer csak megakadt. A Lajos sugott neki.

Vajdaságban, akárcsak a magyar nyelvterület nagy részén, az informális beszéd-módban – és főként ilyenre van alkalma a vajdasági magyar beszélőnek – a legtöbb esetben a személynevek előtt is határozott névelőt használnak. Ami még szembevető a fenti mondatsorban, hogy a helyesírási hibás – kiejtés szerint írt – elemeket egybemossa a tulajdonnév névelővel való használatával, mintha ilyen üzenetet hordozna: Aki határozott névelőt használ a személynevek előtt, valószínűleg más vétései is vannak, pl. a helyesírás alapszabályait sem ismeri, vagyis ikonológiai áldo-

² Erre különösen fontos lenne figyelni, hisz ez az oktatás minden területét érinti. Hospitálás alkalmával természetismeret órán 3. osztályban a hallgató a gyomnövényekről tanított, amikor egy cserép csalánt mutatott fel, és megkérdezte: tudja-e valaki, mi a neve ennek a növénynek. Hosszú hallgatás után, az egyik kislány jelentkezett, és azt mondta: *csanál*. Erre a vezetőtanár a hátsó padból odaszólt: Nem, kislány, ennek a növénynek a neve csalán.

zattá válik.

A 4. osztályos tanterv (Tanügyi Közlöny 2006) a következő tananyagot írja elő:

„A nyelvtani anyaghoz kapcsolódó elemzési képességek kialakítása, a nyelvhelyességi ismeretek bővítése. (...) Az igemódokkal kapcsolatos nyelvhelyességi tudnivalók. (...) A feltételes mód helyes használata egyes szám első személyben. (...) A -t, -d, -n tövű igék helyesírása. A személyragos igék helyesírása és helyes ejtése kijelentő és felszólító módban.”

A nyelvművelő, nyelvhelyességi feladatok az igemódok tárgyalása során rendszeresen előfordulnak, például (Molnár Csikós – Erdély 2006: 22–23):

6) Mondd és írd helyesen!

Én nem adnák neki többet.
Hol volnák akkor!
Biztosan szólnák nekik.
Minek szaladnák utána?

7) Mondd és írd helyesen!

Majd ebéd után bontsuk ki az ajándékcsomagot.
Maga melyiket válassza?
Ki tanítsa ezeket a gyerekeket?

A második témakör a főnévre vonatkozik. A tankönyv különösen nagy hangsúlyt fektet a ragos főnevek helyes használatára. A Hol?, honnan?, hova?, merre?, meddig? című fejezet keretezve közli a következő tudnivalót (Molnár Csikós – Erdély 2006: 32): „Ne cseréld fel a *-ban*, *-ben* és a *-ba*, *-be* toldalékokat egymással!” Ismét azzal a jelenséggel találkozunk, hogy a mindennapi nyelvi szokásoktól eltérő normát kér számon a tankönyv, azaz szó nélkül hagyja azt a tényt, hogy a mindennapi beszédben a két toldaléktípus egybeesik nemcsak Vajdaságban, de magyarországi kutatások alapján is „az inessivusi stigmatizált [bV] változatot az országos minta 60%-a helyesnek ítélte, és 32-45%-a nem javította írásban, ami e változat nagyfokú társadalmi elfogadottságát mutatja” (Kontra 2003: 94).

A fennálló nyelvi kettősség, vagy inkább kétkódúság az oktatási folyamatban egységként mutatkozik, méghozzá megingathatatlan egységű rendszerként, amelyben minden nyelvi funkciónak helyes és helytelen formája lehet csak. Ez a hozzáállás elfedi a két (vagy több) nyelvváltozat egymás mellé állításának lehetőségét. Az alábbi táblázatban szemléltetem a meglevő anyanyelvi nevelési gyakorlat jellegzetességeit (1.) szembeállítva egy lehetséges másik folyamattal (2.):

Oktatási módszerek	1.	2.
Alapelv	a „helyes” szembeállítás a „helytelennel”	két norma egymás mellé állítása
Verbális eszköz	hiba, vétség, figyelmetlenség, butaság, képesség hiány	magyarázat, levezetés
Nyelvi példa	kreált példák	élnyelvi példák

1. táblázat. Oktatási attitűdök

Mindennek az elemzésnek nem egyszerűen az a célja, hogy bebizonyítsa, számos helyen, számos témában nem a megfelelő szakmódszertani elveknek megfelelően történik a tananyag és a módszer kiválasztása a vajdasági tantervekben és tankönyvekben, hanem ezen túl az is, hogy világos legyen, melyek azok a mozzanatok, amelyek igénylik a továbbgondolást, a változtatást.

Hivatkozások

- Adamikné Jászó Anna 2001. *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig*. Budapest: Trezor Kiadó
- Kálmán László–Molnár Cecília 2009. *A nyelvi nevelés módszertana*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft.,
- Kontra Miklós 2003. Vizsgálati eredmények: A független változók hatásai a nyelvi változókra. In: *Kontra Miklós szerk.: Nyelv és társadalom a rendszerváltás-kori Magyarországon*. 2003. Budapest: Osiris
- Molnár Cecília Sarolta 2013. Iskolai nyelvtan mondattani alapon. <http://www.nyest.hu/hirek/iskolai-nyelvtan-mondattani-alapon> – 2014. 12. 27.
- Molnár Csikós László–Erdély Lenke 2004. *Beszéljünk és írjunk!* Munkafüzet anyanyelvből az általános iskolák 2. osztálya számára. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Molnár Csikós László–Erdély Lenke 2005. *Keressük a szót!* Munkafüzet anyanyelvből az általános iskolák 3. osztálya számára. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Molnár Csikós László–Erdély Lenke 2006. *Szó és mondat*. Munkafüzet anyanyelvből az általános iskolák 4. osztálya számára. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Szépe György 1985. Anyanyelv, nyelvi politika, oktatás. *Magyar Nyelv* 81, 267–279.
- Tanügyi Közlöny 2005 = Prosvetni glasnik. Službeni glasnik Republike Srbije. 2005. február 18
- Tanügyi Közlöny 2006 = Prosvetni glasnik. Službeni glasnik Republike Srbije 2006. február 22

- Trudgill, Peter 2002. A tankönyvek és a nyelvészeti ideológia – szociolingvisztikai nézőpontból. In: Sándor Klára szerk.: *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó, 133–146.
- Vukov Raffai Éva 2012. Kisgyermek nyelvtanítása. Nyelvtani kísérletek az induktív menetű nyelvtanításban. *Hungarológiai Közlemények* 4. 68–75. <http://www.verbi.org/index.php/kutatasok/nyelv-es-iskola/4-vukov-raffai-eva-kisgyermek-nyelvtanitasi>

SZÖSZI

SZÖGEDI SZOCIOLINGVISZTIKAI INTERJÚ

EGY SZEGEDI *Ö-ZŐ*, *E-ZŐ* ÉS MEKEGŐ BESZÉLŐ

NYELVHASZNÁLATÁNAK ÉS

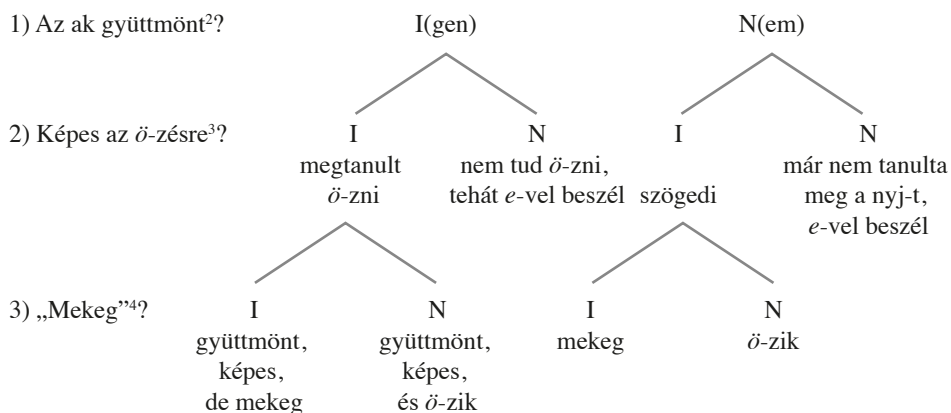
NYELVI ATTITÚDJEINEK ÖSSZEFÜGGÉSEI¹

BERENTE ANIKÓ – KONTRA MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS

Bevezető

A Szegedi Szociolingvisztikai Interjúban (rövidítve: SZÖSZI-ben, részletes bemutatása: Kontra 2016, ebben a kötetben) a felnőtt adatközlőket (ak-ket) a következőképp csoportosítottuk, még az interjúzás megkezdése előtt (vagyis ez a csoportosítás előzetes ismereteinken alapul, nem a nyelvi adatok alapján rajzoltuk meg az adatközlők típusait):

1) Az ak gyüttmönt²?

3) „Mekeg”⁴?

Definíciók:

1) Gyüttmönt (=bevándorló) az, aki nem a Szeged környéki nyelvjárás területén született s nőtt fel, és Szegedre 14 éves kora után költözött.

¹ A tanulmány elkészítésében az OTKA K-105720 számú (Nyelvjárás és sztenderdizálódás Szeged lakosságának nyelvhasználatában) pályázata támogatta a szerzőket.

² A *gyüttmönt* a szegedi népnyelvben ’nem bennszülött, nem törzsköcs szegedi családból való’ (SzegSz. I. 663).

³ *Ö-zésen* a Szeged környéki független *ö-zést* értjük.

⁴ A szegedi népnyelvben *mekög* az, aki nem *ö-zve* beszél (SzegSz. II. 142).

2) Képes a szegedi típusú független *ö*-zésre az, aki az interjúban kimond legalább két *gyerök*, *elvös*, *szöm*, *engöm*, *lësött* típusú szót. Akkor is képes, ha variálja a *gyerök* ~ *gyerek*-et (tehát ha nem a köznyelvben is váltakozó *cse*nd ~ *csö*nd típusú szavakban *ö*-zik).

3) Mekeg az az adatközlő, aki képes a szegedi típusú *ö*-zésre (kvalitatív döntés), de ennek ellenére *e*-zik (kvantitatív döntés). Mekeg, aki az *ö*-zhető szótagoknak 20%-át vagy annál kevesebbet *ö*-zte az interjúban. (A 20%-os küszöb szubjektív küszöb.)

Így a következő 6 beszélőtípussal számolunk:

gyüttmönt, képes, mekeg	szögedi, mekeg	gyüttmönt <i>e</i> -zik
gyüttmönt, képes, <i>ö</i> -zik	szögedi, <i>ö</i> -zik	szegedi, <i>e</i> -zik

Tanulmányunkban nem lesz szó a gyüttmöntekről, de szó lesz egy-egy szegedi *ö*-zű, *e*-zű és mekegő ak nyelvi viselkedéséről.

Öt kérdést fogunk megvizsgálni:

- 1) Milyen összefüggés van a nyelvi szocializáció és az *ö*-zés mértéke között?
- 2) Milyen összefüggés van a nyelvi szocializáció és az *ö*-zés megítélése között?
- 3) Milyen összefüggések mutatkoznak az *ö*-zéssel kapcsolatos attitűdök és az interjúban hallható *ö*-zés mértéke között?
- 4) Mit mutat a *fel*- ~ *föl*- igekötő váltakozása a három ak beszédében?
- 5) Milyen az egyes fonológiai helyzetek hatása az *ö*-zés mértékére?

Az adatközlők nyelvi életrajza

Először azonban vessünk egy pillantást adatközlőink nyelvi életrajzára, nyelvi szocializációjára! Ö (*ö*-zű), E (*e*-zű) és M (mekegő) betűkkel jelöljük őket. (Terepmunkásaink autentikus *ö*-zűk, akik az interjúk első pillanatától az utolsóig *ö*-zve beszéltek.)

Három adatközlőnk között regionális dialektológiai szempontból nincs különbség, ugyanis ketten Szegeden, egyikük pedig Makón született, és majdnem egész eddigi életüket Szegeden éltek le.

Az Ö jelű ak tősgyökeres szegedi, ami azt jelenti, hogy egész életében Szőregen, illetve Szegeden élt.⁵ Az interjúalany 1933-ban született Szőregen. Házasságkötéséig Szőregen élt, majd az esküvője után, kb. 28 évesen Újszegedre költöztek. Jelenleg Fölsővároson él, egyedül.

Két testvérével nehéz körülmények között nevelkedtek. Édesanyja és édesapja is szőregi születésű, és mindig ott is éltek. A szülők beszédéről csupán annyit tudunk meg, hogy mindketten magyar anyanyelvűek voltak. Iskolázottságukra vonatkozó információnk nincs.

⁵ Két évig Kecskeméten volt katona, illetve egy hónapot töltött Pesten röplabda-edzőtáborban.

Az adatközlő anyanyelve szintén magyar, más nyelvet nem tanult az iskolában, de gyermekkorában valamennyire megtanulta a cigány nyelvet. Az ak az elemi iskolát Szőregen végezte el,⁶ majd ezután két ipari iskolát végzett el Szegeden. Később asztalos inasként helyezkedett el, de dolgozott karbantartóként és tűzoltóként is. Huszonegy éve nyugdíjas.

Gyermekkorában az *ö-zés* volt az általános, aki mekegett azt kinevették. Ez alapján – még ha nem is meséli el az interjúalany – a szülei, testvérei is minden valószínűség szerint *ö-zve* beszéltek, és az ak is így sajátította el anyanyelvét. Őt magát soha nem gúnyolták beszédéért (még katonaévei alatt sem), csupán Pesten mosolyogták meg, de nem rosszalló szándékkal⁷.

Az E jelű adatközlő 1994-ben született Szegeden. Jelenleg Szőregen él szülei-vel és két testvérével, de korábban éltek Szeged belvárosában is. 2013-ban érettségizett, az interjú készítésekor pedig még nem tudta, hogy felveszik-e Bécsbe egyetem-re. Tehát az interjú készülésekor a legmagasabb iskolai végzettsége az érettségi. Angolból és németből is van nyelvvizsgálója, állítása szerint utóbbiból erősebb. Édesapjával és húgával spanyolul is tanult, de az érettségire való készülés miatt ezt szüneteltette.

Édesanyja Pécsen született, de csak hároméves koráig élt Pécsen. Az ak anyai nagyanyja szegedi, a nagyapja pedig pécsi származású. A nagyszülők válása után a nagyanyja az adatközlő édesanyjával visszatért Szegedre. Az interjúból nem derül ki egyértelműen, hogy az adatközlő nagyanyja, illetve az interjúalany édesanyja *ö-ző* tájszólást beszél-e, de valószínűsíthető, hogy ismerik azt. Az anyai dédnagymama is szegedi származású volt⁸. Az ak édesanyja történelem, orosz és német szakos tanár, de már néhány éve nem tanít. Az ak édesapja szegedi születésű, az apai nagyszülők máig is Újszegeden élnek. A „nagy elődök” pedig Kübekházaról (Szegedtől 15 km délkeletre) származnak. Az édesapja agrármérnök, és egy mezőgazdasági vállalkozást vezet Kiszomboron (Szegedtől 22 km keletre). Tanult angolul, oroszul, másfél éve pedig spanyol alapfokú nyelvvizsgára készül. Az interjú alapján az apa ismeri az *ö-ző* nyelvjárást, de csak bizonyos körülmények között használja. Az nem derül ki, hogy a nagyszülőknek milyen a nyelvhasználatuk, valószínűleg ismerik a szegedi nyelvjárás sajátosságait, de az ak apja se a szüleivel, se a rokonaival nem *ö-zik*.

E-t – állítása szerint – soha nem gúnyoltak nyelvhasználatáért, az viszont már előfordult, hogy ő és társai megszóltak egy *ö-ző* fiút dialektusa miatt⁹.

⁶ Az ő évfolyama után vezették be a nyolcosztályos általános iskolát.

⁷ Megkérdezték tőle: „Szegedi, ugye?”

⁸ Nem egészen egyértelmű, hogy kire is vonatkozik a mondat, melyik ágon lévő dédnagymamára, a terepmunkás pedig nem tisztázza a kérdést, de minden valószínűség szerint az egyik anyai ágiról van szó. Lásd az interjú első részében, 01:20:30-nál, vagyis a felvételen 1 óra 20 perc 30 másodpercnél.

⁹ Lásd részletesen 00:05:55-nél az iskola modulban.

Az iskolában tanárai sem használták az *ö-ző* nyelvjárást, és mivel az adatközlő és generációja már a tévé és rádió időszakában nőtt fel, úgy gondolja, hogy az *ö* nyelvhasználatuk már egységes, csak a köznyelvet használják.

Az M jelű ak 1992-ben született Makón, ahol körülbelül egyéves koráig éltek. Ezután Makóról Újszegedre költöztek, majd mikor elkezdte az általános iskolát, beköltöztek Szegedre, de 2006 óta Szőregen él a szüleivel. Gyerekkorában a nyarakat gyakran Makón töltötte.

Az egyetemen BA diplomát szerzett, most pedig tanári mesterszakra jár. Angolul és németül beszél, hobiból három éve olaszul tanul.

Apja Kiskőrösön született, de lakott Kalocsán is gyermekkorában. Az ak édesapja sváb anyanyelvűnek vallja magát, bár az ak szerint magyarul folyékonyabban beszél, mint svábul. Tanult angolt, orosz, az egyetemen pedig egy kis latint. Az ak apai nagyanyja sváb anyanyelvű, Hajóson él. Az apa próbálkozik elsajátítani a szegedi *ö-zést*, de nem mindig sikerül neki, és ez az ak szerint néha vicces¹⁰. Megemlíti, hogy *ő* a sváb kiejtést igyekszik megtanulni, de nem sikerül neki. Úgy gondolja, mind a szegedi, mind a sváb kiejtés tökéletes használatához bele kell születnie az embernek a különböző nyelvváltozatokat/nyelvet beszélő környezetbe. Édesanyja makói születésű, az egyetemig Makón is élt, onnan ingázott Szegedre. Tanult orosz, németet és egy kis latint az egyetemen. A nagyszülők is makói származásúak. Anyai részről ismerik a szegedi tájszólást, illetve használják is azt. Szülei gyógyszerész végzettséggel rendelkeznek, édesanyja Szegeden dolgozik egy gyógyszer-nagykereskedésben, az édesapja egy ideje a pécsi egyetemen oktat – a hét egyik felében Szegeden, a másik felében Pécsen tartózkodik.

Az ak nagyon tudatos nyelvhasználó, éles meglátásai vannak saját dialektusával kapcsolatban is. Mekegőként ismeri az *ö-zést*, használja is, de csak bizonyos körülmények között. A kétféle nyelvváltozat (sztenderd és dialektus) közötti váltás eredményeképpen nem is fordult elő vele soha, hogy megszólták volna nyelvhasználatáért, kivéve az édesanyját, aki mindig figyelmezteti, hogy csak otthon használja az *ö-ző* tájszólást. Emlékszik olyanra is, hogy egyik *ö-ző* társát a gimnáziumi osztálytársak gúnyolták. Elmondása szerint a tanárok a nagyon megbélyegzett változókat (pl. suksükölés) javították, az *ö-zéssel* viszont nem foglalkoztak.

Az *ö-zés* mértéke és megítélése

Ami az 1) kérdésünket illeti, megállapítottuk, hogy *Ö* az interjú irányított beszélgetéseiben az összesen *ö-zhető* 1246 szótagból 7,3%-ban *e-zett*, 92,7%-ban *ö-zött*, vagyis *ö-zésének* mértéke 93%. (Például a *megy* különböző alakjai 73-szor fordulnak elő az interjúban, s ebből 66 *ö-ző* alakú.) *M ö-zhető* szótagjainak száma 1504

¹⁰ Lásd az interjú 1. részében 00:14:16-nál, 01:25:41-nél erről részletesebben.

volt, az ő ö-zésének mértéke 17,2%¹¹. Végül E 874 ö-zhető szótagból 64-et ö-zött, ez 7,3%. (Az ö-zött szótagok közel harmadát a köznyelvben is váltakozó föl- igekötő adja: 19-szer fordul elő. Emellett 17 ö-zött szótag metanyelvi használat, vissza-kérdez vagy idéz.)

Az ö-zés mértékének vizsgálatára használtunk egy riportteresztet is. Ebben a terepmunkás 11 mozdulatsoráról kellett az ak-nek tudósítania. (A riportteresthez vedd össze: Kontra és Borbély 2010: 85–86.) Az 1. táblázat mutatja az eredményeket.

	ö	e
Ö	2	8
M	6	12
E	1	8

1. táblázat. Három adatközlő ö-zése a riportteresztben

Ez a teszt nem mutatott markáns különbségeket. Az ö-zés megítélésére (2. kérdés) a labovi SR tesztekől (angolul: *subjective reaction tests*, szubjektív megítéltető tesztekől) kaptunk adatokat (vö. Labov 2006: 273–276, Sándor–Langman–Pléh 1998). Adatközlőinknek egy-egy felvétel meghallgatása után papírlapon kellett megjelölniük, milyen foglalkozásra tartják alkalmasnak a beszélőt. Háromfajta szövegnek (ö-ző, nákoló, szukszükölő) három változatát játszottuk le, az egyikben az ö-zés 0%-os volt, a másikban 50%-os, a harmadikban 100%-os (vagyis minden ö-zhető szótag ö-zve volt)¹². A válaszlapon a következő sorrendben álltak a foglalkozások: rádióbemondó, tanár, hivatali ügyintéző, bolti eladó, gyári munkás, földműves, egyik sem.

Az eredményeket a 2. táblázat mutatja.

Az ö-zés mértéke	Ö	M	E
0%	bolti eladó	rádióbemondó	tanár
50%	földműves	tanár	hivatali ügyintéző
100%	földműves	hivatali ügyintéző	hivatali ügyintéző

2. táblázat. Különbféle beszédminták szubjektív megítélése

¹¹ Ö és M ö-zésének különbségei az interjú egyes moduljaiban is jól megmutatkoznak, például: iskola Ö (N=177, ö-zve 93%) – M (N=179, ö-zve 13%), játék Ö (N=30, ö-zve 93%) – M (N=44, ö-zve 11%), szociális háttér Ö (N=33, ö-zve 73%) – M (N=32, ö-zve 6%).

¹² Az 50%-os ö-ző szöveg a következő volt: „A húsvéti szokások a legtöbb helyen egyformák. A mi családunk a következőképpen készül erre az ünnepre. Először is: már hetekke húsvét előtt mögvösszük a sonkát, jó minőségűt – próbáljuk mindig háztű vásárolni. Félretesszük a tojásokat is – kettéosztjuk, hogy lögyön lágynak is, keménynek is. Megvásároljuk a tormát, abból is többfélét veszünk: erőset annak, aki szereti, és tejszínőset vagy ízósítás nélkülit annak, aki nem nagyon szereti a csípőset. Húsvét első napja előtt megfőzzük a sonkát, abba a vízben megfőzzük a tojásokat is – ez lősz másnap a reggeli. Ezze a hagyományos ételökkel készen is vagyunk.” A felvételen egy autentikus kettősnyelvű (ö-ző és e-ző) asszony hallható.

Jól látható, hogy az *e-ző* és az 50%-os *ö-ző* beszélőt mindhárom ak-nk eltérő foglalkozásúnak ítélte, de az 50 és 100%-os *ö-ző* beszédűeket az *Ö* és az *E* ak azonosan ítélte meg.

A feladathoz mindegyik ak tett megjegyzéseket. Az *E* jelű ak megemlíti, hogy tanultak az iskolában arról, hogy az emberek azt gondolják a dialektust beszélőkről, hogy műveletlenek. Nem azért nem rakna olyan embert a tanári karba, aki dialektust beszél, mert ez a személy műveletlen lenne, hanem mert a nyelvjárás használata lenne a középpontban, nem pedig a tanítási anyag. A tanári hivatás mellett a rádióbemondó esetében is kizártnak tartja az *ö-zést*, viszont hivatali ügyintézők esetében már el tudja képzelni ezt a nyelvjárást. Véleménye szerint a teszt utolsó három kategóriájába (gyári munkás, földműves, egyéb) egyik beszélő sem sorolható, mert egyikük sem beszélt olyan rosszul, hogy csak ilyen munkákra legyenek alkalmasak.

Az *M* jelű ak-nek az SR-teszt feladatairól az a véleménye, hogy nehéz valakit csak az alapján megítélni, ahogy beszél, de például ott, ahol következetesen szukszükölés vagy *ö-zés* fordult elő (100%), ő maga is negatívabban értékelt a beszélőt, szemben például az 50%-os szukszüköt/*ö-zést* mutató beszélővel, pusztán a megérzései alapján.

Az *Ö* jelű ak az előbbi két adatközlő megállapításaival ellentétben nem a beszéd minősége alapján ítélte meg azt, hogy a különböző beszélők milyen munkára lehetnek alkalmasak, hanem a három különböző szöveg (húsvéti szokások, lakodalom, pizzasütés) tartalma alapján. A teszt végén elmondja, hogy vagy magához, vagy feleségéhez hasonlította a beszélőket, és aszerint döntött, hogy vajon náluk tudhat-e többet az adott témáról a számítógépről lejátszott beszélő.

Ugyancsak az *ö-zés* megítélésére következtethetünk a „Melyik a helyes?” (lásd Kontra és Borbély 2010: 51–54) és az „Ön melyiket szokta használni?” (lásd Kontra és Borbély 2010: 65–68) tesztek eredményeiből. Az *E* jelű adatközlőknél 15 *ö-ző* ~ *e-ző* szópár megítélésekor 14 esetben a helyes és a használt szóalak azonos, és ezek mindig az *e-ző* alakok. Egy esetben (*recseg* ~ *röcsög*) eltérnek a válaszai, de a meta-kommentárja nem egyértelmű, ezért ezt az adatot nem vesszük figyelembe. Az *Ö* jelű válaszolónknál 15-ből 8 esetben tér el a helyes és a használt alak, mindig az *ö-zőről* állítja, hogy használja (*csöndes, ehhöz, löhet, szögel, lehetségös, gyerök, lögyön, röcsög*), s az *e-zőről*, hogy helyes. Az *M* jelű adatközlőnk válaszaiban 15-ből 4 esetben tér el a helyes és a használt alak (*csöndes, gyerök, fészök, röcsög*), s mind a négyszer az *e-s* alak a helyes.

Nyelvi attitűdök

Az *E* jelű (tehát *e-ző*) ak bevallása szerint figyel a beszédére, ügyel arra, hogy minél sztenderdebben beszéljen (pl. szukszükölés, *deviszont*). Az *ö-zésről* azt mondja, hogy Szőregen nem lepődne meg, ha azt hallaná, hogy *elmögyünk*

most a meccsre, aztán mögnézzük, de a belvárosban már biztosan nem mondanának ilyet, azaz a különböző városrészekben élők beszéde között egyértelműen van különbség, a Nagykörúton belül nem nagyon van elterjedve az ö-zés, de a körúton kijebb már előfordul. A környező települések közül Makón és Kiszomboron van ö-zés, de Domaszéken például nincs, csak tájszólás (*gyüttem, vótam*). Véleménye szerint tíz ö-ző emberből hét a környező településekhez köthető. Leginkább kiszombori fiataloktól, illetve szőregi idősebb korosztálytól (30 évtől felfelé) hallja az ö-zést, bár közeli ismerősei között nincs ö-ző. Édesapja ö-zésével kapcsolatban megemlíti, hogy szokott ö-zni, de csak a munkásaival, otthon sem a családjával, sem a szüleivel nem szokott. Az ak úgy véli, hogy édesapja Kiszomboron tanult meg ö-zni a munkásoktól, az interjúból az derül ki, hogy fel sem merül benne, hogy esetleg a nagyszülőktől vagy gyerekkorából származik édesapja ö-zése, hiszen a nagyszülők Kübekházáról kerültek be Szegedre. Azt intuitíve az ak is érzi, hogy hol lehet, hol nem lehet ö-zni (pl. *ölmögyünk*, amiben az *el* nem ö-zhető), de – mint elmondja – tudatosan nincs tisztában az ö-zés szabályaival. Amikor megpróbálja megfogalmazni gondolatait, a magas–mély hangrenddel hozza összefüggésbe: „...*tudom, hogy nem mindig lehet ö-t rakni ugye, amikor a szegedi ö-zésbe, hanem csak nem-tom, hogy a mély-magas, fogalmam sincs, hogy mikor használják az ö-t.*” Az ö-zésre hozott példái azonban mindig megfelelnek a szegedi típusú ö-zésnek.

Az M jelű ak ismeri és használja is a szegedi típusú ö-zést, de az interjú nagyobb részében *e*-zett. Családjának bizonyos tagjaival, barátnőjével és azokkal az ismerőseivel, akiről biztosan tudja, hogy használják az ö-zést, ő is ö-zik, míg ismeretlen emberekkel vagy olyan ismerősökkel, akiről nem tudja, hogy ismerik-e ezt a tájnyelvet, *e*-zve beszél. Állítása szerint már egészen általános iskolától kezdve képes a sztenderd és a nyelvjárás közti váltásra helyzettől függően (apja *e*-ző, anyja ö-ző). A helyszín szintén befolyásolja nyelvhasználatát, mert hivatalos helyen vagy például az egyetemen mindig a sztenderd változatra törekszik. Ezekben a helyeken nem érzi magát annyira otthon, hogy dialektusát használja. Magáról nagyon tudatosan megállapítja, hogy ő mekegő, de büszke arra, hogy ismeri ezt a nyelvjárást, illetve a sztenderdet is, hiszen ez színesíti nyelvhasználati palettáját. Édesanyja (aki szintén ö-zik) mindig felhívja a figyelmét, hogy csak otthon használja az ö-zést, ha iskolába, vagy bárhova máshova megy, ott inkább *e*-vel beszéljen (*nem való hozzád, mer<t> hogy már te egyetemista vagy*), és ezen veszekedni is szoktak. Édesanyja azonban magával szemben ezt nem alkalmazza, munkahelelyén is ö-zve beszél. Zentai barátnője pedig kizárólag pozitív megjegyzéseket tesz az adatközlő nyelvhasználatára. Határozottan állítja, hogy van szegedi beszéd, és reméli, hogy ez a nyelvjárás hosszú távon is megmarad. Az ö-ző beszédhez erősen kötődik, elmondása szerint, mivel makói nagyapjával nagyon jó volt a viszonya, a szegedi beszédéről a nagyapja jut eszébe (*azért is valószínűleg nagyon Q szeretem*

hallgatni *Q* ahogy az emberek szögediesen beszélnek, mer<*t*> a nagypapámat juttatja eszembe, és akkor ez nagyon jó érzés.¹³⁾

Ö jelű adatközlőnk is tisztában van vele, hogy különböző helyzetekben más-képpen beszél. Ha szegediekkel beszélget (*magunk között, tehát szegediek között*), akkor belefeledkezik a beszédbe, nem figyel arra, hogy *ö-zik-e* vagy sem. Hivatalos helyen azonban igyekszik odafigyelni a beszédére, olyankor *erőt vöszök magamon, ... próbálok Q írásosan beszé<l>ni, me<r><t> ně nevéssenek rajtam*. Az adatközlő azt is megemlíti, hogy a terepmunkással kissé mesterkéltbben beszél (mint például a barátaival), mert meg szeretne felelni az elvárásoknak. A mekegés szerinte az, *ha valaki nagyon erőltetett e betűve<l> beszél, és nem jó<l> gyün ki*. Azt is elmeséli, hogy gyermekkorában nem a tájszólást beszélő, hanem éppen a mekegő személy lett a gúnyolódás tárgya Szőregen. Úgy véli, létezik szegedi beszéd, de szerinte néhány évtizeden belül ez ki fog kopni, mert az *ö-zés* már veszített a súlyából (vagyis már kevésbé beszélnek szögediesen az emberek, mint régen), illetve a városban sok a *gyütmönt*, akik eltérő nyelvváltozatot hozhatnak magukkal. Saját nyelvhasználatáról is azt mondja, hogy *néha keverődik az e is bele*. Vagyis az Ö jelű adatközlőnél az *ö-zés* használata a barátokkal, közeli ismerősökkel kapcsolódik össze, de hivatalos helyen már próbál *írásosan beszélni*. A „Melyik a helyes?” szópárokhoz fűzött megjegyzéseiben is többször utal rá, hogy ő az egyiket használja, de mégis a másikat tartja helyesnek.

A *fel-* ~ *föl-* igekötő használata

A *fel-* ~ *föl-* igekötő váltakozását (4. kérdés) úgy vizsgáltuk, hogy megnéztük, hány *fel-* és hány *föl-* fordul elő az irányított beszélgetésekben. Az eredmények a 3. táblázatban láthatók.

	fel-	föl-	<i>föl-</i> az összes igekötő százalékában
Ö	1	45	98
M	2	21	91
E	5	18	78

3. táblázat. A *fel-* ~ *föl-* igekötő váltakozása 3 adatközlő irányított beszélgetésében

Az *ö-ző* adatközlő és az *e-ző* közti különbség szignifikáns (khi-négyzet [*f*=1] = 9,35, *p* < 0,01), ám a *fel-* példányok alacsony száma (*N*=6) miatt a khi-négyzet próba alkalmazása aggályos.

¹³⁾ Q-val a hezitálást, < >-lel a kieséseket jelöltük a lejegyzésben.

A morfofonológiai helyzet és az ö-zés összefüggései

A Szeged környéki nyelvjárásban az ún. független ö-zés jellemző, vagyis a zárt *ö* helyett *ö* van a fonológiai helyzettől függetlenül. Zárt *ö* főképpen egytagú szavakban (*ně, lě, sě*) és vegyes hangrendű szavakban (*těgnap, šěrda*) fordul elő (Juhász 2001: 279).

Az egyes fonológiai helyzetek feltételezett hatását az ö-zés mértékére (5. kérdés) a következő hipotézisekkel vizsgáltuk meg:

- ha az ak a hangsúlyos (első) szótagban ö-zik, akkor a toldalékban is ö-zik,
- ha a hangsúlyos (első) szótagban nem ö-zik, a toldalékban akkor is ö-zhet,
- az ö-zés a toldalékokban a leggyakoribb, a nem első szótagban ritkább, és az első (hangsúlyos) szótagban a legritkább,
- az elváló igeikötőket (*föl-, mög-*) szótő előtti helyzetben (*fölad*) gyakrabban ö-zik, mint a hátravetett igeikötőket (*most ad föl*).

Eredmények:

Az Ö jelű adatközlőnk a hangsúlyos (első) szótagokban ritkábban ö-zött (90%), mint a nem első szótagokban (96%), s ez a különbség szignifikáns ($N=830$, khi-négyzet $[f=1] = 6,38$, $p < 0,05$). Ugyanő az első szótagok 90%-át ö-zte és a toldalékeliek 96%-át ($N=1060$, khi-négyzet $[f=1] = 14,21$, $p < 0,01$). Hipotéziseink közül a (c)-t tehát ö-ző adatközlőnk igazolta. Ugyanezek az összevetések M-nél nem mutatnak szignifikáns hatásokat.

Az elváló igeikötőkre megfogalmazott d) hipotézist¹⁴ nem tudtuk igazolni. Az Ö jelű adatközlőnk 4,8%-kal kevésbé ö-zte a hátravetett igeikötőket (lásd a 4. táblázatot), ez tendenciaszerű különbség, de az *e*-vel ejtett igeikötők alacsony száma (3) miatt itt a khi-négyzet-próba használata aggályos ($N=158$, khi-négyzet $[f=1] = 3,347$, $p < 0,1$).

Ö	elöl	hátl	M	elöl	hátl	E	elöl	hátl
ö	121 99,20%	34 94,40%	ö	30 27,80%	6 27,30%	ö	10 20%	8 50%
e	1 0,80%	2 5,60%	e	78 72,20%	16 72,70%	e	40 80%	8 50%

4. táblázat. A pozíció hatása két igeikötő (*fel-* és *meg-*) ö-zésére 3 interjúban

Amint a 4. táblázat mutatja, az M jelű adatközlőnél az elöl álló és a hátravetett igeikötők ö-zésének arányában nincs semmi különbség. Az E jelű adatközlő esetében a

¹⁴ A d) hipotézist úgy értjük, hogy az igeikötő és igéje között nem áll semmi. Ezért a 4. táblázat adatai közül kizártuk a *föl köll dobni, meg lehet venni, nyflik úgy meg-féle* adatokat, az Ö beszélőnél 22-t, az M-nél 17-et és az E-nél 15-öt.

hátravetett igekötők *ö*-zésének aránya jelentősen magasabb az elől állókénál, ami hipotézisünknek ellentmond, de a khi-négyzet-próba alkalmazása itt is aggályos, mivel az egyik cellában a várt gyakoriság 5-nél kisebb ($N=66$, khi-négyzet $[f=1] = 5,500$, $p < 0,05$).

Összefoglalás

Jelen tanulmányban a Szögedi Szociolingvisztikai Interjú három (Ö: *ö*-ző, E: *e*-ző és M: mekegő) adatközlőjének nyelvhasználatát vizsgáltuk. Az irányított beszélgetések alapján az *ö*-zés mértékét jelentősen meghatározza a nyelvi szocializáció és a nyelvi attitűd. Ö jelű ak *ö*-ző környezetben nevelkedett, sőt gyerekkorában a mekegőket kicsúfolták. M egyik szülője *ö*-ző, ő maga kettősnyelvű, de nagypapja révén érzelmileg kötődik az *ö*-zéshez.

A szubjektív megítéltetési tesztben az *e*-ző és az 50%-os *ö*-ző beszélőt az ak-k eltérő foglalkozásúnak ítélték, de az 50 és 100%-os *ö*-ző beszédűeket ketten azonos foglalkozásúnak mondták. A „Melyik a helyes?” tesztben különböző mértékben, de mindig az *e*-ző alakokat ítélték helyesnek. A *fel*- igekötőt mindhárom ak többnyire (74%, 91% és 98%) *föl* változatban használta az irányított beszélgetésekben.

Az Ö és M jelű ak esetében saját elmondásuk szerint az *ö*-zést befolyásolja a helyszín, az attitűd és a beszédpartner. Így például hivatalban vagy az egyetemen kerülnek az *ö*-zést. Mindketten úgy nyilatkoztak, hogy az *ö*-zés a bizalom, a barátság jele, akkor beszélnek így, ha közeli ismerőssel társalognak. A beszédpartner nyelvhasználatát szintén fontos tényező, akkor használják az *ö*-zést, ha a másik is úgy beszél. Az E jelű ak szerint édesapja csak a munkásaival beszél így, a családjával nem.

A SZÖSZI további interjúinak feldolgozásával eredményeinket pontosíthatjuk, és megvizsgálhatjuk azt is, hogy más beszélőknél ugyanezek a tényezők befolyásolják-e az *ö*-zés mértékét, vagy vannak-e továbbiak, mint például a beszélgetés témája.

Irodalom

- Bálint Sándor 1957. *Szegedi szótár I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (863 + 704 lap)
- Juhász Dezső 2001. A nyelvjárási régiók. In: Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*. Osiris, Budapest 262–316.
- Kontra Miklós 2016. Some methodological problems in the Szeged Sociolinguistic Interviews. In: Kozmács István – Vančo Ildikó szerk.: *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. A 18. Élőnyelvi Konferencia előadásai*ból. Antológia Kiadó, Lakitelek. 109–115.

- Kontra Miklós és Borbély Anna 2010. *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) egydimenziós tesztadatai*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Kutatócsoport, Budapest.
http://www.nytud.hu/buszi/B2_tesztadatok.pdf
- Labov, William 2006. *The Social Stratification of English in New York City*. Second edition. New York: Cambridge University Press.
- Sándor Klára–Juliet Langman–Pléh Csaba 1998. Egy magyarországi „ügynökvizsgálat” tanulságai. *Valóság* 1998/8, 29–40.

SOME METHODOLOGICAL PROBLEMS IN THE SZEGED SOCIOLINGUISTIC INTERVIEWS

MIKLÓS KONTRA

The dialect traditionally used in and around the city of Szeged (population c. 160,000) in South Eastern Hungary is a nationally conspicuous one, using the front mid round *ö* [Ø] in place of Standard Hungarian *e* [e] in certain syllables as in *köröszt* [kØrØst] vs. Standard *kereszt* [kerest] ‘cross’.

When we began our project to study variation and change in the dialect of Szeged¹ in 2012, we assumed that

- the dialect was probably disappearing fast,
- most of its users are bidialectal in Standard and local speech,
- they are very skillful code-switchers (“bidialectals in hiding”).

One more consideration we had to take seriously is that about one-third of the city’s population are in-migrants, many of them from non-*ö* dialect regions.

Our major methodological tool is a modification of the interview designed by Labov (1984) and adapted to Hungarian in the Budapest Sociolinguistic Interview project (see Kontra & Váradi 1997, Kontra & Borbély 2010). We have a fair number of conversational modules, subjective reaction tests, reading passages, modules on local speech, questions designed to gauge respondents’ attachment to/solidarity with Szeged, forced-choice tests such as “Which of these two words do YOU use?” and “Which of these two is correct?” Also included are two map-drawing tasks (see Preston 1999) and some other components typical of sociolinguistic interviews.

Our basic linguistic hypotheses state that the use of *ö* (vs. *e*) is (1) influenced by the position of the *ö*-able syllable in the word: initial, medial or suffixal, and (2) the position of a preverb like *fel-/föl-* ‘up’, which may be either preposed (e.g. *fölad* ‘it gives up’) or postposed (e.g. *nem ad föl* ‘it does not give up’). We also hypothesize that some additional linguistic variables may covary with our major variable (*ö*).

As regards social variables, it is hypothesized that

- the young use the dialect less than the old,
- the less educated use it more than the more educated,

¹ This project is supported by OTKA, Grant no. K-105720.

- it will be used more in interviews than in reading passages or tests,
- people more attached to Szeged use it more than those less attached.

We have no hypothesis regarding the sex of speakers.

We also hypothesized six types of respondents on the basis of in-migration status and linguistic behavior (see Berente, Kontra & Sinkovics 2016, this volume). Some people born and raised in Szeged may be able to use the local dialect, in which case they may be either speakers of it (*ö*-ing people) or they may avoid using it (using *e* almost always). Others born and raised in Szeged may never have learned the dialect and use *e* categorically. In-migrants are defined as speakers who were born and raised **outside** the *ö* dialect region and who moved to Szeged after age 14. Some in-migrants cannot use the *ö* dialect and use *e* categorically. Other in-migrants may be able to speak the dialect and they speak it (*ö*-ing people), yet others may be able to speak it but avoid doing so (using *e* almost always). The avoiders (those who can use *ö* speech but avoid using it almost always) will be identified as using *ö* in less than 20% of the *ö*-able syllables, which is the researchers' admittedly subjective threshold. Thus the avoiders can use the local dialect (a qualitative decision), but avoid doing so (a quantitative decision).

All members of our random representative sample of 160 respondents will be categorized as belonging to one of these six types *ex post facto*, on the basis of their in-migration status and use of *ö* in the guided conversations. One of our aims is to find out whether these six posited categories of speakers will actually show important sociolinguistic differences.

On bidialectals in hiding

Based on our everyday experience of language use or speech behavior in Szeged, we are aware that almost all speakers of the local dialect are extremely good at code-switching between *ö*-ing speech and near-Standard (*e*-ing) speech. They also seem to be very good at choosing the right code or variety with practically all their interlocutors: they use *ö* with people they know are good speakers of the dialect, and *e* with everybody else. They are bidialectals in hiding, which makes it very hard to observe their use of *ö*. They are a nightmare for the fieldworker if s/he is not a native speaker of local Szeged speech. Here is what a 22-year-old male respondent told our fieldworker in an interview:

Respondent: *De énbennem valahogy mindig az van, hogyha jön szembe egy ismeretlen, akiről nem tudom biztosan, hogy ő ö-ző tájszólást beszél, akkor én nem fogok vele úgy beszélni. Még itt Szegeden sem. És hogyha most én itt vagyok az egyetemi épületben, akkor itt is bennem van egy ilyen, hogy nagyon nehezen kezdek el úgy beszélni.*

Fieldworker: *Aha.*

Respondent: *És az iskolában is így volt. Hogy főleg inkább, ha elmöntünk egymáshoz, akkor ott jobban elő jött ez, [köszörüli a torkát] de egyébként szóval a többiekkel, akik nem szögediesen beszéltek, azokkal tehát mi mindig tudtunk ezen így változtatni, hogy ha akartuk így, ha akartuk úgy. És nekem ez gyerekkorom óta így van. Én nem emlékszem olyan időre, amikor nem tudtam volna eldönteni, hogy most kivel beszélek hogy.*

(K01, 00:12:50 – 00:13:34)²

The above is a simplified transcript of about 45 seconds of the interview. An English translation follows:

Respondent: When I see a stranger coming towards me, someone who I don't know for sure that they speak the local *ö*-ing dialect, I won't use it to them. Not even here in Szeged. And when I am in this university building, I would start *ö*-ing only with great difficulty.

Fieldworker: Yeah.

Respondent: And it was like that at school too. When we visited each other, *ö*-ing speech would more likely be used, but when we spoke to the others, those who did not use the Szeged dialect, we didn't use it either. So we could always easily switch between speaking this way and that way. And I have been like that, since I was a child. I don't remember a single situation when I couldn't decide which kind of speech I should use to someone.

In order to hopefully minimize the respondents' use of Standard (e-ing) speech, which they would likely use to strangers like our fieldworkers, we instructed the fieldworkers, native speakers of the dialect, to consistently use *ö*-ing from the first minute of the interview to the last. This kind of linguistic scheme resulted in unforeseen difficulties.

The effect of the respondents' linguistic behavior on the fieldworker's body height

Here is what one of our excellent fieldworkers, Anita Bagi told me after her first 20 or so interviews:

Fieldworker: *Miközben az interjút készítjük, nagyon sokszor kerülök abba a*

² The extract is from the interview with Respondent K01, between 12 minutes and 50 seconds and 13 minutes and 34 seconds in our project archive.

helyzetbe, hogy ő-ző terepmunkásként e-ző adatközlővel találkozom. Ez rettentő rossz érzés tud lenni, mert alapvetően ez egy bizalmi alapon működő dolog, ha a másik ő-zik, nyilván nem tehet róla, akkor válik nagyon kellemetlenné a dolog, amikor kimondottan az ő-zésre vonatkozó dolgokról beszélünk, és amellet, hogy nem ő-zik, még stigmatizálja is az ő-zést. És ugye nekem az a dolgom, hogy végig ő-zzek, mert a hipotézisünk szerint az ő-zés ő-zést vált ki. Akkor is ő-zök, amikor a helyzet abszolút kellemetlen számomra, s ilyenkor tényleg azt érzem, hogy 10-15 centivel alacsonyabb vagyok, mint a másik ember. Pláne, hogy ha olyan megjegyzéseket tesz, hogy az ő-zés és általában a nyelvjárási beszéd az iskolázatlansághoz köthető, vagy kifejezetten csak falusi vagy paraszti világból valók őrzik meg a nyelvjárásukat, akik nem képesek alkalmazkodni a városban zajló élethez. Rettentő rossz érzés alacsonyabbnak lenni.

The English translation follows:

When I do the interviews, oftentimes I speak to people who use *e*, not *ö*. This can be awful because, basically it's a matter of trust, speaking to each other. If someone uses *ö* speech, they certainly shouldn't be blamed for that. The awful thing occurs when in the interview we specifically discuss things related to *ö* speech. The respondent is not an *ö* speaker, and, what's more, s/he stigmatizes *ö* speech. Well, since, according to our hypothesis, *ö* speech invites *ö* speech, I have to use *ö*-ing throughout the interview. I use it even when it makes me feel absolutely awful. In such cases I feel like I am 10 to 15 centimeters shorter than the other person I talk to. Especially if s/he makes remarks like "Dialect speech is a sign of uneducated people, only village people from the boondocks speak like that, the ones who are unable to accommodate to city life." It's awfully bad to feel shorter than the other person you talk to.

Profiling the fieldworker and the respondent

As a methodological exercise, Németh, Bagi & Molnár (this volume) studied the effect of the fieldworker on a respondent's speech. First, a native speaker of the dialect interviewed a retired male printer, also a native speaker. Then, a few months later, an *e*-speaking fieldworker interviewed the same person, carefully disguising any relationship between the two interviews. Our colleagues hypothesized that (a) the respondent's frequency of using *ö* will differ in the two interviews, (b) his use of *ö* will be greater with the local dialect-speaking fieldworker than with the other, (c) as the interview progresses his use of *ö* will increase (as a result of decreasing audiomonitoring), and (d) as the interview with the local dialect-speaking fieldworker progresses his use of *ö* will increase as a result of building up trust between the dialect-speaking interlocutors.

As Table 1 demonstrates, hypotheses (a) and (b) can be rejected: no fieldworker’s effect is seen in the respondent’s use of the *ö* dialect. Our respondent in the two interviews was not a bidialectal speaker in hiding, in fact, he used the dialect sound very frequently, and used it with the *e*-speaking fieldworker 5% more than with the *ö*-speaking fieldworker.

	All <i>ö</i> -able syllables	<i>ö</i> syllables	<i>e</i> syllables	<i>ö</i> syllables %	<i>e</i> syllables %
fieldworker <i>e</i>	954	778	176	81.6	18.4
fieldworker <i>ö</i>	2707	2070	637	76.5	23.5

Table 1 Ratio of using *ö* and *e* with a dialect-speaking fieldworker (*ö*) and a Standard Hungarian-speaking fieldworker (*e*) in Szeged

The data in Table 1 is remarkable inasmuch as it does not show the expected correlation between the frequency of use of the dialect feature and the trust between the interlocutors. Nor does this data show any effect of Bell’s (1984) audience design.

Németh, Bagi & Molnár also looked at whether audiomonitoring had any effect on the respondent’s use of *ö*, and found no effect (see their Table 3).

Clearly, Labov’s audiomonitoring model cannot explain our respondent’s linguistic behavior. What can, Németh, Bagi & Molnár suggest, is an interactionist model, which considers the hierarchical positioning of the respondent and the fieldworker in the interview.

Very briefly, the respondent has negative attitudes to foreign languages, to Standard Hungarian (which is full of *e* sounds), to intellectuals in general, and particularly to young women. On the other hand, he has very positive attitudes to Hungarian as his mother tongue, the local dialect, people living in Szeged, and manual labor of every kind.

In a large number of cases in the interview he positioned himself much higher than the fieldworkers (young women in their 20s, who came from the School of Humanities of the University). He used various kinds of strategies to indicate the difference in status between him and the fieldworkers. For instance, he would violate the rules of address and use the informal forms, he would use face-threatening expressions, e.g. *Have you ever in your life seen a hen?* He would not refrain from making a mockery of the fieldworkers being students of humanities, and he frequently interrupted them.

Németh, Bagi & Molnár’s careful quantitative analyses have shown that 5 of the 10 factors studied have no effect on the respondent’s use of the dialect feature (see Table 2, their Table 5).

Factors	Effect on the use of <i>ö</i>
Fieldworkers' use of <i>ö</i>	-
Length of the interview	-
Progress in time of the interview	-
Topic	-
Emotional loading	-
Respondent's identity	+
Respondent's linguistic identity	+
Respondent's opinion about his own social status	++
Respondent positioning himself vis-à-vis the fieldworker	+++
Male vs. female hierarchy according to the respondent	++

Table 2 Factors and their effects on the respondent's use of *ö*

Thus Németh, Bagi & Molnár conclude that the major factors influencing the use of the dialect feature were the self-ascribed social status of the respondent and the perceived hierarchical relationship between him and the fieldworker. Since it is impossible to predict the fieldworker's indirect effect demonstrated above on the respondent's speech behavior, we decided to write up profiles of the respondent and the fieldworker separately for each interview in our Szeged project.

References

- Bell, Allan 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 13:145–204.
- Berente, Anikó, Kontra, Miklós & Sinkovics, Balázs 2016. Egy szegedi *ö* - *z* *ő*, *e*-*z*ő és mekegő beszélő nyelvhasználatának és nyelvi attitűdjeinek összefüggései. In: Kozmács, István–Vančo Ildikó eds. *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. A 18. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból*. Lakitelek: Antológia Kiadó. 97–107.
- Kontra, Miklós & Anna Borbély 2010. *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) egydimenziós tesztadatai*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Kutatócsoport.
[http://www.nytud.hu/buszi/B2_tesztadatok.pdf – 2015. március 11.]
- Kontra, Miklós & Tamás Váradi 1997. *The Budapest Sociolinguistic Interview: Version 3*. (Working Papers in Hungarian Sociolinguistics No. 2)

- Budapest: Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences.
[<http://www.nytud.hu/buszi/wp2/index.html> – 2015. március 11.]
- Labov, William 1984. Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variation. In: Baugh, John & Joel Scherzer, eds., *Language in Use: Readings in Sociolinguistics*, 28–53. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Németh, Miklós, Anita Bagi & Mária Molnár 2016. Létezik-e olyan, hogy „az adatközlő nyelvhasználata”? In: *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. A 18. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból*. Kozmács, István–Vančo, Ildikó eds. Lakitelek: Antológia Kiadó. 117–127.
- Preston, Dennis R. 1999. A Language Attitude Approach to the Perception of Regional Variety. In: Preston, Dennis R., ed., *Handbook of Perceptual Dialectology* Volume 1: 359–373. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

LÉTEZIK-E OLYAN, HOGY „AZ ADATKÖZLŐ NYELVHASZNÁLATA”?³

NÉMETH MIKLÓS – BAGI ANITA – MOLNÁR MÁRIA

1. Az esettanulmány kutatási háttere

Előadásunk nyelvi adatait egy klasszikus szociolingvisztikai interjú szolgáltatta, melyet a Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (SZÖSZI) keretében készítettünk. A szegedi kutatás révén fel kívánjuk tární Szeged város lakosságának nyelvhasználatát és nyelvi attitűdjeit. Városi nyelvi kutatásunknak egyedi színezetet kölcsönöz az a tény, hogy a szegedi nyelvhasználat napjainkig sok tekintetben a nyelvjárásiasság jegyeit mutatta. Az általunk megfogalmazott fő kutatási célok egyike, hogy megállapítsuk: milyen mértékben tükrözi a város lakosságának mai nyelvhasználat a helyi dialektusra jellemző sajátosságokat, és hogy miként viszonyulnak a szegediek a nyelvjáráshoz, annak meghatározó jegyeihez. A terepmunka során a reprezentatív mintába került, véletlenszerűen választott adatközlőkkel interjúkat készítettünk. Az adatgyűjtés módszertani érdekessége, hogy a terepmunkás minden esetben a szegedi tájnyelv innátus beszélője, aki – utasításai szerint az interjú első percétől az utolsóig csak anyanyelvjárást használja. Ezt a megoldást azért választottuk, hogy „előcsaljuk” az ún. rejtőzködő *ö-ző* beszélőket, azokat, akik kettősnyelvűségük révén bizalmi alapon használják a dialektus szegedi változatát. Föltételeztük ugyanis, hogy az ilyen típusú beszélők az interjú során végig a köznyelvet beszélik, ha nem derül ki beszélgetőpartnerükről, hogy maga is a dialektus beszélője. Úgy véljük, a terepmunkás nyelvi viselkedésének ez a meghatározó sajátossága nem torzítja vizsgálatunk adatait, hiszen aki nem sajátította el a szegedi tájnyelvet, az a terepmunkás hatására sem képes azt használni.

2. Hipotézisek, célok

A bemutatandó esettanulmány fő célja, hogy megkíséreljük a terepmunkásnak az adatközlő nyelvhasználatára gyakorolt hatását empirikusan igazolni. A bizonyítás úgy lehetséges, ha ugyanazzal a beszélővel két különböző terepmunkás készít interjút: egy született *ö-ző* és egy köznyelvet beszélő, tehát *e-ző*. Ha az adatközlő ugyan-

³ A tanulmány elkészítésében az OTKA K-105720 számú (Nyelvjárás és sztenderdizálódás Szeged lakosságának nyelvhasználatában) pályázata támogatta a szerzőket.

az a személy és az interjúhelyzet meghatározó tényezői (például helyszín, téma) azonosak vagy hasonlóak, kiderülhet: másképpen beszél-e ugyanaz az ember az *e*-zű illetőleg az *ö*-zű terepmunkással. A két nyelvi adathalmaz közötti különbséget bizvást tekinthetjük a terepmunkás hatásának.

Nézzük tehát, milyen kérdésekre keressük a választ ezzel a megkettőzött interjúval.

- 1) Jelentkezik-e az egyéni belüli változatosság (Bell 1984) a két eltérő módon beszélő terepmunkással fölvetett interjúban az adatközlő *ö*-zésében/*e*-zésében? Munkahipotézisünk az, hogy az adatközlő eltérő mértékben fog *ö*-zni a két interjúban.
- 2) Ha az előző kérdésre igennel válaszolhatunk, akkor érdemes megvizsgálnunk, megállapítható-e összefüggés a terepmunkás nyelvhasználata és az adatközlő nyelvi viselkedése között? Itt előzetesen azt feltételeztük, hogy az *ö*-zű terepmunkással készült interjúban gyakoribb lesz az *ö*-zés az adatközlő beszédében.
- 3) Van-e valamiféle dinamika a szegedi nyelvre jellemző megoldások megjelenésében
 - az idő előrehaladtával (vö. Shepard–Giles–Le Poire 2001),
 - a saját beszédre fordított figyelem csökkenésével
 - vagy a bizalmi viszony kiépülésével?

Hipotézisünk szerint az idő előrehaladtával mindkét interjúban nagyobb gyakorisággal *ö*-zik az adatközlő, mert csökken a saját beszédre fordított figyelme. Az *ö*-zű interjúban továbbá azért is nő *ö*-zésének gyakorisága, mert kiépül valamiféle bizalom a terepmunkás és az interjú alanya között, emiatt pedig csökken a stílus formalitása.

3. A vizsgált váltakozás

Ahhoz, hogy a fenti kérdésekre empirikusan jól megalapozott válaszokat kapjunk, el kellett döntenünk, mely változó(k) értékei felelnek meg leginkább kutatási céljainknak. A szegedi tájnyelv jellemző sajátosságai közül az *e* ~ *ö* táji váltakozást állítottuk vizsgálatunk középpontjába. A szakirodalom egyezményesen *ö*-zésnek nevezi azt a jelenséget, amikor a köznyelvi *ē* vagy *e* helyén bizonyos nyelvjárásokban, így a szegediben is *ö*-t ejtenek.

Választásunkat elsőként az a tény indokolja, hogy a szegedi dialektus és a köznyelv közötti különbség leginkább e változó értékeiben ragadható meg. (Éppen ezért a SZÖSZI kutatás egészében is központi szerepe van az *e* ~ *ö* váltakozásnak.) Másodsorban az is kiolvasható az eddig elkészült interjúkból és attitűdvizsgálatokból, hogy az innátus és a nyelvjárás területén kívüli beszélők nyelvjárási tudatában is ez a váltakozás a legfőbb vízválasztó Szeged nyelve és a standard nyelvváltozat

között. Választásunkat a gyakorlat, az adatgyűjtés oldaláról az a tény is indokolja, hogy a vizsgált változó példányai bármely beszédkorpuszban, így egy szociolingvisztikai interjúban is igen nagy számban fordulnak elő, ez pedig lehetővé teszi a kvantitatív módszerek alkalmazását. Az adatgyűjtés során így nincs szükség arra, hogy elicitációs eljárásokkal nyerjünk releváns adatokat.

Magát az *ö*-zést egy széles kontinuumnak tekintjük, amely a sztenderdtől a szegedi lokális normáig terjed, rengeteg átmenettel. Ebben a felfogásban nem létezik két teljesen egyformán *ö*-ző beszélő, mint ahogyan az is elképzelhető, hogy ugyanaz a beszélő különböző beszédhelyzetekben különféle módon *ö*-zhet.

Azt, hogy Szegeden mely szótagokat lehet *ö*-zni, a tájnyelv szótára Bálint (1959, a továbbiakban SzegSz.), más tájnyelvi leírások és gyűjtések, és főként születtett *ö*-ző munkatársunk nyelvi kompetenciájára támaszkodva tudtuk eldönteni.

4. Út az adatokig

Esettanulmányunk adatközlője nyugdíjas férfi, aki korábban nyomdai technikusként dolgozott. A SZÖSZI adatközlői mintájába bekerült született szegedi beszélő, aki kettősnyelvűként a tájnyelvet és a köznyelvet is beszéli. Az első interjút a SZÖSZI nagy mintás vizsgálatának részeként az erre kidolgozott protokoll szerint készítette el vele az *ö*-ző terepmunkás. A második interjút a hitelesség érdekében nem készítette ugyanaz a terepmunkás, és nem lehetett ugyanaz a – az adatközlők számára megjelölt – célja sem. Így egy másik, sztenderdet beszélő (és *ö*-zni nem is tudó) terepmunkás kereste őt fel néhány hónap múlva a második alkalommal, aki szintén gondosan leplezte, hogy érdeklődése az adatközlő nyelvhasználatára irányul, és aki végig *e*-zett az interjú során. Az interjúk helyszíne ugyanaz volt, a terepmunkások neve, kora is. Igyekeztünk a beszélgetés valódi céljának leplezésére is hasonló hátteret fölvezetni: mindkét esetben a szegedi egyetem bölcsészkaráról jött a hallgató, aki segítséget kért kutatásaihoz. A két interjú közötti kapcsolatot titokban tartottuk.

Az interjúk lejegyzése és kódolása során az ELAN programot használtuk (<https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/>). A program használatának módszertani kérdéseiről itt nem szólunk, az a konferencia egy másik előadásának témája (lásd Kontra 2016, jelen kötetben).

Az alábbi, 1. számú táblázatban összefoglaljuk az interjúk meghatározó körülményeit.

	Helyszín	Időtartam	Fedőtörténet	Terepmunkás	Interjú menete
<i>e</i> -ző	Ak. házának terasza	kb. 2 óra	helytörténeti kutatás	fiatal bölcsészlány	hasonló modulok
<i>ö</i> -ző	Ak. házának terasza	kb. 8 óra	a szegediek élete	fiatal bölcsészlány	hasonló modulok

1. táblázat. A párhuzamos interjúk körülményei

5. A kvantitatív vizsgálat eredményei

A két interjú *ö-zhető* szótagjainak összefoglaló adatait tartalmazza a 2. számú táblázat. Ha végigtekintünk a 2. táblázat adatain, akkor azt látjuk: a két különböző nyelvváltozatot használó terepmunkással készült interjú *ö-zésében* nem mutatható ki jelentős különbség.

	Összes <i>ö-zhető</i> szótag, N=	<i>ö-vel</i> N=	<i>e-vel</i> N=	<i>ö-vel</i> %	<i>e-vel</i> %
<i>e-ző</i>	954	778	176	81,6	18,4
<i>ö-ző</i>	2707	2070	637	76,5	23,5

2. táblázat. Az *ö-zés* és *e-zés* aránya a két interjúban

Nem igazolódott tehát az a hipotézisünk, hogy a terepmunkás nyelvhasználata oly módon befolyásolja majd az adatközlő beszédét, hogy az *ö-ző* terepmunkással készített interjúban több lesz a változó *ö* értéke, míg az *e-ző* interjúban pedig az *e* változatok számának gyakorisága nő. Adataink ezzel szemben éppen azt mutatják, hogy az adatközlő nagyjából 5%-kal nagyobb arányban *ö-zött* az *e-ző* terepmunkással beszélgetve, mint az *ö-zővel*. A megkettőzött interjú tehát azt bizonyítja: a terepmunkás *ö-zése/e-zése* nem befolyásolja a várt irányban az adatközlő nyelvhasználatát, sőt kis mértékben ellentétes a hatás.

Érdekes áttekintenünk, miért zavarba ejtőek a 2. táblázatban összefoglalt eredmények. Az interjú alanya nem „rejtőzködik” az *e-ző* terepmunkással beszélgetve, nem titkolja anyanyelvjárásának emblematisztikus jegyét, sőt nagy gyakorisággal használja azt. Ezek az adatok azt a nyelvészek és laikusok által is gyakran hangoztatott nézetet sem támasztják alá, hogy egy-egy nyelvjárási jegy használata (magunk a SZÖSZI vizsgálat adatközlőitől is hallottuk ezt) föltételez valamiféle bizalmi viszonyt a beszélőpartnernek részéről. A vizsgált jelenség vonatkozásában a megfigyelői paradoxon sem bír túl nagy magyarázóerővel: az interjú által meghatározott megfigyelési helyzet nem befolyásolta különösebben az adatközlő *ö-zését*, függetlenül attól, ki volt a megfigyelő. Esettanulmányunk adatai ellentétesek a „hallgatóságra tervezés” (Bell: 1984) elvével is, amely a stílus fogalmának szociolingvisztikai értelmezésében fontos szerepet játszik.

Az interjúk abból a szempontból sem mutatnak változatosságot, hogy a beszélgetés témája, az adatközlő érzelmi telítettsége befolyásolná az *ö-zés* mértékét.

A bruttó nyolc órás *ö-ző* interjú két alkalommal készült. Az egy-egy napon elkészült felvételeket két-két részre osztottuk a könnyebb feldolgozás érdekében. Ha az egyazon napon készült részeket összevetjük, megállapíthatjuk, mennyire befolyásolta a hosszú beszélgetés során óhatatlanul lankadó figyelem az adatközlő *ö-zésének* mértékét. Adataink azt mutatják, hogy nincs jelentős különbség az interjúk első

és második részének *ö*-zése között: az első napon kis mértékben nőtt az *ö*-zés aránya, de a 2. interjú esetében majdnem azonos az *ö*-zött és *e*-zett szótagok aránya. A figyelem elve sem befolyásolhatta az adatközlő *ö*-zését: az idő előrehaladtával minden bizonnyal csökkenő saját beszédre fordított figyelem nem látszik számottevően növelni az *ö*-zés mértékét.

	<i>ö</i> N=	<i>e</i> N=	<i>ö</i> %	<i>e</i> %
1. rész	904	260	77,7	22,3
2. rész	496	109	82	18
3. rész	435	170	71,9	21,1
4. rész	235	98	70,6	29,4
Teljes interjú	2070	637	76,5	23,5

3. táblázat. Az *ö*-ző interjú adatai részenként

Összefoglalva az eddigi megállapításokat: elmondhatjuk, hogy adataink nem támasztják alá azokat az elveket, melyeket az egyénen belüli nyelvi változatosság magyarázatában szoktak fölhasználni, sőt, inkább ellentmondanak azoknak – gondolhatunk itt a figyelem elvére, a bizalmi viszonyra vagy éppen a hallgatóságra tervezése.

6. Egy lehetséges magyarázat

6.1. A magyarázat keretei

De hogyan lehet akkor magyarázni az általunk kapott nyelvi adatokat? Mi magyarázza azt, hogy ennyire nem befolyásolta az adatközlőt a terepmunkás nyelvhasználata?

Korábban azt feltételeztük, hogy a kétszer elkészített interjúval olyan adatokat fogunk kapni, melyek a labovi keretben is értelmezhetők. A nem várt eredmények és a klasszikus magyarázóelvek közötti ellentmondás azonban szükségessé teszi, hogy új megoldást keressünk. Nézetünk szerint a nem várt adateloszlást egy olyan interakcionista keretben lehet értelmezni, amelynek kulcsfontosságú tényezője, hogy milyen pozíciót foglal el a beszélgetésben az adatközlő és a terepmunkás, és hogyan próbálja az adatközlő a saját pozícióját megerősíteni – természetesen a terepmunkás kárára. A beszélgetés két szereplőjének egymáshoz viszonyított helyzete lesz magyarázatunk központi eleme. Magyarázatunknak több összetevője van, melyek releváns szakirodalmi előzményekkel rendelkeznek. Ilyen az ún. „fél-felé irányuló” kommunikáció fogalma, mely szerint vannak olyan társalgási helyzetek, amelyekben az egyik fél nyíltan dominanciára törekszik (vö. Watzlawick

elmélete, l. Griffin 2003). De fontos eleme magyarázatunknak a „nemek nyelvi dialektusa” (vö. Tannen elmélete, lásd Griffin 2003; Schilling 2013) is. Schilling (2013) remek példákat hoz arra, milyen eredményekkel jár, ha egy fiatal terepmunkás lány készít szociolingvisztikai interjút idősebb, méltányolandó társadalmi státust kivívott férfival. Magyar szakirodalmi előzménye is van az általunk követett magyarázatnak: ide tartozik Bartha–Hámori írása (2010) a szociolingvisztika stílus fogalmának interakcionális megközelítéséről, a beszélő diszkurzív-interakcionális stratégiájáról.

Mielőtt azt gondolnánk, hogy a szociolingvisztikai interjú hierarchia viszonyai csak a terepmunkás alárendelt helyzetébe torkollhatnak, érdemes egy inverz példát is fölidéznünk: ilyen Szabó (2013), melyben a szerző bizonyítja: az adatközlő kisfiú a terepmunkásnak (felnevelt/tanár) tekintélyt tulajdonítva interjú közben gyökeresen megváltoztatja álláspontját egy nyelvi kérdést illetően.

Interjúink elemzése során megkíséreljük az alábbiakban azokat a nyelviileg is megragadható bizonyítékokat számba venni, melyek arra utalnak, hogy az adatközlő jellemző viselkedése a dominanciára törekvés, a terepmunkás gyengítése, a társalgás fölötti ellenőrzés átvétele. Ehhez nélkülözhetetlennek tartjuk, hogy megrajzoljuk az adatközlő profilját azokra a kijelentésekre alapozva, melyeket az interjú során tesz.

6.2. Az adatközlő profilja

Az adatközlő attitűdjeit részleteiben is sikerült megismernünk az interjúban. Így tudjuk, hogy negatívan viszonyul minden idegen nyelvhez – egy példa erre: „*büdös angol, tanuljon meg magyarul*”. Az is tudható, hogy (a szegedi ő-zőn kívül) más nyelvjárásokhoz is negatívan viszonyul, mint ahogyan elítéli a „mekögő”, azaz *e-ző* köznyelvet is. Ezt jól mutatja, hogy ha egy általa nem kedvelt személyt gúnyolódva idéz, mindig gondosan *e-zik*. Megnyilvánulásaiból kiviláglik, hogy negatívan viszonyul általában az értelmiséghez, a bölcsészekhez és az egyetemistákhoz, de különösen rossz véleménye van a fiatal nőkről, a diáklányokról. (Ha ezt összevetjük a két interjú körülményeivel, láthatjuk: mindkét terepmunkás nehéz helyzetben interjúzott.) Az adatközlő negatívan értékeli a rendszerváltást is.

Pozitív érzelmeket táplál viszont magyar anyanyelve, saját nyelvjárása és a szegedi emberek iránt. Becsüli parasztságot, a paraszti és általában mindenféle kézi munkát. Elismerően értékeli a Kádár-rendszert és általában a múltat.

6.3. Az adatközlő pozíciója a társalgásban

Miután fölvezeltük az adatközlő profilját, azokat a beszélgetés közben (tudatosan vagy kevésbé tudatosan) alkalmazott technikákat mutatjuk be, amelyekkel adatközlőnk a terepmunkás(ok) fölé igyekszik helyezni magát a társalgásban. Profiljának

néhány lényeges eleméből egyenesen következik, hogy a két fiatal bölcsészlány terepmunkás igen nagy hátrányból indult önmaga és választott hivatása elfogadtatásáért a diskurzusban. Az alábbi tipológia véleményünk szerint meggyőzően bizonyítja, hogy az adatközlő dominanciára törekszik a társalgásban, a kérdezőt számos okból nem tekinti magával egyenrangúnak. Saját társadalomban elfoglalt pozícióját (vagy még inkább az arról alkotott képét) igyekszik beszélgetés közben is kifejezni, ezeket a viszonyokat magára a diskurzusra is kiterjeszteni. Ezt különféle nyelvi eszközökkel éri el, amelyeknek egyetlen közös sajátossága az, hogy valamiben támadják a terepmunkást.

1. Tegezés

Előfordult, hogy – a társadalmi udvariassági szabályokat megszegve – egyszer-szám-szám tegezte a terepmunkást, aki végig magázta őt:

De tudod? (A163e 405)⁴

2. Arculatromboló kérdések (Goffman 1981) tucatjait intézi a terepmunkásokhoz

Mikó<r> látott tyúkot, igazi tyúkot életibe<n>?, (A163e 320.)

Kuncsaft szót ismeri? (163e 639.)

Tudja mi a cserje? (A163e 768.)

3. Félbeszakítja a terepmunkást

Rengeteg példa van rá mindkét interjúban, ezeket nem idézzük.

4. Leszólja a terepmunkás választott hivatását

Hát bö- böl- hát két diplomája van. Bölcs is, meg ész is. (A163.1. 1377.)

De de drága bölcsész-kém. (A163.2. 197.)

5. Női mivoltában sérti meg a terepmunkást

...és ez a maga korosztálya a legundorítóbb. (A163e 489.)

nem pici lány mán, tudja, hogy milyenök a nők. (A163.1. 91.)

Hány gyereket vitt má<r> bölcsödébe? (A163e 227.)

6. Kioktatás

Ez sem ritka.

Úgyhogy nagyon szépen mögkéröm, hogy le- legyen szíves bemutatni majd a diplomáját. (A163e 1005.)

⁴ Az A163 az adatközlő kódja, mellette az e arra utal, hogy az idézet az e-ző interjúból való, a szám pedig az idézet ELAN lejegyzés szegmens száma. Ha csak A163 szerepel, az az ö-ző interjút jelöli.

7. Leereszkedő megszólítások

Tündérkém (A163.1. 919, A163.2. 405.),

pici baba (A163.3. 420.)

édös lelköm (A163.2. 417.)

8. Szerepcsere: átveszi a kérdező szerepét

De én a gyerekkorát, most én is visszakérdőzök a gyerekkorára, hogy...

(A163e 324.)

6.4. Beszédidő

A beszélgetés hierarchia viszonyait az is mutathatja, hogy ki mennyit beszél, azaz kit mennyi ideig hagy partnere beszélni, ezért a 4. számú táblázatban azt mutatjuk be, mennyit beszélt az adatközlő és mennyit a terepmunkások a két interjúban. Látjuk az ELAN lejegyzésből kinyerhető nettó beszédidőket és a százalékos arányokat. A táblázat adatai azt tükrözik, hogy az *e*-ző interjú esetében az adatközlő jelentősen nagyobb arányban tartotta magánál a szót, mint az *ö*-ző terepmunkással beszélgetve. De amint korábban láttuk, a beszédidő arányok különbsége azonban nem járt együtt azzal, hogy az adatközlő *ö*-zése jelentősen eltérne a két interjúban.

Interjú típusa	Összes időtartam (perc)		Százalékos arány	
	Terepmunkás	Adatközlő	Terepmunkás	Adatközlő
<i>e</i> -ző	16,3	90,3	15,3%	84,7%
<i>ö</i> -ző	109,6	252,5	30,27%	69,73%

4. táblázat. Ki mennyit beszélt a két interjúban?

Miután megismertük az interjúk *ö*-zésre vonatkozó mennyiségi adatait, az adatközlő profilját, az interjú során elfoglalt pozíciókat és kialakított hierarchia viszonyokat, érdemes összefoglalóan áttekintenünk, mely tényezők befolyásolhatták az adatközlő *ö*-zését, és melyek azok, amelyek nem voltak hatással rá. Föltételezzük, hogy a tényezők számbavétele elfogadható magyarázatot ad arra a kvantitatív vizsgálatunkkal jól megalapozott tényre, hogy a terepmunkások *ö*-zése vagy *e*-zése indifferens tényezőnek bizonyult az adatközlő beszédének *ö*-zése szempontjából. Az *ö*-zés szempontjából potenciálisan számba vehető tényezőket és tényleges hatásukat az 5. táblázatban mutatjuk be.

Tényezők	Hatásuk az adatközlő ő-zésére
A terepmunkás ő-zése	-
Az interjú hossza	-
Az interjúban való előrehaladás	-
Téma	-
Emocionális töltöttség	-
Az adatközlő identitása	+
Az adatközlő nyelvi identitása	+
Az adatközlő ítélete saját társadalmi pozíciójáról	++
Hová helyezi magát az adatközlő a terepmunkához viszonyítva?	+++
Férfi–nő hierarchia az adatközlő világában	++

5. táblázat. Mely tényezők befolyásolták az adatközlő ő-zését?

Esettanulmányunk elemzése arról győzött meg bennünket, hogy adatközlőnk ő-zését nem befolyásolta a terepmunkások nyelvhasználata, a saját beszédére fordított figyelem, a téma és az érzelmi telítettség. Fontos szerepet játszanak viszont az adatközlő szegedi-paraszti identitása és a szegedi nyelvjáráshoz fűződő rendkívül pozitív attitűdjei. De mi az, ami mégis leginkább meghatározta az ő nyelvhasználatát a két interjúban az ő-zés tekintetében? Ez a tényező az adatközlő képe a saját társadalmi pozíciójáról – és a terepmunkáséról, valamint a kettejük közötti hierarchikus viszonyról. A kettejük közötti hierarchikus viszonyról alkotott képét jelentősen befolyásolta a férfi–nő viszonyról vallott felfogása is.

Az interjú helyzetben is ennek megfelelő pozíciót igyekszik elfoglalni. Az adatközlő annyira fölülpozicionálja magát a terepmunkához képest, hogy nem kíván megfelelni a terepmunkás részéről jelentkező (vélt vagy valós) nyílt vagy implicit elvárásoknak, nem mutat nyelvi alkalmazkodást.

7. Következtetések

Esettanulmányunk meggyőzően bizonyítja: létezik egy olyan interjú típus, melynek bizonyos nyelvi adatai nem értelmezhetőek a labovi egydimenziós modell keretein belül, amelynek esetében nincs elegendő magyarázó ereje az olyan tényezőknek, mint a saját beszédre fordított figyelem, formalitás, bizalmi elv, emocionális töltet, téma. Azt is megállapíthattuk, hogy az interakcionista megközelítések viszont megfelelő elméleti és módszertani keretet biztosíthatnak az ilyen típusú szociolingvisztikai interjúk adatainak komplexebb elemzéséhez és megértéséhez. Interjúink nyelvi adatai azt mutatják, hogy az adatközlő nyelvhasználatá-

ban nem mutatható ki a terepmunkás nyelvhasználatának közvetlen hatása. Ezzel szemben van hatása magának a terepmunkás személyének, de ez a hatás a korábban föltételezettnél sokkal közvetettebben érvényesül: abban jelentkezik, hogy az adatközlő miként határozza meg saját pozícióját az interjúsituációban (és a társadalomban) a terepmunkáshoz viszonyítva. A terepmunkás hatásának kiváltója tehát nem elsősorban a kérdező beszédstílusa, hanem az adatközlőnek a terepmunkásról, saját magáról és főként a ketjük közti hierarchikus viszonyról alkotott képe. Hasonlóan lehet magyarázni – csak éppen fordított előjellel – a Szabó (2013) interjújában leírt fordulatot: ott az adatközlő kisdiák alulpozícionálja magát a kérdezőhöz (felnőtt/tanár) képest, és annak véleményével cseréli föl a sajátját az interjú második felében.

Esettanulmányunk általánosítható kutatás-módszertani tanulsága, hogy bizonyos másként nehezen értelmezhető szociolingvisztikai interjúk nyelvi adataink értelmezéséhez nélkülözhetetlen egy részletesebb adatközlői és terepmunkás (!) profil kidolgozása, továbbá a ketjük társalgásában fennálló hierarchia viszonyok megállapítása az explicit társalgási jegyek alapján. Kutatásunk fölveti azt a nyugtalanító kérdést is, hogy ugyanaz az adatközlő milyen nyelvi adatokat szolgáltat egy – a saját megítélése szerint – a társadalmi hierarchiában alatta, fölötte vagy vele egy szinten álló terepmunkással beszélgetve.

Saját kutatásunk, a SZÖSZI interjúinak értelmezésével kapcsolatban azt szűrtük le konzekvenciaként, hogy – jóllehet a terepmunkás a forgatókönyv szerint ugyanúgy beszél mindenkivel –, a kérdező személynek az adatközlőre gyakorolt, főntebb ismertetett indirekt hatását nem tudjuk sem előre megjósolni, sem kizárni a kutatásból. A kutatás módszertanát éppen ezért azzal tudjuk erősíteni, hogy a SZÖSZI-ben egy részletesebb adatközlői profilt készítünk és csatolunk minden egyes interjúhoz.

Hivatkozások

- Bartha Csilla–Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. *Magyar Nyelvőr* 134, 298–321.
- Bálint Sándor 1957 (= SzegSz.): *Szegedi szótár I–II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bell, Allan 1984. Language style as audience design. In: *Language in Society* 13:2 (1984), 145–204.
- ELAN (szerző nélkül): <https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/>
- Goffman, Erving 1981. Alakítások, in: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat Kiadó. Budapest. 103–178.
- Griffin, Em 2003. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó, Budapest, 155–167, 444–455.
- Kontra Miklós 2016. Some methodological problems in the Szeged sociolinguistic interviews. In: Kozmács István–Vančo Ildikó szerk.: *Sztenderd – nem szten-*

- derd. *Variációk egy nyelv változataira. A 18. Élőnyelvi Konferencia előadásai*ból. Antológia Kiadó. Lakitelek. 109–115.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania, Philadelphia, 209.
- Labov, William 1984. Field methods of the Project on Linguistic Change and Variation. In: J. Baugh & J. Sherzer (eds.), *Language in Use*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 28–53.
- Shepard, Carolyn A.–Giles, Howard–Le Poire, Beth A. 2001. Communication Accomodation Theory. In: *The New Handbook of Language and Social Psychology*. eds. W. Peter Robinson & Howard Giles, Wiley. New York. 33–56.
- Schilling, Natalie 2013. The role of the fieldworker. In: *Sociolinguistic Fieldwork*, Cambridge University Press. 194–212.
- Szabó Tamás Péter 2013. Egy megfigyelés – több interpretáció. In: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*. Gondolat Kiadó. Budapest. 380–396.

NYELVJÁRÁSOK ÉS KÖZNYELV

KÖZNYELVI HATÁS A HÁROMSZÉKI MAGYAR NYELVJÁRÁSBAN?

BOTH CSABA ATTILA

A kutatás előzményei

Jelen tanulmány a dialektológia területéről igyekszik rávilágítani arra, hogy a köznyelv hatásának vizsgálata során milyen lehetséges szempontrendszer szerint lehet a nyelvjárási anyagokat összevetni, alkalmazva ezáltal a szinkrón mellett egy diakrón jellegű vizsgálatát is a fent említetteknek.

Ezt a kutatást két korábbi előzte meg, melynek eredményei alapján indokoltta vált mélyebben megvizsgálni a nyelvjárások lexikai változásait. Az elsőre 2013-ban került sor, amikor négy háromszéki kutatópont (Bölon, Dálnok, Sepsikőröspatak és Zágón) esetében végeztem gyűjtést annak érdekében, hogy az új adatokat összevetve a RMNyA.-beliekkel képet kaphassunk arról, hogyan változott a négy kutatópont hangtani rendszere az elmúlt, közel fél évszázad során. Ennek a vizsgálatnak egy további eredménye az, hogy a lexikon szintjén erős egységesülés mutatkozott. Ez úgy is értelmezhető, hogy egy nyelvjárási koiné van kialakulóban, ami a lexikon szintjén elsősorban annak tudható be, hogy a modern világban nagyobb a mobilitás a kistérségeken belül is, mint korábban, ráadásul ma már számolni kell a különböző médiumok hatásával is (Both 2015).

Ezt követte egy 2014-es kutatás, melynek keretében azt vizsgáltam másik négy háromszéki kutatópont (Árkos, Bibarcfalva, Kálnok és Nagybacon) esetében, hogy milyen hatásai vannak az államnyelvnek (a román nyelvnek) a térség magyar nyelvjárására, tájszólásaira, azaz milyen jellegű a kétnyelvűség, mennyire van jelen a két nyelv a nyelvhasználatban. Annak a kutatásnak az eredményei azt mutatták, hogy a román kontaktuselemek használata a mindennapi beszédben nem számottevő. Megjegyzendő, hogy ezek az eredmények abban az esetben érvényesek, ha nem hivatali, egyes esetekben szaknyelvi jellegű a kommunikáció (Both 2014).

A két kutatás szókészletszintű eredményei alapján világossá válik, a román nyelv nem hat erősen a szóhasználatra, változás, egységesülés azonban mégis van, ugyanakkor felmerül a kérdés: Mi befolyásolja a háromszéki magyar nyelvjárás lexikai változásait?

Az egyik lehetséges válasz, mint már említettem, kézenfekvő: megnőtt a mobilitás, fokozódott az egymástól távol eső települések közötti mozgás. Sok vidéki diák

tanul a nagyobb városok középiskoláiban, az iskolai oktatás a köznyelvet nem hozzaadó, hanem felcserélő módon tanítja a nyelvjárások vonatkozásában. Emellett mind az írott, mind az audiovizuális sajtó hatása is számottevő. A köznyelv és a regionális köznyelv sokkal több csatornán (televízió, napi- és hetilapok, rádió, oktatás, kulturális programok) érintkezik a nyelvjárási beszélőkkel.

Ezek a megállapítások két további kérdést vetnek fel:

- 1) A különböző forrásokból érkező köznyelvi hatások kimutatható változásokat okoztak-e a nyelvjárások szintjén?
- 2) Ezek a változások – fél évszázad távlatából – hangtani és lexikai szinten megmutatkoznak-e?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához nyolc kutatópont (Árkos, Bibarcfalva, Bölön, Dálnok, Kálnok, Nagybacon, Sepsikőröspatak, Zágon) általam gyűjtött adatait vettem össze azokkal, amelyek a RMNyA.-ban rögzítve vannak. Az alábbi vizsgálat 298 izolált lexikai egység, körülbelül 2400 nyelvi adat elemzésével jött létre.

A két felmerült kérdés az alábbi vizsgálatot két részre tagolja: az elsőben a hangtani, a másodikban a szókészletteni szinttel foglalkozom.

A sztenderd egy lehetséges hatása a hangtani szinten (Bibarcfalva esete)

Az adatközlők kiválasztása a falvak lelkészeinek segítségével történt, akiket arra kértem, hogy az általam adott kritériumrendszer alapján keressék meg őket. Mivel a gyűjtés nem az *ö*-zés jelenségére fókuszált, az adatközlői kategóriák felállításánál ez nem is volt szempont, amit úgy értékelhetünk, hogy a kutatás eredményei tekintetében sem befolyásoló tényező. Az adatközlői kategóriákat három szempont szerint állítottam fel, amelyek a következők voltak: 1. kategória (1 férfi és 1 nő, akik 50 évnél idősebbek), 2. kategória (1 férfi és 1 nő, 16–50 év között, akik csak alapfokú végzettséggel rendelkeznek), valamint 3. kategória (1 férfi és 1 nő, akik középvagy felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, ebben az esetben az életkor nem volt tényező).

Bibarcfalva két nyelvjárás határán fekszik, amely a Székely Nyelvöldrajzi Szótár (továbbiakban SzNySz.) adatai alapján készült térképeken meg is mutatkozik. Legszembetűnőbb jellemzője az *ö*-zés, ami a tőle délre, dél-nyugatra fekvő három széki településeken már nem jelenik meg.

A SzNySz. bibarcfalvi adatai között több *ö*-ző forma van, ilyenek: *bökkedőzik* [SzNySz_27], *édöstestvérök* [SzNySz_64], *vétök* [SzNySz_123], *hónapos retök* [SzNySz_128]. Az általam végzett gyűjtésből származó adatok közt egyetlen *ö*-ző forma sem található¹.

¹ Bibarcfalva református lelkészeivel készült beszélgetésem során azt is megtudtam, hogy amióta ő a faluban szolgál, nem is hallott soha *ö*-ző beszélőt.

Az *ö-zés* eltűnése egy hangtani változás, aminek bekövetkeztét több jelenség is indokolhatja. Az egyik a szomszédos tájszólások beszélőinek a hatása, a másik pedig, amit korábban említettem, hogy számos más csatorna is van, amelyen keresztül a sztenderd vagy a regionális köznyelv hathat a nyelvjárásra (kultúra, oktatás, média stb.).

A lexikai változások útja és a sztenderd

Jelen téma vizsgálata során – talán értelmetlennek tűnő módon – feltesszük azt a kérdést is, hogy kimutatható-e a sztenderd hatása a nyelvjárások lexikai szintjén. Az esetünkben nem kérdés, hogy a sztenderd hat-e a háromszéki nyelvjárásokra, mert evidenciaként tartjuk számon, hogy minden nyelvjárásra hat a sztenderd nyelvváltozat, annak kimutatása azonban, hogy a diakrón szemléletű vizsgálatban melyik lexikai változás ered közvetlenül a sztenderdből, már problematikusabb.

A kérdés megválaszolásában a szemantikai szempont bizonyult a leginkább hasznosnak. A jel, a szó tág értelmében, mindig helyettesít valamit. E viszonylatban mindig van egy helyettesítő, azaz jelölő, valamint egy helyettesített, azaz jelölt. Kiindulópontunk az, hogy amikor egy terepmunkás nyelvjárási anyagot gyűjt, az indirekt rákérdezéssel, az elhangzó kérdésben benne van egy fogalom (a saussure-i megközelítésben jelölt) meghatározása. Amennyiben az adatközlő a fogalmat ismeri, és a mentális lexikonjából – az elhangzó meghatározás, jellemzők alapján – elő tud hívni valamilyen jelölőt a kérdésre válaszként, az nevezhető nyelvjárási adatnak². Ellenkező esetben a válasz „nem tudom”, ilyenkor valószínűsíthető, hogy az elhangzó meghatározásban foglalt jellemzőkhöz, ismertető jegyekhez az adatközlő nem tud fogalmat kapcsolni, így elő sem tudja azt hívni³.

A szemantikai megközelítést, valamint a diakrón szemléletet érvényesítve bevezethetünk egy olyan változáskategorizálást, amely követéses vizsgálat esetén alkalmazható, és amelynek segítségével arányokban kifejezhető képet alkothatunk arról, hogy a lexikai változások milyen változássémák mentén következnek / következtek be egy-egy nyelvjárásban, tájszólásban.

² Ebben a kontextusban minden olyan nyelvi anyagot, amelyet az adatközlőktől kapunk, nyelvjárási adatként fogunk fel.

³ Természetesen ez így egy ideális nyelvjárási gyűjtés, ideális adatközlő síkján tud teljességgel érvényes lenni, ugyanis a „nem tudom” mögött – ahogyan dolgozatom bírálója írja – más szempontok is meghúzódnak: „Az ismerem – nem ismerem, tudom – nem tudom egyszerű dichotómiáján kívül árnyaltabb a kép: a nyelvjárási (és lényegében minden csoportnyelvi) szavak inkább egy ismertségi skálán helyezhetők el: vannak eleve ritka, a szókincs periferiáján elhelyezkedő lexémák, vagy az aktív szókincsből a passzív felé mozgó elemek, szociálisan kötött kifejezések, magas vagy alacsony presztízsű, esetleg megbélyegzett vagy tabunak számító szavak stb. A »nem tudom« típusú válaszok mögött lehet az adatközlő fáradtsága, hanyatló szellemi teljesítménye, negatív nyelvjárási attitűdje is.”

Ez a módszer arra alapoz, hogy egy fogalomhoz (jelölthöz) mindig társul egy jelölő (szó, szó szerkezet), amely a dialektológiai elemzésben a nyelvjárási adat, valamint arra, hogy az elhangzó, és lejegyzésre, később elemzésre kerülő adat helyben és időben kötött. Például a RMNyA.-ban levő adatok gyűjtésére 1959 és 1967 közt került sor, jelen tanulmány szerzője az adatokat 2013–2014-ben gyűjtötte. A két gyűjtés közt eltelt csaknem ötven év, az időtényező tehát változó, ez teszi lehetővé a diakrón vizsgálatot, mások az adatközlők is, akiket viszont az adott kutatópont nyelvjárása szempontjából tipikusaknak tekintünk. A kutatópont, a fogalom, valamint a definíció állandó.

Elemzési modellünk kategóriái aszerint különülnek el, hogy milyen változás történt a fogalmak jelölőivel úgy, hogy a hely, valamint a definíció változatlan maradt.

A fogalom változása útjának szempontjából két nagy csoportot különíthetünk el:

- A.** a fogalom eltűnik az eltelt idő alatt a mentális lexikonból, valamint
- B.** a fogalom továbbra is megvan a mentális lexikonban.

Ezekben belül a jelölőket érintő változások sémáit különítjük el. Az A. csoporton belül két ilyen változássémáról beszélhetünk.

1. A fogalom teljes mértékben eltűnik, tehát a hozzá tartozó jelölő sem létezik már, így az adatközlő nem tud választ adni az elhangzó kérdésre (meghatározásra). Például nem kaptam a gyűjtés során választ olyan RMNyA.-beli kérdésekre, mint: [RMNyA_2295_aszaly]: „Mi a neve az oldalbetoldásnak a pendely szélén?” vagy [RMNyA_1973_utolja (a pálinkának)]: „Mi a pálinka rossz aljának a neve?”

2. A mentális lexikonban van egy, az eredeti fogalomhoz valamilyen – a definícióban megjelenő – szemákban hasonlító másik fogalom, ekkor az adatközlő olyan jelölőt ad válaszként, ami nem egyezik meg az eredetivel, azonban a jelentéskötegük hasonló (pl. hasonló a funkciójuk). Szemléletes példa erre a [RMNyA_989_szekérszín]: „Mi az elől nyitott építmény, ahol szerszámot, kocsit tartanak?” A hozzá tartozó címszó a *szekérszín*, azonban a gyűjtés során a *garázs*-t kaptam válaszként minden adatközlőtől.

A B. csoporton belül további hat változásséma lehetséges, amelyek közül az első a legstabilabb, a hatodik a legkevésbé stabil.

1. A válaszul kapott jelölő ugyanaz (párhuzamosan létező variánsok nélkül), mint ami a korábbi gyűjtés során volt. Példaként álljon itt a [RMNyA_931_ritka (erdő)] címszó. A vizsgált nyolc kutatópontra ma is mindenhol *gyér*-nek hívják, ahogyan a RMNyA. adataiból készült térképen is a *gyér* jelenik meg Háromszék nagy részén válaszként a kutatópontokon. Ehhez hasonlóan a [RMNyA_689_fulánk] esetében is az látható, hogy ma is minden kutatópontra *fulánk*-nak nevezik.

2. A második változássémát úgy határozhatjuk meg, hogy a régi (esetünkben RMNyA.-beli) megnevezés megmarad az új adatokban is, azonban velük párhuz-

mosan megjelenik olyan megnevezés is, amely szomszédos tájszólásra volt jellemző korábban, például [RMNyA_966_kapufélfa]. A RMNyA. szerint az általam vizsgált kutatópontokon erre a címszóra csak a *kapuláb* variáns élt, azonban az északabbra, észak-keletebbre fekvő kutatópontokon *kapusas* volt a használt megnevezés. Ma már a kutatópontokon vegyesen használják a két variánst, erre vonatkozóan valószínűsíthető, mivel egyik sem a sztenderd megnevezés, hogy a szomszédos tájszólásból vették át az újabb szót.

3. A harmadik változásséma esetében megmarad a korábbiakban használt megnevezés, de mellette megjelenik a sztenderd alak is. A [RMNyA_704_kandúr] jó példa erre: a RMNyA.-ban Háromszék jelentős részén (beleértve a vizsgált nyolc kutatópontot is) *bakkmacska* volt a használatos megnevezés, az új gyűjtés során azonban a *bakkmacska* mellett a sztenderd *kandúr* is megjelent, és ebben az esetben azért nem gondolhatjuk, hogy szomszédos tájszólásból került át, mert a RMNyA.-ban is csak sporadikusan, a Magyarország–Románia határ mentén jelenik meg az adat. Itt tehát valószínűsíthető, hogy valamilyen más csatornán át került be a *kandúr* a megnevezések közé. Másik jellegzetes példa erre az [RMNyA_1249_ököl], a térképen megjelenő adatok alapján egyértelműen elhatárolódik a Székelyföld a *kujak* megnevezéssel, csak ez jelenik meg az atlaszban, az új gyűjtés során azonban most már vele párhuzamosan a sztenderd *ököl* variáns is él. Ebben az esetben feltételezhető ugyanakkor az is, hogy a nem túlságosan távol levő mezősegi nyelvjárásból is történhetett az átvétel. Így ez akár a második és harmadik változásséma közötti átmenetnek is tekinthető.

4. Ezen változásséma esetén az előző, nem sztenderd jelölő helyét egy másik, nem sztenderd jelölő veszi át (amely jöhet akár egy szomszédos, vagy egy távolabb levő tájszólásból is). Ilyenre a jelen tanulmány alapját képező kutatási anyagban nincs példa.

5. Az ötödik változássémát úgy határozzuk meg, hogy sztenderd jelölő veszi át az előző, nem sztenderd jelölő helyét, és csak az jelenik meg adatként. A véce címszó térképlapján, ha csak a *véce* megnevezést jelenítjük⁴ meg, az látható, hogy Háromszéken egyáltalán nem jelenik meg, más megnevezés élt (pl. *klozet*, *budi*). Az általam végzett gyűjtés során azonban csak a sztenderd alakot kaptam válaszként.

6. A hatodik változásséma talán a legsajátságosabb, ugyanis ez leginkább a hangutánzó szókra jellemző: akár egyénenként (nemcsak a kutatópontok, de az egyes adatközlők tekintetében is) változhat a jelölő. Az ilyen címszók esetében általában a diakrón szemlélet sem érvényesíthető, hiszen a korábbi adatok sem mutatnak területi megoszlást, számos, különböző megnevezést rögzítenek a térképlapok, és így volt ez az általam végzett gyűjtés során is. [RMNyA_1925] „Mit csinál a puliszka, milyen hangot ad, amikor fő?”. Az adatközlők ilyen és ehhez hasonló válaszokat

⁴ A RMNyA. adatai alapján létrehozott térképeket a Bihalbocs nevű szoftverrel készítettem; fejlesztők: Vargha Fruzsina Sára és Vékás Domokos.

adtak, mint: *pöffög, puffog, rotyog, sistereg, supog*. Az a kérdés is felmerül, hogy egyáltalán lehet-e megállapítani sztenderd megnevezést a hangutánzó szók esetében. Valószínűleg nem, mert nincs egységes megnevezésük egyik nyelvjárási régióban sem, amely alapján bármelyiket is sztenderdnek lehetne nyilvánítani.⁵

Összefoglalás

Mindazok alapján, amit a fentiekben leírtunk, valamint látva a gyűjtés eredményeit, a kapott válaszokat összehasonlítva a korábbi gyűjtések adataival, valamint alkalmazva a bemutatott módszert, az mondható el, hogy hangtani szinten nem áll módunkban egyértelműen bizonyítani, hogy egy adott hangtani változás közvetlen sztenderd hatásra, vagy egy vagy több szomszédos tájszólás hatására következik-e be, az egyik lehetséges válasz, amely mellett mi is állást foglalhatunk, hogy egyszerre mindkét hatás érvényesül.

A szókészlet szintjét tekintve kijelenthető, hogy a lexikai változások mindegyike besorolható valamelyik változássémába, ezáltal egyben pontosabb képet kaphatunk arról is, hogy melyek azok a változások, amelyek a sztenderd közvetlen hatásának tulajdoníthatók, és melyek azok, amelyekben biztosan nem a sztenderd hatás érvényesül.

A dolgozatban bemutatott modell azzal a céllal jött létre, hogy mintegy munkaeszközként legyen a nyelvjáráskutatók segítségére a tájszólások lexikai dinamikájának vizsgálatában. Mindenképpen tesztelésre, valamint bővítésre, esetleg átalakításra szorul az újabb tapasztalatok beépítésével.

Hivatkozások

- Both Csaba Attila 2014. *Nyelvhasználat Háromszéken – a román nyelv hatásai*. In: Fedinec Csilla–Szoták Szilvia szerk.: *Határhelyzetek VII. Közösség és identitás a Kárpát-medencében*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. Budapest. 311–339.
- Both Csaba Attila 2015. *Nyelvjárási változások Háromszéken*. In: Pletl Rita–Nagy Imola Katalin szerk.: *Nyelvi sokszínűség Európában*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 43–50.
- RMNyA.: Murádin László (gyűjt.)–Juhász Dezső szerk. 1993–2010. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. I–XI. kötet. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Pharma Press Kiadó. Budapest.
- SzNySz.: Gálffy Mózes–Márton Gyula 1987. *Székely nyelvfeldrajzi szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

⁵ Megjegyzendő, hogy a hangutánzó szók sorában van a tájszóknak egy olyan csoportja, amelyek hosszú ideje rögzültek, általánosan elterjedtek minden tájszólásban és nem variálódnak.

NYELVJÁRÁS – KÖZNYELV IRÁNYÚ NYELVI VÁLTOZÁSOK VIZSGÁLATA EGY NYELVJÁRÁSDOMINÁNS BESZÉLŐKÖZÖSSÉGBEN

GY. BAZSIKA ENIKŐ

1. Bevezetés

„A’ Göcsei szóejtés, mellyből sokan annyit kívánnak tanulni, mióta a’ nemzeti kissebb iskolák megszorodtak, és az olvasás a’ köznép között is inkább elterjedt, tellyes elenyészéséhez közelget [...], nagyobb részen a’ Göcsei szóejtés már egészen kihalt, ’s így tőlem sem várhat egész épületet senki, csak töredék lesz, a’ mit közlök, de használni vágyó törekedés sem tiszta” (Pländer 1832: 62-63).

A 19. század elején így fogalmazta meg tapasztalatait a nyelvi változásokról a göcseji nyelvjárást leíró Pländer Ferenc esperes, és prognosztizálta e nyelvjárásnak az akkori közeljövőben való kihalását. A dialektológiai kutatások nyomán azonban a 21. század elején az alábbi következtetést vonhatta le Kiss Jenő:

„A nyelvjárásokkal kapcsolatban hangsúlyoznunk érdemes konzervatívizmusukat. [...] Ennek egyik bizonyítékeként említjük, hogy nem tudunk a magyar nyelvjárásokból olyan táji jelenséget említeni – kivételek bizonyos hangváltozatok –, amelyek az utóbbi másfél évszázadban haltak ki” (Kiss 2001: 245).

Ezen ellentétes megállapítások feszültséggócában vizsgálja e kutatás a nyelvjárás – köznyelv irányú változásokat egy dél-göcseji község nyelvjárásdomináns beszélőkörösségében, követő vizsgálat keretében mérve föl a nyelvjárási és köznyelvi formák használati arányaiban 60 év alatt bekövetkezett változást.

Napjainkban Európa-szerte jellemző általános nyelvváltozási tendencia a nyelvjárások és a köznyelv közötti különbség csökkenése. A magyarban is korábban nem tapasztalt beszélt nyelvi kiegyenlítődés megy végbe az utóbbi évtizedekben. A beszélt köznyelv befogadóbbá válik a regionalizmusok irányában, a nyelvjárások pedig pragmatikai értelemben a köznyelv javára csökkentik használati színtereiket, s ezzel összefüggésben nyelvrendszer-tanilag közelednek a köznyelvhez: növekszik a

köznyelvvvel megegyező, és csökken a köznyelvtől eltérő nyelvjárási jelenségek, elemek száma (Kiss 1998: 931).

A magyar nyelvjárások nyelvi-nyelvrendszertani változásaival kapcsolatos általános jellegű megállapítások már a változásvizsgálatra irányuló dialektológiai kutatások kezdeti időszakában megfogalmazódtak. Eszerint a területre legjellemzőbb nyelvjárási sajátosságok változása lassú (B. Lőrinczy 1951: 110). Először a szűkebb területen élő nyelvjárási jelenségek szorulnak vissza (Végh 1954: 428). A nyelvjárások változásának legfőbb oka a köznyelvi hatás, ezenkívül a nyelvjárás saját belső törvényszerűségei és a szomszédos nyelvjárások hatása (Végh 1961: 104). Az a tény, hogy a magyar nyelvben a nyelvjárások és a köznyelv közel állnak egymáshoz, gyorsítja a nyelvjárások visszaszorulását (Bárczi 1963: 379).

A regionális nyelvi változások vizsgálatára irányuló további kutatások sorából (lásd pl. Imre 1972, Szabó 1976, Bokor 1978, Kolláth 1985, Kiss 1990, 1993, P. Lakatos–T. Károlyi 1999, Hegedűs 2005) kirajzolódtak a nyelvjárások rendszertani változásának általános jegyei. A változás a nyelvjárások valamennyi részlegét, szintjét érinti, de nem érinti valamennyi nyelvjárási jelenséget, elemet. A módosult nyelvjárási jelenségek száma lényegesen nagyobb a módosulatlanokénál. A leggyorsabban a szókészlet, a frazeológia és a hangtani jelenségek változnak. Az alaktani jelenségek módosulása jóval lassúbb, leglassabban a mondattani jelenségek változnak. A nyelvi szint jellegén túl a jelenségek aktivitása, produktivitása, a nyelvjárási jelenségeket hordozó lexémák társadalmi érvénye és funkcionális okok (funkcióelkülönülés, homonimafélelem) indukálják a változások ütemében, hatásfokában mutatkozó különbségeket. A változások döntő többségükben a köznyelvvvel megegyező alakulatot eredményeznek, kisebb részük a köznyelvhez közeledő, de attól mégis eltérő neologizmust hoz létre. Néhány esetben jönnek létre a köznyelvtől igen távol eső új alakulatok. A beszélő nyelvi attitűdje fontos szerepet játszik a kommunikáció során a nyelvi formák közötti választásban (a kerkakutasi attitűdvizsgálat eredményeit l. Gy. Bazsika 2009). A regionális nyelvi változások általános tendenciái szerint először az elsődleges nyelvjárási jegyek, a beszélők által jól érzékelhető, kirívó nyelvjárásiasságok szorulnak vissza. Jóval állandóbbak a kevésbé feltűnő másodlagos és az észrevétlen harmadlagos nyelvjárási sajátosságok, utóbbiak a regionális köznyelvviség részévé válva gyakran ki is terjesztik érvényességi körüket. Egyes esetekben azonban kirívó nyelvjárásiasságok is megmaradnak, ugyanis a laikus beszélők nem pusztán a köznyelvtől való eltérés mértékének alapján ítélnék valamely nyelvjárási jelenséget feltűnőnek s így kerülendőnek (Kiss 2001: 210–216, 254–255).

2. Célkitűzés

A kutatás célja annak vizsgálata, milyen mértékű elmozdulás figyelhető meg az utóbbi 60 évben egy kis lélekszámú, az idős korosztály magas arányával jellemez-

hető, kevésbé mobilis nyelvjárásdomináns beszélőközösség nyelvhasználatában a nyelvjárási jelenségektől, elemektől a köznyelvi alakok irányába. A cél tehát a kutatópont Kerkakutas község nyelvjárásában az utóbbi fél évszázadban végbement nyelvi-nyelvrendszertani változások elemzése, vizsgálva a nyelvjárás hangtani és alaktani jelenségeit, valamint a szókészletet. E felmérés a település nyelvhasználatának egészét elemző átfogó kutatás része.

3. Az adatközlők és a módszerek

A kutatópont, a Zala megyei Kerkakutas község a tágabban értelmezett Göcsej néprajzi tájegység délnyugati részén (vö. Pländer 1832, Gönczi 1914, Szentmihályi 1976, Bazsika–Gyuricza 2008), három néprajzi táj, az Őrség, Hetés és Göcsej – s egyben három nyelvjárascsoport – találkozásánál fekszik. A települést századokon át egy helyben lakó, zárt földműves közösség alkotta (első okleveles említése: 1322). A népesség folytonossága sohasem szakadt meg, lakosai 95–98%-ban mindig magyarok voltak (ZML). A 20. század elején még közel 700 fő volt a település lélekszáma, ám az egyéni gazdálkodás lehetőségének megszűntével az 1950-es évektől a fiatalok tömegesen vándoroltak el a faluból. A község egyre fogyó lélekszámú, jórészt kevésbé mobilis, elöregedő népességű településsé vált, létszáma az utolsó mintegy 50 évben negyedére csökkent (1. táblázat).

Év	1910	1941	1949	1960	1985	1995	2012
Fő	689	626	590	501	255	197	123

1. táblázat. Kerkakutas lélekszámának változás 1910-től

(Forrás: A Zala Megyei Levéltár Helytörténeti lexikonja cédulaanyaga és a Csesztregi Körjegyzőség adatai)

E történeti, földrajzi és demográfiai tényezők elősegítették, hogy a nyelvjárási nyelvhasználat napjainkig fennmaradjon a településen. Kerkakutas nyelvjárása a zalai, valamint az őrségi nyelvjárástípus (lásd Imre 1971: 335–337) jegyeit mutatja; Juhász Dezső (2001: 267) rendszerezése szerint a nyugat-dunántúli régió zalai, valamint – egyes jegyei alapján – az őrségi csoportjába sorolható be. Végh József megkülönböztetett – a főnti kategorizálás zalai csoportjának megfelelő – észak-göcseji nyelvjárástól eltérő dél-göcseji nyelvjárást, amely lényeges vonásaiban és egy fontos kritérium, a szóvégi *ó, ő, é* kötött fonéma volta tekintetében megegyezik az őrségi és a hetési dialektussal (Végh 1954: 426). Kerkakutas nyelvjárása igen sok archaizmust tartalmaz (vö. Végh 1954: 426–428, 1959: 26, 47), és a település lakói mai nyelvhasználatának aktív részét képezi.

A kutatás adatgyűjtésének módszere a kérdőíves felmérés, amelynek során 2010 és 2012 között huszonnégy főtől, 30 és 85 év közötti adatközlőktől kérdeztem

ki az Őrségi és hetési nyelvatlasz kérdéssorát, néhány kérdést az utóbbi fél évszázadban bekövetkezett gazdasági-társadalmi változásoknak megfelelően módosítva. Kerkakutas az ŐHA. 31. kutatópontja volt, mint a vizsgált területen kívül, annak határán elhelyezkedő település. Végh József a községben 1952-ben gyűjtötte adatait összesen tíz, 25–64 év közötti adatközlőtől (Végh 1959: 160).

A kérdőíves felmérés mellett szövegfelvételeket is készítettem az adatközlőkkel, így forrásul szolgáltak jelen kutatásban a több mint 20 órányi kötetlen beszélgetések szövegfelvételeit tartalmazó hanganyag tudatosan és spontán módon közölt objektív nyelvi adatai is, valamint a részt vevő megfigyeléssel nyert adatok (vö. Balogh 2001: 157–158, Labov 1988: 23–24, Kiss 2010: 386). Az adatközlőket a helybeli születésű, ma is ott lakó személyek közül választottam úgy, hogy tükrözzék a község lakosságának életkor és nemek, valamint iskolai végzettség szerinti összetételét. A legidősebb adatközlőktől a kérdőívnek csak a szókincsre vonatkozó részét tudtam teljes egészében kikérdezni, itt további információkat a szövegfelvételek és a részt vevő megfigyeléssel gyűjtött adatok szolgáltattak. Jelen tanulmányban a kerkakutasi nyelvjárás négy jellemző hang- és alaktani jelenségének állapotát elemzem.

4. Hipotézisek

A vizsgált jelenségek közül a legkisebb mértékű elmozdulást a köznyelv irányába az *á* utáni *o*-zás mutatja mint kevésbé feltűnő és nagy területen (különböző mértékben a Dunántúl szinte teljes egészén – vö. Juhász 2001: 267–275, Imre 1971: 193–196) érvényesülő sajátosság. A szóvégi *u*-zás, *ü*-zés, *i*-zés jelensége esetében erőteljesebb köznyelviasság várható: kirívó nyelvjárásiasság, amely kisebb területre (az Őrségre, Hetésre és Dél-Göcsejre) korlátozódik, ugyanakkor azonban e területek legjellemzőbb nyelvjárási sajátosságainak egyike. Kisebb mértékű elmozdulás várható a köznyelvben többségi időtartamot váltakoztató névszótövek nyelvjárási egyalakúságától a köznyelvi alakok felé, az alaktani jelenségek lassabb változásának megfelelően. Az *á* előtti *o*-zás jelensége – a passzív megfigyelések alapján – teljesen visszaszorult.

5. Eredmények

A dél-göcseji – valamint az Őrségi és hetési – nyelvjárás egyik legjellemzőbb, megkülönböztető, markáns sajátossága a többtagú szavak végén jelentkező zárt, rövid *u*-zás, *ü*-zés, *i*-zés. Az *ó*, *ő*, *é* kötött fonéma, többtagú szavakban szóvégen (és relatív tövek végén) nem állhat, helyén (néhányszor az utolsó zárt szótagban is) *u*, *ü*, *i* jelentkezik: *hordu* (hordó), *esü* (eső), *kávi* (kávé); hasonlóképpen a polifonémikus értékű *ó*, *ő*, *é* helyén is: *hozu* (hozol), *észü* (eszél), *ëtti* (ettél) (vö. Végh: 1954, 1959, Imre 1971: 337, Juhász 2001: 267). Az ŐHA. adatai a szóvégi *ó*, *ő*, valamint a polifonémikus értékű *é*, *ő* helyzetének elemzésére nyújtanak lehetőséget. E hangtani

jelenségeket a következő térképlapok alapján vizsgáltam. 3. térképlap **idő**: üdü [idü] 20. **hordó**: *hordu*, 21. **szőlő**: *szüöllü*, 23. **sarló**: *soru*, 24. **tarló**: *toru*, 25. **pokróc**: *pakruc*, 39. **hétfő**: *hetfë* [hiëtfüö], 49. **savó**: *sahu* [savu] <*sau*>; 18. **ettél**: *ëtti*, 145. **eszél**: *ëszü*.

Az ÓHA. alakváltozatokat is tartalmazó kerkakutasi adatai a szóvégi *u*-zás, *ü*-zés jelenségét teljes körűnek mutatják, ez alól csupán az 1952-ben még általános használatú (s 2012-re teljesen elfelejtett, kihalt) *hetfë* alak mellett megjelenő *hiëtfüö* szóalak jelentett kivételt. A további terjedőben lévő alakváltozatok (*idü*, *savu*) közelítettek a köznyelvi megfelelőkhöz, de alkalmazkodtak az *u*-zás, *ü*-zés tendenciájához. A *sau* ritka változatként szerepel az ÓHA. térképlapján. A 2012-es gyűjtés itt felsorolt szóalakjait (2. táblázat) csupán a kérdéses jelenség szempontjából vizsgálom, nem térek ki a nyelvi adatokban jelentkező további nyelvjárási jelenségek elemzésére. (Az adatok eltérő száma részben a legidősebbektől néhány esetben hiányzó válaszokból, részben az egyes adatközlők által felsorolt többféle alakváltozatból adódik.)

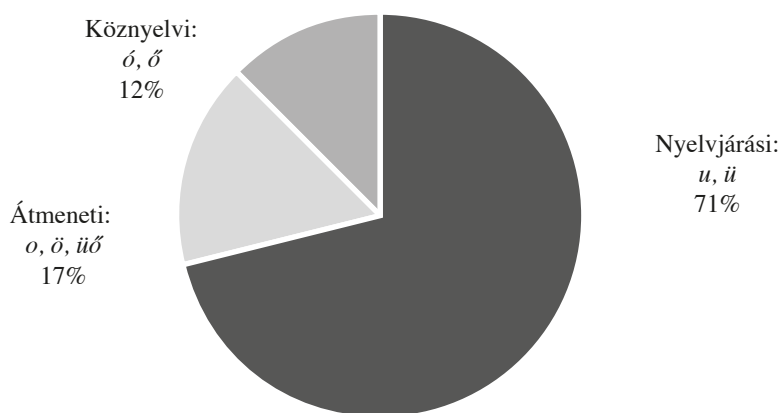
	Nyelvjárási szóalak	Adatok száma	Átmeneti szóalak	Adatok száma	Köznyelvi szóalak	Adatok száma	Össz.
hordó	<i>hordu</i>	18	<i>hordo</i> <i>hordò</i>	3 4	–		25
sarló	<i>soru</i>	17	<i>sarlu</i> *	3	<i>sarló</i>	4	24
tarló	<i>toru</i>	19	<i>tarlu</i> *	3	<i>tarló</i>	2	24
savó	<i>savu</i>	18	–		<i>savó</i>	6	24
pokróc	<i>pakruc</i>	15	<i>pokruc</i> *	3	<i>pokróc</i>	5	23
idő	<i>üdü</i>	6	<i>idü</i> * <i>idü</i> ő	11 5	<i>idő</i>	2	24
szőlő	<i>szüöllü</i>	7	<i>szöllö</i> <i>szüöllü</i> ő <i>szöllü</i> *	6 3 7	–		23
hétfő	<i>hëtfü</i>	3	<i>hëtfü</i> ő <i>hëtfü</i> ő <i>hëtfü</i> *	3 7 7	<i>hëtfő</i>	5	25
Össz.		103		65		24	192

*A szóvégi *ö*, *ó*, *é* helyén megjelenő hang szempontjából a nyelvjárási adatokhoz sorolva

2. táblázat. A zárt *u*-zás, *ü*-zés a többtagú szavak végén (N=24)

A 60 évvel korábban még kivétel nélkülinek tekinthető szóvégi zárt, rövid *u*-zás, *ü*-zés jelensége a vizsgált korpuszon jelentős elmozdulást mutat a köznyelvi alakok irányába, de a szóalakok csaknem háromnegyedében 2012-ben is *u*, *ü* áll a köznyelvi *ó*, *ő* helyén (1. ábra). Szembeötlő, valamint a szomszédos területek dialektusától

megkülönböztető volta ellenére (vagy éppen ezért) e jelenség – az észak-göcseji, ilyen szóalakokat nem használó nyelvjárási beszélők is számon tartják, gyakran meg is bélyegzik (l. Gy. Bazsika 2013: 195) – tehát napjainkban is erőteljesen érvényesül. Ezt mutatják a *sarlu, tarlu, pokruc, idü, szöllü, hétfü* szóalakok is, amelyekben csupán a szóvégi nyelvjárási *u, ü* maradt változatlan a köznyelvi alak megközelítését célzó módosulásokban. A nyelvjárási alakot legnagyobb arányban a hagyományos paraszti gazdálkodáshoz kapcsolódó fogalmakat megnevező szavak őrizték meg. A köznyelvi szóalakok aránya kicsi, a változások nagyobbrészt a köznyelvtől eltérő neologizmusokat eredményeztek. A hangfelvételek adatai és a passzív megfigyelés is alátámasztják a kérdőíves felmérés eredményeit.

1. ábra. Többtagú szavakban a szóvégi köznyelvi *ó, ő* helyén megjelenő hang (N=24)

A polifonémikus értékű *é* és *ő* helyzetének vizsgálatára kevesebb adatot tartalmaz az ŐHA., a 18. és a 145. térképlap *ëtti, ëszü* adatai kivétel nélkülinek mutatják a zárt, rövid *i*-zés, *ü*-zés jelenségét. A 2012-es felmérés eredményei szerint a polifonémikus értékű nyelvjárási *i* és *ü* is teret vesztett az utóbbi 60 évben: a köznyelvi(-nek tekinthető) adatok aránya 18%-kal, az átmeneti alakok 14%-kal, a nyelvjárási szóalakok 68%-kal szerepelnek a korpuszban (3. táblázat).

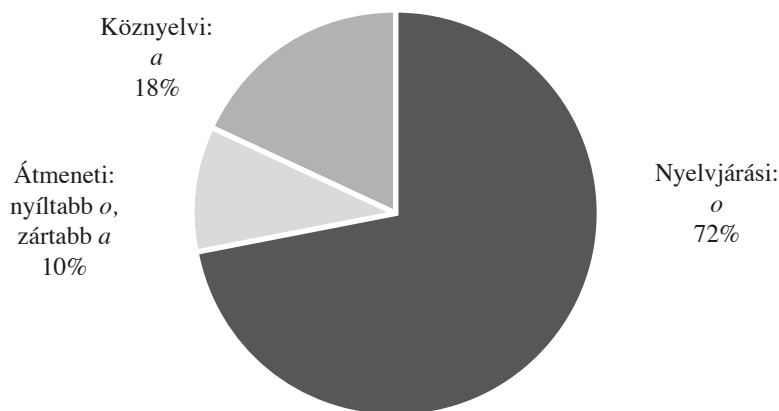
	Nyelvjárási szóalak	Adatok száma	Átmeneti szóalak	Adatok száma	Köznyelvi szóalak	Adatok száma	Össz.
eszel	<i>ëszü</i>	15	–		<i>ëszël*</i>	5	20
ettél	<i>ëtti</i>	15	<i>ëtté</i>	6	<i>ëttél*</i>	3	24
Össz.		30		6		8	44

*A polifonémikus értékű *é* és *ő* szempontjából sorolva a köznyelvi adatokhoz

3. táblázat. A polifonémikus értékű *é, ő* (N=24)

Az *á* előtti és különösen az *á* utáni *o*-zás kevésbé feltűnő jelenség, „gyakori, néhány szóban még a köznyelvi beszélőkre is jellemzően” (Fodor 2001: 336). E hangtani jelenségek ingadozásokkal, de erőteljesen érvényesültek 1952-ben a kerkakutasi nyelvjárásban: 27. térképlap (a gatyának a) **korca**: *pártázottya* <*pártázattya*>, 28. **vasárnap**: *vosárnap* ~ *vasárnap* ~ *vasárnap* (*vėsárnap*) 29. **vargánya**: *vorgányo* ~ *vargányo* (*vėrgányo*), 30. **barázda**: *brázno* ~ *brázdo* (*bėrázno* ~ *bėrázdo*). Az ŐHA.-ban kihalónak jelölt elhasonulásos *vėsárnap*, *vėrgányo*, *bėrázno*, *bėrázdo* alakokat egyetlen megkérdezett sem ismerte 2012-ben. A *vosárnap* és *vorgányo* szóalakokra csupán három idősebb adatközlő emlékezett: nagyszüleiktől hallották gyermekkorukban. Az *á* előtti *o*-zás tehát e lexémákban megszűnt, az *á* helyét a köznyelvinek megfelelően *a* vette át.

Az *á* utáni *o*-zás szempontjából is mutatnak elmozdulást a köznyelv irányába a 2012-es adatok, de a vizsgált szóalakok túlnyomó többségében az *á* utáni szótagban *o* hangzik. A *vasárnap*, *vargányo* alakok aránya 88, illetve 64%, köznyelvi alakban 12, illetve 20%-ban fordultak elő ezek a lexémák. Az *a* és *o* közötti átmeneti hang megjelenése 16%-nyi a *vargánya* szóalak végén. A *barázda* lexéma sok alakváltozattal rendelkezik: a leggyakoribb *brázno* alak mellett szerepelt *barázdo*, *brázdo*, *brázna*, *barázda* szóalak is. E lexéma esetében 66% az *o*, 17–17% pedig az *a*, illetve az *a* és az *o* közötti átmeneti realizáció az *á* utáni köznyelvi *a* helyén. A házilag varrt régi viseleti darabra már csak hat adatközlő emlékezett, a gatyá korcát ennyien tudták megnevezni (*pártázot*, *pártázottya* – sőt: *pártázittyájo*). Összességében a vizsgált szóalakok csaknem háromnegyed részében az *á* utáni szótagban *o* áll (2. ábra). A kerkakutasi nyelvjárásra vonatkozóan napjainkban is helytálló Imre Samunak 1971-ben a zalai nyelvjárástípusról tett megállapítása, amely szerint „az *á* utáni *o*-zás erős, bár a jelenség szó végén eléggé ingadozik” (Imre 1971: 336). A legjelentősebb változás a 60 évvel korábbi állapothoz képest a köznyelvi alakok, az *á* utáni *a* megjelenése (18%), a már az 1952-es gyűjtésben is előforduló átmeneti hangváltozatok aránya itt 10%.

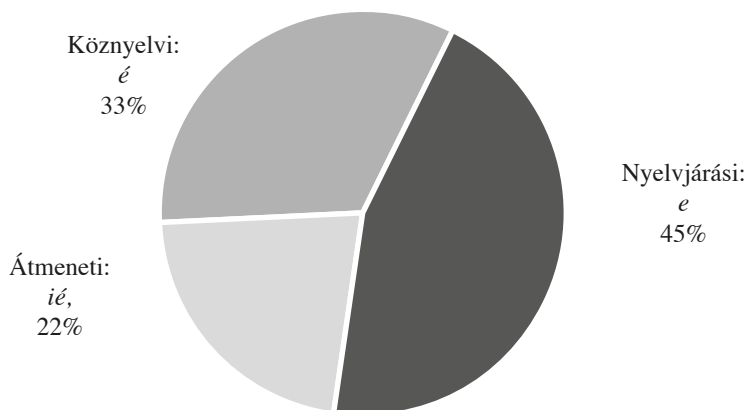

2. ábra. Az *á* utáni *o*-zás: a köznyelvi *a* helyén álló hang (N=24)

A többelseji magánhangzó időtartamát váltakoztató névszótövek egyalakúak az őrségi nyelvjárástípusban és a zalai nyelvjárás nyugati peremén (l. Imre 1971: 337). Az *é ~ e* váltóhangú tőtípus térképlapjai: 67. **tehén:** *tehen*, 68. **szekér:** *sze*k*iër*, 69. **kerék:** *kerek*, 70. **kézzel:** *ke*z*ze* [*kië*z*ze*]. Az 1952-es gyűjtéskor a *tehen* és a *kerek* lexémák még teljes egyalakúságot mutattak. A *kéz* lexéma ragos alakjában az általános érvényű *ke*z*ze* alak mellett a köznyelvihez közelítő *kië*z*ze* szóalakot terjedőben lévőként jegyezte föl Végh József. A köznyelvinek megfelelően az *é ~ e* váltóhangot mutató tőtípust képviselte 1952-ben is a *sze*k*iër* szóalak – az *é* diftongusos realizációjával – Kerkakutas (valamint az ÓHA. teljes kutatóterülete) nyelvjárásában, így ezt a lexémát nem vizsgálom a többelseji időtartam váltakoztatása szempontjából. A további három lexéma esetében jelentős elmozdulás figyelhető meg a köznyelvi alakok irányába (4. táblázat). A *tehen* és a *kerek* nyelvjárási alakok nagyobb arányban őrződtek meg (48, illetve 58%) – a hagyományos gazdálkodás mindennapjaihoz kötődő fogalmak, s talán a köznyelvi melléknév is segít fenntartani a *kerek* főnévi alakot. A ragos *kézzel* szóalak csupán 28%-ban realizálódott nyelvjárási alakban, 72%-nyi az *é ~ e* váltóhangot mutató megvalósulás. Már az ÓHA. terjedőben lévő *kië*z*ze* adata mutatta az *é ~ e* váltakozás szempontjából a köznyelv megközelítésének igényét, ám a szótagzáró *l* hiánya napjainkig erősen tartja magát. Összességében e kicsi korpuszban a többelseji időtartamot váltakoztató tövek 55%-ban fordultak elő, ez erőteljes, a vártnál nagyobb elmozdulás a köznyelv felé, ám még jelentős tere van a nyelvjárási egyalakúságnak is (3. ábra). E jelenség további hordozói a szövegfelvételek, illetve a passzív megfigyelés alapján a *cserep* (cserép), *keves* (kevés), *nehezz* (nehéz), *szemet* (szemét), *vereb* (veréb), *nyel* (nyél) lexémák is.

	Nyelvjárási szóalak	Adatok száma	Átmeneti szóalak	Adatok száma	Köznyelvi szóalak	Adatok száma	Össz.
tehén	<i>tehen</i>	11	<i>teh^hén</i>	4	<i>tehén</i>	8	23
kerék	<i>kerek</i>	14	<i>ker^hék</i>	4	<i>kerék</i>	6	24
kézzel	<i>ke<i>z</i>ze</i>	7	<i>k^hé<i>z</i>ze</i> <i>ké<i>z</i>ze*</i>	8 10			25
Össz.		32		26		14	72
*Az <i>é ~ e</i> váltóhang szempontjából a köznyelvi adatokhoz sorolva							

4. táblázat. A többelseji időtartamot váltakoztató névszótövek (N = 24)

3. ábra. A többelseji időtartamot váltakoztató névszótövek *é ~ e* váltóhangja
(*tehen, kerék, kézzel*) (N=24)

6. Összegzés

Tanulmányomban a kerkakutasi nyelvjárás négy jellemző – és eltérő pozíciójú – hang- és alaktani jelenségét vizsgáltam. A legkisebb változást az utóbbi 60 évben az előzetes várakozásoknak megfelelően az *á* utáni *o*-zás kevésbé szembeötlő, széles földrajzi körben elterjedt, s már a 20. század közepén is szóvégi ingadozást mutató jelensége szenvedte el. Ennél nagyobb, de a vártnál kisebb mértékű köznyelviesedés figyelhető meg az 1952-ben még kivétel nélküli szóvégi *u*-zás, *ü*-zés, *i*-zés jelenségében, amely kirívó jellege ellenére napjainkban is erőteljesen érvényesül mint a vizsgált nyelvjárás egyik legjellemzőbb, markáns sajátossága. A feltételezettnél nagyobb arányban váltották föl a köznyelvi és átmeneti, többelseji időtartamot váltakoztató névszótövek a nyelvjárás egyalakú megfelelőiket. Az *á* előtti *o*-zás jelensége a vizsgált korpuszon a felmérés adatai szerint megszűnt.

Hivatkozások

- Balogh Lajos 2001. A nyelvjárás anyaggyűjtés. In: Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 157–172.
- Bárczi Géza 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Bazsika Enikő–Gyuricza László 2008: Néprajzi tájak „vándorlása” a magyarországi térképeken: Hetés, Göcsej és Őrség határainak vizsgálata. *Földrajzi Közlemények*. 132. 3, 251–262.
- B. Lőrinczy Éva 1951. Köznyelv és népnyelv találkozása néhány Mátra-Bükk vidéki községben. *Magyar Nyelv* 47, 102–110.

- Bokor József 1978. Az *l*-ezésnek és a szótagzáró *l* kiesésének állapota és mozgása Sopronkövesd nyelvjárásában. *Magyar Nyelv* 74, 93–102.
- Fodor Katalin 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 325–350.
- Gönczi Ferenc 1914. *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár.
- Gy. Bazsika Enikő 2009. Nyelvjárásvesztés – nyelvjárásmegtartás: Attitűdvizsgálatok a zalai Kerkakutas községben. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk.: *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 129–137.
- Gy. Bazsika Enikő 2013. Nyelvi változások tükröződése nyelvjárási beszélők nyelvi tudatában. In: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*. Gondolat Kiadó. Budapest. 188–203.
- Hegedűs Attila 2005. *A változó nyelvjárás*. Piliscsaba: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai. 7.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Imre Samu 1972. Megfigyelések a magyar nyelvjárások változásáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 8, 85–104.
- Juhász Dezső 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 262–324.
- Kiss Jenő 1990. *A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. MNyTK. 190.
- Kiss Jenő 1993. Hibridalakulatok a regionális beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 89, 94–98.
- Kiss Jenő 1998. A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 8, 929–935.
- Kiss Jenő 2001. A regionális nyelvhasználati és nyelvi változások. In: Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 243–256.
- Kiss Jenő 2010. Előzetes az Új magyar nyelvjárási atlasz szociolingvisztikai tanulásaiból. *Magyar Nyelvtör* 134, 385–389.
- Kolláth Anna 1985. Adalékok a nyelvjárás változásához és a nyelvi viselkedéshez Rumban. *Magyar Nyelv* 81, 221–228.
- Labov, William 1988. A nyelvi változás és változatok. Egy kutatási program terepmunka-módszerei. *Szociológiai Figyelő* 4, 22–48.
- P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit 1999: Adalékok a tájnyelvi szókincs vizsgálatához egy tájnyelvi atlasz készítésének reményében. *Magyar Nyelvjárások*. 37, 357–364.
- Plándér Ferenc 1832. Zala Vármegyei Göcsei szőejtés (dialectus) ’s annak némely különös szavai. *Tudományos Gyűjtemény*. III. kötet: 62–82.

- Szabó József 1976. Megfigyelések a nagykovácsi nyelvjárás változásáról, különös tekintettel a köznyelvi hatásra. *Magyar Nyelv* 72, 100–113.
- Szentmihályi Imre 1976. Göcsej területfogalmának alakulása. *Zalai Gyűjtemény* 5, 107–124.
- Végh József 1954. Az őrségi és hetési nyelvjárás ismertetése. *Magyar Nyelvőr* 78, 249–260, 423–428.
- Végh József 1959. *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Végh József 1961. A nyelvi biológia kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 57, 103–106.
- ZML: Zala megye Helytörténeti lexikonja cédulaanyaga. Zala Megyei Levéltár.

A VÁLTOZÓ NYELV ÉS VÁLTOZÓ VISZONYÍTÁSI SZEMPONTOK ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK VIZSGÁLATA KÉT HATÁR MENTI NYELVJÁRÁSI RÉGIÓBAN IGLAI EDIT

Bevezetés

Tanulmányomban a nyelvjárások változásait szemléltető viszonyítási szempontok hatékony alkalmazhatóságának kérdésével foglalkozom. Témaválasztásom egyik kiindulópontja Bodó Csanádnak az az alább hivatkozott tanulmánya, amelyben kritikai-összefoglaló áttekintését adja az eddigi nagyobb hazai szociolingvisztikai kutatások köznyelvi változathoz viszonyuló szemléletmódjának. Választásom másik előzménye közvetlenebb tapasztalat: a hármás határ menti adatok informatizálása során a Nyíregyházi Kutatóműhely munkatársaként visszatérő kutatási dilemmaként szembesülhettem azokkal az elméleti-módszertani nehézségekkel, amelyek a variabilitásnak a standard kategóriájához való viszonyításával kapcsolatosak. (A viszonyítás módszertani, ill. ábrázolástechnikai buktatóiról l. P. Lakatos szerk. 2012: 25–42).

A nyelvi standardizmus fölényéhez kritikusan viszonyuló vizsgálatok többségére igaz az, hogy gyakran – éppen a pluralista ideológia által meghatározottan – számukra kedvezőtlen kutatói pozícióba helyezkednek, és kevésbé hatékonyan érik el a standardista ideológiát gyengíteni szándékozó céljukat: a bírált ideológiához oppozícióként közelítve, a standardhoz mint rejtett viszonyítási ponthoz képest határozzák meg céljaikat; főként olyan nyelvi változók vizsgálatával foglalkoznak, amelyeknél a változók egyik eleme a standard változat, a másik pedig egy széles körben élő nemstandard alak; kiemelik ugyan a nemstandard változatok lokális jelentőségét, de a változatosságot mégis az intézményesen kiemelt változat társadalmi vonatkozásainak kontextusában értelmezik; többségében olyan jelenségek vizsgálatát célozzák, amelyek a standard nyelvi egységének bomlását bizonygatják (vö. Bodó 2014: 266–273). A nyelvi változókkal kapcsolatos kutatásokban az eredeti célkitűzések ellenére emiatt sok esetben a köznyelvi változat túldimenzionálása érzékelhető, és ez érvényes módszertani meghatározottságukra is. A klasszikus nyelvjárás-kutatást hasonló problémákhoz vezető, de némileg eltérő célok és ideológiák vezérik: a kontrasztív leírás és közlésmód (Deme 1953, Balogh 1987) gyakori választása

itt azzal a ténnyel függ össze, hogy a standardizált nyelvek nyelvváltozatai közül a nyelvjárás és a köznyelv mutat rendszerszerű különbséget. Ezáltal a nyelvjárások differenciatív módon való leírásának megfontolt célja, hogy kiderüljön: „miben és miért mások, hol és mennyiben térnek el szerkezetükben, állományukban, funkciójukban, használatukban a köznyelvtől” (Kiss 2009: 18). Kiss Jenő ugyanitt közölt következtetése egybecseng Bodóéval: a kontrasztív alapú differenciatív nyelvleírás azt a látszatot keltheti, „mintha a nyelvjáráskutatás bizonyos területeinek művelése a köznyelvi kutatásokhoz appendix jelleggel kapcsolódó, önállóan nyelvtudományi tevékenység volna”.

Módszer

A kontrasztív elemzés a fentiek ellenére a pluralista szemléletű szociolingvisztikai és/vagy témájában nyelvjárásokkal foglalkozó tanulmányoknak máig az egyik legszokásosabb nyelvleírási módszere. Ezt a gyakorlatot, saját kutatói tapasztalataimat és a vizsgált részrendszereket, jelenségeket felülvizsgálva kiderült, hogy a módszer alkalmazhatósága több ponton dilemmát okoz az általam vizsgált korpuszon. Doktori disszertációmban az északkeleti és a nyugat-dunántúli nyelvjárás régióból összesen 16, régióként 8-8, határon innen és túl régióként 4-4 kutatóponton, 160 adatközlő bevonásával végzek szociodialektológiai természetű, nyelvjárásközi egybevető változásvizsgálatot a nagyatlasz (MNYA.) és Az új magyar nyelvjárás atlasz (ÚMNYA.) adatai alapján. A terepmunkát részben saját gyűjtések alapján Kék, Ófehértó, Tiszakerecseny, Hermánszeg (H); Homok (Холмок, UA), Csongor (Чомонин, UA), Vári (Вари, UA), Salánk (Шаланки, UA); Káld, Egyházásrádóc, Acsalag, Szilsárkány (H); Alsóőr (Untervart, A), Felsőőr (Oberwart, A), Középpulya (Mitterpullendorf, A) és Órisziget (Siget in der Wart, A) településeken végeztem. Az említett módszertani kételyek egyrészt a standard kategóriájával kapcsolatosak és részben azonosak azokkal az eddig már feltárt, illetve fel nem tárt ún. „álnok” problémákkal, amelyekről Lanstyák István a jelen kötet témáját adó élőnyelvi konferencián részletesen szót ejtett (Lanstyák 2016). Itt említendők pl. a nyelvjárás-köznyelvi kontinuumon alapuló viszonyítás két pólusával kapcsolatos bizonytalanságok, nevezetesen, hogy elegendő minőségben és mennyiségben állnak-e rendelkezésre nyelvtörténeti/nyelvjárástörténeti adatok, vagy hogy a standard köznyelvi változat meghatározásához alapul vett szótárak (pl. ÉKSz., RagSz., VégSz., MGr., NyKk) milyen mértékben és milyen megközelítésből tekinthetők megbízhatónak. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a vizsgált nyelvközösségek olyan periférikus nyelvi helyzetben lévő közösségek, ahol a periféria nem homogén tér (vö. pl. Baranyi 1999: 17), továbbá az sem, hogy a vizsgált beszélőközösségek szociolingvisztikai helyzete különböző. Az adatközlők magyarországi és őshonos kisebbségi léttől függően, valamint régió alapján is eltérő nyelvi, nyelvjárás-háttérrel rendelkeznek, ezzel összefüggésben pedig a standard hatásának különböző mér-

tékben kitett beszélőközösségek. Ideológiai és elméleti-módszertani szempontból egyaránt problematikus, hogy a magyarországi standardhoz, illetve beszélt köznyelvhez való viszonyítás releváns lehet-e a határon túli nyelvhasználat leírásában (vö. pl. Kontra–Saly szerk. 2008; Heltainé Nagy 2007: 221). Végül a differenciatív elemzés és a kutatás földrajzi kiterjedtségének összefüggését érintő tényezőről: vizsgálatom az egész nyelvterületet átfogó ÚMNYA. terepmunkájának részvizsgálatként kisebb beszélőközösségek nyelvhasználatának a feltárását és összehasonlítását célozza. Tekintve, hogy térbeli kiterjedéséből és eredeti céljából adódóan az újatlasz címszavai között nagy arányban fordulnak elő standard változattal operáló nyelvi változók, ezért a nyelvleírás módszerének körültekintő megválasztásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a differenciatív feldolgozás nem feltétlenül kedvez a zajló helyi mikro-szociolingvisztikai folyamatok feltárásának, nagy eséllyel homogenizálhatja a vizsgálat fókuszában álló kisebb nyelvi közösségek nyelvi különbségeit.

Jelen tanulmányban az ÚMNYA. címszavainak erre alkalmas csoportján egy olyan vizsgálatot mutatok be, amely az ismertett okokból kifolyólag a Geolingvisztikai Műhely kutatásai nyomán másféle alapállásból, a bevezetőben kifejtett oppozíción kívülre helyezkedve határozza meg viszonyulását a standard nyelvváltozathoz, illetve mind a nyelvközösség szintjén, mind a globálisan fellépő hatásokat elsődlegesen lokális kontextusokban próbálja meg értelmezni (vö. Bodó 2014: 281, Vargha 2013: 471–472).

A vizsgálat háttere, célja

Vizsgálatomhoz 3 morfológiai változót, az *erdője:erdeje*, *vője:veje*, *csípője:csipeje* változókat választottam ki. Vannak közöttük egyetemes és nem egyetemes változók, eltérőek abban, hogy az egyalakúsodásnak éppen melyik fázisában állnak, illetve különböznek abban is, hogy az egyik változatuk megfeleltethető-e az intézményesen kiemelt standard változatnak vagy nem. Történeti megközelítésből a vizsgált változók mindegyikén a nominatívusz analógiájának máig tartó erőteljes hatása látszik pl. abban, hogy a *-ője/-eje* változatok az E/3. személyű birtokos személyjel előtt a szinkroniában élénk változatosságot mutatnak, illetve hogy a váltótő visszaszorulásával a változás a homogenizáció irányába hat. Ez a diakronián és szinkronián átívelő tendencia és változatosság azonban különböző természetű és mértékű lehet aszerint, hogy a szinkroniában rendszertani leíró szempontból vagy területi tagolódás alapján és lokális kontextusban értékeljük-e a változást.

Leíró szempontból a vizsgált címszavak a hangszínt és időtartamot váltakoztató tőtípusba sorolhatók. Az ÉrtSz. és a VégSz. még 25 névszót sorol ebbe a típusba, a MGr. szerint azonban ezeknek nagy része egyalakúként toldalékolandó. A MGr. a vizsgált lexémák közül a standard köznyelvben váltótővűként említi az *erdője:erdeje* és a *vője:veje* változókat, a *csípője* változót pedig a tőtípusok közötti mozgás tipikus

példájaként, a mára egyalakúvá vált tőtípusok példájaként hozza. A széleskörű egyalakúsodás ellenére ezeknek a tőtípusoknak a vizsgálata a nyelvjárásokban több szempontból izgalmas: egyrészt, mert a nyelvtörténeti dialektológiai tapasztalatok és az eddigi élőnyelvi adatok alapján általánosságban igaz az, hogy a hangszínt és időtartamot váltakoztató tövek nyelvjárásainkban gyakoribbak, mint a köznyelvben (vö. pl. Imre 1971: 303, Horger 1934: 110, Hegedűs 2001: 352), másrészt mert ugyan az analógia azt a célt szolgálja, hogy a valamilyen szempontból hasonló nyelvi elemeket egyformára alakítsa, a szempont igen sokféle lehet, ráadásul ugyanaz a változás sokszor időben és területenként is más-más módon zajlik le. Az analógia effajta szinkrón regionális vetülete mutatkozik pl. abban, hogy a vizsgált címszavak között vannak az egész nyelvterületen változatosságot mutató (vö. *erdője:erdeje*), és a változatok megoszlásában éles regionális különbségeket mutató változók (pl. *vője:veje*, *csípője:csípeje*). Tovább nehezíti az elemzést, hogy az alakváltozatok földrajzi elterjedtségére, illetve megoszlására a dialektológiai szakirodalom sajnos nem ad pontos útmutatót (vö. ÚMTSz.), sőt történetiségük is több bizonytalanságot vet fel (vö. Bárczi 1958, Sárosi 1991).

A fentebb ismertetett tényezőket szem előtt tartva kutatási kérdéseim a következők: alátámasztják-e az újatlasz adatai a korábbi adatok alapján mutatkozó prognózisokat; a változás az adatolhatóság vagy az előfordulási gyakoriság szintjein érzékelhető-e; milyen az egyalakúsodás dinamikája az egyes vizsgált nyelvjárásokban; a tőtípusok változataira nyelvi egységet megbontó, heterogénné tévő vagy éppen ezzel ellentétes tendenciák hatnak-e; a felismert folyamatok iránya az átfogó homogenizáló hatásokon kívül korrelációba állítható-e olyan nyelvközösség szintjén fellépő hatásokkal, mint pl. regionális-területi szempontok, a határmentiség, a kontaktushatások, a változó egyetemes vagy nem egyetemes volta.

Eredmények

Az *erdője:erdeje* változó a területi nyelvváltozatokban, valamint az ÉrtSz., a VégSz. és a MGr. alapján a köznyelvben is többalakú tő. (RMNyA. *erdője, erdeje*; P. Lakatos szerk. 2012: MORF. 127. sz. térképlap ingadozó). A nagyatlasz adatai szerint (N=817) az egész nyelvterületen az átmeneti adatok jellemzők, a nyelvhasználat ingadozó, mindkét tőváltozat (*erdője, erdeje*) használata általános, egyetemes változó (vö. 1. ábra). Ha kizárólag a nagyatlasz-újatlasz függvényében értékeljük a változást, akkor az látszik, hogy nagyjából 50 év elteltével az átmeneti jelleg régiótól és országhatártól függetlenül mindenhol változatlan marad (vö. 1. és 2. ábra). A kapcsolódó nyelvtörténeti, ill. regionális atlasz- és szótáradatak (SzamSz.: *erdeje*; Révay 2010: *erdeje*; Kálnási 1984, Mező 1967: *erde-*) kontextusába helyezve az összevetést azonban a diakrón távlatból jelezhető egyalakúsodás globális hatásának vélhetően éppen az a pillanatfelvétele látható, ahol az átmeneti adatok egy folyamatban lévő változást, instabil állapotot mutatnak, magukban hordozva a változás,

az elmozdulás lehetőségét. Ebbe a magyarázati elképzelésbe illeszkedik az is, hogy a nagyatlász és más, a területre vonatkozó monográfiák is (vö. pl. Kiss 1990: 33) a szürkével jelölt *erdője* (*erdüőjő*, *erdőjő* stb.) szabad tőváltozatot ritkának, neológ-nak minősítik, az *erdeje*, *erdejő* általános érvényű, a nyelvjárási norma része. Az erősen ingadozó adatok ellenére az újatlász gyakorisági mutatói azonban azt is jelzik, hogy a szinkroniában még (!) minden vizsgált régióban – az északkeleti nyelvjárási régióban pedig különösen – gyakoribb az *erdeje* változat, nyugatról kelet felé 55,6%, 64,3%, valamint 85,7% és 81,6% az előfordulása.

MNyA.: 991

- erdeje
- erdője
- erdüje

1. ábra. Az *erdője:erdeje* területi megoszlása az MNyA. 991. alapján

MNyA.: 991

N=37

- erdeje
- erdője

MNyA.: 128

N=153

2. ábra. Az *erdője:erdeje* megoszlása az MNyA. és az ÚMNyA. 16 kutatópontján

A szinkrón dinamizmus a nagyatlaszban és az újatlaszban is erőteljes, a diakrón változás elsősorban a neológoknak minősített *erdője* változat adatolhatóságában jelenik meg. A feltehetően homogenizáció irányába tartó folyamat 1. és 2. térképen ábrázolt pontjain a szinkroniában nyelvi egységet megbontó, heterogénné tévő divergens folyamatok hatnak, a jelenség sem társadalmi, sem területi szempontú független változókkal nem állítható korrelációba, az egész nyelvterületen és mindkét általam vizsgált időmetszetben a változó egyetemes voltát változatlanul hagyva hatnak. Ebből adódóan a lokális meghatározottságú mögöttes okok, hatások sem sokfélék, az egységesítő tendenciával összefüggésben a nominatívusz analógiájának vagy a tőtípusba tartozó más lexémák E/3. személyű birtokos személyjeles szabad tőváltozatú alakjainak az átfogó hatása gerjeszti és tartja fenn az élénk variabilitást a szinkroniában.

MNyA.: 1146

N=661

● veje
● vője

3. ábra. A *vője:veje* területi megoszlása az MNyA. 1146. alapján

MNyA.: 1146

N=18

● veje
● vője

MNyA.: 128

N=153

4. ábra. A *vője:veje* megoszlása az MNyA. és az ÚMNyA. 16 kutatópontján

Változatosabb képet mutat a *vője:veje* változót bemutató térképlap. Az előző változéhoz hasonlóan a köznyelvben többalakú, az MNyA. adatai alapján azonban nem egyetemes változó, a regionális különbség markáns, a vizsgált részterületeken vagy csak a hangváltó *tő* (*veje*), vagy csak a relatíve szabad *tő*alternáns (*vője*) adatolható (vö. 3. ábra). Ún. átmeneti vagy kettős adatok csak két olyan kisebb részterületen fordulnak elő, amelyek jelen vizsgálatnak nem részei. (Vö. SZA.: *vüöjjő*, *vüöjje*; Kiss 1990: 33 *vejē*; SzamSz.: *veje*; P. Lakatos szerk. 2012: MORF. 29. sz. térképlap: ingadozó.) A vizsgált beszélőközösségek közül az országhatárnak a nyugat-dunántúli régióban van bizonyos nyelvhasználatot befolyásoló szerepe, a nyugati peremvidékre jellemző *vője* változattal szemben a burgenlandi területeken a *veje* az általános érvényű.

A nagyatlász-újatlasz összevetése alapján szinte minden vizsgált területen – Kárpátalját kivéve, ahol kizárólagos a *veje* változat – valamilyen változás következett be. A két magyarországi területen ez a változás gyengébb sugarú, mindkét nyelvjárási régióban a nagyatlaszban előforduló változathoz képest a másik variánsnak (északkeleten az *veje* mellett a *vője*, a Dunántúlon a *vője* mellett a *veje*) adatolhatóságát érinti, de még mindkét említett esetben gyakoribbak, 70% vagy afölöttiek a korábban is általános érvényű változatok. A legnagyobb változás a burgenlandi közösségben tapasztalható: az újatlasz adatközlői a szinte kizárólagosan adatolt *veje* mellett újabban nemcsak hogy ismerik és használják a *vője* változatot is, de Órisziget és Alsóőr településeken a gyakoriság is megfordul a *vője* javára. A szinkrón változás Kárpátaljától eltekintve dinamikus, többségében többváltozatúságot eredményező folyamatok hatnak, függetlenül attól, hogy a változás kiindulópontját az egyes régiókban melyik variáns, a *vője* vagy a *veje* adja. Az *erdője:erdeje* változéhoz hasonlóan ez ugyancsak beleilleszkedik a már emlegetett egységesülési folyamatba, csak itt az elmozdulás nemcsak a még korábbi regionális vagy történeti adatok és a nagyatlász között érhető tetten, hanem a nagyatlász-újatlasz viszonylatában is kirívó. A megjelenési formák gyarapodásával az ÚMNyA.-ban a regionális különbségek kiegyenlítődni látszanak, a nyelvhasználat az egész nyelvterületen átmenetivé válik; ugyanakkor a burgenlandi nyelvhasználatnak szomszédos magyarországi területekhez való hasonulása felerősíti az északkeleti és a nyugat-dunántúli peremvidékének regionális különbségeit.

Vajon mi lehet az oka a területenként eltérő természetű változásoknak? Az északkeleti nyelvjárási régió magyarországi oldalán a már emlegetett nominatívusz és a *tőtípusba* tartozó más lexémák birtokos személyjeles szabad *tő*változatú változatainak analógiás hatásával (*erdője*, *csípője* stb.) jelen esetben is számolhatunk. A nyugati peremvidék *vője*<*vője/veje* irányú változását szintén támogathatja más, a *tőtípusba* tartozó kötött *tő* analógiás befolyása: kiemelt szerepe lehet a Nyugat-Dunántúl középső részén elterülő kisebb átmeneti zónák kontaktushatásának (vö. 3. ábra), esetleg az előbbieket együttes hatását húzhatja alá az az inherens, rendszerből adódó ok, hogy a többi vizsgált lexémától eltérően a kötött *vej-* *tő* a paradigmán

belül máshol is előfordul pl. *vejem*, *vejed* stb.). A legdinamikusabb változás a burgenlandi beszélőközösségben, rövid időszakon belül adatolhatóságot és gyakoriságot érintően zajlik. A folyamat kiváltó oka vélhetően az élénk kontaktushatás, mivel a szomszédos magyarországi területeken általános érvényű a szürkével jelölt *vője* változatok használata (vö. 3. ábra), de nem hagyható figyelmen kívül az a kétnyelvű beszélőket talán még inkább érintő, pszicholingvisztikai okokkal összefüggő módszertani probléma sem, hogy a magyar–német nyelvcsere kísérő közösségi nyelvvesztés állapotában lévő beszélők nyelvi választását hogyan befolyásolja, ha válaszhiányt követően a terepmunkás előbb a nominatívuszi alakra vezeti rá az adatközlőt, majd további hívómondatok segítségével kapja meg a birtokos személyjeles alakot. A kétnyelvűséggel foglalkozó szakirodalomból jól ismert továbbá, hogy a nyelvcsere, a nyelvvesztés különböző fokozatain álló közösségek instabil nyelvi állapotát nagyfokú variabilitás jellemzi. Ezzel összefüggésben érdekes jelenség, hogy a közösségi nyelvvesztés által súlyosan érintett burgenlandi közösségben fél évszázadon belül olyan mértékű változás zajlik, ami a *veje* szinte kizárólagos adatolhatóságától, egy átmeneti állapoton át (*veje/vője*), ellenkező irányú egyalakúsodási irányba mutat (*vője*). További adalék, hogy a sűrűbb kutatópont-hálózatú, hármas határ menti regionális adatok tanulsága alapján a változásban minden bizonnyal Kárpátalja sem érintetlen: az eltérés abból adódik, hogy a variánsok társadalmi disztribúciója a *vője* változat idős, alacsony iskolai végzettségű csoportokban való elenyésző előfordulását mutatja, ugyanez a szempont pedig az ÚMNyA. adatközlők alapvető válogatási szempontja.

5. ábra. A *csípője:csipeje* területi megoszlása az MNyA. 516. alapján

6. ábra. A *csípője:csipeje* megoszlása az MNYA. és az ÚMNYA. 16 kutatópontján

A *csípője:csipeje* bizonyos szempontból eltér az eddig leírt változóktól. Az ÉrtSz., a VégSz. szerint még többalakú, a MGr. azonban köznyelvi szempontból már az egyalakú tövek csoportjába sorolja, egyik realizációja a standard nyelvi elemnek megfeleltethető változat. Az MNYA.-ban az északkeleti régióban országhatártól függetlenül a nemstandard *csipeje* változat szinte kizárólagos, fokozatosan nyugatra haladva a peremvidéken településenként váltakozva a két változat egymás mellett élése a jellemző, kisebbségi helyzetben pedig a *csípője* változat használata az uralkodó (vö. 5. ábra). Az országhatárnak nyugaton van némi elkülönítő szerepe, de a vizsgálat második időmetszetét adó újatlasz szerint ez a változatok típusát és mennyiségét tekintve is kiegyenlítődik (6. ábra). A változás dinamikáját tekintve míg a kárpátaljai, az északkeleti és a nyugat-magyarországi közösségekben a változatok számát gyarapító folyamatok hatnak, Burgenland nyelvhasználatát homogenizálódik (*csípője*, *csípőjelcsipeje* > *csípője*). A *csipeje* váltótő mellett (SzamSz. *csipeje*, RMNYA. *csípője*, *csipeje* ingadozó) az északkeleti határ mindkét oldalán terjedőben van a *csípője*, de a *csipeje* változatok gyakorisága továbbra is kétharmados többségű, 66,6%, ill. őshonos kisebbségben 63,3% körüli. A nyugati határ mentén a változás jelen esetben is élénkebb. A nyugat-magyarországi települések *csipeje* > *csipejelcsípője*; *csípője* > *csípőjelcsipeje* irányú, valamint a burgenlandi homogenizáló elmozdulások is számarányukat tekintve – Magyarországon nagy arányban (87,87%), Ausztriában pedig teljes mértékben – a töváltakoztatás kisebb-nagyobb mértékű visszaszorulását jelzik. A *csípője* változat széles körű elterjedtsége a nyugati határvidéken kiegyenlítődést, északkeleten az egységességet megtartva egyenletes ütemű változást idéz elő. A gyakorisági mutatók a régiók között bizonyos fokú eltérés növekedést jeleznek: a két különböző határ két-két oldalán ható változási folyamatok átrendezik az MNYA. alapján kirajzolódó regionális különbségeket.

Összegzés

A bemutatott folyamatok elemzésével olyan nyelvjárásközi állapotfelmérésre törekedtem, amely a mind időben, mind térben átfogóan ható irányvonalakat elsősorban lokális közegükben igyekezett értelmezni. Az *erdője:erdeje* változót kivéve, az MNyA–ÚMNyA közötti időszakot dinamikus változások jellemzik. Az átalakulás üteme a kelet–nyugat tengely mentén Kárpátalján mérsékelt, a nyugati határ menti őshonos kisebbségben a legélénkebb. Előbb a változatok gyarapodásában, majd az egyre növekvő gyakoriságban is megmutatkozó *-eje>ője*, *-eje/-ője>-ője* egyalakúsodási irány inkább a nyugat-dunántúli területek, főként Burgenland sajátja. Ezeknek a köznyelvi változattal alakilag megegyező, birtokos személyjeles (*erdője*, *vője*, *csípője*) szabad tőalternánsoknak a terjedése a köznyelvi hatásnak kisebb mértékben kitett határon túli közösségekben is intenzívek. A Geolingvisztikai Műhely több közelmúltban végzett kutatása rámutatott, hogy a köznyelvvél egybeeső változatok választása nem feltételezi szükségszerűen azt, hogy a beszélő ezt a választást mint standard beszélő teszi, hanem lehetséges, hogy valamely nem standard nyelvváltozat (és/vagy más külső és nyelvrendszer-tani hatásmechanizmusok – megjegyzés tőlem I. E.) szabályait követve hoz létre standarddal egyező alakokat (vö. Vargha 2013: 471–472). A magyar nyelv inflexiós rendszeréből, valamint a vizsgált tőtípus történeti fejlődésének körülményeiből adódó tényezőkön kívül a területenként eltérő ütemű és irányú változást minden bizonnyal az a lényegi regionális különbség is támogatja, hogy a köznyelvben *ő~e* váltakozást mutató morfémák közül a Nyugat-Dunántúlon rendszerint a labiális, északkeleten pedig az illabiális megoldás használatos (Imre 1971: 334, 361–63). Míg az országhatár kizárólag nyugaton érvényesülő befolyásoló szerepe a vizsgált esetekben mára kiegyenlítődik, északkeleten a nyelvi változás elemi mozgatórugói a legkevésbé írják felül a kisebb területi megoszlások mintázatait.

A nagyatlasz és az újatlasz adatait megjelenítő nyelvföldrajzi térképlapok a Bihalbocs térképgeneráló szoftverrel, Vargha Fruzsina Sára és Vékás Domokos segítségével készültek.

Hivatkozások

- Balogh Lajos 1987. A területi nyelvváltozatok fonetikai-fonológiai leírásának problémái. *Magyar Nyelv* 83, 410–415.
- Baranyi Béla 1999. A „periféria perifériáján” – A határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. *Tér és Társadalom* XIII. 17–44.
- Bárczi Géza 1958. *Magyar történeti szóalaktan I. A szótövek*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bodó Csanád 2014. Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában. *Magyar Nyelv* 110, 266–284.

- Deme László 1953. *A magyar nyelvjárások néhány kérdése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉKsz. = Pusztai Ferenc főszerk.: 2003. *Értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László főszerk.: 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások*. Kókai Lajos kiadása.
- Hegedűs Attila 2001. A nyelvjárási alaktani jelenségek. In: Kiss Jenő szerk.: *Magyar Dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 351–361.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2007. Nyelv, hatalom, norma összefüggései a 20. századi magyar nyelv művelésben. In: Hoffman István–Juhász Dezső–Péntek János szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä, 215–224.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kálnási Árpád 1984. *A fehérgyarmati járás földrajzi nevei*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Kiss Jenő 1990. A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között. *MNyTK*. 190. sz. Budapest.
- Kiss Jenő 2009. Elméleti deficit a dialektológiában? In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila szerk.: *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék, 15–28.
- P. Lakatos Ilona szerk. 2012. *Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. Honlap: <http://www.szocdial.nyf.hu/>
- Kontra Miklós–Saly Noémi szerk.: 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 2016. Standardizálás. In: Kozmács István–Vančo Ildikó szerk.: *Standard – nem standard. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia előadásai-ból*. Lakitelek: Antológia Kiadó. 13–28.
- Mező András 1967. *A baktalórántházi járás földrajzi nevei*. Nyíregyháza.
- MGr. = Keszler Borbála szerk.: 2001. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MNyA. = Deme László–Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza I–6*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NyKk. = Grétsy László és Kovalovszky Miklós főszerk. 1985. *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- RagSz. = Elekfi László 1994. *Magyar ragozási szótár*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Révay Valéria 2010. *A nyelvhasználat szintjei a XVII–XIX. században Északkelet Magyarországon*. Veszprém: Iskolakultúra.
- RMNyA. = Juhász Dezső szerk. 1995–2010. *Romániai magyar nyelvjárások atlasza I–XI*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

- Sárosi Zsófia 1992. A névszótövek. In: Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 239–67.
- SzamSz.= Csűry Bálint 1935–36. *Szamosháti Szótár I., II.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- SZA= Király Lajos 2005. *Somogy-Zalai nyelvatlasz.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 223., Budapest.
- ÚMTSz = B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–2010. *Új Magyar Tájszótár I–V.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vargha Fruzsina 2013. Az adatok kor és nem szerinti megoszlása A magyar nyelvjárások atlasza ellenőrző gyűjtésében. In: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia (Szeged, 2012. augusztus 30–szeptember 1.) előadásaiból.* Budapest: Gondolat Kiadó, 459–474.
- VégSz. = Papp Ferenc szerk.: 1996. *A magyar nyelv szóvégmутató szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

A NYITRA-VIDÉK NYELVJÁRÁSAI
TÉRBE ÉS IDŐBEN
ERŐVONALAK ÉS VÁLTOZÁSI TENDENCIÁK
JUHÁSZ DEZSŐ

1. A mai magyar nyelvjárások anyaországi változási tendenciáit zömmel a köznyelvhez való igazodás erői határozzák meg. Ugyanakkor a többdimenziós, határon átívelő nyelvföldrajzi kutatások (pl. a nyíregyházi dialektológiai műhely hármas – magyar, román, ukrán – határ menti munkálatai) világosan megmutatták, hogy más ütemű és részben más jellegű változások zajlanak a magyarországi és a határon túli nyelvjárásokban, még akkor is, ha azonos dialektális régióhoz tartoznak (erről összefoglalóan l. P. Lakatos szerk. 2012). Előadásomban mindenekelőtt Sándor Anna kutatásaira támaszkodva a teljesség igénye nélkül azt vizsgálom, hogy a Nyitra-vidéki nyelvjáráscsoportok milyen főbb nyelvjárás-történeti változások közepette jutottak mai állapotukba, és milyen irányban haladnak tovább. Hipotézisem szerint a korábban jellemző nyelvjárásközi hatások elsődlegességét átveszi a regionális köznyelvi, illetőleg köznyelvi hatás, és jelentős nyomokat hagy a nyelvjárások struktúráján a szlovakizáció, a nyelvi dominancia megváltozása is. A jelzett tendenciák azonban más ütemben zajlanak a vidék északi peremterületein, mint az erősebb magyar közösségeket felmutató délibb nyelvjárásokban. Vizsgálatom legfőbb forrása a Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza (Sándor 2004). (Egy-két helyi jelenséget korábban röviden már elemeztem, vö. Juhász 2011).

1. térkép. A Nyitra-vidéki nyelvjárások települései (Sándor 2004: 69)

2. Mielőtt néhány konkrét nyelvjárási jelenség elemzésébe fognánk, érdemes egy rövid kitérőt tenni.

Közismert tény, hogy nyelvjárásleírásaink zöme összehasonlító jellegű: a jelenségek számbavétele és értékelése köznyelvi alapú. A kategóriák megalkotása és részben a változások nyomon követése is egy közös nyelvi etalonhoz viszonyítva történik. Ennek gyakorlati, gazdaságossági okai vannak, hiszen ha a leírás korrekt

módon el tudja különíteni az adott nyelvváltozat köznyelvvél megegyező és attól eltérő jelenségeit, nagyobb figyelmet fordíthat a speciális sajátságokra, akár egy másik nyelvjárással történő összehasonlítás során is. Tudjuk azonban, hogy vannak autonóm, azaz komparatív szempontot nem érvényesítő leírások is. Példaként elég idéznünk két közismert művet: Csúry Bálint *Szamosháti szótárát* (1935–1936) és Arany A. László könyvét (*Kolon nyelvjárássának fonológiai rendszere*, 1944). Mindkettő a vizsgált részrendszer (lexika, ill. hangtan) teljességének leírására törekszik, és kiiktatja a köznyelvvél való összevetést. A köznyelvre való reflektálásnak azonban nemcsak leírástechnikai jelentősége van, hanem a nyelvjárásokra ható külső tényezők számbavétele során is megkerülhetetlen, hiszen az egyre erősödő kettősnyelvűség (kétnyelvváltozatúság) ugyanúgy kulcsszerepet játszik a nyelvi változásokban, mint a különböző mértékű kétnyelvűség kisebbségi környezetben. Sőt a nyelvválasztási attitűdök sokszor hasonlóan működnek, mint a változtatválasztásiak, különösen a lexika területén: például ha egy nyelvjárási hiányjelenség kommunikációs nehézséget jelent, szükségszerű a szókölcsönzés, amelynek forrása nemcsak a magyar köznyelv (vagy szaknyelv), hanem az idegen nyelv is lehet. A kommunikációs szükségleteken és lehetőségeken kívül a nyelv- és nyelvváltozat-választást, továbbá a nyelvjárásiassági skálán való mozgást erősen befolyásolják a presztízsszemponatok is: szlovák környezetben a magyar nyelv értéke, elismertsége, illetve a helyi nyelvjárás pozitív vagy negatív értékelése a (regionális) köznyelvvél szemben.

3. Kiss Jenő figyelemre méltó írást közölt 2011-ben a Sándor Anna tiszteletére összeállított tanulmánykötetben, amelyben Kolon és Mihályi nyelvjárást hasonlított össze (Kiss 2011). A vizsgálat alapjául a Nyitra-vidéki nyelvatlasz példaanyaga szolgált, amelynek – saját gyűjtései felhasználásával – megadta a mihályi megfelelőit, ezzel biztosította a hiánytalan egybevetés lehetőségét. A példamutató komparatív tanulmány következtetései közül idézek néhányat (i. m. 111):

„1. Jóval több jövevényszó van Kolonban, mint Mihályiban. 2. Több lexéma és lexémaváltozat esik egy-egy fogalomra, tehát nagyobb a lexikális variabilitás Kolonban, mint Mihályiban. 3. Több az archaizmus mind hang- és alaktani, mind jelentéstani, mind pedig lexikai téren Kolonban, mint Mihályiban. [Bekezdés.] A 300 koloni szóalak közül 37 esetben van azonos mihályi megfelelő (ez 12%), 263 esetben legalább egy beszédhangnyi (fonémányi) eltérést találunk (88%). Az eltérések nagy részét az alaki tájszavak jelentik, amelyek a kommunikáció szempontjából kevésbé zavaróak. Annál inkább azok a valódi tájszavak (tehát a fogalmi tájszók és névbéliek közül azok, amelyek a partner számára nem ismert anyanyelvi és idegen nyelvi elemekből építkeznek). Jelen esetben a szlovák jövevényszavak jelentik a fő kommunikációs akadályt mindazon magyar anyanyelvűek számára, akik nem tudnak szlovákul.”

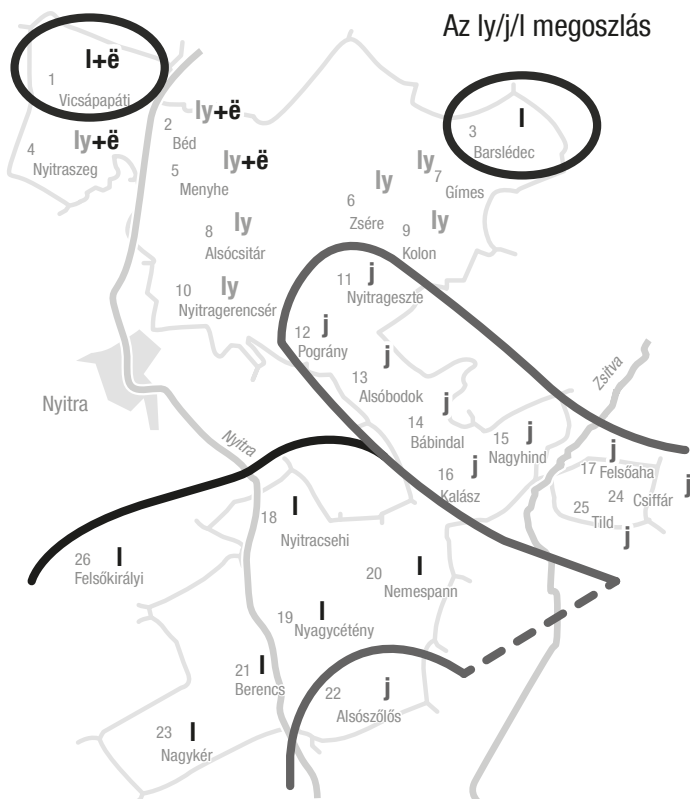
Kolon a Trianoni békediktátum óta kisebbségi környezetben létezik, közel a nyelvhatárhoz, a fiatal generáció nagyobb része a nyelvcsere állapotába került, de az idősebbek nyelvében, nyelvjárásában is erős a szlovák hatás. A főbb tendenciákat követve az jósolható, hogy a lexikai szlovakizmusok folyamatosan szaporodnak, az archaizmusok száma pedig csökken.

Kolon mai nyelvhasználatáról természetesen nemcsak a Nyitra-vidéki nyelvatlaszból tájékozódhatunk, hanem Sándor Anna monográfiájából is (*Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban.* 2000). Hasonlóan részletes és korszerű Presinszky Károly könyve, *A nagyhindi nyelvjárás és nyelvhasználat* (2008), amely nemcsak leíró jellegű fejezeteket, hanem történeti kitekintéseket és változásvizsgálatot is tartalmaz. (A nagyhindi nyelvjárás kupuszinai kirajzására, ennek szakirodalmára itt nincs mód kitérni.)

4. Ami a Nyitra-vidék hangtani sajátosságait illeti: az illabiális *ā*-ban és labiális *a*-ban megnyilvánuló „palócos ejtés” szívósnak ígérkezik. Az ómagyar illabiális *ā* megőrzését és az *o*-ból származó *a*-kra való kiterjedését nagyban segítette a hosszú évszázadokra visszanyúló és nagy területre kiterjedő intenzív magyar–szlovák együttélés. Az artikulációs távolságtartás a veláris rövid/hosszú párú magánhangzóknál (l. köznyelvi *a/á*) a többi nyelvjáráshoz hasonlóan a palócban is megvalósult, csak reciprok jegykiosztással, a rövid *ā* mellé hosszú *a* társult. Mivel az *a* hangot – ellentétben az illabiális *ā*-val – nem támogatja szlovák hatás, visszaszorulása feltehetőleg hamarabb fog bekövetkezni, azaz helyét fokozatosan átadja az *á*-nak vagy az *á* zártabb változatának. (A magyarországi déli és keleti palóc nyelvjárásokban már korábban is megfigyelhetők voltak ezek az átmeneti megoldások.)

Az archaikus nyelvjárási hangok között kitüntetett helye van az önálló fonéma minőségben számba vehető palatális *ly*-nek. Sándor Anna is külön kitér rá (l. pl. 53, 66), felsorolja a kutatóterület északi és középső sávjában elhelyezkedő *ly*-ező kutatópontokat, majd megjegyzi, hogy „[az *ly*] napjainkban már csak a hetven év fölöttiek nyelvhasználatában jelentkezik több[-]kevesebb rendszerességgel, s a fiatalok beszédtevékenységében már nem fordul elő” (53). Ha az atlaszgyűjtés idején a hetven éven felüliek használták *ly*-et, akkor az időközben elszállt egy évtized feltehetőleg le is zárta a kihalás folyamatát. – A generációs visszaszorulás mellett a területire is felhívja a figyelmet Sándor Anna, ismét korábbi gyűjtéseket felhasználva. A délkeleti nyelvjáráscsoport *j*-ző, „megjegyzendő azonban, hogy az 1947-ben megjelent Mutatvány a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéseiből a Nyitra–Zsitva vidékére vonatkozólag még Nagyhind, Kalász és Felsőaha esetében *ly*-ező adatokat tartalmaz, s a MNyA. Nagyhinddel kapcsolatban is ezt bizonyítja (MNyA. 933., 939., 946.), de ma már az *ly* e nyelvjárásokban nem szerepel” (66). A mondottakból az következik, hogy a *j*-zés a délkeleti csoportban nem az *l*-ezést váltotta fel, amellyel ugyancsak szomszédos, hanem az archaikusabb északi *ly*-ezést; és bár a *j* mindkét fonéma rovására terjeszkedik, nagyobb tempóban halad észak felé, az *ly* területén, mint déli

irányban az *l* territóriumán (lásd 2. térkép). Ennek oka nyilván abban rejlik, hogy az *ly* gyenge, kihaló hang, az *l* pedig még erős lábakon áll: ha el is veszíti majd az *ly*-es pozíciókat, ez a változás a többi *l*-et nem veszélyezteti.

2. térkép. A *ly/j/l* ezredfordulás területi megoszlása a Nyitra-vidéken
(+ë-vel jelölve a csak zárt ë-t használó kutatópontok)

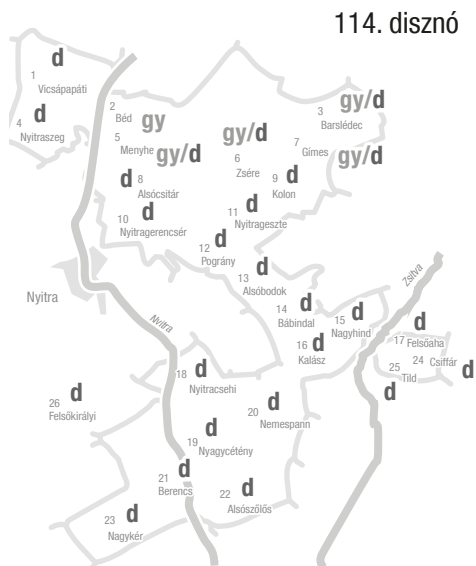
Amint erre röviden utaltunk, a tendenciaszerű *l*-ezés a legdélibb alcsoportot, a délnyugatit jellemzi. Ez meg is felel a várakozásainknak, ugyanis a szóban forgó nyelvjárás – amely egyébként a nyugati palóc részének tekinthető – a közép-dunántúli–kisalföldi régió szomszédságában helyezkedik el, amely szintén *l*-ező (1. Juhász 2001, különösen 282–288, ill. 5. sz. térképmelléklet). Ami viszont meglepő, hogy stabil *l*-ezést két olyan kutatóponton is találunk, amely távol van a déli *l*-ezés tömbjétől: Vicsápapáti (1) és Lédecen (3). Mi több: ezek a falvak a legészakibbak sorába tartoznak, csak *ly*-ező kutatópontok veszik őket körül, tőlük északra már szlovák települések találhatók. A „nyelvöldrajzi várakozásunk” tehát az, hogy minél északibb egy település, annál inkább esélyes az *ly*-ezés megőrzésére, illetve ha feladnák ezt a tulajdonságukat, inkább *j*-zésre váltanának, mint *l*-ezésre. Vajon

mi lehet a váratlan helyen felbukkanó *l*-ezés oka? A kérdés majd alaposabb körülményeket kíván, de addig is megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy Vicsápapáti és Lédec egyfajta nyelvjárassziget, amely régió belüli migrációval keletkezett, ezért főbb vonásaiban északnyugati palóc sajátosságokat tükröz, de vannak „délre mutató” vonásai is. Az *l*-ezésen kívül ilyen lehet még Vicsápapáti a *jövök* (29.) térképén a *gyűjök*, amely csak Nyitrától délre fordul elő (szemben a szomszédos nyelvjárásokkal, amelyek *gyüvök*-öt ejtenek), vagy lexikai példaként: a *bögöly* térképén (125.) a *dongó*, a *sut* (165.) térképén a pedig a *kuckó*, ugyancsak déli kapcsolatokkal. (További hasonló adatok összegyűjtése megerősítheti a migrációs hipotézist.)

Mivel a Nyitra-vidék a magyar nyelvterület északnyugati csücskében helyezkedik el, valószínűsíthető, hogy a régió kívüli innovációk zöme a központi területekről indulva, a szomszédos déli és keleti nyelvjárásokon keresztül érkezett a térségbe. A peremvidékekhez érve többnyire lelassulnak ezek a mozgások, létrehozva egy olyan ütközőzónát, amely térben is tükrözi a korábbi nyelvtörténeti fokozatokat (a hasonló mozgások tipológiájáról l. Juhász 2006). A tipikus nyelvöldrajzi képlet tehát az, hogy minél északabbra haladunk, annál több archaizmust, délre haladva egyre több neologizmust, nyelvi újítást találunk. Neologizmusok természetesen északon is keletkezhetnek, ekkor a külső, szlovák hatás vagy a nyelvjárás belső újító ereje mutatkozik meg. A helyi szlovák szókölcsönzéseknek Sándor Anna elég bő teret szentel, ezért velük most nem foglalkozunk. Néhány észak → dél irányú belső nyelvi változásra viszont a szemléltetés kedvéért itt is utalunk.

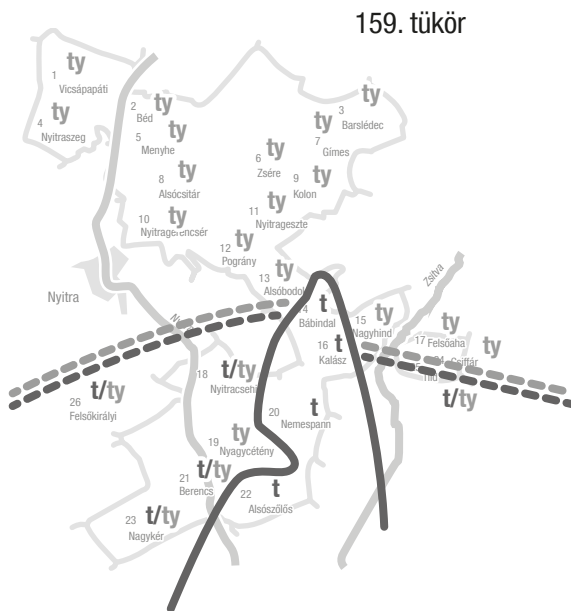
Az északi terület innovációi közé tartozik négy szomszédos falu, Vicsápapáti, Béd, Menyhe és Nyitraegerszeg magánhangzórendszerének sajátos egyszerűsödése. E kutatópontokon ugyanis úgy lesz az eredeti 8-as rövidmagánhangzó-állományból, azaz a nyílt *e*-t és a zárt *ĕ*-t megkülönböztető rendszerből 7-es, hogy nem a zárt *ĕ*-k, hanem a nyílt *e*-k számolódnak fel (a négy település elhelyezkedését l. a 2. térképen is +*ĕ*-vel kiemelve). Az eredmény: minden *e* hang középső nyelvállású *ĕ*-vé vált (erről l. Sándor 2004: 35–36, 38–45). „Ezt a szakirodalomban »hangszínkölcsonzés«-nek nevezett jelenséget (Lanstyák 1994: 102) a környékbeli falvakban »tótos«, »szlovákos« címkékkel illetik” – jegyzi meg Sándor Anna (uo. 39). Azt is hozzátehetjük, hogy feltehetőleg nem véletlenül: a fonológiai oppozíció- és fonémavesztés háttérében a szlovák nyelv erős hatása állhat.

Jóval szélesebb hatókörű, több szót érintő és nagyobb területre kiható a más-salhangzók palatalizációja. Az *n > ny* változás példája a NyvA. 23. térképlapján látható *szenyet* ~ *szĕnyet* ~ *szĕnyĕt* 'szenet'; a *d > gy*-é a 114. térképen rögzített *gyisznó*; a *t > ty*-é a 159. *tyűkör*. (A további példák felsorolását és fonetikai helyzetüket is követő táblázatos kimutatását l. Sándor 2004: 54–55.) Az *i* és *ü*-nek az *e*-hez képest erősebb palatalizáló hatását jól mutatja a *gy*-s és *ty*-s adatok nagyobb területi elterjedése a *disznó* és *tükör* térképlapján, szemben a *szenyet* szűk körű északi jelenlétével (lásd 3., 4., 5. térkép).

3. térkép. Az *n* palatalizációja a *szöveg* szóban (Sándor 2004: 152)

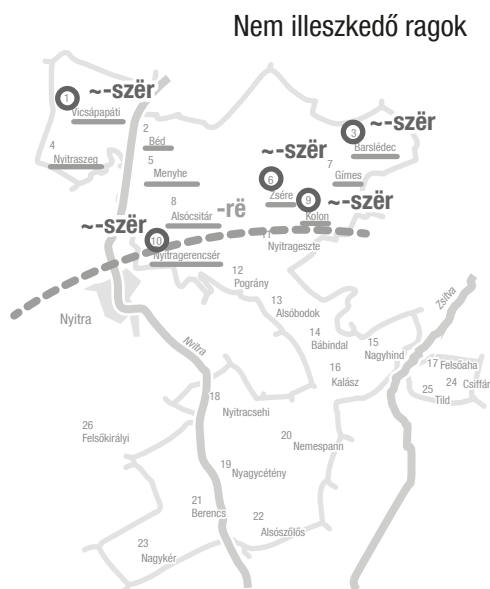
4. térkép. A *d* palatalizációja a *disznó* szóban (Sándor 2004: 243)

5. térkép. A *t* palatalizációja a *tükör* szóban (Sándor 2004: 288)

5. A továbbiakban az „északi archaizmus – déli neologizmus” megoszlású térbeli formációkból elemzek néhányat a rendelkezésre álló szűk keretek között. Az archaizmusok a nyelvjárásközi és a köznyelvi hatás miatt is erősen visszaszorulóban vannak.

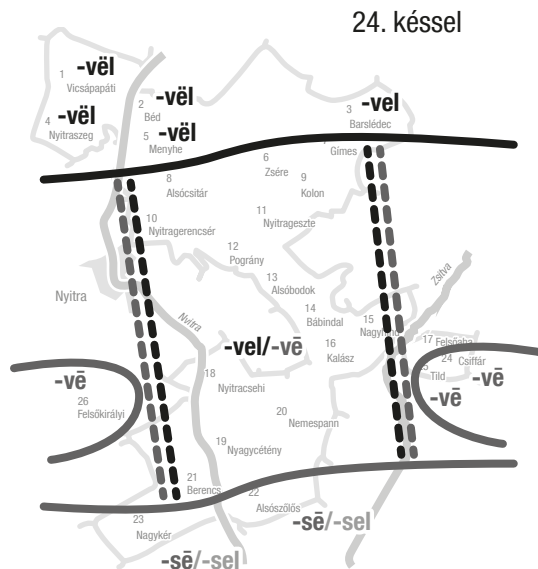
Az alaktani archaizmusok klasszikus esetei a „családi” helyragok, a *-nott*, *-nól* *-nyi* megléte (pl. 9. *Sándornott*, 8. *Sándornó*, 7. *Sándornyi*), a *-ral*-*re* és a *-szorl*-*szerl*-*ször* rag nem illeszkedése (pl. 1. *déskáré*, 18. *háromször*), valamint a *-vall*-*vel* rag *v*-jének nem hasonulása. Ezek nyelvföldrajzi elhelyezkedéséről tömören és összefoglalóan most csak annyit mondhatunk, hogy a Nyitra magasságában meghúzható választóvonaltól északra alkotnak tömböt. (A nem illeszkedő *-re* és *-ször* elhelyezkedését l. a 6. térképen.)

6. térkép. A nem illeszkedő *-re* és *-ször* ragok térbeli elhelyezkedése (Sándor 2004: 130, 147)

A NyvA. 24. térképlapja *késsel* szaván keresztül jól nyomon követhetjük a három osztatú nyelvföldrajzi teret: északon és délen egy-egy vékony sávban a nem változó archaizmusok és a nem változó neologizmusok helyezkednek el. A széles középső sávban általános a váltakozás, de ezt nem a *v* megmaradása vagy hasonulása okozza – a hasonulatlan *-vall*-*vel*-ek jellemzőek –, hanem a rag végi *l* eltűnése vagy „túlélése”. Az *l* nélküli pótlónyúlásos formák uralják a kutatóterület túlnyomó részét, az *l* érintetlen, változatok nélküli konzerválódása az 1–5. kutatópontok által lefedett északi sávban figyelhető meg. (Hasonló a helyzet 6. számú *lábbal* térképén is, azzal a különbséggel, hogy a nem változó *l*-es ragok délen csak két kutatópontra korlátozódnak: 21, 22.) Érdekes, hogy a történetileg szintén *-vel* ragot tartal-

mazó, de elhomályosult morfémaszerkezetű *reggel* szavunk a Nyitra-vidék legarchaikusabb nyelvjárásaiban még az eredeti *regvel* formáját mutatja. A 146. számú térképlapon jellemzően a legkonzervatívabb északi sávban, de már csak három kutatóponton volt adatolható a hasonulatlan alak. Ebből az az általános következtetés is levonható, hogy az alaki motiváció megszűnése, az elhomályosulás felgyorsítja a zajló morfofonológiai változásokat. (Lásd 7. térkép.)

7. térkép. A -val/-vel rag változatainak területi megoszlása a *késsel* szóban (Sándor 2004: 153)

A következő példám a 11. számú *beliül* térképén szemléltethető *bévű ~ bévő* esete. A *beliül* elsődlegessége az ismert keletkezéstörténeti háttér miatt nem lehet kétséges (*bel(ii)*- névszótó + *-l* határozórag megszilárdulásával keletkezett határozószó). A *v*-s változat analógiás eredetű innováció: a *kívű ~ kívő* mintájára keletkezett. Ez utóbbiak jól szemléltethetők a szomszédos 12. számú térképlapon. Az új formák a kutatóterület déli, délkeleti részén találhatók, részben önállóan, részben az előzményekkel osztozkodva. A délről északra haladó újítás (*bévű ~ bévő*) nagyjából Nyitra vonaláig hatolt föl, de a peremhelyzetű, elszigeteltebb falvakban délen is maradtak csak régi állapotot konzerváló *beliül* alakok (15, 22, 24, 25, 26). A két alak harca a jövőben fordított irányúvá válhat: a köznyelv hatására ismét a *beliül* lesz terjedőben, és az ütközőzónában kontaminált *béviül* formák is keletkezhetnek.

6. A diakrón következtetések levonásához felhasználhatók a korábbi nyelvatlaszok és szövegfelvételek, valamint a mai gyűjtések generációk szerint differenciált adat-

tárai, és – kellő körültekintéssel – bizonyos írásos nyelvtörténeti források (nyelvemlékek). Nyelvföldrajzi anyag azonban nemcsak régi gyűjtésekből nyerhető, hanem az Eötvös Loránd Tudományegyetemen készülő Új magyar nyelvátlasz nyersanyagából is (l. Kiss 2009, 2010). Ennek a műnek a fő célkitűzése a követéses vizsgálat, ezért friss adatai jól egybevetethetők majd egyrészt A magyar nyelvjárások atlaszával, másrészt olyan regionális atlaszokkal, amelyek kérdőívükbe beépítették a nagyatlasz kérdéseinek egy részét. Mivel az Új magyar nyelvátlasz (ÚMNYA.) a nagyatlasz minden határon túli kutatópontját megtartotta, ezért érdemes lesz a Nyitra-vidéken is újabb kutatásokba bevonni. Konkrétan Barslédecről, Nyitragerencséről és Nagyhindről van szó, itt tehát mind valóságosidő-, mind – több generációs mintavétel útján – látszólagosidő-vizsgálatokat is érdemes végezni. Hasznos lenne továbbá az ÚMNYA. kérdőívét a Nyitra-vidéki atlasz minden kutatópontján kikérdezni és a variábilis lapokat egy külön kiadványban publikálni.

Hivatkozások

- Arany A. László 1944. *Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere*. Concordia, Pozsony.
- Csúry Bálint 1935–1936. *Szamosháti szótár 1–2*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Juhász Dezső 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 262–316.
- Juhász Dezső 2006. Szempontok és eszközök a nyelvjárásközi folyamatok történeti nyelvföldrajzi leírásához. In: Büky László és Forgács Tamás szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IV*. 2005. április 21–22. . JATE Press, Szeged, 87–100.
- Juhász Dezső 2011. Történeti nyelvföldrajzi megjegyzések a Nyitra-vidék magyar nyelvjárásaihoz. In: Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó szerk.: *A csitári hegyek alatt. Írások Sándor Anna tiszteletére*. Nyitra, 81–86.
- Kiss Jenő 2009. Készülőben az új magyar nyelvjárás atlasz. Gondolatok, észrevételek. In: *Tanulmányok a magyar nyelvről*. Szerk. Zimányi Árpád. Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei 36. Eger, 196–203.
- Kiss, Jenő 2010. A New General Atlas of Hungarian Dialects is Forthcoming. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55/2: 303–306.
- Kiss Jenő 2011. Kolon és Mihályi – nyelvjárásközi egybevető vizsgálat. In: Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó szerk.: *A csitári hegyek alatt. Írások Sándor Anna tiszteletére*. Nyitra, 107–113.
- P. Lakatos Ilona szerk. 2012. *Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén*. Többdimenziós térképlapok tanúságai. Szerzők P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit–Iglai Edit. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 146. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- Menyhárt József–Presinszky Károly–Sándor Anna 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- Presinszky Károly 2008. *A nagyhindi nyelvjárás és nyelvhasználat*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- Sándor Anna 2002a. A társadalmi és földrajzi tényezők szerepe a Nyitra-vidéki táj-szóállomány alakításában. In: Gyurgyík László–Kovács Aranka szerk.: *Társadalom – tudomány*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 96–105.
- Sándor Anna 2002b. Változó világ – változó kölcsönszavak. A Nyitra-vidéki magyar atlasz néhány térképlapjának kontaktológiai vallomása. In: Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János. szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Debrecen–Jyväskylä, 273–281.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. (= NyvA.)

EZ TART MINKET ÖSSZE,
A MI SAJÁT KIS NYELVÜNK.
SZTENDERD ÉS NYELVJÁRÁS A CSALLÓKÖZBEN
MENYHÁRT JÓZSEF

1. Bevezetés

Előadásomban a csallóközi–szigetközi nyelvjárás jelenségeinek vizsgálatából kiindulva arra a kérdésre keresem a választ, hogy hol húzódik a dialektus és a (regionális) köznyelv közti határ a csallóközi magyar nyelvhasználók mindennapjaiban. A vizsgálat alapjául a nyitrai egyetem magyar szakos hallgatói által az utóbbi években végzett dialektológiai gyűjtéseket vettem, mely gyűjtések eredményei a Vékás Domokos–Vargha Fruzsina Sára által fejlesztett *Bihalbocs* szoftver segítségével kerülnek bemutatásra. Az előadás egy attitűdvizsgálat eredményeinek bemutatásával választ keres arra a kérdésre is, hogy hogyan gondolkodnak a nyelvjárási jelenségek és a szlovákiai magyar köznyelv viszonyáról maguk a csallóközi nyelvhasználók.

Mindezek mellett, a (csallóközi) sztenderd és a nyelvjárás viszonyának vizsgálatában fontos megjegyezni azt is, hogy

1. a mindennapos magyar nyelvhasználatban nyelvjáráson a területi alapon elkülönülő, elsősorban a falvakban használt és a köznyelvtől eltérő nyelvváltozatot értjük. Így a nyelvjárás fogalmát (is) a köznyelv viszonylatában lehet meghatározni.
2. Történetileg a nyelvjárások időben megelőzik a köznyelvet.
3. A nyelvjárások a beszélők nyelvi szocializációjának szempontjából is elsődlegesek: a vizsgált nyelvjárási beszélőknek – ahogy általában a szlovákiai magyar közösség nagy részének – ez az elsőként elsajátított változata a később megtanult (vagy meg sem tanult szlovákiai) magyar köznyelvvél (és a szlovák nyelvvél) szemben; vagyis ez az elsődleges nyelvváltozat, a köznyelv (és a szlovák nyelv) a másodlagos.
4. Ezen túlmenően a nyelvi kompetencia szempontjából is ez az elsődleges nyelvváltozat, hiszen köztudomású, hogy a kisebbségi magyar közös-

ségekben, beleértve a szlovákiai magyarokat is, a nyelvjárás a domináns nyelvváltozat, mivel a nyelvjárást jóval többen ismerik és használják, mint a köznyelvet.

Ez azt is jelenti, hogy:

1. a nyelvjárást a felvidéki magyarok feltehetőleg jóval többen használják mindennapi kommunikációjuk során, mint a magyarországi magyarok;
2. Szlovákiában azok a társadalmi rétegek is gyakrabban használják a (magyar) nyelvjárás(uka)t, melyek Magyarországon ritkábban élnek vele (pl. iskolázott városi beszélők);
3. a szlovákiai magyarok olyan nyelvhasználati színtereken is használják a nyelvjárást, ahol Magyarországon vagy egyáltalán nem, vagy jóval ritkábban fordul elő (hivatalokban, iskolákban).

Ezt a helyzetet az alábbi tényezők együttes hatása idézte elő:

1. a szlovákiai magyarok többsége falun él;
2. a szlovákiai magyar kisebbség tagjai közül kevesebb a felső- és középfokú végzettségű;
3. a magyar anyanyelvűek egy része nem magyar tannyelvű iskolába járt, s emiatt nem került intézményes keretek között a magyar köznyelvvel kapcsolatba;
4. a szlovákiai magyaroknak kevesebb lehetősége van a magyar köznyelv alkalmazására, mivel a nyilvános színtereken, ahol a standard használatát várják el, a szlovák nyelvvél kell osztoznia;
5. a standard széleskörű elterjedése Magyarországon a Trianon utáni időkben történt, s így ez a folyamat a szlovákiai magyarok nyelvhasználatát már kevésbé érintette (l. Lanstyák 2000: 155, vö. Menyhárt–Presinszky – Sándor 2009: 46–47).

Mindezek alapján azt feltételeztem, hogy a sztenderd és a nyelvjárás viszonylatában maguk a beszélők is engedékenyebbek, elnézőbbek, toleránsabbak stb. lesznek a nyelvjárási jelenségek irányában.

2. A csallóközi–szigetközi nyelvjárás csoport

A nyelvjárások nyelvföldrajzi osztályozását Versegly Ferenc az 1793-as kiadású *Proludium* című munkájában hármas osztatúnak gondolta, tiszai, dunai és az erdélyi.

lyi nyelvjárást megkülönböztetve. A legáltalánosabb, ma is elfogadott osztályozást Balassa József készítette 1891-ben. Ő nyolc fő nyelvjárásra osztja fel a magyar nyelvterületet: 1. nyugati 2. dunántúli 3. alföldi 4. duna-tiszai 5. északkeleti 6. királyhágón túli 7. északnyugati 8. székely nyelvjárasterület.

Juhász Dezső 2001-es osztályozásában nagyobb területi egységeket érintett és 10 nyelvjárási régiót határolt el: A) nyugat-dunántúli, B) közép-dunántúli–kisalföldi, C) dél-dunántúli, D) dél-alföldi, E) palóc, F) Tisza–Körös vidéki, G) északkeleti, H) mezősegi, I) székely, J) moldvai.

Közülük 3 a mai Szlovákia területén található: palóc, közép-dunántúli–kisalföldi és az északkeleti. Ez a három régió 9 nyelvjáráscsoportra tagolódik:

Nyelvjárási régió	Nyelvjárás csoport
közép-dunántúli–kisalföldi	észak-dunai, csallóközi–szigetközi
palóc	nyugati, északnyugati, Ipoly vidéki, középpalóc, keleti palóc, Hernád vidéki
északkeleti	ungi

A közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió szlovákiai részén két nyelvjárás csoport (a csallóközi–szigetközi és az észak-dunai), valamint egy nyelvjárásziget (a Szenc környéki *ö-ző*) található. A csallóközi–szigetközi nyelvjárás csoport területe jól körülhatárolható: a Csallóköz (kivéve annak északnyugati sarka, mely a Szenc környéki nyelvjárászigethez tartozik) és a Mátyusföld Vágtól nyugatra eső része alkotja (vö. Kálmán 1966: 71–72). A terület egységessége mellett a nyelvjárás csoportot a nyelvi egységesség is jellemzi (vö. Imre 1971: 348). A nyelvjárás csoport magánhangzóinak főbb hangtani sajátosságai a következők:

- fonémarendszere 8 rövid (*u, ü, i, o, ö, ë, a, e*) és 7 hosszú (*ú, ű, í, ó, ő, é, á*) magánhangzót tartalmaz, a fonématöbbletet a zárt *ë* képezi;
- az *ā, ē* hosszú magánhangzók polifonémikus értékben vannak jelen, pl. *āra* 'arra', *ēre* 'erre', *āsó* 'alsó', *ēső* 'első';
- a zárt tendenciák közül erőteljesen jelentkezik az *í-zés*: *szíp, níz, sötít, szíp-síg, azír*;
- a zárt tendenciák közül kisebb mértékben megfigyelhető még a zárt *u-zás*, pl. *hugyan, ustor*, valamint a zárt *o-zás* *osztán, magos* 'magas';
- a zárt–nyílt tendenciák főként a szótagzáró *l* előtti magánhangzók módosulásában figyelhetők meg: *gondúkodik, kúdús, pörűt* 'perelt'; *óma, szóma*;
- a rövid – hosszú megfelelések közül gyakoriak a rövidült felső nyelvválású magánhangzók, pl. *buza, hüss* (másodlagosan is, pl. *ippen*), de nem olyan nagy arányban, mint a nyugat-dunántúli nyelvjárási régióban;
- a labiális–illabiális megfelelések közül kimutatható a szórványos hangsúlyos *ö-zés*, pl. *gyöp, köll, öspörös*. A köznyelvi *ö ~ ë* váltakozást mutató

alakok (*föl ~ fel, söpör ~ seper, vödör ~ veder*) közül is a labiális pár használatos;

- a nyelvjárás csoportban erős az *á* utáni asszociatív *o*-zás, pl. *sárgo, árpo*;
- az *ó, ő, é* fonémák monoftongusban realizálódnak;
- a köznyelvi *e* helyén gyakoriak a nyíltabb realizációk, pl. *negyven, embër*;
- az *á* hangszíne enyhén zárt, pl. *három, után*, mely leginkább az *á* utáni asszociatív *o*-zás *á* hangjában jelentkezik, pl. *munkábo, Dunárgo*;
- a nyelvjárás csoport sajátos jelensége az *á* előtti illabiális *á*, mely zártabb, illetőleg előrébb képzett változatában realizálódik, pl. *mádár, kászál*, esetenként ilyenkor nyíltabb ejtésű az *a*, pl. *apját*;
- a zárt *í*-zés során *í ~ é* átmeneti hangok is jellemzők, pl. *fírëg ~ fëreg* (vö. Menyhárt – Presinszky – Sándor 2009: 126).

A nyelvjárás csoport mássalhangzóinak rendszere a köznyelvvel megegyező, tehát a fonémahiány és fonématöbblet nem jellemző rá:

- a *j* szabad fonéma;
- közepes vagy gyenge erősségű az *l*-ezés, a köznyelvi hatás miatt váltakozik a *j*-zéssel, illetőleg annak fölénye jelentkezik: *hel ~ hej, góla ~ gója, mellik ~ mejjik*;
- a szóvégi *-l* képző el is tűnhet, de meg is nyúlhat: *kapá ~ kapáll*;
- az intervokális mássalhangzók bizonyos szavakban megnyúlhatnak, pl. *igenyëssen, füstüllő*;
- abszolút szóvégen a zöngés mássalhangzók zöngétlen mediára válhatnak: *küszöb, böög, viz*, de a tendencia nem olyan erős, mint a nyugat-dunántúli nyelvjárási régióban (vö. Menyhárt – Presinszky – Sándor 2009: 126).

A nyelvjárás csoport alaktani sajátosságai közül említést érdemel, hogy a polifonémikus (hangkapcsolat értékű) magánhangzók hatására sajátos tőtípusok jelennek meg, pl. *asztā – asztalon, rëggë – rëggeli, emë – emeli*. A *-t* tárgyrag előtt a *-k* többesjeles és a birtokos személyjeles tövekben zártabb a kötőhangzó (pl. *kádokot, lábokot, kezedët*), a birtokos személyjelezés a köznyelvihez hasonló, de E/3.-ban a *szeme – szemibe* megoldás jellemző. Markáns jelenség továbbá, hogy a *háza, háta, lába*-félek ejtése az *á* utáni asszociatív *o*-zás következtében *házo, háto, lábo* alakban jelentkezik. Jellemző, hogy a *v*-s tövű igék E/3. alakja leginkább *l* (*ll*)-re is végződhet (pl. *nyóll, lúll, híll*), a határozóragok tipikus megoldásai pedig a következők: *-búl/-bű, -rúl/-rű, -túl/-tű; -hol/-hë/-hö, -vål/-vë* (*lówå, fírfivë*, és ha a ragot megelőző szótagban *á* hang található, akkor a rag *-vú* alakú, pl. *apjávú* 'apjával', *anyjávú* 'anyjával'). Az ikés igék iktelenül ragozódnak (pl. *ëszëk, iszok, alszok, ámodok*), a főnévi igenév képzője *-nyi/-nya: kötnyi, várnyi; innya, hinya*, de terjed a *-ni* változat is (vö. Juhász 2001: 272).

3. Sztenderd vs. nyelvjárás – a(z egyetemi) nyelvészeti vizsgálatok tükrében

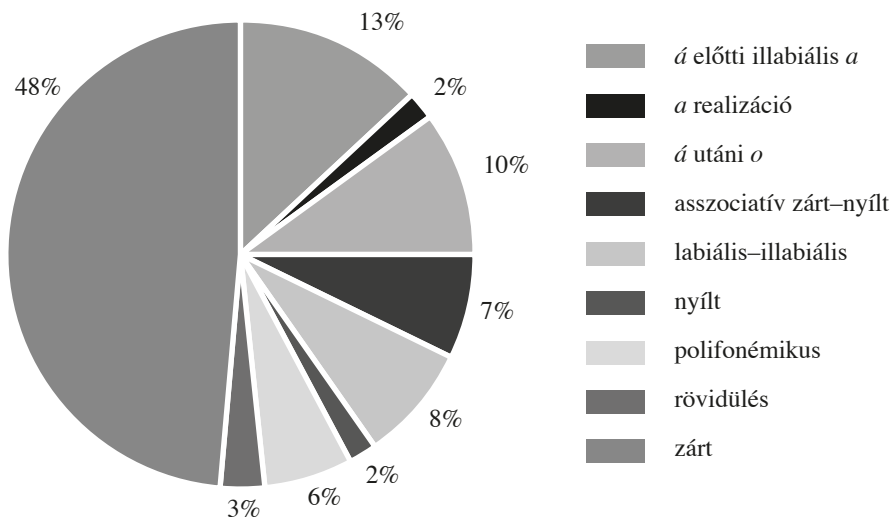
A csallóközi nyelvjárási jelenségek vizsgálatát három módszerrel végeztem. Egyrészt felhasználtam annak a teljes kutatópont-hálózaton elvégzendő szinkrón nyelvjárási gyűjtésnek az eredményeit, amelyet a Vékás Domokos–Vargha Fruzsina Sára által kifejlesztett *Bihalbocs* szoftverrel rögzítünk és dolgozunk fel. Ebben a kutatásban részt vettek/vesznek a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának magyar szakos hallgatói: ők gyűjtötték/gyűjtik fel a csallóközi településeken a 280 kérdésből álló dialektológiai, és hozzá az 50 kérdéses szociolingvisztikai kérdőíves vizsgálat anyagát. A Magyar Nyelvtudományi és Irodalomtudományi Intézet hallgatói záró-, ill. szakdolgozataik témájául egy-egy csallóközi község – több esetben a szülőfalujuk – nyelvjárási vizsgálatát választották. A hallgatók előre elkészített kérdőív segítségével végezték a gyűjtést; a diákoktól összegyűjtött, Excel-táblázatokba rendezett, lejegyzésükben még finomításokra váró nyelvi adatokból Vargha Fruzsina Sára és Vékás Domokos a *Bihalbocs* programban futtatható adatfájlokat készített *.txt* kiterjesztésben. A felgyűjtött nyelvi adatokat mi magunk ellenőrizzük, ill. lejegyzésükben pontosítjuk, és *.bxt* fájlformátumba mentjük. A *Bihalbocs* lehetővé teszi, hogy a lejegyzett és informatizált nyelvi adatokat bármikor pontosítsuk, ill. a fonetikus lejegyzett nyelvi adathoz hozzárendeljük a felvételtől a kivágott hangzóadatot.

Az adatok informatizációja révén az eddigi 10 kutatópontról viszonylagos fonetikai lejegyzési pontossággal összesen 28 942 adat áll a rendelkezésünkre. A kiválasztott 10 kutatópontot a Csallóköz területi reprezentativitása miatt jelöltük ki úgy, hogy valójában 8 csallóközi falu (Egyházugelle, Bős, Csallóközkürt, Felsővámos, Csicsó, Patas, Kulcsod, Bodak) és kontrollpontként egy mátyusföldi ö-ző község (Jóka), ill. egy észak-dunai település (Vágfüzes) adataival dolgoztunk.

1. ábra. Kutatópontok a Csallóközben

Másrészt figyelembe vettem, hogy a szinkrón nyelvjárási gyűjtésben részt vevő magyar szakos hallgatóink záró és szakdolgozataikban mely nyelvjárási jelenségek mutatkoznak a legmarkánsabb jelenségekként. Tanulmányomban Fogas Katalin (Nemeshodos – Fogasová 2009), Halgas Ildikó (Kulcsod – Halgasová 2011), Soós Ágnes (Bodak – 2011) és Húsvéth Veronika (Bős – Húsvéthová 2011) dolgozataiból indultam ki. Halgas Ildikó dolgozatában a csilizközi Kulcsod község nyelvjárási jelenségeiről a következőket jegyzi meg:

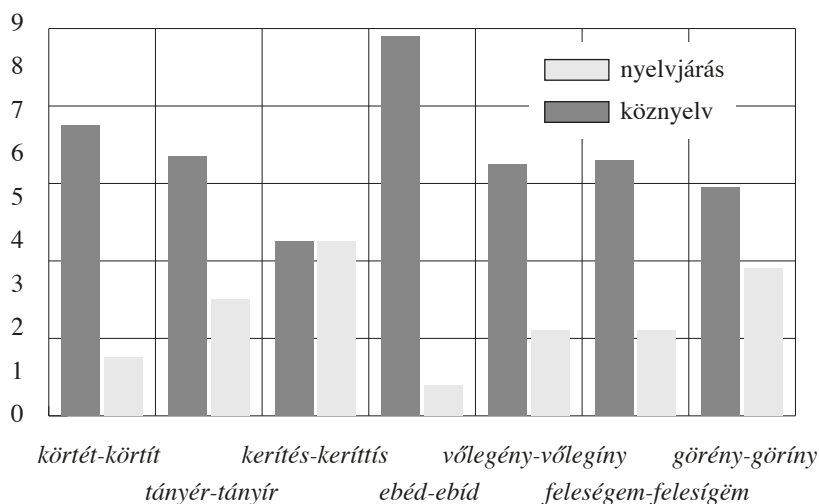
2. ábra. Magánhangzó jelenségek Kulcsod községben (Halgasová 2011: 31)

„A kördiagram 100%-át a magánhangzó jelenségek összes vizsgált fajtája tölti ki. Megállapítható, hogy a jelenségek legjelentősebb részét Kulcsod községben a zárt tendencia teszi ki, vagyis az összes használt jelenség 48%-át, tehát csaknem a felét. /.../ Második legjelentősebb nyelvjárási jelenség az *a* előtti illabiális *a*, mely 13%-a a használt tendenciáknak. /.../ A harmadik legjelentősebb nyelvjárási jelenség az *a* utáni *o*, mely összesen 10%-ot tesz ki a használt jelenségek közül. /.../ A következő jelentősen használt nyelvjárási jelenség a labiális-illabiális tendencia, mely összesen 8%-ot tesz ki. /.../ További gyakorta használt tendencia az asszociatív zárt–nyílt tendencia, főként a szótagzáró *l* előtti magánhangzó módosulására vonatkozó jelenség. 7%-ot tesz ki a használt magánhangzó jelenségek közül. /.../ A használt jelenségek 6%-át tölti ki az a tendencia, amelyben az *ā*, *ē* magánhangzók polifonémikus értékben vannak jelen. A rövidülés a használt jelenségek csupán 3%-át teszi ki. /.../ A nyílt tendencia 2%-át teszi ki a használt magánhangzó jelenségek-

nek. 4 kérdés foglalkozik csupán ezzel a témakörrel. Mivel ez a jelenség is több fajtájú lehet, akárcsak a zárt tendencia, így ezt a jelenséget is majd a későbbiekben elemzem részletesebben. A nyílt tendencia mellett szintén csupán 2%-ot tesz ki az a realizáció, amellyel csak 5 kérdés foglalkozik” (vö: Halgasová 2011: 31–33).

A dolgozatokban ugyanakkor akadt példa az egyik legerősebb és legtipikusabb jelenség, az *í*-zés jelenségének visszaszorulására (Fogasová 2009), elkerülésére is (vö. Húsvéthová 2011):

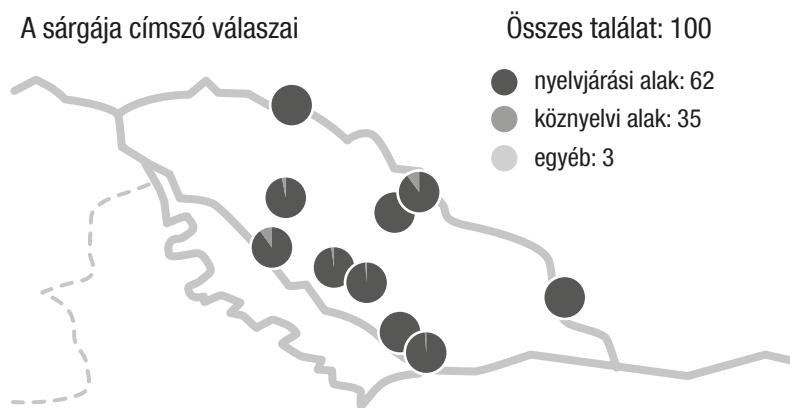
„A zárt *í* előfordulását nem lehet olyan egyértelműen kimutatni a hétköznapi beszédben, mint a zárt *ë* esetében. Az adatokat megfigyelve észrevehetjük, hogy jóval kevesebbszer fordul elő ez a jelenség. A nyelvjárási alak alulmaradt a köznyelvvel szemben két eset kivételével, ahol egyenlő számban fordult elő a kétféle ejtészváltozat. Felfigyeltem azonban arra az akadályozó tényezőre, hogy az adatközlők a jelenlétemben nem úgy beszéltek, ahogy egymás között szoktak, hanem választékosabban, »finomabban«”.

3. ábra. Az *í*-zés jelenségének „visszaszorulása” (Húsvéthová 2011: 23)

Ebben az esetben a hallgató dolgozatában produkált eredmények azt sejtetik, hogy az adatközlők tudatában vannak az *í*-zés nyelvjárási jellegének, ezért próbálják elkerülni.

Külön említést érdemel Rózsa Andrea munkája, aki 2014-ben sikerrel megvédett szakdolgozatában az első volt a nyitrai hallgatók közül, aki a Bihallbocs szoftverrel dolgozva térképeken mutatta be a csallóközi *á* utáni *o*-zás jelenségét.

4. ábra. Az *á* utáni *o*-zás jelensége a Csallóközben (Rózsa 2014: 63)

4. Sztenderd vs. nyelvjárás – a (mezei) beszélő szemszögéből...

Nádasdy Ádám a *Prédikál és szónokol* című kötetében a következőket jegyzi meg (Nádasdy 2008: 313):

„A szabályokat mindig jobban tudják a beszélők, mint a nyelvészek, hiszen a nyelvész – mint megfigyelő – a jegyzetfüzetével (vagy magnójával) szalad a beszélők mellett és megpróbálja rögzíteni, majd valamilyen modellbe rendezni, hogy mit is csinálnak.”

Mindezekben felbuzdulva – dolgozatom harmadik kutatási módszereként – a legismertebb közösségi oldalon közzé tettem egy felhívást, melyben arra kértem a barátokat és ismerősöket, hogy hogy rövid üzenetben válaszolják meg, hogy

1. mit tartanak a legjellegzetesebb csallóközi nyelvjárási jelenség(ek) nek, azaz: mi az, amiről a beszédünk elárulja, hogy csallóközi magyarok vagyunk (például: *szíp*, *kík*, *níz* stb.)?
2. Illetve arra is kíváncsi voltam, hogy mit gondolnak a beszélők a Csallóközben használt magyar nyelvről: a Magyarországon beszélt magyar nyelvhez viszonyítva *szépnek*, *csúnyának*, *parasztosnak*, *eredetinek* stb. tartják vajon?

Választ főleg az aktív „fészlányektól” kaptam, végzettségük és nemek szerint kiegyensúlyozott minta kerekedett ki a vizsgálatból. A továbbiakban azokat a jelenségeket emelem ki, amelyeket a csallóközi magyar nyelvhasználók leginkább jellegzetesnek tartottak. A sorrend – mintegy fokozva az izgalmakat – a legritkábbtól a leginkább jellegzetesnek tartott jelenségek felé mutat. Igyekszem minden jelenséget egy-egy Bihalbocs szoftverrel generált térképpel szemléletesebbé tenni.

A közösségi hálón domináns nyelvjárási jelenségeként e következőket nevezték meg adatközlőim (a szövegeket betűhíven közlöm):

1. Az *í-zés*, *á utáni o-zás* mindenképp elárul benniünket, vagy ha *e-s* és *ö-s* változata is van egy szónak, mi biztos, hogy az *ö-set* választjuk (felett/fölött), **zárt e használata**, *eemegyek*, *eere* típusok (Bocsi a szakszerűtlen jelölésért, itt nem tudom a megfelelő jelölést használni)

2. *L elhagyása* (*eegyütt*, *főment*, *ámos*, *vót*)

3. Az *í-zés*, *á utáni o-zás* mindenképp elárul benniünket, vagy ha *e-s* és *ö-s* változata is van egy szónak, mi biztos, hogy az *ö-set* választjuk (felett/fölött), **zárt e használata**, *eemegyek*, *eere* típusok (Bocsi a szakszerűtlen jelölésért, itt nem tudom a megfelelő jelölést használni)

4. Az az igazság, hogy en is **egyre gyakrabban í-zek**, ahogy észreveszem magamon (neha elege parasztosan hangzik - igen). De valamiért ez itt kialakult. Valoszinu, h odafigyeles kerdesene lenne az egész. Viszont ha valaki mar tulsagosan afektal, erolteti a “szép magyar beszédet”, az nagyon ciki is tud lenni.

5. Az *í-zés*, a felszólító mód (pl. megtartja helyett megtarcsa), a “nyi” (alunnyi) na meg a szlovakizmusok, bár ha jól tudom, az nem nyelvjárási jelenség

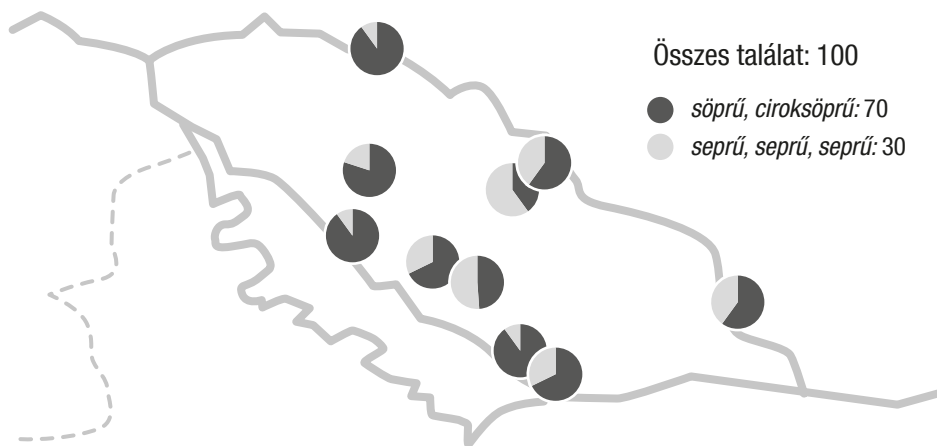
6. Szerintem a legjellegzetesebb csallóközi nyelvjárási jelenség az *íízés*, ahogy te is írtad. ennyire erősen ízni nem igazán hallottam még más szlovákiai magyarokat, pedig újvárban és nyitrán is találkoztam jópár magyarok lakta területről érkezett emberekkel.

7. Magyarországon is van tájsház, nekem pl: az nem tetszik aki úgy mondja, hogy, szíp, vír, kík stb... de attól meg nem rossz ember valaki.

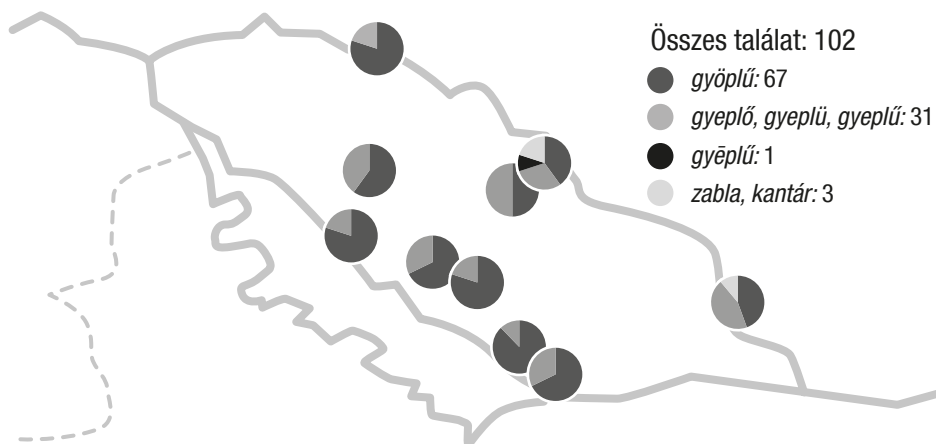
Mindezeket a Bihalbocs térképek is megerősítik:

seprű

54. kérdés: Mia az a cirokból kötött szerszám, amivel a járdát takarítjuk?

gyeplő

39. kérdés: Mi az a szíjazat, a kezemtől a ló szájáig, amivel a lovat irányítom?

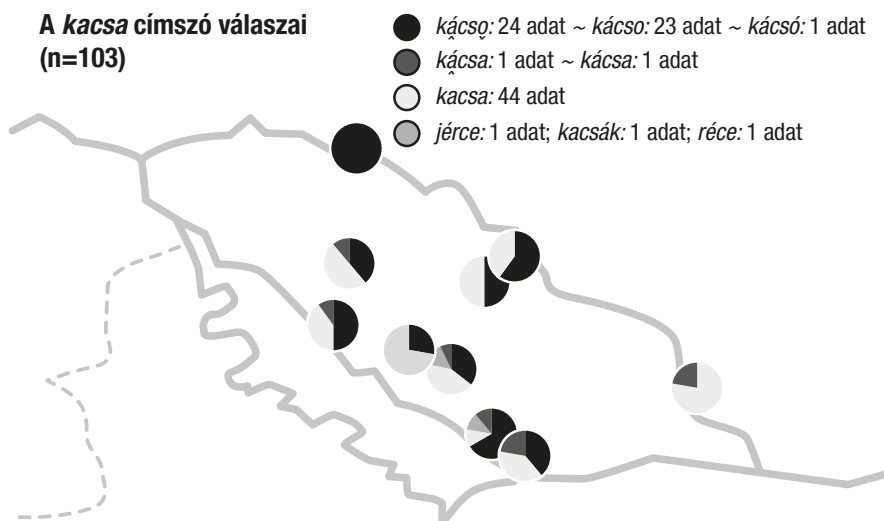

5. ábra. Példák a szórványos *ö*-zés jelenségére

A nyelvjárás csoportban erős az *á* utáni asszociatív *o*-zás, pl. *sárgo*, *árpo*: erre is találunk példát a közösségi hálón adott válaszok közt:

8. Szóvégi *a* helyett *o* (málno járdó mámo kánno háló)

A Bihalbocs által generált térképeken mindez így fest (vö. Menyhárt 2012: 138):

6. ábra. Példa az *á* utáni asszociatív *o*-zás jelenségére

Említésre méltó még az *ó*, *ő*, *é* fonémák monoftongusban realizálódása; az *á* hangszíne enyhén zárt, pl. *három*, *után*, mely leginkább az *á* utáni asszociatív *o*-zás *á* hangjában jelentkezik, pl. *munkábo*, *Dunáro*. Ezek viszont már annyira finom nyelvjárási jelenségek, hogy érthető, ha nem mondanak rá példát. A nyelvjáráscsoporthoz sajátos jelensége az *á* előtti illabiális *á*, mely zártabb, illetőleg előrébb képzett változatában realizálódik, pl. *mádár*, *kászál*, esetenként ilyenkor nyíltabb ejtésű az *a*, pl. *apját*; (vö. Menyhárt–Presinszky–Sándor 2009: 126).

A nyelvjáráscsoporthoz mássalhangzóinak rendszere a köznyelvvél megegyező, tehát a fonémahiány és fonématöbblet nem jellemző rá. Az adatközlőim a következő jelenségekre figyeltek fel saját nyelvhasználatukban:

9. Az *í*-zés, a felszólító mód (pl. *megtartja helyett megtarcsa*), a „nyí” (alunnyi) *na meg* a szlovákizmusok, bár ha jól tudom, az nem nyelvjárási jelenség

10. *-hoz-hez-höz-Z* elhagyása- *megyünk mamáho*, *tedd a fínyképekho*

11. jellegzetességek: a *ban*, *ben* ragnál az *n* betű elhagyása pl. *Pozsonyba voltam*, *jössz -gyűsz*, **kell** - **kő**, ígéknél az utolsó betű elhagyása pl. *láltál -láltá*, *volltál -vótá*.

Meg kell említenünk, hogy az *az* névelő *a* alakban realizálódik:

12. *Magyarországiak mondták egyszer, hogy bennünket pl. az is „elárul”, hogy nem használjuk/ejtjük rendesen a névelőket, elharapjuk a hangzókat, pl.: a alma, végigmentem a utcán.... Észre sem vesszük és beszéd közben nem mondjuk ki a z betűt.*

13. *Az névelőből a Z elhagyása (a ablak).*

Adatközlőim a sztenderd és a nyelvjárás viszonyáról is mondtak véleményt: itt jegyzem meg, hogy adatközlőim zömmel értelmiségiek voltak, mindannyian magyar anyanyelvű középiskolai végzettségűek, akadtak közöttük mezőgazdaságban dolgozók, de magyar szakos pedagógusok is.

14. *a magyarországon beszélt magyar nyelv is eléggé változó, hallottam már ott is hasonló tájszólást is mint a miénk. A ha a budapesti magyar nyelvhez viszonyítjuk akkor általában azt afektálásnak titulálják nálunk aki úgy beszél mert itt azonnal messziről feltűnik ha valaki a hochmagyart beszéli a csallóközben használt magyar nyelv az anyanyelvem, minden itt élő ismerősöm ezt használja, a 90 éves nagyanyám is, bár azóta „szépiült” már egy kissé a csallóközi magyar nyelv ahogy észrevettem, úgyhogy szerintem nagyon szép és a miénk. Ebben is őrizzük a hagyományainkat.*

15. *Sokaknak lehet, hogy ez ciki, mert gyakran hallom az utcán is például, hogy a szülők, akik szintén a csallóközi magyar nyelvet beszélik a gyerekekhez nagyon szép magyarsággal próbálnak beszélni és arra tanítani őket. Persze aztán később amint szocializálódnak a kölkök úgyi szípen fognak beszélni mer há ezt fogják hallani a haveroktú, aki meg afektáni próbál erőszakka mer asziszí, hogy az a stíl azt úgyis lemondják majd nocsinak.*

16. *Pl. gyűsz ide - jössz ide, hónap - holnap, stb. Véleményem szerint, ha nem lenne nyelvjárás-tájszólás, ugyan miből alakult volna ki a mai, irodalmi nyelv? A tájszólás szép (még ha nem is hangzik néha szépen), fontos és kincse az irodalmi nyelvnek! A tájszólást nem szabad összetéveszteni a zsargonnal!*

17. *nagyon sok fugg attól, hogy ki milyen suliba járt, mivel 6 éves korunktól a tanárok által átadott nyelvészet is nagy hatással van ránk nem csak az számút, ki hol született, milyen környezetben nevelkedett, milyen az ottani tájszólás (ami sok esetben sokkal kedvesebb a szívemnek, mint a majomkodó pesti szleng)*

18. Gyerekként nem éreztem túl szépnek a nyelvjárásomat a magyarországi magyarhoz képest, de természetes volt a használata számomra akkor is, és kedves volt nekem, mert nagyon szerettem és szeretem az embereket, akiktől tanultam...az évek előrehaladtával változott a véleményem a hangzásával kapcsolatban is...párommal (aki magyarországi magyar) kb. tíz és fél éve, amióta ismerjük egymást, egyformán használjuk mindkettőnk nyelvjárását. Környezethez, szituációhoz igazítjuk a választásunkat, s ugyanígy teszünk, ha a standard magyar és a nyelvjárásom közt kell választani, a célom mindig a könnyebb megértés és megértetés. Nagyon szívesen használom az anyanyelvjárásomat, sőt ma már aranyosnak találom. Nagyon szívesen hallgatom mások nyelvjárását is. Pozsonyban tanítóként sokféle „magyart” hallok, s néha azon kapom magam egy-egy iskolai felelet vagy beszélgetés közben, hogy a felelő diák vagy a beszélgetőpartnerem kiejtését, kifejezéseit csodálom, s néha elfeledkezek figyelni a tartalomra.

22. Minden nyelvjaras csoda, minden nyelvjaras gyonyoru. Az en identitasomat elsosorban nem az adja, hogy magyarul beszelek (egy vagyok a 10-11 milliobol), hanem hogy a saját nyelvjarasomat hasznalom annak szep (neha kevesbe szep:) jelensegeivel. Ez tart minket ossze, a mi saját kis nyelvunk. A standard magyar számomra túl elit, a pesti kimondottan nyalas. Szep, de mashogy szep, mint a csallokozi. A csallokozi izes, ott-honos, hazai, kulonleges. Semmikepp sem parasztos. A muvelt ember szerintem nem affektal, hetkoznapi helyzetekben saját anyanyelvet használja, de ha kell, a standard magyart is elo tudja szedni:) (nalunk ilyen helyzet nem igazan van).

6. Zárszó (helyett)

A látszólagos ellentétben álló módszerek – mint a kérdőíves/hangfelvételes mint az önbevalláson alapuló gyűjtés – ugyanabba az irányba mutatnak. Elmondhatjuk, hogy a, vannak olyan nyelvjárási jelenségek – a legmarkánsabbak –, melyek annyira erősen és a beszélők által tudatosítva vannak jelen, hogy egy nyelvészeti vizsgálatban a sztenderd felé törekedve ezeket a jelenségeket rejtik el leginkább (annyira nyelvjárási, hogy akár nyelvjárási standard): ide tartozik az *í*-zés, az *á* utáni *o*-zás, az *l*-kieséses záródás jelensége;

b, és a nyelvhasználók számára kevésbé, vagy egyáltalán nem tudatosított jelenségek. Ezeket viszonylag könnyen gyűjthetőek (főleg a különféle fonéma realizációk, az *á* előtti *a*-zás, a zárt *ë* használata stb.).

Azt tapasztaltam, hogy a Csallóközben kialakulóban van a nyelvjárást elfogadó és a nyelvjárási nyelvhasználatot támogató gyakorlat. Ez mérhető a szóbeli megnyilatkozásokban (ezt igazolják a hangfelvételek és a kérdőíves gyűjtések), és megjelenik az írásban is: ez leginkább a közösségi oldalak posztjaiban mérhető (vö. Menyhárt 2011). Mindennek van egy hatalmas pozitív hozadéka is: a presztízsnövekedés nyelvmegtartó erővé válhat, amely támogatható akár más módszerekkel is (CSK autójelzés, Kukkónia, DAC stb.).

Az is tapasztalható – legalább is ezt mutatták adatközlőim véleményei –, hogy a magyarországi magyar sztenderd gyakran kényelmetlen („ciki”): van erre egy kiváló csallóközi tájszó, *ízetlen*. Ha tehát a csallóközi–szigetközi nyelvjárás nem kerül a köznyelv beszélői által stigmatizált helyzetbe, akkor beszélői talán nem közelednek olyan gyorsan az értéktelennek ítélt (és megítélt) magyar nyelvjárástól egy magasabb presztízsű másik – esetünkben a szlovák – felé. A magyar nyelvű oktatás biztosítja a szlovákiai magyar köznyelv alapvető elsajátításának lehetőségét, s emellé kialakítható és folyamatos nyelvi tervezéssel fenntartható a presztízs szempontjából jól menedzselt regionális nyelvjárási(as) változat.

Susan Gal a 18. Élőnyelvi Konferenciára benyújtott absztraktjában a következőket írja: *A nyelv (viszont) emberek variált gyakorlata*. A nyelvjárás pozitív megítélése, felértékelődése, regionális sztenderddé variálódó gyakorlata fontos lépés: akár a nyelvváltás gátja lehet a Csallóközben.

Hivatkozások

- Halgasová, Ildikó 2011. *Nyelvjárási jelenségek vizsgálata Kulcsod községben*. UKF. Nyitra. (szakdolgozat)
- Husvéthová, Veronika 2011. *Nyelvjárási jelenségek változásvizsgálata Bős nagyközségben*. UKF. Nyitra. (szakdolgozat)
- Kiss Jenő szerk. 2003. *Magyar dialektológia*. 2. kiadás. Budapest: Osiris Kiadó.
- Koncsol László 2003. *A Csallóköz városai és falvai II: Gacsháza-Kulcsod*. 1. kiadás. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*, Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Menyhárt József 2011a. ...hol a nyelvjárás mostanában? In: Vančo Ildikó–Kozmács István szerk. *A csitári hegyek alatt. Írások Sándor Anna tiszteletére*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra. 157–161.
- Menyhárt József 2011b. *Nyelvjárási jelenségek változásának vizsgálata a Csallóközben*. In: Pšenák Ildikó–Hegedűs Orsolya szerk.: *Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu/Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért/Science for education – Education for science*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra. 61–65.

- Menyhárt József 2012. Kis kácsa fürdik... Egy csallóközi nyelvjárási jelenség vizsgálata. In: *A tudomány vonzásában. Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*. Komárno: Univerzita J. Selyeho. 131-144.
- Menyhárt József–Presinszky Károly 2011. Apjánok a fajtájo... Két nyelvjárási jelenség a Csallóközből. In: Vančo Ildikó–Kozmács István szerk. *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia. A nyitrai magyar pedagógusképzés 50 éves évfordulója tiszteletére tartott nemzetközi konferencia előadásai*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra. 47–52.
- Menyhárt József 2013. A szórványos ö-zés vizsgálata a Csallóközben generációk és iskolázottság szerint. In: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia - Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásaiból*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2013. 444-458.
- Menyhárt József–Presinszky Károly–Sándor Anna 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. 1. kiadás. Nyitra: Közép-európai Tanulmányok Kara, Konstantin Filozófus Egyetem. 220 oldal.
- Presinszky Károly 2008. *A nagyhindi nyelvjárás és nyelvhasználat*. 1. kiadás. Nyitra: Közép-európai Tanulmányok Kara, Konstantin Filozófus Egyetem. 206 oldal.
- Soósová, Ágnes 2011. *Nyelvjárási jelenségek vizsgálata Nagybodak községben*. UKF. Nyitra. (szakdolgozat)
- Rózsa Andrea 2014. *Magánhangzó-jelenségek változásvizsgálata Dunaszerdahelyen*. Nyitra. UKF. (TDK-dolgozat)

Függelék

1. kérdőív

Kedves Barátom, Ismerősöm!

Évek óta foglalkozom a csallóközi nyelvjárással: a nyitrai egyetem tanáráként kollégáimmal folyamatosan kutatjuk az itt élő emberek nyelvhasználatát.

Egy vizsgálathoz kérnék most segítséget! Arra lennék kíváncsi, hogy rövid üzenetben válaszold meg, hogy

1. mit tartasz a legjellegzetesebb csallóközi nyelvjárási jelenség(ek)nek, magyarul: mi az, amiről a beszédünk elárulja, hogy csallóközi magyarok vagyunk (például: *szíp, kík, níz* stb.)?

2. Arra is kíváncsi lennék, hogy mit gondolsz a Csallóközben használt magyar nyelvről: a Magyarországon beszélt magyar nyelvhez viszonyítva *szépnek, csúnyának, parasztosnak, eredetinek* stb. tartod vajon?

Minden vélemény számít, minden apró részlet fontos: kíváncsian várom a példákat, a hozzászólásokat...

Köszönöm a segítséget!

A MAGÁNHANGZÓ-RÖVIDÜLÉS VIZSGÁLATA A CSALLÓKÖZBEN

PRESINSZKY KÁROLY

1. Bevezetés

Tanulmányomban a felső nyelvállású magánhangzók rövid–hosszú ingadozásával foglalkozom csallóközi szinkrón nyelvi adatok segítségével, melyeket a Bihalbocs dialektológiai szoftverrel dolgoztam fel. Mielőtt azonban részletesen bemutatnám az eredményeket, röviden ismertetem az *i, í, u, ú, ü, ű* hangok fonetikai, fonológiai, beszélt nyelvi és nyelvjárási jellemzőit, valamint a folyamatban lévő csallóközi nyelvjáráskutatás eddigi megállapításait is.

2. A felső nyelvállású magánhangzók fonetikai, fonológiai, beszélt nyelvi és nyelvjárási jellemzői

Számos nyelvben a felső rövid magánhangzók nyíltabbak a megfelelő hosszúaknál. A magyarban a felső magánhangzókánál ez alig mutatkozik meg: az *i, í, ü, ű, u, ú* gyakorlatilag egyformán zárt (azaz közöttük csekély a nyelvállásbeli különbség), bár tény, a rövidek kissé nyíltabbak a hosszúaknál (Nádasdy–Siptár 1994). „Ez azonban nem bír fonológiai jelentőséggel: a magyar felső magánhangzók kivétel nélkül mind zárt nyelvállásúak – erre sem a hosszúság, sem az előlség, sem pedig a kerekesség nem hat. A felső magánhangzók, mivel egyéb jegyeik változatlanok, csupán hosszúságban különbözhetnek” (Bene 2003: 38). Bene Annamária *A felső magánhangzók hosszúsága* című esettanulmányában a következő eseteket említi az időtartam fonológiai jelentőségére: *kint – kínt, furat – fúrat, fűzet – fűzet* (jelentéskülönbséget eredményez); *stílus – stíláris, szúr – szurony, tűr – türelem* (képzővel való bővítéssel megrövidül).

Ha a felső nyelvállású magánhangzók hosszúságát nézzük, megállapíthatjuk, hogy a köznyelvben igen bizonytalan a hosszúság fonológiai értéke, pontosabban a felső magánhangzókánál a köznyelvi ejtés gyakran eltér a helyesírás szabályaiban foglaltaktól. Számos olyan eset van, amikor a helyesírás szerint hosszú felső magánhangzót kell írni, a köznyelvi ejtés viszont döntően rövidet használ.

Lanstyák István a *Magyar beszélt nyelv sajátosságai* című munkájában ezeket

az eseteket részletesen tárgyalja. Leírja, hogy a magánhangzó-rövidülés elsősorban a spontán, kötetlen beszélt nyelvben gyakori, de egyáltalán nem kizárólagosan ott fordul elő. A spontán, kötetlen beszélt nyelven belül elsősorban a nem gondozott és a gyorsabb gondozott beszédre jellemző, de előfordul a lassú gondozott beszédben is. Jelentkezik hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban, de úgy tűnik, mintha a rövidülés hangsúlyos szótagban inkább lexikalizálódott (azaz konkrét lexémához köthető volna), míg hangsúlytalan szótagban általánosabb. A következő példákkal szemléltethető e beszélt nyelvi jelenség (Lanstyák 2009: 71–73):

Hangsúlyos szótagban: *húszas* [huszas], *húgom* [hugom], *útiköltség* [utiköltség], *újság* [ujság], *újdonság* [ujdonság], *színház* [szinház], *vízi* [vizi], *színű* [szinű], *ízlés* [izlés] *kíváncsiak* [kiváncsijak], *hűvös* [hüvös], *tűnt* [tünt], *gyűjtők* [gyűjtők], *gyűjteménynek* [gyűjteménnek];

Hangsúlytalan szótagban (ahol sokszor analógiás rövidülés figyelhető meg):

helyszíni [hejszini], *kérdőíves* [kérdőives], *kiállítva* [kiállitva], *kultúrát* [kultúrát], *hosszúak* [hosszuak], *szomorúan* [szomoruan], *valószínűleg* [valószínűleg], *egyszerűen* [etyszerűen].

Egy szótagú szavakban a szóvégi zárt magánhangzó mindig hosszú: *sí*, *zrí*, *bú*, *szú*, *fű*, *mű*, *tű*, egyedüli kivétel az *i*, amely névmásokban, igekötőkben röviden is előfordul: *ki*, *mi*, *ti*.

„A nem szóvégi felső magánhangzókat illetően viszont nincs olyan szabály, amely kimondaná, hosszúak-e vagy rövidek. Elvileg a nem-szóvégi felső magánhangzó hosszú vagy rövid mivolta adott, számos szóban mégis ingadozik a hosszúság, különösen, ha a magánhangzó nem az utolsó szótagban található. A zárt magánhangzóknál tehát a hosszúság fonológiai értéke korlátozott, mert szóvégi helyzetben a környezet függvénye, tehát megjósolható (ezért nem önálló fonológiai jegy), egyébként pedig eléggé ingatag. Tény az is, hogy a magyarban kevés hosszúsági minimálpár található, következésképp a zárt magánhangzók esetében a hosszúságnak kicsi a funkcionális terhelése” (Bene 2003: 41).

Az ingadozás megfigyelhető jó néhány köznyelvi példában is, méghozzá a helyesírás, valamint a nyelv művelés hatása miatt. Igaz, hogy a hosszú *í*, *ú*, *ű* rövidülését néhány tipikus példában vagylagos kiejtési változatként említi az előíró szemlélet, pl. *színes* ~ [szines], *újság* ~ [ujság], de megjegyzi, hogy a választékos ejtésben és írásban meg kell őrizni az *í*, *ú*, *ű* hosszúságát (vö. Grétsy–Kemény 2005: 521).

A dialektológiai szakirodalom megemlíti, hogy a csallóközi–szigetközi nyelvjárás csoportban gyakoriak a rövidült felső nyelvállású magánhangzók, pl. *buza*, *hüss* (Menyhárt–Presinszky–Sándor 2009: 125), de nem olyan gyakoriak, mint a nyugat-dunántúli régióban. A magánhangzók gyakorisági jellemezőinek bemutatá-

sához a dialektológiai vizsgálatok gyakran foglalkoznak a rövid – hosszú megfelelésekkel. E jelenség mai jellemzőire szeretnék én is rámutatni a Csallóközben.

3. A felső nyelvállású magánhangzók a Csallóközben

A csallóközi nyelvjárásgyűjtését 2010-ben kezdtük el Menyhárt József kollégámmal. Az adatok rögzítése és feldolgozása a Vékás Domokos – Vargha Fruzsina Sára által kifejlesztett *Bihalbocs* szoftverrel történik, amely sokrétűen teszi lehetővé nyelvjárási anyagok informatizálását, különböző adattárakból származó adatok integrálását, elemzését és térképezését. Ezúton is megköszönöm a szoftver fejlesztőinek, hogy mindig készséggel állnak segítségünkre.

Az adatok informatizációja folyamatos. Eddig 10 kutatópont adatait sikerült feldolgozni, mely révén összesen 28 935 adat áll a rendelkezésre. Az adatok gyűjtésébe karunk magyar szakos hallgatói is bekapcsolódtak. A feldolgozott 10 kutatópont területi elhelyezkedését a következő ábra szemlélteti.

1. ábra. A csallóközi kutatópontok

Az itt látható kutatópontok jól reprezentálják a Csallóköz területét. 4 kutatópont (Egyházgelle, Bodak, Csallóközkürt, Felsővámos) a terület északi részét, további 4 helyszín (Bős, Patas, Kulcsod, Csicsó) a déli részt reprezentálja. Kontrollpontként egy mátyusföldi *ö-ző* község (Jóka), illetőleg egy az észak-dunai régióba tartozó település (Vágfüzes) adatai is feldolgozásra kerültek.

A feldolgozásokból eredmények már publikációk formájában is születtek. A meglévő adatok alapján részletesen bemutattuk a szórványos *ö-zés*, az *á* előtti illabiális *à-zás*, valamint az *á* utáni asszociatív *o-zás* mai jellemzőit (Menyhárt–Presinszky 2013, Presinszky 2012, Menyhárt 2012).

Jelen tanulmányban tehát az eddigi 10 kutatópont 100 adatközlőjének válaszaiban vizsgálom a felső nyelvállású magánhangzók rövid–hosszú ingadozását és igyekszem rámutatni a nyelvjárási jelenség területi sajátosságaira az adatközlők szo-

ciológiai jellemzőinek tükrében 7 címszó segítségével. A 283 kérdést tartalmazó kérdőívünk ennyi címszót tartalmazott e jelenség vizsgálatára. Mindegyik szóban hangsúlyos helyzetben szerepel a felső nyelvállású magánhangzó. Feltételeztem, hogy nagy számban jelentkeznek majd minden adatközlői csoportban a nyelvjárási változatok.

Az egyes térképek között először az adatközlők válaszainak összesített adatait szemléltetem. E térképek tartalmazzák a címszót, annak kérdőívbeli számát, valamint a jelmagyarázatot, ahol először a 100 adatközlőtől kapott összes adat mennyiségét, majd a címszó változatait és azok számát találjuk. Az egyes változatok között sötétebb színnel szerepel a köznyelvi, a hosszú magánhangzós alak, világosabb színnel pedig a nyelvjárási, a rövid *i*, *u*, *ü*-t tartalmazó változat. Az egyes kutatópontokon rögzített változatok megoszlását a körcikkek arányosan szemléltetik.

1. térkép. *szíve* (278. kérdés: *Mije az embernek az, ami idebent dobog?*)

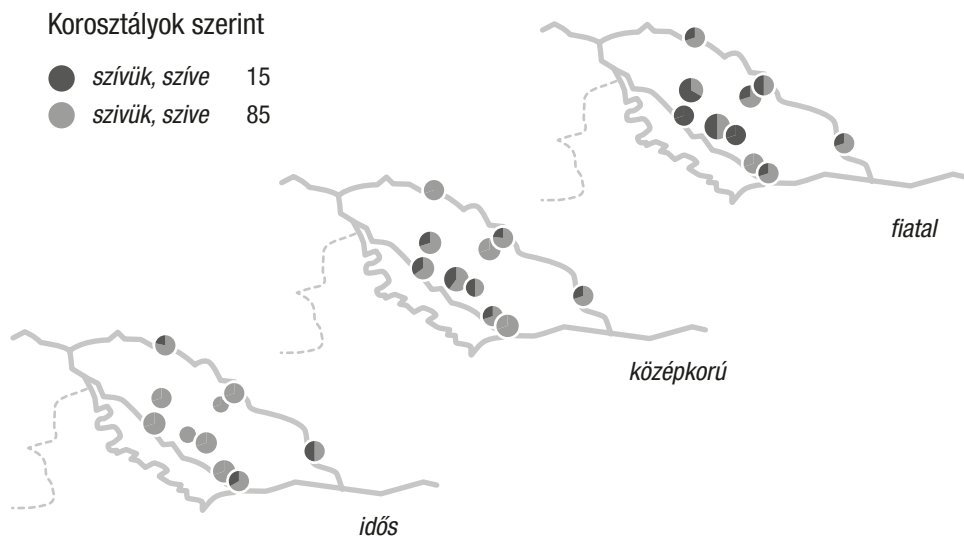
Az itt látható 1. térkép tehát a *szíve* címszó összes csallóközi adatát szemlélteti. Látható, hogy az adatközlők háromnegyede a nyelvjárási változatot adta a vizsgálat során. A köznyelvi hosszú alak is megjelent minden településen, de nem haladta meg sehol sem az adatok egy harmadát. A nyelvjárási változat használata tehát gyakori az egész területen, nincs élesebb belső határ.

Ugyanez látható a 2. térképen is, melyen a *szívük* címszó összesített adatait találjuk. A nyelvjárási *szíviük* változat egy kicsivel még gyakoribb, mint az első címszónál. A Kis-Dunához közeli két településen Jókán és Felsővamosban, valamint a délen lévő Csicsón kizárólagos. A változatok között a *szíve* alak is szerepel, mert néhol a kérdés pontatlanul úgy hangzott el, hogy *a csecsemőknek pedig gyorsabban dobog a...* Az első két vizsgált példában tehát az adatközlők több mint háromnegyede a rövidült nyelvjárási változatot használja.

2. térkép. szívük (279. kérdés: *A csecsemőkről tudjuk, hogy gyorsabban dobog a...*)

Ki használja a válaszadók közül a köznyelvi alakot? – lehetne föltenni a kérdést. A címszók összesített adatainak térképes szemléltetése után a Bihálbocs segítségével az egyes változatok életkor, iskolázottság és nemek szerinti megoszlása is ábrázolhatóvá válik. Így a szociológiai jellemzők alapján választ kaphatunk kérdéseinkre. Az adatok életkor szerinti szemléltetésekor külön ábrázolom a fiatal, a középkorú és az idős adatközlők válaszait. A 3. térkép színei alapján jól kivehető, hogy a fiatalok körében gyakoribb a köznyelvi alak, mint a középkorúaknál. Az idősek válaszaiban pedig a nyelvjárási alakok túlsúlyban. A vizsgált két címszó adatai alapján tehát az életkor növekedésével nő a nyelvjárási alakok használata.

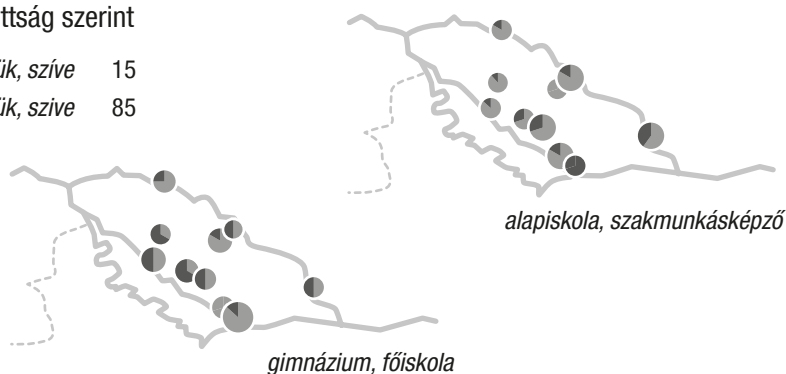

3. térkép. A *szíve* és a *szívük* címszók válaszai korosztályok szerint

Az iskolázottság szerint is csoportosíthatók az adatok. A hagyományos három kategória (alap, közép és felsőfokú végzettség) helyett azonban csak két kategóriát különítettem el, hogy arányosabb legyen a csoportba tartozó adatközlők száma. Az iskolázottság szerint tehát először az alacsonyabb iskolázottságú (alapiskola, szakmunkásképző), majd pedig a magasabb iskolázottságú (gimnázium, főiskola) adatközlők válaszainak arányait láthatjuk a 4. térképen. Az előbbihez hasonló feltűnő különbséget azonban itt nem fedezhetünk fel. Talán a magasabb iskolázottságúak körében picit több a köznyelvi változat, ugyanakkor vannak kutatópontok, ahol pont ebben a csoportban több a nyelvjárási változat. A nagyobb körök azt szemléltetik, hogy az adott kutatóponton magasabb arányban szerepeltek adatközlők a vizsgált csoportban. Az iskolázottság tehát ennél a példánál nincs lényeges hatással a nyelvjárási változatok használatára.

Iskolázottság szerint

- *szívük, szíve* 15
- *szívük, szíve* 85

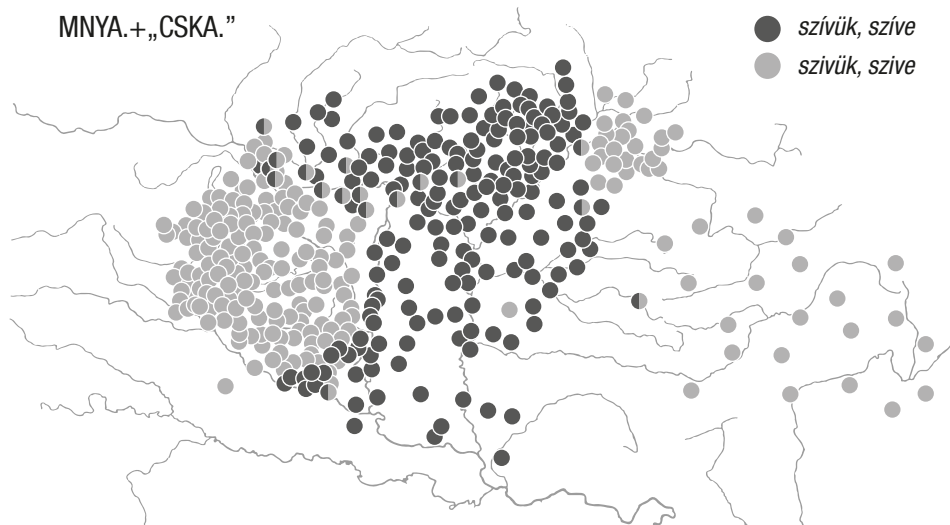

4. térkép. A *szíve* és a *szívük* címszók válaszai iskolázottság szerint

A nemek szerinti csoportosítás alapján is nagyjából ugyanez mondható el. Mindkét csoportban volt két-két olyan kutatópont, ahol kizárólagos volt a nyelvjárási változat. A többi vizsgálati helyszínen hasonlóan oszlottak meg az egyes változatok mindkét nem körében.

A Bihalbocs segítségével lehetőségünk nyílik az adataink összevetésére más adattárakkal is. Az 5. térképen a Magyar nyelvjárások atlaszának adataival kapcsoljuk össze a készülő Csallóközi nyelvatlazs („CSKA.”) előbb tárgyalt adatait.

Látható, hogy a magyar nyelvterület nyugati nyelvjárási régióiban, valamint keleten és Erdélyben a rövidült változatok jellemzőek. A köznyelvi, hosszú változat a nyelvterület középső részén használatos. A mindkét változatot használó kutatópontok nem különülnek el nagy kiterjedésű csoportba, a szlovákiai magyar nyelvterületen pedig a Csallóköztől éles határral elkülönülve a hosszú *szíve*, *szívük* változatok használatosak. E két példában tehát a csallóközi nyelvjárás csoport a nyelvjárási régiójával, a közép-dunántúli – kisalföldi régióval egyező adatokat mutat.

5. térkép. A *szíve* és a *szívük* címszók integrált válaszai az MNyA. és a „CSKA.” alapján

Az *u*, *ú*, *ü*, *ű* váltakozását vizsgáló példák a *szíve*, *szívük* címszók előbb bemutatott adataival nagyban megegyeznek. Egyedüli kivételt a *búza* címszó válaszai képeznek (6. térkép), ugyanis nem várt eredmény született, mivel az adatközlők válaszaiban gyakrabban jelentkezett a köznyelvi változat. Három kutatópont kivételével a hosszú változatok voltak a gyakoriak. Ez a három kutatópont viszont egymástól távol esik, tehát a jelenség használatára a területiség nincs nagy hatással.

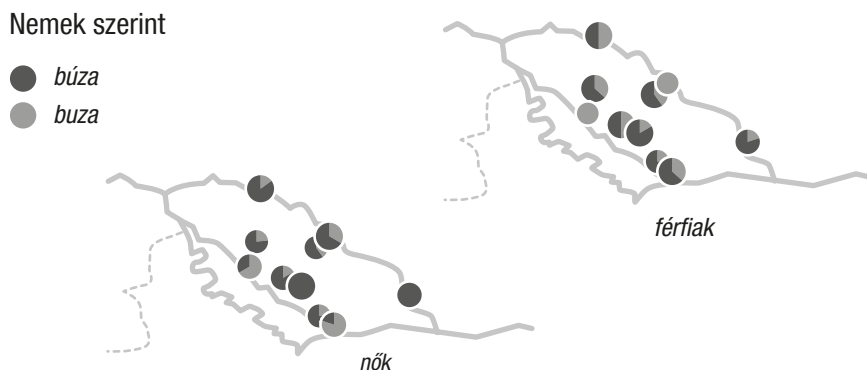
6. térkép. *búza*

(2. kérdés: *Mi a neve annak a szemes terménynek, melyet ősszel vetnek?
Fehér lisztet őrlönek, és kenyeret sütnék belőle?*)

Az előbbi két címszó használatára az életkor nagy hatással volt, a *búza* esetében azonban illet nem fedezhetünk fel. Apróbb növekedés az idősebb korosztályban a terület középső részén megfigyelhető, de nem nagy mértékben, hiszen ebben a csoportban is van két olyan kutatópont, ahol a köznyelvi változat volt kizárólagos.

Az iskolázottság szerinti csoportosítás eredményei sem mérvadóak, bár a magasabb iskolázottságúak körében több kutatópont van, ahol a köznyelvi alak a kizárólagos, de ugyanez a másik csoportban is megfigyelhető.

Ennél a címszónál a nemek szerinti csoportosítás (7. térkép) adhat választ a köznyelvi alakok gyakoriságára, ugyanis a férfiak körében két olyan kutatópont is volt, ahol a nyelvjárási alakok kizárólagosak. A nők körében pedig két helyszínen a köznyelvi változat az egyedüli. Ennek az eredménynek a magyarázata összefüggésbe hozható azzal, hogy a férfiak végzik inkább a földműveléssel kapcsolatos munkákat, melynek egyik úgymond „terminusa” a *buza* tájszó.

7. térkép. A *búza* címszó választai iskolázottság szerint

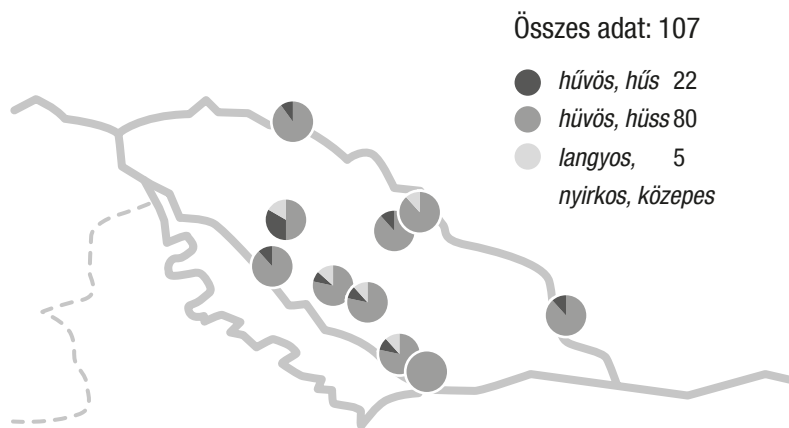
Az adatok integrálásával az is kiderül, hogy a mindkét változatot használó terület az előbbi példától sokkal nagyobb kiterjedésű. A szlovákiai magyar nyelvterület egész sávjára ez jellemző, ugyanakkor majdnem az egész Duna-Tisza közére. Ez a nagyobb kiterjedés is erősítheti a köznyelvi változat gyakoriságát a Csallóközben.

A további példák közül a *húgom* címszó választai az első két térképhez hasonló megoszlást mutatnak. Az adatközlők háromnegyede a nyelvjárási változatot használja. Három településen kizárólagos is. Az adatközlők több rövidült változatot is adtak (*hug*, *hugom*, *hugi*, *hugica*), melyek a standardban, a helyesírás alapján hosszúak lennének.

A húsvét címszó választai között még gyakoribb a nyelvjárási változat. Az adatközlők 84%-a a *husvét*, *husvít* alakokat használja. A zárt *í-ző* alakok (*husvít*, *húsvít*) elkülönítését most nem vesszük figyelembe, mert nem lényeges az *u*, *ú* hasz-

nálatának tekintetében. Egy kutatópont volt, ahol az adatok fele volt csak a nyelvjárási változat. Ez Egyházgelle.

Az utolsó előtti címszó (*hűvös*) az *ű* rövidülését szemlélteti egyedüli példaként. Az adatok megoszlása az előbbi példákhoz nagyban hasonlít. Itt is a nyelvjárási változatok a gyakoriak, az adatközlők háromnegyede ugyanis a *hűvös*, *hűss* változatokat adta. Volt 5 olyan adatközlő, aki nem várt szavakkal válaszolt. Ezeket egészen világos színnel szemléltettem a 8. térképen.

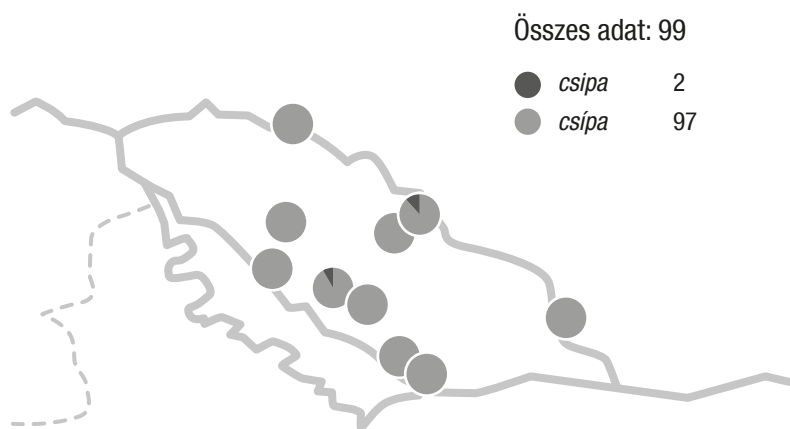

8. térkép. *hűvös*

(149. kérdés: *Ősszel már nem nagyon meleg az idő,
de még nem is nagyon hideg, csak olyan...*)

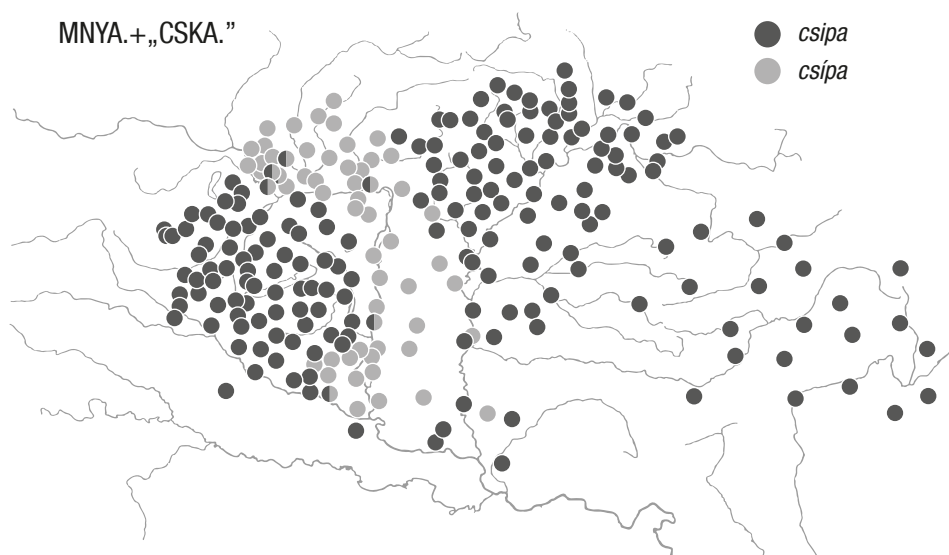
A nyelvjárási és köznyelvi változatok száma és eloszlása az utóbbi három címszóban is a *szíve*, *szíviük* címszavakkal megegyező. Az adatok korosztályok, iskolázottság és nemek szerinti eloszlása is azokkal nagyban egyező. A nyelvjárási változat tehát az idősebb korosztályban kissé gyakoribb, iskolázottság és nemek tekintetében pedig nincsenek releváns különbségek.

Egyetlen címszó maradt még hátra, mely azonban nem a címben szereplő magánhangzó-rövidülésre, hanem annak ellenkezőjére, a nyúlásra példa. Érdekeségképpen tehát megvizsgáltam a *csipa* címszó válaszait, melyekben a csallóközi adatok különleges eredményt szemléltetnek. Az eddig feldolgozott jelenségek között ugyanis egy olyan címszó sem volt még, melynél a nyelvjárási változatok ilyen nagy arányban jelentkeztek volna. A köznyelvi *csipa* a csallóközi adatközlők körében ugyanis majdnem 100%-ban hosszú, *csipa* tájszóként használatos. A két köznyelvi alakot magasabb iskolázottságú, fiatal korosztályba tartozó, két adatközlő adta. Az adatok megoszlását az itt következő 9. térkép szemlélteti.

9. térkép. *csipa*

(108. kérdés: *Ha fölébred az ember, mi az, amit kitöröl a szeme sarkából?*)

A tájszó ilyen gyakori használatát valószínűleg az is erősítette, hogy a nyelvterület viszonylag kisebb részén használatos, az előbbi példákkal ellentétben. Az integrált 10. térkép alapján látható, hogy a Duna-mentén használatos, valamint Szlovákiában a nyugati palóc területeken.

10. térkép. A *csipa* címszó integrált válaszai az MNyA. és a CSKA. alapján

4. Befejezés

Összegzésként megállapítható, hogy a felső nyelvállású magánhangzók a vizsgált példákban egy címszó kivételével (*búza*) nagy arányban megrövidülnek. A nyelvjárási rövidült változatok használatára a megkérdezett csallóközi 100 adatközlő körében szociolingvisztikai szempontból nagyobb hatással van az életkor, mint a nem és az iskolázottság. A rövidülés bár gyakori és élő, azonban erősen lexémafüggő.

Hivatkozások

- Bene Annamária 2003. A felső magánhangzók hosszúsága. *Magyar Nyelvőr* 127. 36–45.
- Grétsy László–Kemény Gábor szerk. 2005. *Nyelvművelő kézisztár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Langstyák István 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Pozsony: Stimul.
- Menyhárt József 2012. Kis kácsa fürdik. Egy csallóközi nyelvjárási jelenség vizsgálata. In: Simon Szabolcs–Török Tamás szerk.: *A tudomány vonzásában: Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*. Komárom: Selye János Egyetem, 131–144.
- Menyhárt József–Presinszky Károly 2013. A szórványos ö-zés vizsgálata a Csallóközben generációk és iskolázottság szerint. In: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empíria a szociolingvisztikában: Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. - szeptember 1. - előadásaiból*. Budapest: Gondolat Kiadó, 444–458.
- Menyhárt József–Presinszky Károly–Sándor Anna 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjáráások*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.
- Nádasdy Ádám–Siptár Péter 1994. A magánhangzók. In: Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális Magyar nyelvtan 2. kötet. Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Presinszky Károly 2012. A csallóközi kálács. Az á előtti asszociatív illabiális á-zás nyelvföldrajzi jellemzői a Csallóközben. In: Simon Szabolcs–Török Tamás szerk.: *A tudomány vonzásában: Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*. Komárom: Selye János Egyetem. 111–129.

STANDARD, STANDARDIZÁCIÓ
NYELVI/NYELVHASZNÁLATI NORMÁK A HÁRMAS HATÁR
MENTI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN
P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT

Tanulmányunk címében, a konferencia témájának megfelelően, több – egymással szorosan összekapcsolódó, jelentős számú, különböző szemléletet is tükröző, gyakran egymással vitatkozó, számtalan kérdést felvető nemzetközi és hazai szakirodalommal bíró – nyelvészeti fogalmat, fogalomkört jeleztünk. Az északkelet-magyarországi hármashatár mentén végzett változás- és követéses vizsgálataink valamenyny szakaszában mindegyik meghatározó szerepű volt. A valós nyelvhasználatból nyert adatok és az elkészült adatbázis alapján [18 magyar–ukrán és magyar–román településpár, 537 rétegzett mintavétellel kiválasztott adatközlő, 143.000 informatizált nyelvi adat: erről részletesebben l. P. Lakatos szerk. 2012] a nyelvi valóság, a nyelvi változás, de a nyelvi heterogenitás és a változás dinamizmusának, illetve ezek lehetséges összetevőinek a feltárása során számos elméleti (és módszertani) problémával szembesültünk, állásfoglalásaink mellett többször a terminológiák újraértelmezésére, más szempontú megközelítések beépítésére volt szükség. (A standard többi nyelvváltozattól megkülönböztető jegyeit, funkcióit elsősorban Tolcsvai Nagy Gábor értelmezése alapján kezeltük: Tolcsvai Nagy 1998a: 56–64; vö. még Kiss 1995: 74–85; Hegedűs 2005: 15. A norma szociokulturális szabályszerűségként, szocioregionális mintaként való felfogásáról vö. Bartsch 1985; Tolcsvai Nagy 1998a: 32; Heltainé Nagy 2007: 222; a nyelvjárási normáról pl. Balogh 1992: 27; Nyirkos 2002: 222.)

A standardhoz való viszonyítás, a standard–nemstandard–dialektális oppozíció (amely azonban gyakran nem oppozíció, hanem sokkal inkább kontinuum) meghatározó kellett, hogy legyen kutatási célkitűzéseink megfogalmazásakor, hiszen a trianoni határ menti munkánk fő feladatákként éppen a dialektális–standard és egyéb nyelvi változók területi (lokális és regionális) disztribúciójának társadalmi dimenziókhoz rendelt vizsgálatával (majd többdimenziós térképlapokra vetítésével) próbáltuk megragadni az országhatár nyelvhasználatot befolyásoló szerepével együtt a nyelvi változást és változatosságot.

Kutatási kérdéseinkkel összhangban a nyelvi variabilitás természete szerint a vizsgált nyelvi változók két fő típusát különböztettük meg: a dialektális – standard kontinuum szempontjából releváns (pl. *adsz/adol, bab/paszuly*) és nem releváns változók (pl. *erdője/erdeje*) típusát. Ezek jelölték ki a térképlapjaink két fő csoportját is (vö. P. Lakatos szerk. 2012: 34–41).

Kezdetektől problémát jelentett azonban a standardhoz való viszonyítás kérdése, hiszen egyetértünk azzal, hogy a standardot bármilyen más változattal oppozícióban megjelenítő elemzés a standard hegemonikus uralmához járulhat hozzá, függetlenül az elemzőnek a standarddal szemben elfoglalt álláspontjától [Silverstein (1996) nyomán Bodó Csanád (2014: 268).] Számolnunk kellett a standardnak azon jellemzőivel, amelyekről a kutatók írnak: pl. a standard kanonikus formában létezik, a beszélőtől független „eszmény” (Milroy 2001), elvont, homogén (Bartsch, Tolcsvai Nagy) virtuális (Hegedűs 2005) stb. [Vö. még: a normának tekintett nyelvváltozat konstrukció, az eszményi absztrakció (Villó 1992).]

Ennek alapján a standard–nemstandard szembeállítás „a kisebb közösségek nyelvi különbségeit homogenizáló megközelítésmód”, erősítheti a standard nyelvi ideológia hegemoniáját (vö. Silverstein nyomán Bodó i.h.), a nyelvi standardizmus jellemzőjeként „magasabb rendűnek” mutat(hat)ja a standardot más nyelvváltozatoknál, illetve „a standard nyelvváltozat normáját az adott nyelv normájaként látja és láttatja” (Lanstyák 2009: 83).

Határon túli kutatásaink megtervezésekor a viszonyítás kérdése még problémásabb volt: viszonyíthatunk-e a magyarországi standardhoz, illetve az anyaország beszélt köznyelvéhez? Nagy szakirodalmi háttérrel igazolható ugyanis, hogy a köznyelv(iség) alakulása, jelenléte, mértéke, színtere más a határon túl, mint a határon innen. A trianoni mesterséges határ „elvágtá” a túloldalon maradtakat a köznyelv (ki)alakulásának, terjedésének lehetőségétől, hozzájárult a regionalizmusok, „a nyelvjárásba zártság” állapotának megőrzéséhez a fáziskéséshez (vö. a Kárpát-medencei kutatások, elsősorban Beregszászi, Csernicskó, Göncz, Kolláth, Kontra, Lanstyák, Péntek, Sándor Anna, Szabó Mihály munkái). A nyelvváltozatok közötti funkció- és presztízskülönbség a határon túl kevésbé van jelen, jellemző a nyelvváltozatok nagyobb mértékű „közvelegessége”, a magyar nyelv szókészlete az állami változattal gyarapodik (Lanstyák 2011: 55–81). Tisztában kell lennünk azzal, hogy ami Magyarországon regionalizmus, az kisebbségi környezetben nem tekinthető annak [„mivel (lehetséges, hogy) ténylegesen egyedüli élő formák” Lanstyák 1995: 220)]. Adataink és térképlapjaink is igazolják, hogy „bizonyos nyelvi jelenségek izoglosszái átnyúlnak az országhatáron, oly módon, hogy az elsődleges központokban (Magyarországon) regionálisak, szubstandardak, egy (vagy több) másodlagosban viszont standardak lehetnek [...], s természetesen nem az elsődleges központ standardjának szubstandard változatai”-ként (Lanstyák 1995: 219) kezelhetjük őket.

Mindezeket figyelembe véve és mindezekkel számolva kiindulásként a dialektológiai és szociolingvisztikai változásvizsgálatokban követett „hagyományoknak”

megfelelően a kétpólusos viszonyításból, vagyis a standardhoz (köznyelvi és beszélt köznyelvi is), valamint a nyelvjárási „mélyréteghez” való viszonyításból indultunk ki („de hát hogy is lehetne ez másképp” [Bodó 2014: 270]).

Eddigi eredményeink is igazolták, hogy kétségeink ellenére a standard–nem-standard–dialektális változók vizsgálatával, a „lokális kontextus” figyelembevételével, a dimenzionális szemlélet lehetőségek szerinti következetes alkalmazásával számos – további szempontot adó – adatot kaphattunk a különböző beszélőközösségek nyelvhasználati normarendszerének működéséhez, a különböző társadalmi és nyelvi szocializáció során megismert nyelvváltozat(ok) adott közösség (és annak rétegei) által elismert értékének változásához, valamint a nyelvi változók változatainak szociokulturális, szocioregionális okokkal összefüggő választásához (vö. Tolcsvai Nagy 1998a, Heltainé Nagy Erzsébet 2007). Elkészült adatbázisunkat és többdimenziós térképlapjainkat a „partitúra megszólaltatásának” is tekinthetjük, hiszen az eddigi (és a még ránk váró) elemzések alátámasztják (árnyalják, esetleg megkérdőjelezzik) a szakirodalom standard, standardizáció és norma fogalmát, számos élőnyelvből vett adalékot adnak a kodifikáció problémájához; a már elkészült térképlapok is tükrözik a standard és az anyanyelvváltozat/anyanyelvjárás-változat kapcsolatát, a nyelvhasználati norma rétegzettségét (vö. P. Lakatos szerk. 2012).

A fentiek alapján a standard–nem standard, standardizálódás–standardizáció–kodifikáció fogalmához, illetve az ezekkel kapcsolatban felmerülő módszertani problémákhoz és a jövőbeni kodifikáció, nyelvrétegbeli minősítés módszeréhez számtalan empirikus adatot szolgáltat adatbázisunk mind a grammatikák, mind a lexikográfia számára. A lehetséges dimenzionális térképlapok közül jelen tanulmányunkhoz az „egres” lexikai térképlapját emeltük ki (lásd 1. ábra), hogy bizonyítsuk, más-más beszélőközösségekből származó empirikus kutatási anyag „összehasonlításával kaphatunk valóban hiteles adatokat a magyar nyelvhasználat változatairól, egymáshoz való viszonyukról, s arról, hogy milyen erős a nyelvi lojalitás a központiak vélt vagy helyi nyelvváltozat iránt” (Tolcsvai Nagy 1998b: 23), s azért is, hogy valós nyelvhasználatból származó adatokkal támasszuk alá a kutatók által megfogalmazott kételyt, hogy a standardizáció és kodifikáció nem a valós nyelvhasználaton alapul, nincs tekintettel a rétegzettségre – értve ezen a standard rétegzettségét is –, továbbá nincs tekintettel a magyar nyelvűközösség egy-egy szociológiailag jól leírható csoportjának nyelvi tudására sem (vö. Tolcsvai Nagy 1998a:).

Az ÉKsz². nyelvrétegbeli minősítéseit [*egres* standard, *köszméte* dialektális (vö. i.m. 245; 754)] követő kategorizáció alapján készült *egres* dimenzionális lexikai térképlapja (vö. 1. ábra) jól tükrözi a variábilis, dinamikus nyelvhasználatot (*köszméte*, *pöszméte*, *piszke*, *köszméte/pöszméte*, *köszméte/piszke*, *köszméte/pöszméte/piszke*, *köszméte/egres*, *piszke/egres* stb.) a kutatópontok mindegyikén. A fogalmi körbe tartozó többi lexéma térképlapjával (pl. *krumpli*, *kukorica*, *sárgarépa* stb.) összevetve az ábrázolt standard–dialektális lexémák társadalmi és területi disztribú-

cióját, szembeötlő, hogy vizsgált lexémáink esetében a lokális és regionális variabilitás nem mutatja a dialektális és standard oppozíciót, illetve kontinuumot, ezért további kutatásra ösztönző mindaz, amit e térképlap sugall: a *köszméte* valódi tájszó szociális érvényű, sem az országhatárnak, sem a regionális helyzetnek nincs jelentős szerepe, a lokális különbségek sem számottevőek. Börvelyben és Bátorligeten a *köszméte* nagy megterheltsége mellett a magasabb iskolai végzettségűek adják meg a *köszméte/egres* átmeneti alakokat. Az *egres* önálló adatként nagyon alacsony százaléban jelenik meg három magyarországi (Lónya, Barabás, Bátorliget) és egy határon túli (Szamosdara) település 1–2 adatközlőjénél. A fogalmi körbe tartozó más, már említett lexémák körében a dialektális–standard változók használatában az országhatárnak jelentős szerepe van, a standard variánsok önálló előfordulása nagyobb megterheltséget mutat a magyarországi kutatópontokon, mint a dialektális változóké. S éppen a többi térképlap tanúsága révén kérdőjelezhető meg az, hogy a vizsgált területen az adatközlők ne ismernék, ne használnák az *egres* standard változót.

A továbbiakban abból a hipotézisből indulunk ki, hogy a magyar beszélőközösség két standard lexémát (*egres/köszméte*) használ a denotátum megnevezésére, de a normatív értelmező szótárak – nem vonva kétségbe a szótár szerkesztőinek azon törekvését, hogy egyaránt igyekeznek bemutatni a szókészlet változatosságát és a szókészlet változását, s elfogadva a viszonyítás szükségességét (vö. Pusztai 2003: 372; Ittész 2012: 391) – a nyelvrétegbeli minősítést nem a valós nyelvhasználatra alapozva végezték, noha az ÉKsz². legújabb, átdolgozott kiadásába már beépítették a Magyar Nemzeti Szövegtár ötfokú gyakorisági skáláját is (vö. Pusztai 2012: 367). Nemcsak dimenzionális térképlapunk, de a nyelvtörténeti adatok, és a szinkron források, azaz különböző régiókból származó szerzők írott nyelvi – szaktudományos és ismeretterjesztő hagyományos kiadványokban és online forrásokban megjelent – szövegei is megerősítik, hogy mindkét lexikai változó standardnak tekinthető.

A legrégebbi, 14. század végi forrásokban az *egres* lexéma 'éretlen szőlőbogyó' jelentésben adatolható (TESz. I. 713). A 16. századtól követhető nyomon az *egres* szó jelentésváltozása, említett alapjelentése mellett [Károli: „*Mert az Isten szőlőnek egresét úgy veszi el...*”, Pázmány: *Ahonnán szőlőt várt, egrest kapott.*” (vö. NySz. II. 418)]; a 'Ribes uva crisa' új denotátum és az azt jelölő *köszméte* lexéma terjedésével párhuzamosan kialakult a 'köszméte, pizske' jelentése is (TESz. I. i.h.), ugyanakkor a *köszméte* alapjelentése 'szőrös, bogyós gyümölcs' (vö. TESz. III. 276). Feltelezhető, hogy ez utóbbi denotátum (*Ribes uva crisa*) két megnevezése már régebben is területi megoszlást mutathatott. A források alátámasztják, hogy az irodalmi írásbeliségben végbemehetett egyfajta a standardizálódás. A viszonylag csekély számú irodalmi adat azt tanúsítja, hogy 'köszméte, pizske' jelentésben a *köszméte*, míg a 'savanyú, éretlen szőlő' jelentésben az *egres* lexéma használatos e stílusrétegben (vö. NySz. II. 418; ÉrtSz. II. 26; IV. 415; JókSz. I. 465).

Tizenkilencedik századi szótáraink nem minősítik a lexémákat (vö. CzF. III. 26; V. 350; Ball. I. 237; II. 123). A későbbi „nyelvrétegbeli változás” oka az lehetett, hogy a múlt században normatív értelmező szótáraink az újrakodifikálás során nem a tényleges nyelvi/nyelvhasználati adatokra építve adják meg a két lexéma stílus-, ill. nyelvrétegbeli minősítését, s így az *egres* 1. ’zöldefehér v. pirosas színű, bogyó alakú savanykás gyümölcs’ jelentésében köznyelvi, 3. ’éretlen savanyú szőlő’ jelentésben *táji* (vö. ÉrtSz. II. i.h; ÉKsz². 245), míg a *köszméte népi* minősítést kap (vö. ÉKsz². 754).

A *köszméte* lexikai változó nem dialektális jellegét igazolja még az is, hogy nemcsak a standard társalgási (informális stílus), de a formális stílusban, azaz különböző írott szövegekben, szakmai, tudományos kiadványokban, internetes oldalakon, hirdetésekben stb. is viszonylag nagy a megterheltsége e variánsnak. Több szakmai és tudományos kiadvány született már a *köszméte* termesztéséről, nemesítéséről, felhasználásáról (l. pl. Hamath L.: *A köszméte. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1987*; Pap J., Porpácz A.: *Szedér, ribiszke, köszméte, különleges gyümölcsök. Mezőgazda Kiadó. Budapest, 1999*; Géczi László: *Köszméte, a ribiszke és a josta termesztése. Szaktudás Kiadó. 2000.*; Uő. *Köszmétefajták, -klónok és -magoncok. Kertészet és Szőlészet. 2011(38): 18–19. stb.*). Joggal feltételezhetjük, s bizonyítani is tudjuk, hogy a kutatók nem a dialektális lexémát alkalmazzák a szakmai, illetve tudományos szövegekben, hiszen a szerzők elsődleges (anyanyelv)változata és az általuk használt standard más-más régióhoz köthető: nyugat-magyarországi (Popráczy Aladár), közép-magyarországi (Bálint György) és északkelet-magyarországi (Géczi László). (Az életrajzi adatokhoz lásd a Magyar Életrajzi Lexikon és a Wikipédia megfelelő szócikkét és Géczi László önéletrajzát.) A Digitális Tankönyvtár sorozatban megjelent *Integrált gyümölcstermesztés* című egyetemi tankönyv (Soltész 1997) önálló fejezetben foglalkozik a *köszmétével*. A Bálint gazda néven ismert Bálint György kertészmérnök a következőket írja a gyümölcsről: „A legtöbb népies neve a *köszmétének* van. Mondják *pöszmétének*, *piszkének*, *büszkének*, *egresnek*. ... A *köszméte* az igénytelen gyümölcsfajok közé tartozik” (Bálint 2014). „A hivatalosan *köszmétének* nevezett *egres* (*Ribes uva crispa*) a magasabb hegyvidékek erdeiben, sziklákon termő gyümölcs” (Kiss Éva 2008). További adatok: *magas törzsű köszmétefácskák*, *ribiszke–köszméte betakarítógép*, *Invicta magas törzsű köszméte*, *Rokula magas törzsű köszméte*, szóösszetételekben: *köszmételisztharmat*, *köszmétefajta*, *köszmétearaszoló* stb. (l. pl. Horváth E. 1978, Soltész Miklós i. m.; Szabadi szerk. 2008. stb.). A fenti metanyelvi közlés és az empirikus adatok hitelesítik, hogy a *köszméte* a szakmai, illetve a tudományos regiszterbe tartozó szakszó is.

Nem szaktudományos kontextusokban (pl. kertészetek, kertészeti árudák, weboldalak, hirdetések stb.) jól megfigyelhető a két standard lexéma területi kötöttsége, regionális megoszlása: a Dunántúlon és Budapest környékén gyakoribb az *egres* [pl. Bakker webáruház, Budaörs: „Az *egres* metszése” (vö. <http://www.bakker-holland.hu>)], míg keletebbre a *köszméte* használata a meghatározó [a „Kedvenc

kert és kerti tó centrum” Gyümölcstermők Webáruháza Szolnokon a különböző *köszméte*fajtákat kínálja¹].

A fenti stílusbeli, szociokulturális és regionális rétegzettséget is mutató, a valós nyelvhasználatból származó empirikus adatok igazolják hipotézisünket, miszerint a lat. *‘Ribes uva crisa’* bogyós gyümölcs megnevezésére a magyar nyelv-közösség két standard lexémát használ: *egres*, *köszméte*. A két lexikai változó használatában kimutatható regionális és a nyelvrétegbeli megoszlás igazolja, hogy a standard is rétegzett (Tolcsvai Nagy 1998a). A vizsgált lexémák esetében adatbázisunk nagyon jól szemlélteti a standardizálódás és standardizáció folyamatát (Lansztyák 2009), továbbá rávilágít arra is, hogy a kodifikált grammatikai és lexikai jelenségek implementációja nem azonos szabályok szerint működik, és ezért vizsgálatuk is különböző módszereket követel. Az *egres/köszméte* mikroelemzése is igazolhatja, hogy adatbázisunk az eddig megjelentetett értékeléseken túl milyen további feldolgozási módszereket tesz lehetővé, amelyekkel élőnyelvi korpusz alapján szólhatunk hozzá a címben jelzett fogalmak árnyalásához.

Hivatkozások

- Bálint György 2014. 19 hét: A köszméte a kert legkorábbi gyümölcse. [http://www.balintgazda.hu/minden-heten-szuret/majus/koszmete.html – 2014. 08. 10.]
- Balogh Lajos 1992. A regionális nyelvváltozatok és a nyelvi norma. In: Kemény Gábor szerk.: *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 23–31.
- Bartsch, Renate 1985. *Sprachnormen: Theorie und praxis*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Bodó Csanád 2014. Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában. *Magyar Nyelv* 110, 266–284.
- Hegedűs Attila 2005. *A változó nyelvjárás*. Piliscsaba: PPKE.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2007. Nyelv, hatalom, norma összefüggései a 20. századi magyar nyelv művelésben. In: Hoffman István–Juhász Dezső–Péntek János szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet*. Debrecen–Jyväskylä: 215–224.
- Horváth Endre 1978. RKB-1 jelű ribiszke-köszméte betakarítógép. *Agrinform* 157, 1–2.
- Ittész Nóra 2012. Nyelvhasználat és szótári ábrázolás viszonya a korpuszalapú szótárban. *Magyar Nyelvőr* 136, 390–394.
- Kiss Éva 2008. *Egres, köszméte: hamupipőke a gyümölcsök között*. [http://www.hazipatika.com/taplalkozas/zoldseg_gyumolcs/cikkek/egres_koszmete_hamupipoke_a_gyumolcsok_kozott/20080116 – 2014. 08. 10]

¹ http://kerteszet-szolnok.eu/termekeink/bogyosgyumolcs-oltvanyok/egres-koszmete-piszke/ (Lásd még http://gizgazok.blogspot.hu/2012/03/magyar-gyumolcsfajtak-5-bogyosok.html; http://www.tuja.hu/koszmete_egres.htm stb.)

- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- P. Lakatos Ilona szerk. 2012. *Változó nyelvhasználat a hármashatár mentén. Többdimenziós nyelvfeldrajzi térképlapok tanúságai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 141 p.
- Lanstyák István 1995. A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). *Magyar Nyelvőr* 119, 213–236.
- Lanstyák István 2009. Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés: Pozsony–Bratislava: Stimul.
- Lanstyák István 2011. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Szabó-mihály Gizella–Lanstyák István szerk. *Magyarok Szlovákiában VII*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 55–81.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5, 530–555.
- Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990: Kenyeres Éva (főszerk.) Javított, átdolgozott kiadás. <http://mek.oszk.hu/00300/003555/html/> (2014. 08. 26.)
- Nyirkos István 2002. A nyelvjárási norma természetéről. In: Szabó Géza–Molnár Zoltán–Guttmann Miklós szerk.: *IV. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely. 219–225.
- Pusztai Ferenc 2003. Lexikográfiai kérdések és válaszok az átdolgozott Magyar értelmező kéziszótárban. *Magyar Nyelvőr* 127, 362–370.
- Pusztai Ferenc 2012. Egynyelvű szótáraink és a nyelvhasználat. *Magyar Nyelvőr* 136, 370–378.
- Soltész Miklós 1997. Integrált gyümölcstermesztés. Mezőgazda Kiadó. Digitális Tankönyvtár.
- Szabadi Gábor szerk. 2008. *Növényvédő szerek, terménynövelő anyagok*. Budapest: Agrinex Bt.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998a. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi Értekezések 144, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998b. A nyelvi közösség és nyelvi egység kisebbségben. In: Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris, 15–24.
- Villó Ildikó 1992. A nyelvi norma meghatározásáról. In: Kemény Gábor szerk. *Normatudat – nyelvi norma*. Linguistica Series A. Studia et Dissertationes, 8. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 7–22.
- Ball. = Ballagi Mór 1868–1873. A magyar nyelv teljes szótára. I–II.
- CzF. = Czuczor Gergely és Fogarasi János 1862., 1870. A magyar nyelv szótára. III. Pest, Emich Gusztáv Magyar Egyetemi Nyomdász.; V. Pest: Atheneum.
- ÉKsz². = Pusztai Ferenc (főszerk.): Értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Ország László (főszerk.) 1959–1962. A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Budapest: Akadémiai Kiadó.

JókSz. = Balázs Géza, P. Eőry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin, T. Somogyi Magda. é.n. Jókai-szótár. Budapest: Unikornis Kiadó.

NySz. = Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond 1890–1893. Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebbi nyelvemlékektől a nyelvújításig. I–III. Budapest.

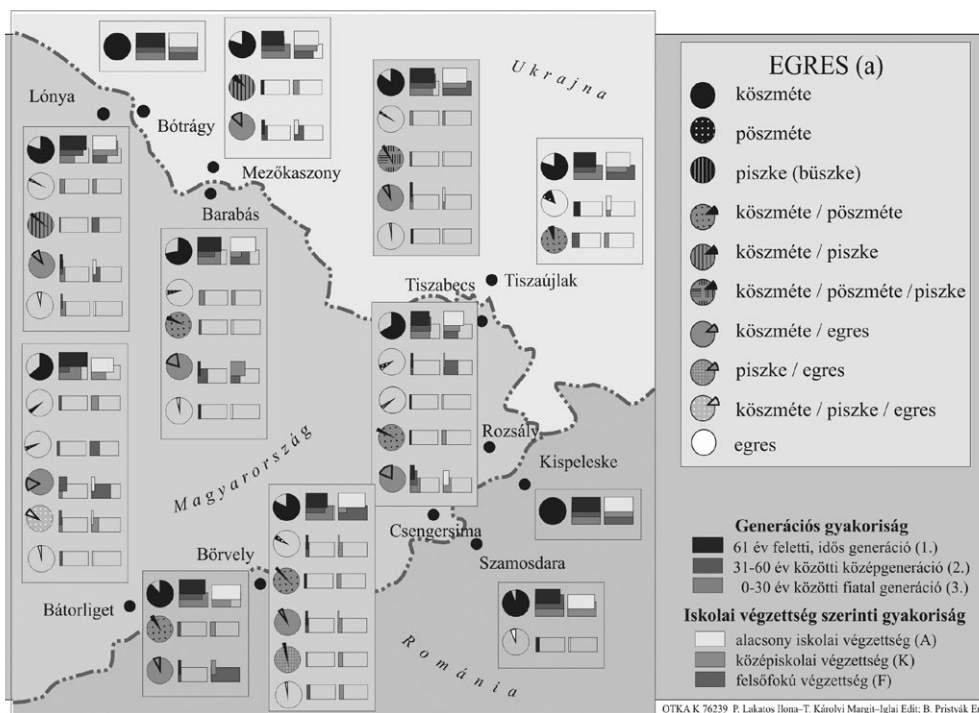
TESz. Benkő Loránd szerk.: 1967–1984. A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára I–IV. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Az egres metszése. [<http://www.bakker-holland.hu> –2014. 08. 10.] Bálint György életrajza. [hu.wikipedia.org/wiki/Bálint_György%28kertészmérnök%29 – 2014. 08. 26.]

Köszméte, egres. [http://www.tuja.hu/koszmete_egres.htm –2014. 08. 10.] „Kedvenc kert és kerti tó centrum”. Gyümölcstermők Webáruháza. [<http://kerteszetsszolnok.eu/termekeink/bogyosgyumolcs-oltvanyok/egres-koszmete-piszke/> – 2014. 08. 10.]

Magyar gyümölcsfajták. [<http://gizgazok.blogspot.hu/2012/03/magyar-gyumolcsfajtak-5-bogyosok.html> – 2018. 08. 10.]

Melléklet

1. ábra. Az egres dimenzionális térképlapja

NYELVJÁRÁSI SZÍNNEVEINK SOKSZÍNŰSÉGÉRŐL

SÁNDOR ANNA

1. A magyar színnévkutatás kezdeteiről

A színnevekkel mind a külföldi, mind pedig a magyar nyelvészeti kutatások – bár más-más szempontból és elméleti-módszertani megközelítésből – viszonylag régóta foglalkoznak. A magyar nyelvtudományban a színnevek iránti érdeklődés a 19. század végén jelent meg, és tart egészen napjainkig. Már több mint egy fél évszázaddal a Brent Berlin és Paul Key elméletének megszületése előtt a *Magyar Nyelvőr*-ben, illetőleg a *Magyar Nyelvben* megjelentek azok az első írások (Csapodi 1899; Gárdonyi 1920; Kenedy 1921; Selényi 1948), melyek főként a *piros* és a *vörös* előfordulásával és használatával foglalkoztak. Tudniillik ez a két színnév, az említett Berlin–Key-elmélet létrejötte után is, bár a korábbi kutatásoktól eltérő aspektusból, máig legvitatottabb terminusai a magyar színterminológiának.

A 19. század végén, 1899-ben jelent meg Csapodi Istvánnak a *Vörös és piros* című írása, s ahogy a címe is jelzi, főként e két színnév használatával foglalkozik. Írásában, mely a Budapesti Királyi Orvosegyesület ülésén előadásként is elhangzott, arra tesz javaslatot, hogy a tudomány megegyezés alapján különböztesse meg e két szín használati körét. Javaslatában a *vörös*nek huszonhárom, a *piros*nak tizenhat árnyalata szerepel. Emellett megemlíti a korabeli tudomány által megkülönböztetett négy „egyszerű” vagy „fő szín”-t (*vörös, sárga, zöld, kék*), s a két „színtelen szín”-t is (*fehér, fekete*). A négy „főszín” közé tehát Csapodi szerint a *vörös* is beletartozik.

Csapodi azon javaslatát, hogy „[...] a sárgába hajló vörös színcsoport megjelölésére alkalmazzuk a *vörös* jelzőt” (1899: 203), Gárdonyi József az 1920-ban megjelent tanulmányában (*Piros vagy vörös*) utasítja el. Érvként a *vörösrépa* (a cékla népies neve) és a *vöröskáposzta* színét, illetőleg megnevezését hozza fel¹. A továbbiakban különböző forrásokból (nyelvemlékekből, szépirodalomból, népdalokból, beszélt nyelvből) vett adatok alapján arra a következtetésre jut, hogy a *piros* és

¹ „Ha a sárgába hajló vörös szín volna csak a vörös, akkor a sötét aludtvérszínű czéklát (bíbor-rózsaszín csoport) nem lehetne vörösnek nevezni, pedig a czékla népies neve: *vörösrépa*. S vájjon a *vöröskáposzta* színe sárgába hajló-e? Nem. Ellenkezőleg: kékesbe hajló. Avagy a *vörösfenyő* fájának színében több-e a sárga, mint a czékla szín? Nem. És mégis *vörös*” (Gárdonyi 1920: 84–85).

a *vörös* ugyanannak a színnek a két különböző neve, s a használatuk attól függ, hogy az általa minősített fogalom pozitív vagy negatív, kellemes vagy kellemetlen érzelmet, hangulatot, viszonyulást vált-e ki az egyénben². Ám a két színnév használata szerint nem vagylagos, hanem mindkettőnek megvan a saját funkciója³.

Időrendben az ezt követő írás szerzője, Kenedy Géza (1921) a két szín kérdésében ugyan egyetért Gárdonyival, de kiegészíti még azzal, hogy a *piros* és a *vörös* megkülönböztetése nemcsak érzelmi alapon, hanem „[...] a valóságos színhatásra nézve is különbözik, tehát a mi tudatunkban mind a kettőnek igazi autonómiája is van” (Kenedy 1921: 33). Alapszínnak a *vöröst* tartja, s úgy véli, ez a színnév kiszorítja a másikat, mivel korának művelt nyelvhasználatában gyakran keverik a kettőt, a *piros* helyett is a *vörös* színnévet használják⁴. A mai kutatások eredményei viszont ennek az ellenkezőjét mutatják (l. 2. alfejezet).

1948-ban Selényi Pál ugyancsak e két színnévvel foglalkozik a *Piros és veres* c. tanulmányában, melyben *de facto* összegezi a fent említett nézeteket (1948: 12–14).

2. Brent Berlin és Paul Key alapszínnév-elmélete

A színnevek kutatásában a nemzetközi tudományosságban az 1969-es év jelenti az áttörést, ugyanis ekkor jelent meg Brent Berlin és Paul Key *Basic Color Terms*

² „A piros és vörös mindig egyugyanaz a szín, egy és ugyanaz a festék. A magyar ember mindig azt mondja piros-színűnek, ami a szemének tetszik, akárha vörös is. S fordítva.” [...] „Az arcz színe piros, ha pirossága kellemes a szemnek: [...] *Legszebb szín az elpirulás*. – De ha pattanásos, vagy dühtől, haragtól az arczba szökemlik a vér, akkor már vörös. A szemérmes leány *elpirosodik*. A nekünk nem kedves arcz *elvörösödik*.” [...] „A vér színe vörös, ha elirtózással nézzük. Pl. a Zrinyiászbán Deli Vid megsérül: ... Megsérti oldalát, úgy, hogy onnan folyni vörös patakot lát. Dehát Gyulainak a versében ugyanazon színre mért olvassuk: Piros vér foly a mentére? Mert érzésem szerint a piros jelző a verssorért íródott le, a hazáért buzgó vér itt már tetszetős.” [...] „A vörös a rossz képzetek megnyilatkozásában szegődik a szavak jelzőéül. ... Szokás mondás: – vörös kutya, vörös ló, vörös ember, – egy se jó.” (Gárdonyi József 1920: 85).

³ „Mert megdönthetetlen bizonyosság, hogy igenis a piros meg a vörös nem *vagy-vagy*, hanem mindenkor a maga helyén álló szín. Tehát nem *gyakran* vagy *ellentétben* különböző, hanem mindig és különállóan is. Hogy kerülhetne hát nemzeti zászlónk pirosa helyére vörös? Lehetetlen! Ilyen zászlót csak a kommunisták álma festhet, de még az sem a mi színeink hármasságában” (Gárdonyi József 1920: 87).

⁴ „Népünk legalább mindig biztos különbséget tudott tenni a két szín között (így régebbi irodalmunk is), noha az utolsó időben a művelt nyelvhasználatban, kivált pedig a városokban s ezek közt is leginkább Budapesten (pesti nyelv) egyre sűrűbben halljuk a két szín összekeverését, még pedig a *piros* szín rovására. Nem sok kell hozzá és a művelt osztályok ú. n. úri nyelve odajut, hogy csak a *vörös* színt fogja ismerni, a mi pedig határozottan szegényedése lesz a nyelvnek, [...]”. „A használat ma már eldöntötte, hogy a magyar lobogó színe a hagyomány ellen is vörös-fehér-zöld, de annak talán még eleibe kerülhetünk, hogy a vörös és piros szín közt meglevő régi különbség is elpárologjon” (Kenedy 1921: 33–34).

(Alapszínnevek) című monográfiája, melyben egyrészt új irányt adtak a színnevek univerzális lexikalizálási folyamatainak kutatásához, másrészt a magyar színnevezésekkel kapcsolatban is újszerű, s egyben vitára indító megközelítési lehetőségeket mutattak fel. Elméletükkel megdöntötték azt a színnevekkel kapcsolatos addigi felfogást, hogy az alapszínek megnevezései önkényesek, csupán az egyes nyelvekre jellemzőek és nem általános érvényűek. Berlin és Key szerint az alapszínek megnevezései nem önkényesek, hanem általános érvényűek, s a színnevezések lexikalizálása meghatározott szemantikai univerzálék és kialakulási sorrend mentén történik. Bár elméletükkel szemben voltak és vannak is fenntartások, de a színnévkutatók nagy része napjainkig ebből a paradigmából indul ki.

A különböző kultúrákban a színnevek mennyiségét illetően köztudottan nagy eltérések vannak, de az alapszínnevek esetében a kultúrák heterogenitása ellenére „[...]egy egyetemes színlista érvényesül, általában egyetemes fontossági sorrendben” (Tolcsvai 2013: 116). Ezt támasztja alá – mintegy megerősítve Berlin és Key színelméletét – az a kognitív nyelvészetben alkalmazott, prototípuselméletként közismert megközelítés is, mely a nyelv és a megismerés (gondolkodás) összefüggéseinek feltárásával jutott el a színnevek kialakulásának magyarázatáig. A „népi”, tehát nem tudományos, hanem tapasztalati megismerés alapja a prototípuselv mentén történő kategorizáció, mely szorosan összefügg a megnevezéssel, s ezt elsőként a színnevek hierarchiájával kapcsolatban sikerült felderíteni (Tolcsvai 2010: 26).

A színnevek kultúránkénti mennyiségi eltéréseit általában összefüggésbe hozzák az adott társadalmak kulturális szintjével és technikai fejlettségével. Van ennek némi megalapozottsága, ugyanis a technikailag fejletlen társadalmak használják a legkevesebb színterminust, míg a technikailag fejlett társadalmak mind a tizenegy színnevet alkalmazzák. Ez azzal is magyarázható, hogy a színspektrum a tudatunkon kívül létező objektív entitás, de a kulturális és technikai fejlődés következtében az emberi gondolkodás hasonlósága ellenére a színspektrumot szükségszerűen több osztályra, kategóriára bontja (l. Wardhaugh 1995: 207).

Visszatérve Berlin és Key elméletéhez a két szerző kilencvennyolc (98) nyelv színneveinek vizsgálata alapján e két következtetést vont le: 1. minden nyelv 11 alapszín-kategóriából választja ki azokat a színeket, melyeket névvel lát el, s ezek az adott nyelv alapszínnevei, 2. a 11 alapszínnév nincs meg minden nyelvben, de az alapszínek létrejötte meghatározott sorrendben és hét stádiumban történik.

A 11 alapszínnév a következő:

fehér	piros	kék/zöld	sárga	kék zöld	barna	lila
fekete		sárga	kék/zöld		szürke	narancssárga rózsaszín
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.

Ha egy nyelvben csak két alapszínnev van, akkor az mindig a *fehér* és a *fekete*. Ha egy harmadik is keletkezik, akkor az a *piros*. A sorban jobbra található újabb alapszínnev csak akkor jelenik meg, ha a tőle balra levő színnevek mindegyike már megvan az adott nyelvben (Kicsi S. 1988: 458). Berlin és Key felfigyeltek továbbá arra is, hogy az egyes nyelvekben a 11 alapszínnél több is előfordulhat, mint pl. az oroszban a sötétkék a *sinij*, a világoskék pedig a *goluboj*. Szerintük a magyar nyelvben a piros színt két alapszínnev jelöli: a *piros* és a *vörös*, s közülük az előbbi az elsődleges, az utóbbi a másodlagos (1969: 36).

Berlin és Key meghatározta az alapszínnevek kritériumait is, s e szerint az tekinthető alapszínnévnek, ami: 1. monolexéma, vagy legalábbis morfológiailag egyszerű; 2. társadalmi érvényességét tekintve általánosan ismert és gyakori használatú; 3. nincsen alárendelve egy másik színnévnek, s nem összetevője egy másik szónak; 4. jelentésében nem korlátozódik a jelölt szűk osztályára; 5. ne legyenek új kölcsönszavak, de régi jövevényszók lehetnek (a magyarban pl. a *sárga*, *zöld*, *kék* stb.).

3. A magyar színnevek az utóbbi évtizedek kutatásaiban

Berlin és Key alapszínnev-elméletét magyar és más nyelvekből vett adatokkal szemléltetve részletesen Kicsi Sándor András (1988) mutatta be. Tanulmányában a magyar színnevek lexikalizálási sajátosságait és szakaszait főként köznyelvi példákön szemléllette, de néhány vonatkozásban a nyelvjárások színneveire is utalt (456–467).

A magyar színnevekre vonatkozó újabb kutatásokban a szerzők többnyire Berlin és Key feltevéseiből indulnak ki, s a magyar színnévrendszer bemutatása mellett ismét a *piros* és a *vörös* kérdéseivel foglalkoznak. Most azonban Berlin és Key felvétele nyomán arra keresik a választ, hogy alapszínnévnek tekinthető-e mind a két színnev, vagy ha csak az egyik, akkor melyik a kettő közül. A különböző tudományelméleti és módszertani megközelítésű (szociolingvisztikai, kognitív, kontrasztív és areális nyelvészeti) kutatások – melyek részletes ismertetésére terjedelmi korlátok miatt itt nincs lehetőség – a múlt század kilencvenes éveitől újabb lendületet adtak a magyar színnévkutatásnak (l. Barratt–Kontra 1996; Kiss G.–Forbes 2001; De Bie–Kerékjártó 2003; Kiss G. 2004; Uusküla–Sutrop 2007; Uusküla 2011; Benczes–Tóth–Czifra 2013). E kérdésben egységes a kutatók álláspontja a tekintetben, hogy a *piros* alapszínnev-státuszát elfogadják, azonban vitatott a *vörös* helyzete. A kutatók egyik csoportja szerint a *piros* és a *vörös* is alapszínnev (pl. De Bie–Kerékjártó 2003; Kiss G. 2004). A másik csoport szerint viszont a *vörös* nem alapszínnev, csupán a *piros* színárnyalata (l. Uusküla–Sutrop 2007; Uusküla 2011; Benczes–Tóth–Czifra 2013). Mari Uusküla egyik kutatásában a magyar és a cseh nyelv két hasonló funkciójú színnevét (*piros*, *vörös* : *červená*, *rudá*) vizsgálva e kérdést közép-európai areális jelenségként közelíti meg, s arra a következtetésre jut, hogy

mindkét nyelvben az adott szín jelölésére egy alapszínnev van: a magyarban a *piros*, a csehben a *červená*, vagyis a *vörös* és a *rudá* nem alapszínnev (Uusküla 2011)⁵.

Az itt bemutatott kutatások többsége, beleértve a kezdeti színnévkutatókat is, túlnyomórészt köznyelvi adatokra épült, bár néhány tanulmányban egy-két sajátos nyelvjárási színnev szemantikai vagy egyéb vizsgálata is előfordult (l. Gárdonyi 1920; Kicsi Sándor 1988), de többnyire legfeljebb néhány hangtani jelenségben különböző nyelvjárási színnevek szerepelnek az adatok között.

A legtöbb nyelvjárási színnevet tartalmazó munkák még a 20. század első harmadában keletkeztek (Mátray 1910; Csűry 1922; Bartha 1937; Sándor 1937), s ezért indokolt lenne a nyelvjárási színnevezések újabb feltérképezése, hiszen az elmúlt évtizedekben falvaink hagyományos társadalma, ezzel együtt nyelve és kultúrája soha nem látott változásokon esett át, amely nem hagyta érintetlenül a színneveket sem. Emellett a magyar dialektológia kincsesbányájának tekintett A magyar nyelvjárások atlasza (1968–1977), de különösen az Új Magyar Tájszótár öt kötete (1979–2010) is bőséges adathalmazt szolgáltatna a magyar „népi” színterminológia tanulmányozásához.

Az említett nyelvi, kulturális és társadalmi helyzet ösztönzött a koloni nyelvjárás színneveinek feltárására, s az alábbiakban a 2014-ben készült gyűjtés adatait ismertetem.

4. A koloni nyelvjárás színneveiről

Vizsgálódásom a Nyitra-vidéki Kolon (= Kolíňany, Szlovákia) palóc nyelvjárásának színneveire irányul, melynek kutatásához az eddig összegyűlt adatok és megfigyelések alapján – a községben lakom – azzal a hipotézissel fogtam hozzá, hogy a nyelvjárási beszélők ismerik és használják a köznyelvi színneveket, de emellett még ismerhetnek olyan színneveket is, melyek a koloni nyelvjárásra jellemző megőrzött régiségek, s ezek közelebb vihetnek a koloni színnevek hierarchiájának és evolúciójának megismeréséhez, illetőleg a *piros* és a *vörös* jelentésének és használati szabályainak megértéséhez.

E kutatás fő célja tehát a koloni alapnyelvjárás színneveinek feltérképezése.

A település a Nyitra-vidéki magyar nyelvsziget egyik jellegzetes községe, palóc nyelvjárása és népi kultúrája számos archaikus vonást őrzött meg, mely iránt a dialektológia és az etnográfia részéről már a 19. század végétől folyamatos az érdeklődés. A 2011-es népszámlálási adatok szerint Kolon 1570 lakosából a magyarok aránya 49,7%, a szlovákok aránya pedig 43,2% volt (Mózes 2012).

⁵ Mari Uusküla többek között a Terms for red in Central Europe. An areal phenomenon in Hungarian and Czech c. tanulmányában ismerteti annak a kutatásnak az eredményeit, mely Magyarországon 2002 és 2003 között 125 különböző nyelvjárási háttérű adatközlő bevonásával zajlott. 2007-ben pedig Prágában és Brűnnben 52 résztvevővel hasonlóképpen végezték el a színnévvizsgálatot (2011: 148–149).

A közösség magyar nyelvhasználatának domináns változata a nyelvjárás, melynek legkövetkezetesebb beszélői az idősek, különösen a nők. E nyelvi helyzetből és a kutatás céljából kiindulva az idős nők soraiból – 62-től 85 éves korig – választottam ki azt a 10 adatközlőt, akik mindannyian hosszabb vagy rövidebb ideig a helyi folklórcsoport tagjai voltak, ismerik és fellépéskor viselték a koloni népviseletet, sőt néhányuknak ma is ez a mindennapos öltözetke, s így feltételezhető, hogy jól ismerik nemcsak a mai, hanem a régebben használt koloni színneveket is. Hiszen még emlékezhetnek szüleik, nagyszüleik színnévhasználatára is, s ezáltal a ma már ritkán használt színnevek is felszínre kerülhetnek. Az adatközlők, akik önbevallásuk szerint magyar domináns kétnyelvűek, 2014 szeptemberében otthonukban irányított interjú segítségével válaszoltak a színnevekkel kapcsolatos kérdésekre.

- a) **A koloni nyelvjárás színnevei.** Az első kérdésre – *Sorolja fel, milyen színneveket ismer?* – gyakorisági sorrendben a következő 46 színnév gyűlt össze (a fonematikusan lejegyzett adatok nem tartalmazzák az adatközlők által rendszeresen ejtett, a palóc nyelvjárásra jellemző illabiális *á*, és labiális *ā* fonémaváltozatokat):

Gyakorisági sorrend	Színnév	Előfordulási gyakoriság
1. Összesen: 12 színnév:	<i>piross, bordó, szürke, fehér, rúzsaszínő~rúzsaszín, ződ, barna, kék, sárga, lila, vöröss, fekete</i>	10
2. Összesen: 3 színnév:	<i>kávészínő~kávésbarna, hamuszínő~hamuszürke, narancsszínő~narancssárga</i>	9
3. Összesen: 5 színnév:	<i>vélágoskék, sőtíték, tíglaszínő, halványkék, ékszínek</i>	8
4. Összesen: 8 színnév:	<i>lángszínő, halványzöd, sőtítzöd, tíglavöröss, libazöd, világosbarna, sőtítbarna, gyöngékék</i>	7
5. Összesen: 6 színnév:	<i>bézs, krémszínő, világoszöd, katonazöd, szívaszínő, füstszínő</i>	6
6. Összesen: 7 színnév:	<i>agyagszínő, drapp, fűzöd, földszínő, aranyszínő, gyöngékék, borsózöd</i>	5
7. Összesen: 3 színnév:	<i>szivakék, ibolyakék, füstszínő</i>	4
8. Összesen: 1 színnév:	<i>okkér</i>	3
9. Összesen: 2 színnév:	<i>sárszínő, szarszínő</i>	1
Összesen: 46 színnév		

1. táblázat. A koloni nyelvjárás színnevei és azok előfordulási gyakorisága

Ha összehasonlítjuk a koloni nyelvjárás színneveinek gyakoriságát Kiss Gábornak a köznyelvi színnevekkel végzett kutatásaival (98 adatközlő megkérdezésével), elmondható, hogy az első leggyakoribb 12 színnév – a *narancssárga* kivételével, mely a koloni adatok között nem szerepel – a két vizsgálatban azonos (Kiss G.–I. Forbes 2001: 194). Hasonló megállapítást tehetünk, ha ezeket az adatokat összevetjük Benczes Réka és Tóth-Czifra Erzsébet kutatásaival, akik a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján állították össze a színnevek gyakorisági sorrendjét (2013: 129). Mari Uusküla és Urmas Sutrop kutatásaihoz viszonyítva is ez az egyik eltérés, a másik különbség pedig a *vörös* gyakorisági sorrendjében jelentkezik, mert a vörös a koloni adatok szerint egyike a 12 leggyakoribb színnévnek, viszont az észt kutatók gyűjtésében ez a színnév nem került be az első 12 leggyakoribb színnév közé (Uusküla–Sutrop 2007: 108).

A színneveket helyettesítő körülírásokban azonban, a fent ismertetett koloni és köznyelvi alapszínnév-eltérésekhez képest, már sokkal erőteljesebben jelennek meg azok a sajátos, a helyi környezet megismerésén alapuló népi konceptualizációk, melyek a köznyelvi adatok között nem szerepelnek (l. alább).

A koloni 46 színnév szerkezetét tekintve 14 a monolexéma, s 32 a szóösszetétel.

A **monolexémák** egyrészt az alapszínneveket (*fehér, fekete, vöröss, piross, sárga, zöld, kék, barna, lila, szürke*), másrészt a későbbi jövevényszókkal kifejezett színárnyalatokat jelölik (*bézs, bordó, drapp, okkér*; l. Tótfalusi 2004: 109; TESZ. 1/344, 677; 2/107–1071).

A **szóösszetételek** között színárnyalatokat kifejező, sőt mai alapszínneveket helyettesítő körülírások is találhatók.

Színárnyalatok esetében az előtag az utótagban kifejezett alapszínnév árnyalatát fejezi ki. A szóösszetételek előtagja vagy melléknév, vagy hasonlóságon alapuló főnévi fogalom. A jelzős összetételek előtagja általában a *halvány-, sötét-~sötét, világos-~világos* : *világoskék, sötétkék, halványkék, halványzöld, világoszöld, sötétzöld, sötétbarna, világosbarna stb.* Sajátos, a köznyelvtől eltérő előtag az összetételekben a *gyenge-*, pl. *gyengékék* 'halványkék'.

A nem színnévi fogalomhoz hasonlított körülírások főnévi előtagjai a közösségekben általánosan ismert fogalmakhoz kötődnek: *borsózöld, fűzöld, libazöld; ibolyakék, szivakék; tégla-vöröss stb.*

Az szóösszetételek utótagja lehet valamelyik alapszínnév (l. fentebb), vagy a *-színű* 'színné' melléknév. Ez utóbbi esetben az előtag a közösség által ismert, hasonlóságon alapuló főnévi fogalom: *agyagszerű, földszűny, krémszerű, lángszűny, narancsszerű, sárszerű, tégla-szerű stb.*

Mai **alapszínneveket** kifejező körülírások: *hamuszűny* 'szürke', *kávészűny* 'barna', *szivaszűny* 'kék'. A *lila* körülírást megnevezését eddig az adatközlőktől nem sikerült begyűjtenem, de Arany Albert László koloni monográfiájában 'lila' jelentésben a *cikla-szerű* szerepel (Arany 1944/1967: 98). A felsorolt koloni színel-

nevezések a későbbi stádiumokban keletkezett négy mai alapszínnevet (*kék, barna, lila, szürke*) jelölték, de ezek a körülírások ma már visszaszorulóban vannak, hiszen főként az idősek ismerik, s részben még használják is, helyettük ugyanis már ők is többnyire a köznyelvi alapszínneveket használják.

A továbbiakban vegyük alaposabban szemügyre a mai 'barna' jelentésű *kávészín* kifejezést! Jóllehet a *barna* lexéma a magyar nyelvben már a 13. századtól adatolható, de a régiségben és a nyelvjárásokban a *sötét* szinonimájaként funkcionál(t) (l. TESZ. 1/253; ÚMTsz. 1/352). Emberre vonatkoztatva sötét bőr-, haj- vagy szemszínt jelent még ma is: *szíb barna ember* 'szép sötét bőrű, hajú, szemű férfi'. Vagyis a *barna* még nem volt alapszínnév, s a kevesebb alapszínnevet megkülönböztető közösségekre jellemző, hogy hiányzó színnevezéseikre körülírásokat is használnak. Ennek maradványai lehetnek azok a fent említett körülírást színelnevezések, melyek a koloni nyelvjárásban a későbbi stádiumokban keletkezett négy mai alapszínnevet (*kék : szívaszín*, *barna : kávészín*, *lila : ciklaszín*, *szürke : hamuszín*) jelölték. Ezek a körülírást színelnevezések azonban jelentésükben csupán a jelölt szűkebb osztályára korlátozódhattak. A *barna* hasonló körülírást megnevezéseire más nyelvjárási régiókból is vannak adatok. Például Martoson az a *kávéfalú* 'barna alapszínű'-t jelentett: *Kávéfalú keszkenyő vót a fejémén*. Ugyanez a jelentése az 1926-ból Magyarókeréről származó adatnak is: *kávéföldű: kávéföggű* – 'barna alapszínű <kendő>' (ÚMTsz.: 3/156). Ezek az adatok is arra engednek következtetni, hogy a mai *barna* alapszínnév helyett a metaforikus alapú, körülírást színelnevezéseket használták.

A színnevek terén az is gyakori jelenség, hogy kevesebb alapszínnév esetén a meglevő alapszínnevek nagyobb színspektrumot fognak át (l. Kicsi S. 1988: 459). A koloni színnévanyagban is találunk erre példát. A múlt század hetvenes éveiben tett megfigyeléseim szerint a *barna* színt a legidősebbek még *pirosnak* nevezték: *piros fazécska* 'barna kislefű, fazekacska'. Vagyis a *piros* alapszínnév a ma már 'barna'-ként ismert színt is lefedte, s ezáltal nagyobb színspektrumot fogott át. Valószínűleg ezzel hozható összefüggésbe a ló- és szarvasmarha színnévként használt *piros* is: *piros tehén, piros ló* (= világos pej: 'barnás szőrű ló', ÉKsz. 1071; ÚMTsz. 4/501), s a *barnának* a *pirossal* való megnevezése őrződhetett meg a *húst, kalácsot pirossal sütjük* kifejezésben is.

b) A piros és a vörös megkülönböztetése és használata. Arra a kérdésre, hogy „*Mi a különbség a piros és a vörös között?*” mindegyik adatközlő a *vörös* meghatározásával kezdte az értelmezést. A *vörös* (Kolonban *veress*) az adatközlők szerint „*sötétebb, intenzívebb, élénkebb, rikítóssabb*”, ezzel szemben a *piros* „*vélágozabb, kevésbé élénk, teltebb szín*”.

A következő kérdés – „*Mi lehet piros, ill. vörös?*” – már e két alapszínnév használatára irányult. A kérdésre adott válaszok szerint:

- i) **Csak *piros* lehet:** alma, autó, blúz, bor, cipő, csőrésnye, csinvatt ('szótt párnahuzat'), csipke, epër, hejkötő/hajkötő/szallag, kazsmír nyagbavaló (kendő), labda, málna, muskátli paradicsom, pipacs, pirospaprika, puszrik ('női mellény, népviseleti ruhadarab'), pünkösöd, reték, ribizlyi/ribizli, szív, szoknya, tulipán. Összesen: 27 fogalom.
- ii) **Csak *vörös* lehet:** *csillag*, *haj*, *róka*. Összesen: 3 fogalom.
- iii) ***Piros és vörös* is lehet:** hús, köröm, ló, meggy, orca/arc, orr, rúzs/rózsza, száj ('ajak'), szoknya, zászló. Összesen: 10 fogalom.

Ha ezeket az adatokat összevetjük a különböző köznyelvi gyűjtések adataival, azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a csak *piros* jelzővel kapcsolható fogalmak között a helyi népi kultúra sajátos fogalmain kívül az eltérés a *bor* esetében jelentkezik, bár az idevágó köznyelvi feldolgozásokban is előfordul a *borra* vonatkozólag a piros, de a *vörös* dominál (vö. Kiss 2004: 162). Kolonban viszont a *bor* jelzőjeként a helyi nyelvjárási norma szerint a *piros* használatos, s ezt a jelenséget a koloniak többnyire szlovák hatásként tartják számon (*červené víno* 'piros bor' mivel a szlovák nyelv ezt a színt csupán a *červený* alapszínnévvel jelöli). Lehet azonban megőrzött régiség is, hiszen régebben a szlováksággal nem érintkező nyelvjárásokban is előfordult ez a jelenség (l. Gárdonyi 1920: 86). A szlovák nyelvvel való intenzív kapcsolat viszont bizonyára támogatta a jelenség fennmaradását.

A csak *vörössel* megnevezett fogalmak, egy kivételével, szinte azonosak Kiss Gábor tanulmányának adataival (Kiss 2004: 162–163). Azonban Kiss adattára szerint a *meggy* csak *vörös* lehet, a koloni nyelvhasználatban azonban *piros* és *vörös* is lehet. Gyümölcsök esetében a koloni adatközlők szerint a *vörös* a túlélettségre, a gyengébb minőségre is utalhat.

Az emberi testrészekre vonatkoztatva (*orca/arc*, *száj* (= ajak), *köröm*, *orr*) az adatközlők egybehangzóan állították, hogy a *vöröss* jelző negatív jelentéssel bír. E véleményüket többen a „A *vörös róka*, *vörös ló*, *vöröss embër ëty së jó*.” frazémával igyekeztek nyomatékosítani. Szerintük a *vöröss orca/arc* az indulat, düh, szégyen miatt lett *vöröss*, míg a *piros orca/arc* szép és egészséges. Ezt a különbséget az *elvörösödött*, *kivörösödött* és az *elpirosodott*, *kipirosodott* igéken is szemléltették, szerintük az előbbi negatív, az utóbbi pozitív jelentésű. A *vörös orr* pedig az adatközlők szerint az ugyancsak negatívan értékelt részegeskedés következménye. A *vörös száj* ('erősen kirúszoszott ajak') és *köröm* a múltban a közösség által erősen elítélt jelenség volt, melyet gyakran indulatosan, durva, sőt vulgáris szóláshasonlatokkal kommentáltak.

5. Összegzés

Summázva az eddig elmondottakat, megállapítható, hogy a *vörös* (*vöröss*) a koloni nyelvjárásban ma még alapszínnév, jóllehet bizonyos jelek a visszaszorulására utal-

nak, melyben az areális hatások is szerepet játszhatnak, mivel a környező nyelvekben a csehen kívül e szín jelölésére csupán egy alapszínnevet használnak. Ma még azonban a koloni nyelvjárásban megvan a funkciója, melynek alapja a *pirostól* eltérő denotatív és konnotatív jelentése. A két alapszínnek ez a különbözősége abból is fakad, hogy a *vörös* és a *piros* szín létrejöttében szerepet játszó megismerési folyamatnak, ahogy azt a szavak etimológiája is mutatja, más adta az alapot. A *vörös* (koloni *vërëss*) alapja a *vér*, a *pirosé* pedig a *pír* (TESZ. 3/1178; 3/208). Ezenkívül a *vörös* minden szempontból megfelel a fentebb ismertetett alapszínnev-kritériumoknak. Hogy e monolexémával jelölt színnév régóta jelen van a nyelvünkben, s így minden bizonnyal a koloni nyelvjárásban is, azt az első írásbeli említése is alátámasztja. Hiszen a *fehér* és a *fekete* 1055-ös említése után (TESz. 1/860, 867) a *vörös* következik 1121-ből (TESz. 3/1178), majd több mint száz év múlva, 1237-ben jelenik meg az írásbeliségben a *piros* (TESz. 3/208). Vagyis eszerint a két vizsgált színnév közül a *vörös* a régebbi. A családnevek írásos előfordulásában is hasonló a helyzet, a *Veres* csaknem száz évvel korábban jelenik meg, mint a *Piros*. A Régi magyar családnevek szótárában időrendben 1340-ből adatolt a *Fekete*, 1341-ből a *Veres*, 1366-ból a *Fehér* és 1435-ből adatolt a *Piros* családnev (Kázmér 1993: 354, 350, 857, 1136). A felsorolt adatok mindenképp megerősítik azt a tényt, hogy a *vörös* régi alapszínneve nyelvünknek.

Napjainkban a koloni nyelvjárásban 10 alapszínnev van: *fehér*, *fekete*, *piross*, *vërëss*, *zöld*, *sárga*, *kék*, *barna*, *szürke*, *lila*. A *rúzsaszínyő*~*rúzsaszín* és a *narancsszínyő*~*narancssárga* több szempontból sem teljesíti az alapszínnev kritériumait. A két színterminus közül a *rúzsaszín* áll közelebb az alapszínnevvé váláshoz, ezt egyrészt a gyakorisága is jelzi, másrészt megfigyeléseim szerint a fiatalabb nemzedék nyelvhasználatában megjelentek már a színárnyalatai is. A *narancssárga* viszont az adatközlők megjegyzései alapján is csupán a *sárga* színárnyalata. Ez összefüggésbe hozható azzal a ténnyel is, hogy bár a színnév alapjául szolgáló *narancs* neve a magyar nyelvben már a 15. században megjelenik (TESZ. 2/999), de a nyelvjárásokból csak jóval későbbi, 20. század eleji adatok állnak a rendelkezésünkre (ÚMTSZ. 4/41). A koloni paraszti társadalomban is csupán a 20. században vált általánosan ismertté maga a gyümölcs, s ezután válhatott a megismerés alapjává a színe is.

Hivatkozások

- Arany Albert László 1944/1967. *Koloni nyelvjárásának fonológiai rendszere. Bevezetés a szerkezeti nyelvjárásba*. Bloomington, Indiana University.
- Bakró-Nagy Marianne–Rédei Károly szerk. 2003. *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Barratt, Leslie B.–Miklós Kontra 1996. *Matching Hungarian and English color terms*. In: *International Journal of Lexicography* 9/2: 102–117.

- Bartha Katalin 1937. *Szókincstanulmány a magyar nyelv színjelnevezéseiről*. (Dolgozatok a Debreceni Tiszta István Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Szemináriumából. 2.) Debrecen, Városi Nyomda.
- Benczes, Réka–Tóth-Czifra, Erzsébet 2013. The Hungarian colour terms *piros* and *vörös*: A corpus and cognitive linguistic account. In: *Acta Linguistica Hungarica* 61: 123–52.
- Berlin, Brent–Kay, Paul 1969. *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*. Berkeley–Los Angeles, University of California Press.
- Csapodi István 1899. Vörös és piros. *Magyar Nyelvőr* 28: 201–204.
- Csúry Bálint 1922. Rózsaszín. Rózsaszínű. *Magyar Nyelv* 18: 169–170.
- De Bie-Kerekjártó Ágnes 2003. A vörös színnév használata a magyarban. In: Bakró-Nagy–Rédei: 67–79.
- Deme László–Imre Samu szerk. *A magyar nyelvjárások atlasza* (1968–1977). ÉKsz.=Magyar értelmező kéziszótár. 2003. Főszerk.: Pusztai Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gárdonyi József 1920. Piros vagy vörös. *Magyar Nyelv* 16: 84–87.
- Gecső Tamás szerk.: 2001. *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Gecső Tamás szerk.: 2004. *Variabilitás és nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Kázmér Miklós 1993. *Régi magyar családnevek szótára*. XIV–XVII. század. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Kenedy Géza 1921. Piros vagy vörös. *Magyar Nyelv* 18: 33–34.
- Kicsi Sándor András 1988. Az alapszínevek lexikalizálásáról. *Magyar Nyelvőr* 112: 456–467.
- Kiss Gábor–Isabel, Forbes 2001. *Piros, vörös – red, rot, rouge*. In: Gecső: 190–199.
- Kiss Gábor 2004. A *piros, vörös* és más színevek használata a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján. In: Gecső: 160–165.
- Mátray Ferenc 1910. *A magyar színjelnevezésekről*. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomda.
- Mózes Szabolcs 2012. A dél-szlovákiai magyarok lakta települések nemzetiségi összetétele. *Új Szó*, 2012. augusztus 23. 11–13.
- Sándor Iván 1937. Népnyelvi adatok Mezőkövesdről. *Magyar Nyelv* 180–182.
- Selényi Pál 1948. Piros és veres. *Magyar Nyelvőr* 72: 12–14.
- TESZ.= *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. 1967. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Tótfalusi István 2004. *Idegenszó-tár*. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- ÚMTSZ. = Új Magyar Tájszótár I–V. 1979–2010. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Uusküla, Mari 2011. *Terms for Red in Central Europe. An Areal Phenomenon in Hungarian and Czech*. JB. John Benjamins

SZTENDERD ÉS OKTATÁS

NEM-E MAGYART TANÍTUNK?

– NYELVI ALAPÚ DISZKRIMINÁCIÓ AZ ISKOLÁBAN

JÁNK ISTVÁN

Bevezetés

„Nem-e lesz túlzás?! István!!!! Nem-e magyart tanít, vagy mi?” – kérdezte tőlem még 2013 szeptemberében a gyakorlatvezető tanárnő rögtön az első héten. Bevallom, kissé rosszul esett ez az ironikus kérdés, jóllehet értettem, értem most is, mi áll mögötte. Magyarországon még ma is erőteljesen él egy olyan társadalmi beidegződés, amely az embereket a nyelvhasználatuk alapján diszkriminálja, mindezt nyelvészeti alaptényeket figyelmen kívül hagyva, úgymint a nyelv állandó változása, a különböző nyelvváltozatok egyenértékűsége vagy az az alapigazság, hogy a nyelvnek más fontos funkciói is vannak a kommunikáció mellett, például az esztétikai vagy az identitásjelölő funkció.

Ma a legtöbb magyar oktatási intézmény (beleértve a határon túliakat is), az anyanyelvi nevelés és oktatás az anyanyelvváltozatok és az identitás összefüggéseire kevésbé fektet hangsúlyt, mint ahogy az szükségszerű lenne. Az iskolák többségében a nyelvtanítás a központi, standard nyelvváltozat elsajátítására irányul, ezzel a nem standard nyelvváltozatok háttérbe szorítását, rosszabb esetben teljes elutasítását célozza, vagyis nem a hozzáadó, hanem a felcserélő szemléletet támogatja. Ugyan ez a szemlélet elsősorban a magyar nyelv és irodalom órák keretein belül realizálódik (leggyakrabban a küljavítás¹ problémakörén keresztül), mégis – bár gyakran csak implicit módon – az egyéb tanórákat és az iskolai élet más aspektusait (pl. szünetben folytatott diskurzusokat) is érinti.

Dolgozatomban annak kérdését igyekszem körbejárni, hogy hogyan lehet „a nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája az emberek nyelvhasználatára alapján történő diszkrimináció” (Milroy, 1998 – idézi Sándor 2001a), és miként segíti ezt elő az iskola (azon belül a tanárok tevékenysége), illetve a nyelvi alapú diszkrimináció lehetséges okait veszem számba.

¹ A beszédpartner beszédének javítása.

A nyelvi alapon történő diszkrimináció

Az oktatás és nevelés folyamatában nagyon sok, gyakran implicit módon jelen lévő, nem tudatos hatás működik a gyerekek között fennálló különbségek kezelésével kapcsolatban. Azok a pedagógiai eljárások, amelyek nem vesznek tudomást ezen különbségekről, tehát minden nem differenciált pedagógiai eljárás a gyerekek közötti különbségek fokozódásával jár. Ugyanígy a diákok közötti különbségek fokozódásával járhat minden olyan tanári tevékenység is, amely határozottan megkülönbözteti az egyes gyerekek által elfogadott és képviselt kultúrák elemeit (Nahalka 2003b). Például a pedagógus nyelvváltozata, az általa használt kifejezések, nyelvi formák hátrányos helyzetbe hozhatják azokat a tanulókat, akik más nyelvi környezetből származnak.

„Szerte a világban aggasztóan könnyen találhatunk bizonyítékot a rasszizmus, a szexizmus és más »izmusok« elterjedésére – vagyis a fajon, etnikumon, koron, nemem, szexuális preferencián alapuló előítéletekre” – írja Smith és Mackie (2004: 259). Ugyan a szerzőpáros nem említi a nyelven, nyelvhasználaton alapuló előítéleteket, de kétségtelen, hogy a „más izmusok” körébe a Tove Skutnabb-Kangas által alkotott terminus, a lingvicizmus, azaz a nyelvi alapon meghatározott emberek, embercsoportok közötti diszkrimináció, vagyis a beszélőknek a nyelvhasználatuk alapján történő hátrányos vagy előnyös megkülönböztetése is beletartozik (vö. Kont-ra 2005).

A nyelvi alapú diszkrimináció számtalan közegben és helyzetben előfordulhat (állásinterjú, fórumok stb.), melyek közül az egyik legjelentősebb az iskola, ahol a lingvicizmus központi szereplője a pedagógus, aki sokszor nem is sejtí, hogy nyelvi alapon diszkriminál (vö. Szabó 2012). Ez nem véletlen, hiszen számtalan tényező játszik szerepet magában a nyelvi diszkriminációban, illetve annak a tanár által történő alkalmazásában. A következőkben ezek közül a leginkább lényegesekekről lesz szó.

A nyelvhelyesség (félre)értelmezése

A jelenlegi magyar nyelvnművelésben a nyelvhelyesség terminus azon a felfogáson alapul, mely szerint a nyelvben, illetve a nyelv különféle változataiban léteznek olyan nyelvi formák, amelyek eredendően – a használat kontextusától függetlenül – jobbák/helyesebbek vagy rosszabbak/helytelenebbek más nyelvi formáknál. Nyílvánvaló, hogy a nyelvi formákat nem lehet minősíteni a kontextus figyelembevételével, hiszen egyazon nyelvi elem hasznossága, helyessége különböző kontextusokban eltérő lehet. Ez az eltérés abból fakad, hogy a nyelvnek több funkciója van, és a különféle szituációkban különféle funkciók kerülnek előtérbe, vagyis egy nyelvi forma legfeljebb nem igazán célravezető lehet az adott beszédhelyzetben, de semmiképp sem eredendően jobb, helyesebb egy másiknál (Nádasdy 2010).

A probléma a pedagógiai kommunikáció során akkor kezdődik, amikor az iskolában a preskriptív szemlélet érvényesül, tehát az egyes tanárok, tanítók meg kívánják szabni a gyerekeknek, hogy miként használják a nyelvet. Ennek egyik leggyakoribb és legkézenfekvőbb módja, egyes – általuk – helytelennek vélt nyelvi formák nyelvhelyességi hibaként való feltüntetése és folyamatos (gyakran mániákus) javítása. Ez a fajta tevékenység nyelvészeti és pedagógiai szempontból egyaránt kifogásolható.

Ha nyelvészetileg nézzük, akkor a hiba ott keresendő, hogy a nyelvész feladata leírni a nyelvet, nem pedig előírni az embereknek, hogy hogyan kell beszélniük. A pedagógus jelen esetben, ha nem is nyelvész, de implicit módon nyelvészeti kérdésben foglal állást, és a preskriptív szemléletet követi. Ez a pedagógiával úgy fonódik össze, hogy a pedagógusszerep egyike a pedagógiai szerep, amikor a pedagógus mint nevelési-oktatási szakember a társadalomtól felhatalmazást kap arra, hogy a diákokkal nevelési viszonyba lépjen, fejlessze személyiségüket. Az csak a kisebbik gond, hogy a pedagógus a preskriptív hozzáállásával egy nyelvészetileg megalapozott és különösen fontos tételt hagy figyelmen kívül. A fő probléma, hogy a pedagógiai szerep egyik legfontosabb feladata, a tanulók személyiségének fejlesztése nem teljesül, ugyanis a stigmatizáció óhatatlanul is az otthonról hozott anyanyelv-változat leértékeléséhez, valamint a már említett nyelvi bizonytalansághoz vezethet, ami a tanuló személyiségére kedvezőtlenül, nem pedig fejlesztő módon hat (Sándor 2001a).

A nyelvi ideológiák

A nyelvhelyességgel igen nagymértékben összefügg a nyelvi ideológiák legtöbbször, ugyanis a nyelvhelyesség előzőekben ismertetett nyelvművelői felfogásának az alátámasztására remekül felhasználhatóak. A nyelvi ideológiák szorosan beágyazódnak az egyes közösségek kultúrájába és erőteljesen befolyásolják a nyelvről való gondolkodást, a spontán beszédtevékenységet, a nyelvtanulást és még számos nyelvi viselkedésformát. A nyelvi ideológiákat kiküszöbölni éppen ezért lehetetlen, kritizálásuk is mindig csak egy másik ideológia szemszögéből történhet. Mivel az eddigi kutatások közel száz különböző nyelvi ideológiát tártak fel, ezért csupán egy, a nyelvi alapú diszkrimináció szempontjából leginkább jelentős ideológiát emelek ki.

Magyarországon a nyelvi ideológiák közül – a standard nyelvváltozat központi szerepének köszönhetően – az egyik legmeghatározóbb a nyelvi standardizmus, „az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat eredendően értékesebb, magasabb rendű, fejlettebb, jobb, sőt szebb a többinél” (Lanstyák 2011: 56).

A fenti fogalomból és a standard központi szerepéből adódóan a standard nyelvváltozat nagyon jól alkalmazható eszköz arra a célra, hogy a társadalmi rétegzettséget, egyenlőtlenségeket életben tartsa, átörökítse. Ebben nem kis szerep jut az előzőekben már emlegetett nyelvművelésnek, mely révén a hatalmon lévő elit egy

mesterséges szelekciós eszköz birtokába jut, és aminek segítségével elkerülhető a versengés más csoportokkal (Kontra 2001). A mindenkori hatalom dönti el, hogy melyik legyen az a nyelvváltozat, amelyet az oktatásban használnak, és értelemszerűen ez a saját nyelvváltozatuk lesz. Azonban ezt a változatot alapnyelvként csak az elithez tartozó gyerekeknek van módjuk elsajátítani, ezáltal az iskolában használt nyelvváltozat újszerű lesz minden, nem a társadalmi elit csoportjába tartozó gyerekeknek, így nemcsak a tananyagot, hanem a tananyag nyelvét is kénytelenek megtanulni. Ez pedagógiai szempontból különösen hátrányos számukra, mivel egyfelől több energiát kell mozgósítaniuk ugyanarra a feladatra, másfelől az otthoni és iskolai nyelvváltozat különbségei mindaddig csak rejtetten vannak jelen, amíg valamilyen nyelvi ideológiához köthető ráébresztés nyomán fel nem fedezi, hogy az ő beszédében van valami „helytelen”. Viszont a nyelvváltozatok valódi összevetése még ekkor sem következik be, hiszen a tanárok és tanítók többsége csak néhány nyelvi formát javít, azt is többnyire indoklás és magyarázat nélkül. Ez a helyzet pedig a nyelvi bizonytalanság kialakulásának forrása, amely a későbbiekben hiperkorrekcióhoz vezet, ami miatt az illető újabb fejmosásban részesül, ezáltal tovább erősödik benne a nyelvi bizonytalanság érzése (vö. Sándor 2001b).

Mindez a konstruktivista pedagógia azon alaptézisével állítható párhuzamba, hogy az iskolában elsajátított tudományos tudás (formális) gyakran konfliktusba kerül a diák mindennapi tapasztalatai, családi szocializációja által elsajátított tudással (nem formális), ugyanis e kettő szerkezetében eltér egymástól. Ennek a folyamatos konfliktuslehetőségnek az iskola mint a kulturális ismeretátadás és -átörökítés intézménye tudatában van, ám a konfliktus megjelenítésére és feloldására az iskola nem biztosít megfelelő keretet. Ha az ilyen kognitív konfliktusok feloldatlanul maradnak, tévképzetek forrásaivá válnak, ezáltal iskolai kudarcokhoz, az optimális teljesítmény akadályozásához vezetnek (Csapó 1992; Szabó 2012: 61–68).

A társadalmi beidegződés

A nyelvi alapú diszkrimináció szempontjából az európai társadalmak majdnem mindegyike olyan, mint a magyar: a társadalmi elit nyelvhasználatának szabályai a standard nyelvváltozat szabályai, és ezek elsajátítását, használatát várják el minden állampolgártól. Természetesen ez nem törvényszerű, például a héber, izlandi és arab nyelvben a preskriptív nyelvészek által helyesnek vélt nyelvi formák nem esnek egybe a társadalmi elit nyelvi formáival. Ha azonban a preskriptív helyesség követi a társadalmi elit nyelvhasználatát, akkor hivatalosan is legitimálja a társadalmi előítéleteket, és ahogy a legtöbb európai társadalomban, úgy a magyarban is, ez a helyzet (Kontra 2005).

Ez reciprok, egymásra kölcsönösen kiható viszonyban áll az oktatás egyes, szociológiai megközelítésű funkcióival, úgymint a kultúra vagy a társadalmi struktúra újratermelésére, vagy megváltoztatására szolgáló funkcióival, ami annak

köszönhető, hogy az oktatásnak olyan belső működése alakul ki, amely megfelel az adott társadalom struktúrájának, kultúrájának és működése feltételeinek, azon meghatározó tendenciáknak, amelyek elsődlegesen determinálják a társadalom működését. Ám az oktatás is kihat a társadalomra, elég csak arra gondolni, hogy a kultúra és társadalmi struktúra újratermelése vagy megváltoztatása tekintetében milyen kardinális szerep jut az iskolának.

Az iskola a kultúra újratermelését szolgáló funkciója biztosítja az újabb generációk számára a társadalom által megtermelt normák, értékek és a kultúra elsajátítását (összefoglalva: társadalmi tudás) megszerzését. Ugyanakkor a multikulturális társadalmakban, ahol a különböző kultúrák, nyelvek, szokások, tradíciók, vallások, valamint életformák élnek egymás mellett, illetve keverednek, a kultúra átadásának és a kultúra újratermelésének funkciója új kihívásokat jelent az iskola számára (Nahalka 2003). A modern pedagógiának nem a tanulók családi, nemzetiségi, etnikai identitásának kulturális kötődéseivel szemben kell ellátnia ezt a funkcióját, hanem éppen ezekre alapozva, azokat felhasználva, a kultúrák egymásra hatását figyelembe véve.

A tanárképzés és az annak nyomán kialakuló tanári tevékenység

Az okok felsorolásánál természetesen nem szabad megfeledkeznünk magáról a tanárképzésről sem, hiszen a tanulók tanulmányi eredményességére családi háttérük után a pedagógusok munkája hat legfőképpen. Ezt több tényező együttesen, egymással kölcsönhatásba lépve alakítja, így a pedagógusok személyisége mellett igen meghatározó például, hogy milyen képzésben vettek részt (Kárpáti 2008). A tanárképző intézmények magyar szakán mind a mai napig megtalálható a nyelvművelés, ami gyakran mint teljes kurzus, sok esetben pedig mint újra és újra előkerülő tananyagrészt jelen. Ez még önmagában nem feltétlenül jelenti, hogy a nyelvművelés tanítása a preskriptív nyelvészeti szemlélettel párosul, hiszen éppen az ellenkező, deskriptív oldalt is támogathatja, amennyiben rávilágít a nyelvművelés hibáira, káros hatásaira. A gond az, hogy Magyarországon nagyon sok egyetemi tanszéken nem ez a helyzet. Ez komoly különbséget jelent más országok, nemzetek egyetemeihez (pl. angolszász) viszonyítva, ahol az említett tanszékek leíró, nem pedig előíró nyelvészetet tanítanak hallgatóiknak.

A sikeres kompetencia alapú oktatás-nevelés legfőbb kritériuma a kompetencia alapú tanárképzés hatékony működése, melynek elsődleges feltételei közé tartozik a kilenc elsajátítandó tanári kompetencia kidolgozása, illetve azok összehangolása a szaktárgyi, a pedagógiai-pszichológiai és a módszertani tartalmakkal, valamint a gyakorlati képzéssel. A 2005-ös *Felsőoktatási törvény* értelmében a pedagógusképző intézményeknek alapvető feladata annak pontos megfogalmazása, hogy milyen szakmai kompetenciákat kell elsajátítaniuk a tanárjelölteknek a képzés végére. Ezt az alap- és mesterképzési szakok képzési és kimeneti követelményeiről

szóló 15/2006. IV. 3. OM-rendelet 4. számú melléklete tartalmazza, ám a melléklet nem határozza meg a kilenc kompetencia tartalmát. Mindezek következtében a felsőoktatási intézmény fogja tartalommal megtölteni a különböző elsajátítandó tanári kompetenciákat, és ez a magyartanárok esetében – mivel a szaktárgyi ismereteknek összhangban kell állniuk a pedagógiai-pszichológiai tartalmakkal – jelentős mértékben függ a szaktárgyi képzést folytató tanszék beállítottságától.

A gettóérv

A gettó-érv lényege, hogy azért van szükség arra, hogy az iskola megtanítsa a gyerekeknek a standard nyelvváltozatot, mert ellenkező esetben éppen a gyerek érvényesülését akadályozná meg, vagyis hagyná, hogy saját nyelvváltozatának gettójába zárva éljen. Éppen ezért fontos a standard nyelvváltozat terjesztése az oktatáson keresztül, hiszen így tehető demokratikussá a nyelvhasználat, valamint ezáltal biztosítható a társadalmi mobilitás lehetősége az olyanok számára is, akik elsődleges szocializációjuk során a standard nyelvváltozattól eltérő nyelvváltozatot sajátítottak el (Sándor 2001a).

Ennek az érveknek a fő problémája, hogy hamis alapfeltevésekből indul ki. Egyrészt nem tesz különbséget jog és kötelesség, a standard nyelvváltozat megtanulásának lehetősége és kötelessége között (Sándor 2001a). Ez ismét a hozzáadó és a felcserélő (messzemenőbben a deskriptív és preskriptív) szemléletmód ellentéteire vezet vissza, ugyanis ha a pedagógiai kommunikáció és az iskola szemléletmódja ilyen szempontból hozzáadó (tehát lehetőséget biztosít a standard megtanulására), akkor lehetőséget teremt a társadalmi esélyegyenlőség megteremtésére, viszont ellenkező esetben, a felcserélő szemlélet által (ha megköveteli a standard használatát) eleve hátránnyal indítja azokat, akik alapnyelvként nem a standard változatot sajátították el, így nem is használhatják azt az iskolában. Tehát míg az előbbi szemlélet az esélyegyenlőséget biztosítja, addig az utóbbi, a felcserélő szemlélet éppen az ellenkezőjét teszi, azaz diszkriminál, ráadásul pontosan az ellenkezőjét állítva, a társadalmi egyenlőség megteremtésének szándékára hivatkozva.

A másik probléma a gettó-érv előfeltevésével, hogy nem veszi figyelembe azt sem, hogy a standard nyelv használta a nem standardétól eltérő társas és társadalmi szerepekhez kötődik, más identitások felvállalásával jár együtt (Sándor 2001a). Caplan (1976) elemzése alapján ismert, hogy a család az egyik legfontosabb támogatási struktúra életünk folyamán, és a legfontosabb funkciói közül az egyik éppen az identitás, mivel az egyén énképének, önértékelésének, identitásának stabilitása a családi környezetben jön létre (Jámbori 2010).

Hasonlóan a beilleszkedési zavarok egy részéért felelős eltérő családi szocializációhoz, az iskolai problémák mögött az iskolai és otthoni kultúra között fennálló illeszkedési zavar húzódik meg (Földes 2005). Ebben az esetben a konfliktus abból adódik, hogy a diáknak választani kell, hogy szimbolikusan megtagadja elsődleges

közösségét és identitását, mentesülve így a negatív hatásoktól, kudarcoktól, vagy fordítva tesz, és felvállalja identitását, ezzel együtt azonban részben lemond az iskolai és a későbbi társadalmi sikerességről.

Végül nem elhanyagolható az sem, hogy a gettó-érv azt sugallja, hogy a nyelvi diszkrimináció egy létező jelenség, de nem lehet ellene mit tenni, így nem tenni kell ellene, hanem föl kell rá készíteni az embereket, azaz nem a nyelvi alapú diszkrimináció megszüntetésére törekszik, hanem egyfajta felületi kezelést javasol, így pedig a „gettósodás” nem szűnik meg, hanem épp ellenkezőleg: folyamatosan újratermelődik.

Összegzés

Abban az esetben, ha a standard nyelvváltozatot a diák saját, identitását kifejező nyelvváltozatának rovására tanítják, szubsztraktív, azaz felcserélő módon valósul meg az oktatás és nevelés. Ennek ellentettje, amikor a standard nyelvváltozatot az anyanyelvváltozat mellé, azaz additív, kontrasztív módon tanítják. Míg az előbbi a nyelvi bizonytalanság fokozódásával jár együtt, valamint alaptalanul, tudománytalan tévképzetek által megbélyegez és diszkriminál, addig az utóbbi nemcsak a nyelvi bizonytalanságot, hanem a nyelvi alapon történő diszkriminációt is fokozottan csökkenti.

Tévedés ne essék, a nyelvi alapon történő diszkriminációt – *a nyelvről való gondolkodás sajátosságai miatt* – aligha lehet teljes egészében felszámolni. Azonban mérsékelni, csökkenteni már-már természetesnek tűnő meglétét igenis lehet és egyértelműen kell is. Ennek pedagógiai feltétele a felcserélő és előíró helyett a hozzáadó, kontrasztív elvet követő szemlélet alkalmazása először is a tanárképzésben, ami az ilyen szemléletű tanárképzésből kikerülő pedagógusok révén a későbbiekben az iskolai oktatás és nevelés meghatározójává válik. Mindehhez pedig elengedhetetlen a szociolingvisztika és a pedagógia összehangolása, a kutatások, kutatási eredmények kölcsönös megismerése, minek nyomán hatékonyabbá válhat a *nyelvi ismeretterjesztés és tanácsadás, illetve a különböző nyelvhasználati segédeszközök alkalmazása, elősegítve ezzel a nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyájának ledöntését.*

Hivatkozások

- Caplan, Arthur 1976. Ethics, evolution and the milk of human kindness. Hastings Cont. Rep. 6: 20–25.
- Csapó Benő 1992. *Kognitív pedagógia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Földes Petra 2005. Változások a család és az iskola viszonyában. Szempontok az iskola szocializációs szerepének újragondolásához. Új Pedagógiai Szemle, 55. 4. sz. 39–44.

- Jámbori Szilvia 2010. Család és iskola – a viselkedés környezeti meghatározói. In: Zsolnai Anikó és Kasik László szerk.: *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 117–133.
- Kárpáti Andrea 2008. Tanárképzés, továbbképzés. In: Fazekas Károly, Köllő János és Varga Júlia szerk.: *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 193–216.
- Kontra Miklós 2001. A nyelv mint a diszkrimináció eszköze. In: Sándor Klára szerk.: *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYF, Szeged, 153–216.
- Kontra Miklós 2005. Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni? [http://web.unideb.hu/~tkis/kontra_lingvicizmus.htm – 2015. augusztus 22.]
- Lanstyák István 2011: A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. [http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvi_ideol_alt_kerd.pdf – 2015. május 1.]
- Mackie, Diane M. és Smith, Eliot R. 2004. *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nádasdy Ádám 2010: Búcsú a nyelvhelyességtől. [http://seas3.elte.hu/delg/publications/modern_talking – 2015. január 6.]
- Nahalka István 2003. Az oktatás társadalmi meghatározottságának értelmezési keretei. In: Falus Iván szerk.: *Didaktika: Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 38–56.
- Sándor Klára–Pléh Csaba–Juliet Langman (1998): Egy magyarországi „ügynök-vizsgálat” tanulságai. *Valóság* 1998/8, 27–40.
- Sándor Klára 2001a. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. [<http://web.unideb.hu/~tkis/bastya.htm> – 2015. február 23.]
- Sándor Klára 2001b. Nyelvművelés és ideológia. In: Uő. szerk.: *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYF, Szeged. 153–216.
- Szabó Tamás Péter 2012. „*Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos*”. *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Duna-szerdahely: Gramma.

ÁGENCIA ÉS A VÁLTOZATOSSÁG KEZELÉSE MAGYARORSZÁGI ISKOLÁK NYELVI TÁJKÉPÉBEN

SZABÓ TAMÁS PÉTER

Bevezetés

Hol és kik beszél(het)nek és ír(hat)nak „idegen” nyelveken¹? Egy nyelvnek hány változata létezik? Van-e egyáltalán határ a nyelvek között? Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy különböző – kutatói, illetve a vizsgált közösségből származó – interpretációk szerint milyen üzenetet hordoznak az iskolaépület falain található feliratok, képek, illetve a térszervezés maga a nyelvtanítással, illetve a nyelvhasználattal kapcsolatban.

Dolgozatom első részében a vizsgálat kulcsfogalmait értelmezem. A módszertani áttekintést követően a gyűjtött képi és szöveges anyagokat együtt elemzem.

Nyelvi tájkép, ideológiák és ágencia

Vizsgálatom alapja az a feltételezés, hogy a nyelvi ideológiák és az oktatás tárgyi környezete között összefüggés van. Máshogy megfogalmazva, az iskolában mint fizikai térben hozzáférhető szövegek, hangok, képek, tárgyak és ezek egymáshoz való viszonya „nyelvi ideológiákat alkotnak meg, alkotnak újra és alakítanak át”² (Brown 2012: 282). E feltételezésből adódóan dolgozatom az iskolai nyelvi tájképet (ang. *schoolscape*; Brown 2012) tekinti tárgyának. Az iskolai nyelvi tájkép az általános értelemben vett nyelvi tájkép (ang. *linguistic landscape*; Shohamy 2012; Barttha–Laihonen–Szabó 2013) egyik speciális típusának tekinthető. Az iskolai nyelvi tájképet ennek megfelelően oktatási terek vizuális és téri szerveződéseként határozom meg, amelyben kiemelkedően fontos szerep jut a feliratoknak, a képeknek, valamint a bútorok és egyéb tárgyak elhelyezkedésének (Szabó 2015).

A nyelvi tájkép és annak elemei, a(z) ideiglenesen) kialakított jel- és tárgy-

¹ A dolgozat megírását az Európai Unió 7. Keretprogramján belül megvalósuló Marie Curie Intra-European Fellowship program tette lehetővé (ref. 626376). Köszönöm Petteri Laihonennek a kézirat egy korábbi változatához fűzött javaslatait.

² Saját fordításom. Sz. T. P.

együttesek nyelvi és kulturális értékválasztásokkal kapcsolatban orientálnak (Johnson 1980; Brown 2012) és metadiskurzusok során referenciapontként szolgálhatnak. Egy diákban vagy egy látogatóban felmerülhet például, miért lehet vagy miért tilos egy iskolában graffitizni, s a kérdésfelvetést akár vita is követheti. A nyelvi tájképről szóló diskurzus során egyes témák felvetése, előtérbe helyezése, tárgyakra, személyekre és cselekedetekre történő utalások impliciten vagy expliciten nézőpontokat jelölnek ki, értékelnek, leírásokat vagy magyarázatokat adnak, tehát az interakciók ideológiai társas megkonstruálásaként interpretálhatók (Laihonen 2008; Szabó 2012, kül. 14–15, 61–93). Az ideológiák egyik lényeges funkciója, hogy létrehozásuk, illetve dekonstruálásuk által gyakorlatok bírálhatók vagy éppen igazolhatók (vö. Potter–Edwards 2003), tehát vitás helyzetben vagy döntéshozatalkor érvek, érvrendszerek elemeiként használhatók. Éppen a nyelvi ideológiáknak a közösségi gyakorlatokat is potenciálisan befolyásoló szerepe keltette fel kutatók és tanárok figyelmét, akik a nyelvi tájkép kapcsán oktatási projektekről számoltak be (pl. Dagenais 2009; Sayer 2010).

A nyelvi tájkép és az oktatás kapcsolatával foglalkozó tanulmányok egyik célja a tudatosítás. Brown (2012) például arra a következtetésre jutott, hogy az általa vizsgált észtországi iskolákban láthatatlan maradt a helyi vőro nyelv, miközben az észt és angol szövegek dominálták a nyelvi tájképet. Ezzel kapcsolatban veti fel (2012: 296), hogy tanároknak és nyelvi revitalizációval foglalkozó aktivistáknak hatást lehetne gyakorolniuk az iskolai nyelvi tájkép formálására annak érdekében, hogy a helyi közösség és az iskola között megerősödjön, láthatóbbá váljon a kapcsolat. Shohamy (2014) iskolaigazgatók számára szervezett olyan érzékenyítő tréningeket, amelyek során reflektálhattak a saját iskolájukban meg tapasztalható nyelvi-kulturális sokszínűsége és annak vizuális lenyomatára, illetve esetenként egyes nyelvek és kultúrák láthatatlanságára. Az igazgatók gyakran arról számoltak be, hogy változtatásokat fognak javasolni annak érdekében, hogy a sokszínűség vizuálisan is fokozottabban megjelenjen, így erősítve szimbolikusan az egyes nyelvek beszélőinek pozícióját az intézményen belül. Már létezik olyan kézikönyv is (Wiese et al. 2014), amely a nyelvi tájkép sokszínűségéről szóló projekt munka előkészítésén keresztül kívánja a tanárokat is ráébreszteni a téma jelentőségére (a kézikönyv egy nagyobb szabású érzékenyítő továbbképző programhoz illeszkedik).

A figyelemfelkeltésen keresztül az említett kutatási és képzési projektek befolyásolják is a nyelvi tájképről folyó diskurzusokat azáltal, hogy témákat vetnek fel, dialógust, tevékenységeket kezdeményeznek, és ez időnként változásokhoz vezet. A kezdeményezés, a cselekvés és a hatás tényezőit az *á g e n c i a* fogalmán keresztül vizsgálom, amit – Hunter–Cooke (2007: 72) megfogalmazását figyelembe véve – a kezdeményezőkész és hatást kiváltó cselekvés képességének jelzéseként, illetve megjelenéseként definiálok (más definíciók pl.: Ahearn 2001; Aro 2009). Tehát: ha valaki kezdeményez, témát vet fel, az azt implikálja, hogy feltételezi: kezdeményezését potenciálisan valamilyen releváns reakció fogja követni.

A nyelvi tájképet tárgyaló diskurzusokkal kapcsolatban az ágencia legalább két okból fontos. Először, segít rekonstruálni oktatási gyakorlatokat, nyelvi politikákat, beleértve a nyelvi tájkép alakítását is (pl. ki mit csinál, illetve milyen mozgástérrel rendelkezik). Emellett, a kutató ágenciája révén, a nyelvi tájkép vizsgálata be is avatkozik a nyelvi tájképről szóló diskurzusok formálásába az anyaggyűjtés, illetve az eredmények publikálásának különböző fázisaiban.

Módszertani megfontolások és anyaggyűjtés

Az iskolai nyelvi tájkép tanulmányozása már jóval e terminus megszületése előtt elkezdődött, először antropológiai keretben. Johnson (1980) amerikai egyesült államokbeli osztálytermeket vizsgált. Terepmunkája során bejárta a vizsgált tereket, majd tanulmányában kvantitatív és kvalitatív szemlélettel egyaránt végzett elemzéseket – kizárólag kutatói értelmezéseket nyújtva. A későbbiekben sorra jelentek meg olyan vizsgálatok, amelyek kutatási, oktatási, illetve nyelvpolitika-tervezési céllal gyűjtöttek reflexiókat olyan személyektől, akik nem a téma tudományos kutatói. Mások reflexióinak bevonása legalább két célt szolgál: (i) a tudományos elemzést és a jelenség megértését gazdagítja olyan szempontokkal, amelyeket a kutató maga nem tudott volna megfogalmazni, illetve (ii) amennyiben a kutatás célja a beavatkozás (pl. döntés-előkészítés), akkor a tanulmányozott közösségek tagjaitól származó visszajelzések nagyobb hitelességet adnak a felmerülő érveknek. Clark (2010) projektjében egy új óvodaépület tervezése és építése során például figyelembe vették óvodások különböző tevékenységeken keresztül megfogalmazott véleményét.

Itt bemutatott vizsgálatomhoz az anyaggyűjtést négy budapesti iskolában végeztem 2013 márciusa és májusa között. Korpuszom összesen mintegy négy óra hangfelvételt és közel 900 fényképet tartalmaz (lásd 1. táblázat).

	Intézmény	Képek száma	Interjú(k) hossza
1.	Állami általános iskola	263	49' 46"
2.	Állami gimnázium és szakközépiskola	264	90' 28"
3.	Alapítványi gimnázium és szakközépiskola	108	38' 21"
4.	Alapítványi gimnázium	246	A: 23' 08" B: 31' 08"
	Összesen:	881	232' 51"

1. táblázat. A korpusz összetétele

Az iskolák kiválasztásában szempont volt az eltérő fenntartói háttér, mivel az állami és az alapítványi fenntartású iskolák esetében eltérő szervezeti kultúrát, tehát az ágencia és az ideológiaalkotás eltérő változatait valószínűsítettem. Ebből a szempontból szerettem volna egyházi intézménybe is látogatni, de ez szervezési okokból meghiúsult.

Módszertani megoldásom, amit idegenvezető technikának nevezek, rokon vonásokat mutat Garvin (2010) és Clark (2010) módszereivel, mivel – azokhoz hasonlóan – az anyaggyűjtés egy bizonyos térnek a kutatásban részt vevő személyekkel közösen végzett bejárása közben zajlott. Saját módszeremnek a nevét is adó jellegzetessége, hogy az anyaggyűjtés elején szóban szerepeket ajánlottam fel: magamat az iskolába érkező vendégként pozicionáltam (erre a szerepre fényképezőgépem is utalt), az iskolában dolgozó tanárt pedig a helyi viszonyokat jól ismerő idegenvezetőként. A tanárt arra kértem, hogy mutassa be nekem az épületet, különös tekintettel a falon látható feliratokra és képekre. A teret tehát ilyen értelemben közösen fedeztük fel, ideológiákat is közösen alkottunk, saját kutatói perspektívám és a tanár bennfentes nézőpontja párbeszédbe lépett. A párbeszédnek ezt a dinamizmusát a konverzációelemzés és a diskurzuselemzés szempontjait érvényesítve elemzem, miközben utalok a környezetről készített képi dokumentációra. Az elemzés során figyelembe kell venni saját ágenciámat, amely egyrészt a vizsgálat kezdeményezésében jelentős, részben pedig saját álláspontom megjelenítésében. A nyelvi és kulturális sokszínűség, illetve demokratikus iskolai gyakorlatok iránt elkötelezett kutatóként speciális érdeklődésemet és preferenciáimat képviseltem, időnként megkérdőjelezve a tanár által előadott ideológiákat, rendszerint „Miért?” kezdetű kérdéseket téve fel.

Angolok és államok

A következőkben két állami fenntartású iskola és egy alapítványi középiskola példáján mutatok be néhány, a korpuszra jellemző esetet. A példák válogatása során fontos szempont volt, hogy mind a(z „idegen”) nyelvek vizuális ábrázolásában, mind az ágenciaviszonyok megjelenítésében különböző pozíciók jelenjenek meg bennük.

A meglátogatott állami általános iskolában (1. táblázat, 1. sor) az igazgatónő vezetett végig az épületen. Sétánk egy pontján az angol tantermet látogattuk meg. A terem ajtaján angol nyelvű üdvözlő felirat, az Egyesült Királyság zászlaja, illetve egy „Britain” feliratú fénykép volt található London egyik legismertebb turistaattrakciójáról, a Tower Bridge-ről. A teremben nyelvtani táblázatok, az Egyesült Királyság térképe, illetve egy londoni utazással kapcsolatos, „Project... Our trip to London!” feliratú poszter volt a falon. Emellett egy a Harry Potter-sorozattal kapcsolatos poszter, illetve a regényben szereplő Roxfort boszorkányiskola négy csapatának zászlaja is ki volt helyezve.

Mivel a teremben található szöveges és vizuális referenciákat nem írja elő kötelező érvényű dokumentum, elhelyezésük azt implikálja, hogy tudatos választásról van szó. Sőt, idegen nyelvi szakterem kijelölése sem kötelező, tehát az is jelentőséget kap a térszervezésben, hogy az angol nyelv tanulására-tanítására külön termet jelöltek ki.

Az elkülönített terem az angol tanulását térben leválasztja más iskolai tevékenységekről (pl. a földrajz, a biológia, más nyelvek tanulásáról), emellett pedig a nyelvtanuláshoz rendelt földrajzi utalásai révén az angolt magát is elidegeníti attól tértől, amelyben tanulják. Az Egyesült Királyság zászlaja, az ország térképe, a londoni turistaattrakciókról közölt képek, illetve az Egyesült Királyságban játszódó Harry Potter-könyvekre és filmekre történő utalások az angol nyelvet ugyanahhoz az országhoz kötik. Ez az eltávolító stratégia rímél azokra az ideológiákra, amelyek azzal igazolják az idegennyelv-tanulás fontosságát, hogy a nyelvismeret a „külföldön” való tájékozódáshoz, boldoguláshoz kell (vö. Aro 2009). Ilyen ideológia jelenik meg például a hivatalos magyar általános iskolai kerettantervben (51/2012 [XII. 21.] EMMI rendelet, 1. melléklet), amely azzal kezdi az idegennyelv-oktatásról szóló fejezetet, hogy

A tanulóban felébred a nyelvek és a nyelvtanulás iránti érdeklődés. Felfedezi, hogy más országokban más szokások vannak, más nyelvet beszélnek az emberek, ez a felfedezés nyitottabbá teszi más kultúrák befogadása.

A diákok első nyelvén/nyelvein kívül oktatott nyelv(ek)et ez az ideológia földrajzilag is elválasztja a tanulók közvetlen környezetétől, azt hangsúlyozva, hogy a tanult nyelv(ek)et „más országokban” beszélik, illetve azok „más kultúrák” részét alkotják. Ez az érvelés különösnek hat napjainkban, amikor számos idegen nyelvvel együtt az angolt is gyakorlatilag bárhol használhatják a diákok, beleértve az online hálózatok virtuális terét is. Mindezeket figyelembe véve érdemes külön figyelmet, hogy az angolnyelv-terem mint elkülönített helyszín, illetve az annak bejáratán és falain látható indexikus utalások nem a diákok mindennapi angolnyelv-használatára vonatkoznak. (A földrajzi utalásokhoz hasonlóan a mindennapi tevékenységektől való elidegenítés diskurzusait erősítik a nyelvtani táblázatok is, amelyek a nyelvet statikus, merev, kontextusfüggetlen elem- és szabályhalmazként vizualizálják; Bartha–Laihonen–Szabó 2013; Halonen et al. 2015).

A fentiekben olvasható elemzések saját kutatói szempontjaimat tükrözik, az angoloktatás és a „britség” összekapcsolása azonban az interjúban is megjelent. Mielőtt elhagytuk volna a termet, megfogalmaztam benyomásaimat:

Tamás: [...] és akkor látom, itt inkább az an- a a a brit angolra van kihegyezve a

Éva:³ mindenképpen, igen. [...] hát nyilván nekünk ő az az alap, tehát most előbb tanuljon tanulja meg a brit angolt és majd utána esetleg az amerikai angolt.

³ Dolgozatomban a tanárokat álnéven említem.

A tanteremben található képi referenciáktól eltérően a „britség” az interjúban nem mint földrajzi kategória jelent meg, hanem mint egy nyelvváltozat címkéje. A „brit angol” fogalmát én vetettem fel, az e nyelvváltozat primátusáról szóló ideológiát pedig a tanárnő határozottan („mindenképpen”, „nyilván”) tovább építette. A felvétel az ajtónyitás és csukás miatt sajnos igen zajos, ezért nem hallani, mit mond a tanárnő a „hát nyilván” előtt, de megnyilatkozásának a második fele is jelzi, hogy szerinte a „brit angol” fogalma az oktatásban kiemelt fontosságú. Oktatási gyakorlatuk leírásakor nem személyes véleményként, hanem a közösség álláspontjaként („...nekünk...”) jelenti ki, hogy a „brit angol” az oktatás „alap”-ja, ezt tanulják a diákok „előbb”, és csak később („utána”) tanulnak „esetleg” más változatot.

Fontos megemlíteni, hogy a „brit angol” és „amerikai angol” közötti különbségtétel egy széles körben elterjedt diskurzus reprodukálása a jelen interjúban. A „brit angol” nem szükségszerűen ’az Egyesült Királyságban beszélt angol nyelvet’ jelenti, mivel abban az államban is számos nyelvváltozat létezik. A „brit angol” inkább egy márka, egy bélyeg, amely egy adott nyelvváltozat autentikusságát hivatott jelezni minden mással szemben. Ilyen értelemben az Egyesült Királyság térképe, zászlaja, illetve turisztikai látványosságai stb. mint vizuális referenciák újabb értelmet nyernek, mivel egy nemzetközi szintű márkaépítés (ang. *branding*; Hestad 2013) elemeiként is interpretálhatók.

A „brit angollal” kapcsolatban azért is releváns párhuzam a kereskedelmi márka fogalma, mert egyes nemzetközi tankönyvkiadók és magán nyelviskolák marketingstratégiájának része, hogy az Egyesült Királyságból származó tananyagaik és/vagy módszereik és/vagy oktatóik révén ők „az igazi” angolt tanítják. Az „autentikus forrásból” származó taneszköz az előbbieken tárgyalt angolteremben is jelen volt, az Oxford University Press által kiadott rajzos nyelvtani poszter formájában. Ugyanez a kiadó egy középiskolában (1. táblázat, 2. sor) rögzített interjúban is előkerült. Ott egy angoltanár vezetett végig az épületen:

Tamás: mi mondjuk a a központi nyelvváltozat? hogy itt is a BBC English, vagy inkább valamiféle

Mária: már az iskolában?

Tamás: igen, [hogyan az oktatásban].

Mária: [hát igen, a British] Englisht ö szoktuk tanítani, mivel ugye hát az Oxford University Press az maximálisan teret hódított, azt gondolom, a legtöbb iskolában, és hát ők azt azt közvetítik.

Ez a részlet akkor hangzott el, amikor Máriával együtt körülnéztünk az angolteremben, és utalást tettem a falon lógó térképekre és poszterekre, amelyek az Egyesült Királysággal, Észak-Írországgal, az Amerikai Egyesült Államokkal, Kanadával és Új-Zélanddal kapcsolatos képeket és szövegeket tartalmaztak. Kérdésemmel a

vizuális utalásokat úgy interpretáltam, hogy azok az angol egyes változataira utalnak. Kérdésem megformálásával azt implikáltam, hogy az iskolai gyakorlatában kell lennie egy „központi nyelvváltozat”-nak (lásd „Mi a...”, nem pedig pl. „Vane...”), tehát sztenderdista diskurzust (Milroy 2001) kezdeményeztem, illetve meg is neveztem egy gyakran hivatkozott változatot, az ún. perceived pronunciation-t (Agha 2007), amelyet gyakran összekapcsolnak a BBC-vel („BBC English”). Mária előfeltételezéseimhez relativizálással csatlakozott: az általam használt terminus helyett egy másikat vezetett be („British English”), illetve önkezdeményezéssel, tehát kutatói kérdés nélkül, ideológiát is alkotott a brit angol dominanciájának igazolására, amikor a nemzetközi kiadóra utalt. Ezzel – az előző példával ellentétben – nem magától értetődő, hanem az oktatás szervezésének kontextusától függő választásként mutatja be ezt a megoldást. Elidegenítési stratégiát jelez továbbá a korábbi „szoktuk tanítani” helyett konstruált „ők [ti. a kiadó emberei] azt közvetítik”, mely egy a tanári közösségnél befolyásosabb ágensre utal. A kiadó azonban nem az egyetlen ágens volt az interjúban, amely a tanári ágencia korlátozójaként lett megemlítve. Mária elmondása szerint diákjai sok amerikanizmust használnak, és időnként felmerül órán az angol változatainak témája. Ilyenkor ő, saját szavai szerint „harcol” a brit angoltért. Megkérdeztem, miért a brit angolt preferálja:

Tamás: egyébként szükségesnek tartod, hogy ezt így megvédj úgymond a a a brit angolt, hogy

Mária: nem önmagában azt, hogy a brit angolt és nem

Tamás: ühm.

Mária: nem azért, mert nekem ez ö lelki szükség[tem]

Tamás: [aha.]

Mária: vagy ilyesmi, hanem azért, mert mindenféle vizsgákon ezt kériktőlük.

Az interjú további részeiből kiderült, hogy Mária „mindenféle vizsgák” alatt első sorban az érettségi és az államilag elfogadott nyelvvizsgák követelményeit értette, így tehát a központi vizsgafeladatokat összeállító és értékelő, a bizonyítványokat kiállító személyek, illetve intézmények lettek bevonva a diskurzusba. Ezzel az utalással Mária a saját ágenciáját ismét korlátozott hatókörűként alkotta meg, szembeállítva a saját lehetséges „lelki szükségleteit” és harmadik személy(ek) elvárásait („ezt kériktőlük”).

Az ágenciával kapcsolatos a szemléltető anyagok előállításának módja is. Az általános iskolában tömeggyártott, magyarországi, illetve nemzetközi kiadók által terített képek és szövegek voltak a falon, egyedül az ajtó „Welcome” felirata tűnt helyben kinyomtatottnak. A középiskolában a nyomdai úton sokszorosított térképek

mellett a diákok által projektmunkában készített tablók is lógtak, melyek Mária elmondása szerint az idegen nyelvi tanulmányokhoz kapcsolódó kultúraismereti órákon készültek (téma: „angol nyelvű civilizáció”). A tömeggyártás önmagában is egyfajta sztenderdizálást jelent, mivel a nyelvvel, kultúrával kapcsolatos tartalmakat számos, egymással megegyező példány jeleníti meg különböző iskolákban (Johnson 1980). Ezzel szemben a helyi készítésű anyagok az iskolaközösség tagjainak ágenciájára utalnak: a tanáréra, aki kiadta a feladatot, illetve a diákokéra, akik összeállították gyűjtötték, válogatták, szerkesztették a tartalmakat, illetve kiviteleztek a munkákat. Ebben az esetben sincs szó azonban teljesen önálló, független munkáról: a tábló készítése során a diákok (esetleg a tanárral együttműködve) egyes műfaji kereteket, illetve hagyományozódó narratívákat alkotnak újra (pl. hogyan szokott kinézni egy információs tábló, mi tartozik az „angol nyelvű civilizáció” témakörébe, mit szokás/fontos elmondani egy országról stb.; vö. Szabó 2015).

Sztenderd és hibrid

Az előbbi két példában közös volt a nyelvoktatás terének elválasztása más iskolai tevékenységek terétől, illetve az oktatott nyelvnek egy vagy több külföldi országhoz kötése. Ez a megoldás a meglátogatott iskolákban visszatérő elem volt. Az általános iskolában a német nyelvet is más államokhoz rendelték a németterem bejáratán található képek: Németország, Ausztria és Svájc lobogóinak, illetve ezen országok földrajzi térképeinek kézzel készített másolatai. A középiskolában olasz- és francia-terem, illetve több nyelv oktatására szolgáló terem is volt, hasonlóan zászlókkal, térképekkel, turisztalányosságok képeivel és országismereti tablókkal. Ez a fajta elidegenítés egyébként nemzetközi viszonylatban is általánosnak mondható. Külföldi államokhoz kötik például az angolt az Aro (2009) által megkérdezett finn kisdíákok is, Halonen et al. (2015) pedig arról számol be, hogy még a Finnországban hivatalos nyelvként kitüntetett szerepű, egyes régiókban jelentős arányú lakosság által beszélt svéd nyelv is idegen nyelvként konstruálódik újra a tanítás során. (A tankönyvi földrajzi referenciák, illetve Svédországnak a tanteremben elhelyezett zászlaja és térképe mind a szomszédos államra utalnak. A finnországi, de autonóm, hivatalosan svéd egynyelvű Åland emlegetése is „idegenként” mutatja be a svéd nyelv beszélőit.)

Az állami középiskolában a tanult nyelv helyi használatára a több teremben is felbukkanó, „Our English group” feliratú tablók utaltak, amelyek a tanulók angol nyelvű bemutatkozó szövegeit tartalmazták. Ez esetben a diákok formálisan szerveződő tanulócsoporthoz tagjaiként pozicionálták magukat, a táblót tanári kezdeményezésre készítették. Az angol nyelv a padokra rajzolt angol nyelvű dalszövegek és graffiti formájában szintén megjelent, de ezt az alternatív, diákok kezdeményezte térhasználatot az iskola vezetése igazgatói intővel szankcionálta (bővebben lásd Szabó 2015). A tanórán kívüli, rekreációs célú angolfogyasztás és használat, amely a diákokat a

formális osztályközösségen túli csoportokhoz (pl. egy énekes rajongóiként) tartozóként pozicionálta, elsősorban ezen az illegális módon jelent meg vizuálisan.

A fentiekben említett jellegzetességeket más kontextusba helyezi egy alapítványi középiskola (1. táblázat, 3. sor) példája, amelynek épületében nincsenek szaktantermek (kivéve a kísérletezéshez szükséges speciális eszközökkel felszerelt természettudományos termeket), így nincsenek külön nyelvi termek sem. Az oktatáshoz kapcsolódó, projektmunka részeként készített tablók is rendkívül ritkák, sorozatgyártott tantárgyi tablók pedig szinte nincsenek (az egész épületben csak egyet találtam, a természettudományos termék mellett) – az idegenvezető tanárnő, Katalin szerint azért, mert, saját szavai szerint „érvényüket veszítették”. Szerinte, mivel a termekben van interaktív tábla vagy projektor, a szemléltetéshez nincs szükség tablókra. Az osztálytermek falát a diákok által készített változatos tematikájú képek, feliratok uralják. A tanulói ágenciának ez a hangsúlyozása összhangban áll az iskola politikájával, amit Katalin az interjú elején úgy jellemzett, hogy „Nem akarunk hagyományos iskolakülsőt”.

1. kép. Osztályzászló és iskolai rendezvény logója

Mivel nincsenek hagyományos értelemben vett nyelvoktatási tablók ebben az iskolában, egy olyan felirattal foglalkozom, amely idegen nyelvűként is értelmezhető, és az eddig leírtaktól eltérő módon vizualizál nyelvi kérdéseket. Az 1. képen kétszer is látható „Class” szó az egyik osztály saját termében található, ez az osztály neve. Az újonnan alakuló osztályok a gólyatáborban választanak nevet maguknak, tehát nem reprodukciós szempontból (a tanulók életkora alapján), és nem a vezetőségtől és nem központilag megadott séma (pl. 1. A, 1. B, 1. C...) szerint kapnak nevet. Ez a gyakorlat a diákok ágenciájának növelését eredményezi, hiszen ők javasolnak és vitatnak meg lehetséges neveket, végül pedig ők választanak egyet. Az illusztráción látható zászlóról és logóról a tanárnővel nem beszélgettünk, így saját kutatói álláspontomból értelmezem azokat.

A „Class” névnek több értelmezése is lehet, melyek az ’osztály’ és a ’nagyszerű’ jelentéseket hozzák (egyebek mellett) játékba: elég az angol *class* ’osztály’, a német *die Klasse* ’osztály’ vagy *klasse* ’nagyszerű’, a magyar *klassz* szóra, illetve egyéb nyelveken elérhető ekvivalensekre gondolni. A betűk emellett egy kifejezés rövidítéseként is értelmezhetők (Katalin elmondása szerint a rövidítés gyakori osztályelnevezés-alkotási mód), feloldás híján azonban az esetleges pluszjelentés csak az osztálytársak, illetve a beavatottak számára érthető. Az osztály elnevezése hibrid jelként is felfogható (vö. Blommaert 2013), így önmagában is példát ad arra a gyakorlatra, amikor a nyelvek közötti határok felbomlanak, amikor tehát az interpretáció során nem is mondható meg pontosan, milyen nyelven olvasható egy adott szó. Ez a nyelveket különválasztó, azokat egymástól elkülönített terekhez (államokhoz, tájakhoz, az iskolán belül pedig nyelvi szaktermekhez) rendelő gyakorlatnak az ellentéte. Abban is más ez az eset, mint az előzőek, hogy az idegen nyelvű(ként is értelmezhető) felirat apropóját nem az idegennyelv-oktatás adja: a „Class” márkánévként funkcionál a zászlón és az őszi rendezvény logójában is, az osztály választott identitásjelölését erősítve. Az osztály nevének (2. B, 7. A stb.) kihelyezése az állami iskolákban is gyakori volt: ami miatt ez az eset eltérő, az az, hogy az egyedi név és annak kihelyezése potenciálisan felidézheti a névválasztás speciális körülményeit.

Összegzés

Dolgozatomban három iskola példáján mutattam be ideológiákat a nyelvi változottsággal kapcsolatban. Kiindulópontom az iskola nyelvi tájképe, illetve annak tanárokkal közösen folytatott, dokumentált megvitatása volt. Az elemzésben saját kutatói ideológiáimat, illetve az interjúk során a tanárokkal közösen megalkotott ideológiákat mutattam be. Terepmunkám nemcsak számomra biztosított kutatási anyagot, hanem a megkérdezett tanárok közül többen is arról számoltak be, hogy számukra új szempontot vetett fel a séta. Így tett Éva is (nem kérdésre reagált, új szekvenciát kezdett):

Éva: egyébként számomra is érdekes, hogy most így, ilyen szempontból így

Tamás: ühm.

Éva: végignézem, mert

Tamás: ühm.

Éva: nyilván így sosem mentem végig, hogy

Tamás: ühm.

Éva: na most akkor tényleg mit látok és a amögött mi

Tamás: ühm.

Éva: mi mi vélhető, mi felismerhető,

Tamás: igen.

Éva: tehát ez így nagyon tanulságos nekem is.

Ez a mozzanat etikai szempontból is fontos, mivel azt jelzi, hogy a vizsgálatban részt vevő személyek számára is pozitívan értékelt együttműködésként valósult meg az adatfelvétel.

Hivatkozások

- Agha, Asif 2007. *Language and Social relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ahearn, Laura M. 2001. Language and Agency. *Annual Review of Anthropology* 30, 109–137.
- Aro, Mari 2009. *Speakers and Doers: Polyphony and Agency in Children's Beliefs about Language Learning*. University of Jyväskylä.
- Bartha Csilla–Petteri Laihonon–Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 22, 13–28.
- Blommaert, Jan 2013. Complexity, Accent, and Conviviality: Concluding Comments. *Applied Linguistics* 34, 613–622.
- Brown, Kara D. 2012. The linguistic landscape of educational spaces: Language revitalization and schools in southeastern Estonia. In: Heiko F. Marten–D. Gorter–L. van Mensel szerk. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. New York: Palgrave Macmillan, 281–298.
- Clark, Alison 2010. *Transforming Children's Spaces. Childrens' and adults' participation in designing learning environments*. London: Routledge.
- Dagenais, Diane et al. 2009. Linguistic landscape and language awareness. In: Elana Shohamy–Durk Gorter szerk. *Linguistic Landscape. Expanding the Scenery*. London: Routledge, 253–269.
- Garvin, Rebecca Todd 2010. Responses to the linguistic landscape in Memphis, Tennessee: An urban space in transition. In: Elana Shohamy–Eliezer Ben-Rafael–Monica Barni szerk. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, 252–271.
- Halonen, Mia et al. 2015. 'Listen, There'll Be a Pause After Each Question: A Swedish Lesson as a Nexus for Multi-sited Language Education Policies. In: Mia Halonen–Pasi Ihalainen–Taina Saarinen szerk. *Language Policies in Finland and Sweden*. Bristol: Multilingual Matters, 220–244.

- Hestad, Monika 2013. *Branding and Product Design. An Integrated perspective*. Farnham: Gower.
- Hunter, Judy–David Cooke 2007. *Through Autonomy to Agency: Giving Power to Language Learners*. Prospect 22, 72–88.
- Johnson, Norris Brock 1980. The Material Culture of Public School Classrooms: The Symbolic Integration of Local Schools and National Culture. *Anthropology & Education Quarterly* 11, 173–190.
- Laihonen, Petteri 2008. Language ideologies in interviews: A conversation analysis approach. *Journal of Sociolinguistics* 12, 668–693.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5, 530–555.
- Potter, Jonathan–Derek Edwards 2003. Sociolinguistics, Cognitivism, and Discursive Psychology. *International Journal of English Studies* 1, 93–109.
- Sayer, Peter 2010. Using the linguistic landscape as a pedagogical resource. *ELT Journal* 64, 143–154.
- Shohamy, Elana 2012. Linguistic landscape and multilingualism. In: Marilyn Martin-Jones–Adrian Blackledge–Angela Creese szerk. *The Routledge Handbook of Multilingualism*. London: Routledge, 538–551.
- Shohamy, Elana 2014. School principals as makers of school language policy. Előadás, University of South Australia, aug. 20. Multicultural Education Committee Lecture Series, 3.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében. Duna-szerdahely: Gramma. [<http://mek.oszk.hu/10900/10947/> – 2015. jan. 26.]
- Szabó Tamás Péter 2015. The management of diversity in schools: an analysis of Hungarian practices. *Apples: Journal of Applied Language Studies* 9, 23–51. [<http://apples.jyu.fi/article/abstract/353> – 2016. ápr. 4.]
- Wiese, Heike et al. 2014. Sprachlandschaften: Handbuch für Fortbilder/innen. In: uők szerk. *Deutsch ist vielseitig*. Potsdam: Universität Potsdam. [www.deutsch-ist-vielseitig.de – 2015. január 2.]

ÁLLAMNYELV, NYELVI SZTENDERD ÉS ANYANYELVOKTATÁS SZENTGYÖRGYI RUDOLF

Magyarországon „(a)z anyanyelvoktatásban az alapvető cél a köznyelv elsajátítása” (Kiss 1999: 377). Ugyanakkor „a nyelvjárási anyanyelvűség az iskolában mindenhol jelent több-kevesebb hátrányt azon tanulók számára, akik nincsenek a beszélt köznyelv – azonos életkorú köznyelvi egyesnyelvű társaiknak megfelelő – birtokában. Ennek az az oka, hogy a nyelvjárásban szocializált és nyelvjárási háttérű gyermekektől is köznyelvi (szó- és írásbeli) produkciókat követelnek meg” (Kiss 1999: 373; vö. Uő 2003: 15–16). Az elvárás tehát minden lényeges megmérettetés során a magyarországi sztenderd nyelvváltozatnak megfelelő nyelvi produktum. A tapasztalat azt igazolja, hogy a nyelvjárási háttérű magyarországi diákokhoz képest az ún. „határon túli”, államnyelvi (és egyben jellemzően nyelvjárási) háttérű, egyebekben magyar anyanyelvű diákok halmozottan hátrányos nyelvi helyzetben vannak.

Magam azt gondolom – még ha felfogásom kissé romantikus színezetű is –, hogy anyanyelvoktatásunk elsődleges célja, hogy diákjainkkal megszeretessük anyanyelvüket. De hogyan szeretné meg a kisdíák saját anyanyelvét, ha kezdettől fogva kijavítják, helyesbítik, hovatovább megbélyegzik édesanyjától tanult nyelvvaltozatát?

Ellenérvként felhozhatjuk: „A modern társadalmakban [...] a köznyelv ismerte a társadalomban való érvényesülésnek, a társadalmi mobilitásnak, s az e tekintetben oly fontos nyelvi versenyképességnek elemi föltétele. Ennek hiányában a polgár eleve hátrányban van” (Kiss 1999: 377). A kérdést nem érintve csupán megállapítjuk, hogy ezt a vélekedést – az adott államnyelvre vonatkozóan – a magyar nyelvközösség egyes részein a szülők (és több helyen, például Moldvában már a nagyszülők is) oly meggyőződéssel vallják, hogy a kisgyermekkel familiáris szintéren is csupán államnyelven kommunikálnak, bízva abban, hogy valamely más fórumon a gyermekek majdcsak elsajátítják származási nyelvüket.

A magyarországi viszonyokra visszatérve általánosan megfogalmazható, hogy a nyelvjárások a köznyelvnél jóval alacsonyabb presztízssértéssel bírnak. Nem mindenhol van így Európában. Figyelemre méltó az olasz, a német, de különösen a norvég nyelv dialektusainak presztízse. Magyarországon azonban a köznyelvitől eltérő bármely nyelvvaltozat ab ovo hátrányos helyzetű.

Mindezek után meg kell állapítanunk – bármily meglepő is –, hogy Nemzeti alaptantervünk (*expressis verbis*) nem írja elő közvetlenül a kötelező köznyelv-elsajátítást. Közvetve azonban kimondatlanul is alapvető követelményként jelenik meg a köznyelv (sztenderd) ismeretének és használatának a kritériuma. Egyetlen példát említve: az érettségi javítókulcs szerint csak a „középmezőnyben” pontozható (20 helyett 14–9 pont) annak a dolgozatnak a nyelvi minősége, melyben „a köznyelvi normától eltérő szóhasználat [...] nehezíti a megértést”¹, vagyis ha a tanuló a köznyelvtől eltérő szóhasználatot él (regionalizmus, szleng stb.). Ezzel együtt a Nemzeti alaptantervben (NAT) a fejlesztési feladatok között szerepel a köznyelv és a köznyelvtől eltérő nyelvváltozatok megismerése, ez utóbbiak között az archaizmusok (különösen, ha stilisztikai funkcióval párosulnak), illetve a nyelvjárások megismerése.

Egy érdekes kitétele hadd emeljek ki. A Nemzeti alaptanterv matematika tantárgyleírásában olvasható, hogy kíváncsú a köznyelvi kötőszavak és a matematikai logikában használt kifejezések jelentéstartalmának összevetése. Üdvözlendő szempont. De miért nincs a magyarországi NAT-ban a köznyelvi és a nyelvjárási (sőt akár államnyelvi) szavak, kifejezések összevetésének kíváncsága?

Rendhagyó megállapítást teszek: Magyarországon – a NAT ki nem mondott, de sugallt kíváncsalmától függetlenül – nem feltétlenül a magyar sztenderd az oktatás nyelve. Nem ritka ugyanis, hogy maga a magyartanár is regionális nyelvváltozatot beszél. Nem kizárt, hogy valamely regionális köznyelvet, amiről ő (a nyelvjárások felől nézve) azt gondolja, hogy az a köznyelv, ugyanakkor (a köznyelv felől nézve) mégiscsak regiolektus. Az sem ritka, hogy a tanár nincs is tudatában annak, hogy maga is nyelvjárásban beszél. Ezen túl – sajnálatos módon – az is előfordul, hogy a „tanári köznyelv” fogalma – diákoktól származó információk alapján – (ha kissé sematikus fogalmazva is) a tanár nyelvi babonáinak az összességében merül ki. Ha a diák ezeknek megfelel, akkor a köznyelvet beszéli, azaz, ha *hát*-tal vagy *és*-sel nem kezd mondatot, ha nyelvhasználatában kerüli a *deviszont*-ot és társait stb. Ezt a területet újabban többen is kutatják. Egy horvátországi magyar diák megnyilatkozását idézem az anyanyelvi nevelés ide vonható anomáliájáról: „Vannak olyan tanárok is, akik azt mondják, hogy nem lehet, és mégis ők is használják” (Kósa 2014: 408). Szabó Tamás Péter (2012) önálló monográfiában elemzi részletesen ezeket a kérdéseket.

Az eddig elmondottak összefoglalásául ismét egy diák véleményét kívánom tolmácsolni: „A gimnáziumban, ahol tanultam, ott is nagyon precíz magyartanárunk volt, és mindenért nagyon megszólt, szóval folyamatos fejmosásokból állt az

¹ Lásd például 2005-ben, a kétszintű érettségi bevezetésekor:
https://dari.oktatas.hu/kir/erettsegi/okev_doc/erettsegi_2005/k_magyar_ut.pdf, illetve hasonlóképpen – lényegében változatlanul – minden javítókulcsban, legutóbb 2015 őszén:
https://dari.oktatas.hu/kir/erettsegi/okev_doc/erettsegi_2015/oktober/k_magyar_15okt_ut.pdf

óra” (Kósa 2014: 409). Nos, mindez igen távol áll az anyanyelvoktatás fentebb említett (kívánatos) céljától: az anyanyelv megszerettetésétől.

A következőkben egy speciális képzési formát, illetve azon belül egy műhelyt szeretnék röviden bemutatni. Ez a Balassi Intézetben folyó határon túli magyarok egyetemi előkészítőjének a képzése. A határon túli magyarok egyetemi előkészítő képzése egy egyéves, intenzív előkészítő tanfolyam, amelynek keretében a hallgatók két egyetemi felvételi tantárgyat tanulnak. Minden tantárgyat nagy óraszámban, a magyart például heti húsz órában. E képzés eredményeképpen juthatnak be a magyar felsőoktatásba határon túli, magyar anyanyelvű, magyar nemzetiségű hallgatóink, a teljes magyar nyelvterületről: az egész Kárpát-medencéből, a moldvai nyelvjárási régió területéről, továbbá az ún. nyugati szórványból. Korábban – az ország bármely egyetemét választották is – hallgatóinkat magunk felvételiztettük. A felvételi bizottság elnöke minden évben egy ELTE-ről delegált docens (az utóbbi időben Margócsy István, majd Fráter Zoltán) volt. Ez tehát egy félig belső, félig külső felvételi vizsgát jelentett. Ez a rendszer néhány évvel ezelőtt megváltozott, és a határon túli magyar hallgatókat az Emberi Erőforrások Minisztériuma betagosította a magyar felvételi rendszerbe.

Egy-egy csoport 10–15 hallgatóból áll. Ezen csoportok összetétele azonban nem hasonlítható egy magyarországi (különösen nem egy budapesti) gimnáziumi osztályhoz, ahol a köznyelvi többségű osztályba esetleg bekerül két palóc meg egy székely fiú. E csoportokban mindenki nyelvjárási (és államnyelvi háttérű) magyar anyanyelvű hallgató. Egy ilyen csoportban az első pillanattól kezdve tudatosan hallgatóinkban, hogy a csoport valamennyi tagja nyelvjárási beszélő, akik a szélrőzsa minden irányából érkeztek (Felvidékről, Kárpátaljáról, csángó területről, Délvidékről, nyugati szórványból). Másfelől: nincs a csoportban „magasabb presztízsű” sztenderd anyanyelv-változatot beszélő nyelvhasználó.

Egy ilyen hallgatói közegben magától értetődik a nyelvjárási tudatosság. Ugyanakkor e hallgatók között jellemzően nincs olyan nyelvjárási beszélő, akinek ne lennének Illyés Gyula-i tapasztalatai, élményei (lásd: MDial. 206). A baj azonban még a magyarországi nyelvjárási beszélőkénél is súlyosabb (vö. még Szentgyörgyi 2013). Önmagában nehézséget fog jelenteni a hallgató számára az a tény, hogy ő ukrán vagy szlovák állampolgár, illetve még az is, ha kettős állampolgárságú, például szerb és magyar állampolgár. Ez okból vélhetően már eleve számos megaláztatás éri Magyarországon. Ilyen tapasztalataikról hallgatóink rendre beszámolnak. Egy tizenhét éves leány vallomását idézem: „A legrosszabb ebben az élethelyzetben, hogy az ukránok szemében bűdös magyarok, a magyarok szemében pedig bűdös ukránok vagyunk. Ez a teljes kétségbeesés státusza, mikor az ember nem tartozhat sehova, ezért döntöttem én úgy, hogy gyermekeimet nem hagyom a sehova tartozás és teljes korrupció helyén, hanem megpróbálok teljes értékű jövőt nyújtani. Ezért is választottam a politológiát, hogy ha egyszer Isten is úgy akarja, és sikerülnek tanulmányaim, akkor tehessek valamit a külföldi magyarokért.” (Ha egy 17 éves kislány

ilyen erőteljesen fogalmaz, akkor ott nagy baj van, a háttérben súlyos tapasztalatok lappanganak.) És mi várja Magyarországon?

Emelt szintű magyar érettségi, 2014. 18 éves kárpátaljai hallgató kerül sorra. Az érettségi bizottság ukrán útlevelét vizsgálja, majd behívják:

- *Ukrajinszka, ukrajinszka... – fitogtatja műveltségét a vizsgaelnök.*
- *Nem vagyok ukrán, kárpátaljai magyar vagyok.* (Mondja a nevét magyarul.)
- *Maga nem* (a vizsgaelnök ismétli a magyar nevet), *hanem* (olvassa az útleveleből a cirill betűs ukrán névformát)...”

Ismétlem: magyar nyelv és irodalom emelt szintű érettségi vizsgán vagyunk, ahol tétel a határon túli magyar kisebbség nyelve és nyelvhasználata... (Ezek szerint csak a vizsgázóknak, de nem a vizsgáztatóknak...)

Egy határon túli hallgató tájékozódni szeretne egy olyan egyetem felvételi rendjéről, mely nevében hordozza a „nemzeti” jelzőt. Az első mondat, amivel fogadják: „Mit akar itt? Ukránokra nincs szükségünk.”

Mindezek – mondhatnánk – közvetlenül nem nyelvi kérdések, de természetesen témánkhoz tartoznak, a kétnyelvűségből, a határon túli létből és a regionális nyelvhasználatból eredő problémák. Ez az az alaphelyzet, amivel hallgatóinknak is, tanáraiknak is szembe kell nézniük. Ezekhez hasonló számos „élménnyel” terhelten érkeznek hozzánk hallgatóink. És anyanyelvi tanulmányokat szeretnének folytatni. Hogyan, mire készítsük fel őket?

Ebben a sajátos szituációban sajátos módszerekre van szükség. A Balassi Intézetben létrehoztunk egy módszertani csoportot, a következőkben ennek a tapasztalatait szeretném röviden megosztani.

Kiindulásképpen tudatosítanunk kellett: nem tudjuk a magyar (magyarországi) társadalmat megváltoztatni, ehhez kevesek (és kevesen) vagyunk. Elsősorban tehát hallgatóinkra irányítjuk a figyelmünket. Mindenekelőtt tudatosítjuk bennük regionális nyelvhasználatukat. Fontos: legalább közöttünk ne hátrányként éljék meg anyanyelvváltozatukat, ehelyett legyenek büszkék a saját nyelvjárásukra. Egy hónap múlva már ugratják egymást. A felvidékiek jönnek a klasszikus *horcsicá*-val és *párki*-val, a *zsuvacská*-val és egyebekkel. Minden évben visszatérő lexéma a délvidékiek a *patiká*-ja. „Hogyhogy *patiká*-ba[n] jössz?” Néznek a többiek: mi baja van ennek? Mert szó sincsen gyógyszerhárról, a szó náluk a sportcipőt jelenti. Ezen a fokon már büszkék arra, hogy az ő nyelvváltozatuk sajátos, értékes, egyedi. Immár rá is játszanak arra, hogy saját, a többiek számára ismeretlen szókészletű rétegükkel ugratják egymást.

A valódi kihívás azonban a hallgatók felkészítése arra, hogy nyelvváltozatukkal a nyilvánosság elé fognak lépni. Sajnos nagyon sok szomorú tapasztalatunk van, nemcsak az általánosságban vett hétköznapi életben, de magyartanár kollégáink

részéről is. Nemcsak hallgatóinknak, nekünk is fáj, amikor például emelt szintű szóbeli vizsgán magyar szakos kollégáink alázzák meg hallgatóinkat buta kérdéseikkel. Fontos, hogy hallgatóink még ebben a helyzetben is megőrizték nyugalmukat, és ne essenek kétségbe. Amikor tehát félreérthető vagy egyenesen szakmaiatlan (nyelvi, nemzetiségi tekintetben megalázó) kérdéseket kapnak, akkor ők rendre előadják, amit megtanultak a kétnyelvűségről, a határon túli (államnyelvi) nyelvhasználatról, vagy ha kell, arról, hogy tetszik tudni tíz nyelvjárási régióknak van, én innen jöttem stb. Nem törődünk tehát bele a megaláztatásba, hanem felülemelkedünk ezen a szituáción, és igyekszünk a javukra fordítani. Még abban az esetben is, ha akár egy magyar szakos kollégának hallgatóink magyarázzák el azt, amit egyébként tudnia illene. (Az egyoldalúság látszatát elkerülendő szeretném hangsúlyozni, hogy számos pozitív példa, visszajelzés erősít bennünket a kérdésre érzékeny, illetve szakmailag felkészült kollégáink részéről. Nincs nagyobb öröm, ha hallgatóink ilyen kollégák előtt adhatnak számot tudásukról. Általános tapasztalat: a szakmai felkészültséggel megtámogatott empátia, vagy legalább nyelvi tolerancia nagyobb élmény hallgatóink számára, mint a szóbeli feleletre adott maximális pontszám!)

De hogyan is jutunk el idáig? Be kell vallanom: nem kevés erőfeszítés és nagyon sok munka árán. Mindenekelőtt: minderre csupán egyetlen szűk tanévünk van (szeptembertől májusig).

A hallgatók anyanyelvváltozatai pozitív attitűdjének kialakítása után mindezekelőtt az eddig átélt negatív tapasztalatokat tudatosítjuk, illetve megpróbáljuk feltárni ezek okait. Emellett a magyar nyelvtan tanítása során a komparatív, ha tetszik, az additív szemléletmódot igyekszünk közvetíteni. Számos „elrettető” példát is mutatunk magyar (és nem csak magyarországi) nyelvtankönyvekből. De természetesen a pozitív, jó példákra még több figyelmet fordítunk: kiváló szemléletű nyelvtankönyveket használunk, illetve ajánlunk hallgatóink figyelmébe, közülük kiemelten is Beregszászi Anikó könyvét (2012).

Módszertani megfontolások mentén alakítottuk ki javítástechnikánkat. Ezt természetesen nekünk is hosszú időn át tanulnunk kellett.

Elsőként a „korai fázisból” említek egy példát egyik kollégám anyagából. Azt gyakoroltuk, hogyan kell kérvényt megfogalmazni, a példa az iskolai életből került elő. Felvidéki tanítványunk munkájában természetesen bukkan fel az *alapiskola* szó. A tanár gondolkodás nélkül hullámosan húzza alá pirossal, ennek az az üzenete, hogy ilyen szót a magyarban (pontosabban a kívánt hivatali regiszterben) nem használunk. Majd felismerve a nyelvi háttérrel korrigál: pirossal húzta át a piros javítást. Ez teljesen megzavarta a hallgatót, azt hitte: duplán rossz, amit írt. Ezek után leültünk a hallgatóval, és elmagyaráztuk neki, hogy nincs semmi baj. Úgy kell tekinteni a feladatra, hogy a kérdéses helyen semmiféle javítás nincs, az *alapiskola* kifejezés úgy jó, ahogy van, a kolléga – mert erre felé így szokás mondani – az *általános iskola* kifejezést várta. Tehát nem hibaként rögzítettük, sőt, semmi többet nem tettünk, mint csupán mellétettük a magyarországi sztenderd kifejezést. Hallgatónk

ettől kezdve magabiztosan tudta használni mindkét kifejezést, és többször is maga magyarázta: otthon így mondjuk, itt úgy mondják...

A következő példa sajátos értelemben helyesírási kérdés. Ha szabad, ismét felvidéki hallgatót érintő példát említek. A feladat: egy szöveg kezdő és záró bekezdésének önálló címet kellett adni (fontos kritérium: a címet nagybetűvel kezdjük), majd a címadást indokolni. Mindkét cím, melyet a hallgató választott, és az első indoklás is határozott névelővel kezdődött. Csakhogy a felvidéki diákok nem úgy írják a nagy *A*-t mint a magyarországiak, itt a nagy *A* a kicsi írott *a* „nagyított változata”. A magyartanár ezt nem tudta, s mivel az indoklást nem feltétlenül volt kíváncsiom teljes mondatban megfogalmazni, a három nagy *A* közül csak a két cím élén állót húzta alá pirossal és javította „magyarországi nagy *A*-ra”. A hallgató pedig nem értette, hogy a három nagy *A* közül (ő természetesen mindhármat annak szánta) kettő miért hibás... (Problémát jelenthet továbbá a kis *t* és *r* szlovákiai magyar írásképe is.)

A harmadik említendő példa a suksükölés, szukszükölés, csukcsükölés számos nyelvjárási területen, így a Vajdaságban is. A vajdasági gyerekeket nemigen lehet (de miért kellene?) megtanítani arra, hogy ne suksüköljenek. Azt gondolom, nagyobb bajt okozunk azzal, ha megpróbáljuk őket nyelvileg „átnevelni”. Ennek eredménye az elbizonytalanodás, a hiperkorrekció természetellenes kényszere, végül pedig a gátlásokkal elegyített nyelvhasználati kavalkád. Az egyik ilyen dolgozatban (immár alkalmazva igen egyszerű eljárásunkat) kollégám zölddel (tehát nem pirossal!) jelölte meg a „suksükölt” alakot („Példákkal *alátámassza* a valóságtartalmat ...”), majd melléírta: „Nyelvjárási jelenség, írásban a köznyelvhez igyekezzen alkalmazkodni!” (Csak a tanári humor kedvéért jegyzem meg: *igyekezzen* vagy *igyekeztek?* Vö. „a tanár köznyelvéről” korábban mondottakkal. Folytatva a gondolatmenetet: Mit tenénk, ha a tanári iktelen ragozás mintájára a hallgató visszakérdezne: *igyekeztek?*) Nos, ha tud, akkor igyekezzen! De nem fog tudni. Miközben számára ismeretlen személyekből álló vizsgabizottság előtt emelt szintű tételének előadására koncentrál, szinte kizárt dolog, hogy még erre is figyelemmel tudjon lenni. Ez esetben is fontosabb tehát a tudatosítás: ha ezt a nyelvjárási sajátosságot a vizsgáztatók szóvá teszik, képes legyen intelligensen hivatkozni nyelvjárási hátterére.

A módszerünk tehát nagyon egyszerű: két tollunk van a javításhoz, egy zöld és egy piros. Talán túl egyszerű is. Mindazonáltal szinte csodákat lehet velük tenni az anyanyelvi nevelés terén. (Természetesen csak abban az esetben, ha szakmai felkészültség, valamint folyamatos önművelés és tanulás áll a következőtösen alkalmazott tanári eljárás mögött.)

Mi lehetne a megoldás? A nyelvi különbözőség magyarországi megítélésének nagyon mély társadalmi és történelmi gyökerei vannak, változás rövid távon aligha remélhető. Kíváncsú lenne a nyelvi sztenderd részleges „trónfosztása”: ha helyzete privilegizált maradna is, egyeduralkodói státusza – pozitív és negatív nemzetközi példák sorát említhetnénk a múltból és a jelenből – nyelvi értelemben károsnak

tűnik. Üdvözlendő törekvés lehet a regionális köznyelviség, az államnyelvi változatok, illetve egyes nyelvjárások (lásd például Lakatos Demeter költészetét) önálló írásbelisége megteremtésének kísérlete. Nem kis feladat vár továbbá a jó értelemben vett nyelvművelésben, a nyelvi ismeretterjesztésben közreműködőkre. Mindazonáltal véleményünk szerint a legnagyobb felelősség a tanárookra hárul (különösen is a magyartanárookra, akiknek elsőrangú feladata az anyanyelv szeretetére nevelés), ezen túl pedig felkészítőikre, a tanárképzés valamennyi szereplőjére.

Hivatkozások

- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiss Jenő 1999. Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárási háttérű iskolások. *Magyar Nyelvőr* 123, 373–381.
- Kiss Jenő 2003. A dialektológia és az anyanyelvoktatás. In: *MDial.* 14–16.
- Kósa Csilla Erika 2014. „Vannak olyan tanárok is, akik azt mondják, hogy nem lehet, és mégis ők is használják.” In: Havas Ferenc – Horváth Katalin – Kugler Nóra – Vladár Zsuzsa szerk.: *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 408–413.
- MDial. = Kiss Jenő szerk. 2003. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- NAT = Nemzeti alaptanterv. *Magyar Közlöny* 2012/66: 10635–10847.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kírákunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Duna-szerdahely: Gramma.
- Szentgyörgyi Rudolf 2013. Nyelvü(n)kben megalázva. Gondolatok nyelvjárásról, iskoláról, tanárképzésről. *Magyar Napló* 25, 3–5.

A SZLOVÁKIAI ÉS A MAGYARORSZÁGI ÓVODAI OKTATÁS TÖRVÉNYI KERETE ÉS A STANDARD VANČO ILDIKÓ

0. Bevezetés

Írásom egy most készülő monográfia része, melynek célja a szlovákiai és a magyarországi oktatási dokumentumok elemzése abból a szempontból, hogy maguk az oktatást szabályozó előírások, jogszabályok milyen mértékben fogalmazzák meg a standard elsődlegességének eszményét, s hogy milyen mértékben tűzik ki célul a standard elsajátítását az oktatás megvalósítása során. Jelen tanulmány az óvodai oktatás jogszabályait elemzi az azokban megjelenő nyelvszemlélet szempontjából.

A dolgozat első részében ismertetem azt az általános jogi háttérret, mely az oktatást Szlovákiában, illetve Magyarországon meghatározza, majd elemzem a dokumentumok nyelvszemléletét, kitérve arra is, hogy a standard nyelvváltozat mellett más nyelvváltozat megjelenhet-e a magyarországi többségi és kisebbségi, valamint a szlovákiai kisebbségi oktatást szabályozó dokumentumokban. Ez után elemzem az óvodai oktatást meghatározó dokumentumok nyelvszemléletét.

1. A szlovákiai és a magyarországi közoktatási törvények a nyelv szempontjából

1.1 Szlovákiában 2008-ban a közoktatást érintő oktatási reformot vezettek be, melyet az az évben elfogadott iskolai törvény szabályoz (245/2008 Z.z. Zákon z 22. mája 2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov) (http://www.uips.sk/sub/uips.sk/images/PKvs/z245_2008.pdf). A törvény kimondja, hogy az oktatás célja

- a) az adott szintek szerinti végzettség megszerzése, valamint
- b) készségek megszerzése, melyek a következők: az írott és beszélt nyelvi kommunikációs készségek, az információs-kommunikációs technológiákban való jártasság, az államnyelven, anyanyelven és idegen nyelven való kommunikációs készségek, matematikai, természettudományi s az életen át tartó tanulás, valamint a szociális és állampolgári, ezen kívül vállalkozói és kulturális kompetencia.

A jogszabály tartalmazza azt is, hogy a gyermekeknek vagy tanulóknak joguk van az államnyelven és az anyanyelven való oktatásra a törvény által meghatározott mértékben¹.

A törvény szövege szabályozza az oktatás nyelvét, mely a közoktatási intézményekben az államnyelv (12. § 2. bekezdés), amennyiben ezt a törvény egyéb vonatkozó részei más módon nem szabályozzák. A nemzetiségi és etnikai csoportokhoz tartozó gyermekek és tanulók számára az államnyelv elsajátítására biztosított jogon kívül joguk van az anyanyelvükön történő oktatásra is (12. § 3. bekezdés). Amennyiben az oktatás és a nevelés nem államnyelven történik, a szlovák nyelv és irodalom oktatása akkor is kötelező. Ily módon a nemzetiségi iskolákban a törvény rendelkezik az államnyelv (12. § 3. bekezdés) kötelező tantárgyi mivoltáról is: a szlovák nyelv és irodalom tantárgy annak elsajátításához a szükséges mértékben része az oktatásnak². Az elsajátítás szintjéről és a szükséges mérték mibenlétéről a törvény nem rendelkezik.

A törvény pozitívuma, hogy a nem halló gyermekek számára biztosítja a jelnyelven való oktatáshoz való jogot³.

A törvény a nyelvek alapján az oktatásban három fő típust különböztet meg: államnyelvi oktatást, kisebbségi nyelvű oktatást és az idegen nyelven folyó oktatást (bilingvális oktatás, ahol az államnyelv mellett az oktatás valamilyen idegen nyelven is folyik). Ugyanakkor a jogszabály szövege nem tartalmaz olyan kitételeket, mely szerint az államnyelv a szlovák nyelv, erről utalásszerűen rendelkezik, a szlovák nyelv és irodalom órát kötelezővé téve a nemzetiségi iskolákban (l. feljebb). A nemzetiségi oktatásban a jogszabály két intézménytípust határoz meg, a nemzetiség nyelvén és a nemzetiség nyelvét oktató közoktatási intézményeket. A nemzetiség nyelvén oktató intézményekben az oktatás minden tárgyra vonatkozóan az adott nemzetiség nyelvén történik. A nemzetiségi nyelvet is oktató intézményekben bizonyos tárgyakat a nemzetiség nyelvén is lehet oktatni. A jogszabályban javasolt tárgyak a képzőművészeti nevelés, a zenei nevelés és a testnevelés. A többi tantárgy oktatása az ilyen típusú intézményben az államnyelven folyik.

¹ 144. § d) pontja: *Dieťa alebo žiak má právo na d) vzdelanie v štátnom jazyku a materinskom jazyku v rozsahu ustanovenom týmto zákonom. A gyermekeknek vagy tanulóknak joguk van az államnyelven és az anyanyelven való oktatásra a törvény által meghatározott mértékben). (A tanulmányban található szlovák törvényrészleteket saját fordításomban közlöm.)*

² (3) *Súčasťou výchovy a vzdelávania v základných školách a stredných školách s iným vyučovacím jazykom, ako je štátny jazyk, je aj povinný vyučovací predmet slovenský jazyk a literatúra v rozsahu vyučovania potrebného na jeho osvojenie. (A nem államnyelven oktató általános és középiskolákban az oktatás és nevelés kötelező része a szlovák nyelv és irodalom tantárgy olyan mértékben, amely szükséges annak elsajátításához.)*

³ (4) *Nepočujúcim deťom a žiakom sa zaručuje aj právo na výchovu a vzdelávanie v posunkovej reči nepočujúcich. (A nem halló gyermekek számára az oktatáshoz és neveléshez való jog jelnyelven is biztosítva van.)*

A törvény meghatározza a földrajzi nevek használatának módját a nemzetiségek nyelvén kiadott tankönyvekben és munkafüzetekben. Azokat a földrajzi neveket, melyeknek a nemzetiségi nyelvben meghonosodott formájuk van, kétnyelvűen kell megadni, először a nemzetiség nyelvén, majd zárójelben vagy törtvonal után államnyelven. A térképek kötelezően államnyelvűek. A tankönyvek végén a földrajzi neveket szótárszerűen kell közölni a nemzetiség nyelvén és az államnyelven.

Az iskolaügyi törvény kimondja, hogy az általános és középiskolákban a nevelés és oktatás az ún. nevelési-oktatási programok alapján történik. Az oktatási program⁴ olyan kötelező dokumentum, mely meghatározza az oktatás általános céljait, a megszerzendő kulcskompetenciák körét. Az oktatás tartalmi keretét az állami nevelési és oktatási programok⁵ (*štátny vzdelávací program*) és a helyi oktatási programok (*školský vzdelávací program*) határozzák meg. Az állami nevelési és oktatási programokat a Szlovák Köztársaság Iskolaügyi, Tudomány, Kutatás és Sportminisztériuma⁶ (a továbbiakban: oktatásügyi minisztérium) teszi közzé⁷.

A jogszabály az elsajátítandó nyelvváltozatokról nem, csupán az oktatás nyelvéről rendelkezik.

Az óvoda mint oktatási intézmény része a szlovákiai oktatási rendszernek, de az óvodai nevelés nem kötelező. Az óvodai nevelés tartalmát a központilag kidolgozott és keretként kötelezően alkalmazott állami nevelési és oktatási programok határozzák meg. Az adott intézményre és konkrét időkeretekre lebontott tananyagot a helyi oktatási programok tartalmazzák.

1.2 A magyarországi köznevelést a köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény szabályozza. A hatályos jogszabály bevezetőjében a törvény szövege hivatkozik a magyar oktatásügy nemes hagyományaira, és törvénybe foglalja a nemzetiségek anyanyelvi oktatáshoz való jogát. A törvény bevezetőjében ezt olvashatjuk:

„A nemzet felemelkedésének zálogaként a magyar oktatásügy nemes

⁴ A törvény a továbbiakban a „vzdelávací program”- oktatási program kifejezést használja.

⁵ A szlovákiai magyar nyelvű oktatási terminológia kialakítása több évtizedre visszatekintő folyamat. A már használatos fogalmak egy része erős szlovák nyelvi hatást mutat, ugyanakkor a magyar pedagógusok részéről megvan az igény a magyarországi terminológiához való alkalmazkodásra is. A magyarországi szakkifejezések átvétele azonban az oktatási rendszer eltérő volta miatt nem minden esetben lehetséges. Tanulmányomban Szabó Mihály Gizella (Katedra 2013a, 2013b, 2013c) által javasolt szakkifejezéseket használom. Mivel ezek a kifejezések sok esetben még nem váltak széles körben elterjedtté, s bízva abban, hogy a tanulmány eljut a szlovákiai magyar pedagógusokhoz, a könnyebb és pontos azonosítás végett egyes kifejezések mellett zárójelben megadom szlovák megfelelőjüket is.

⁶ A minisztérium pontos szlovák megnevezése: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

⁷ Az oktatási programokat az Állami Pedagógiai Intézet munkatársai dolgozzák ki, a szélesebb körű szakma kizárásával.

hagyományait a jelen kor elvárásaival és a jövő lehetőségeivel ötvözve, a felnövekvő nemzedékek hazafias nevelése és minőségi oktatása érdekében az Alaptörvényben foglalt művelődéshez való jog, a nemzetiségek anyanyelvi oktatáshoz való jogának megvalósítása, a köznevelés résztvevői kötelességeinek és jogainak meghatározása, továbbá korszerű tudást biztosító köznevelési rendszer irányítása és működtetése céljából az Országgyűlés a következő törvényt alkotja.” (2011. évi CX. törvény a nemzeti köznevelésről 1. o.)

A fenti idézetet olvasva az olvasóban felmerül a kérdés, vajon a magyar anyanyelvű gyermekek minek számítanak? Nemzetiségnek számítanak-e, s így számukra is megadatik az anyanyelven való művelődés joga? Ugyanis a törvény bevezetése szerint csak a nemzetiségi tanulók számára biztosított az anyanyelven való tanulás joga: jogszabály a többségi tanulók számára a hazafias nevelést, minőségi oktatást és a művelődési jogot garantálja, a kisebbségieknek viszont az anyanyelvhez is van joguk.

A törvény rendelkezik az oktatás nyelvéről, de nem az államnyelv terminust használja, hanem a nyelvet nevezi meg (a magyart). A jogszabály szerint tehát az oktatás nyelve magyar, az eltéréseket az oktatás nyelvében ehhez képest határozza meg, ami a nemzetiségi oktatási intézményekben⁸ részben vagy egészben a nemzetiségek nyelve, a kéttannyelvű intézményekben részben a célnyelv⁹.

A jogszabály nem részletezi a nemzetiségek óvodai nevelését és iskolai oktatását, azt az oktatásért felelős minisztérium külön rendeletekben szabályozza (21. § [11] bek.). A törvényben foglaltak alapján a kerettantervek nemzetiségi nevelést-oktatást érintő kérdéseiben, továbbá a nemzetiség óvodai nevelésének irányelve és a nemzetiség iskolai oktatásának irányelve kiadásához be kell szerezni az országos nemzetiségi önkormányzat egyetértését. A törvény szövege az oktatás nyelvével a fent idézettekén kívül nem foglalkozik.

Az óvodai nevelés Magyarországon a jogszabály szerint 2015-től a gyermek három éves korától kötelező.

⁸ A nemzetiségek fennmaradásának szempontjából pozitívan értékelhető a törvény azon rendelkezése, mely szerint „a nemzetiség nyelvén folyó nevelés és oktatás iránti igényt a települési önkormányzat, az állami intézményfenntartó központ évente köteles felmérni az érintett első óvodai nevelési évre, első iskolai évfolyamra beiratkozni szándékozók körében az érdekelt települési nemzetiségi önkormányzat és az országos nemzetiségi önkormányzat bevonásával.”

⁹ 2011. évi CX. Törvény a nemzeti köznevelésről 3. § (5) A nevelés-oktatás nyelve magyar, nemzetiségi óvodában és iskolában részben vagy egészben a nemzetiségek nyelve, a két tanítási nyelvű iskolában – külön jogszabály szerint – részben a célnyelv.

2. Az állami óvodai oktatási programok elemzése a nyelv szempontjából

A szlovákiai oktatás-nevelés tartalmát az Állami oktatási program, a magyarországi oktatást a Nemzeti alaptanterv szabályozza. A bennük meghatározott kulcskompetenciák azonosak mind a két oktatási rendszerben, mivel a vonatkozó uniós ajánlások figyelembe vételével készültek. A Nat-ban az egyes kulcskompetenciák meghatározásakor a kiinduló és elérendő célként kitűzött szükséges képességek, készségek, ismeretek és attitűdök köre részletesen és pontosan meghatározott. Ezek a fogalmak megtalálhatóak a szlovákiai programokban is, de pontos meghatározásuk nélkül, így értelmezésük, használatuk eltérhet az egyes oktatási szintek között, de akár az adott oktatási szinteken belül az egyes tantárgyak között is.

A szlovákiai oktatási programok az adott oktatási szakaszokra (óvoda, általános iskola alsó tagozat, felső tagozat, középiskola különböző típusai) külön készültek el, s az egyes tantárgyak követelményrendszere ezt veszi figyelembe. A szlovákiai tantárgyi követelményrendszereknek a magyarországi kerettantervek felelnek meg.¹⁰

Szlovák rendszer	Magyar rendszer
Oktatási törvény	Oktatási törvény
Állami általános oktatási program/ szintekre bontva egy-egy műveltségi terület tantárgyközi elemek teljesítményi követelményrendszere	Óvodai nevelés országos alapprogramja Nemzeti alaptanterv Kerettantervek
1. Állami tantárgyi oktatási program standard tananyagtartalom standard elsajátítandó készségek	
2. Kerettanterv	
Intézményi oktatási program	Iskolai pedagógia program
Tanmenet	Helyi tanterv

1. táblázat

A két szabályozást összevetve alapvető különbség, hogy míg a szlovákiai állami oktatási programnak része az óvodai nevelés programja is, a Nat csak az iskolákra vonatkozó oktatási program. A Nat részletesen szabályozva egyetlen dokumentum-

¹⁰ Nem tartalmaz tananyagot, a művelődési területeket, s az ahhoz tartozó tantárgyakat és óraszámokat határozza meg.

ban tartalmazza az összes műveltségi terület értelmezését az oktatás 12 évfolyamra.

2.1. Az óvodai állami oktatási program (Štátny vzdelávací program ISCED 0 – predprimárne vzdelávanie) Szlovákiában

Az óvodai állami oktatási programnak nincs külön a nemzetiségi óvodák számára vagy a magyar nyelvre kidolgozott része. Maga a program tartalmazza a bevezetést, meghatározza a nevelés és oktatás céljait, az oktatás szintjét, a képzési szintet elvégzett gyermek kompetenciaprofilját, a művelődési területeket. Részletesen kifejti a korosztály által elsajátítandó műveltségterületeket és elsajátítandó készségeket, tisztázva azt is, hogy az elsajátítandó művelségterület és készség alatt a program összeállítói mit értenek. A programban a következő művelségterületek szerepelnek: Én vagyok (Ja som), Emberek (Ľudia), Természet (Príroda), Kultúra (Kultúra). Minden művelségterület tartalmazza a perceptuális-motorikus, kognitív és szociális-emocionális területeknek megfelelő részletesen kidolgozott művelségterületeket és készségeket. A dokumentum további részei az óvodai élet tevékenységi formáit, az óvodapedagógus feladatait, az óvodai nevelés biztonsági és egészségvédelmi elvei.

A dokumentum nem rendelkezik a nemzetiségi oktatásról, csupán bizonyos pontjaiban utal rá. A művelődési célok között megfogalmazódik, hogy az óvodai nevelésnek segítenie kell a szülők, az állam kulturális, nemzeti hagyományai, az államnyelv, az anyanyelv, és a saját kultúra iránti tisztelet megerősítésében. Ezen kívül a dokumentumban a szerzők megfogalmazzák, hogy az óvodai nevelés segíti felkészíteni a gyermekeket a szabad társadalomban való életre, a kölcsönös megértés, a tolerancia, a nemek közötti egyenlőség, a nemzetek, nemzetiségi és etnikai csoportok és egyházak közötti megértés szellemében. Kimondja azt is, hogy az óvópedagógusnak a nevelés és oktatás során figyelemmel kell lennie a gyermekek eltérő szocio-kulturális és szocioökonómiai hátterére, és a gyermekekhez való viszonyulásában tapintatosnak és megértőnek kell lennie, függetlenül a gyermekek faji, vallási vagy nemzetiségi hovatartozásától.

A curriculum típusú oktatási program meghatározza a fejlesztendő kompetenciákat is, melynek az adott korosztály által elérendő szintjét a standard készségek rész tartalmazza.

A program külön pont alatt tárgyalja az oktatás nyelvét (Vyučovací jazyk) (ŠVP ISCED 0 2008: 26). A szöveg kiemelve, az első mondatban leszögezi, hogy az óvodákban az oktatás nyelve a Szlovák Köztársaság államnyelve. Ugyanakkor kimondja, hogy a nemzetiségek és etnikai csoportok azon jogán kívül, hogy az államnyelvet elsajátítsák, joguk van a nevelésre és oktatásra saját nyelvükön is, vagyis nem alapjogként, hanem többletjogként jelenik meg az anyanyelvi képzés. A nemzetiségekhez és etnikai kisebbségekhez tartozó gyermekek számára ez a nem-

zetiségek nyelvén működő óvodákban valósul meg. A nemzetiségi nyelven működő óvodákban a nevelési tevékenység része az államnyelven – szlovák nyelven¹¹ (a szövegben kiemelve) – való kommunikáció is. A közös európai nyelvi referencia keret által meghatározott nyelvtudásszintre a programban nincs utalás.

Az oktatási program külön a kommunikációra vonatkozó részt nem tartalmaz, a normatív nyelvváltozat elsődlegességének hangsúlyozása ennek ellenére már az óvodai oktatási programban is kimutatható. Az „Én vagyok” műveltségterületen belül a szociális-emocionális részterület elérendő készségei az értő hallgatás, a passzív és aktív szókincs fejlesztése, a beszédhangok hallás után megkülönböztetése, a beszédhangok és hangkapcsolatok helyes ejtése, szinonimák, antonimák és homonimák használata, valamint az anyanyelv standard formájának alkalmazása. Ez az elvárás a többségi és kisebbségi nyelvű óvodákra egyaránt vonatkozik. A nemzetiségi gyermekek számára az Emberek műveltségterületen belül elsajátítandó készségként jelenik meg az államnyelv bizonyos szintű elsajátítása is, a következő készségekkel: értő hallgatás, kérdésekre, utasításokra nem verbálisan reagálni, szóban reagálni egyszerű kérdésekre, egyszerű mondat szerkezetek segítségével kommunikálni. A közös európai nyelvi referencia keret által meghatározott nyelvtudás szintre ebben a műveltségterületet meghatározó részben sincs utalás¹².

A nyelvváltozatok közül az államnyelv standard változatának használata hangsúlyozott, a többségi vagy a kisebbségi gyermekek anyanyelvjárása említés szintjén sem létezik a program számára. A nyelvváltozatokat kirekesztő nyelvszemlélet leg súlyosabb problémája, hogy hat éves korig a standard nyelvváltozat készség szintű használata azon gyermekek számára, akiknek az nem a vernakulárisa, az elérhetetlen célok közé tartozik¹³. Ez a követelmény nemcsak a nemzetiségi gyermekeket, hanem a többségi gyermekeket is hátrányosan érintheti, hiszen Szlovákia több területén a családok elsődleges szocializációs nyelvváltozata nyelvjárás.

¹¹ „V materských školách alebo v triedach, v ktorých sa výchova a vzdelávanie uskutočňuje v jazyku príslušnej národnostnej menšiny, je **súčasťou výchovno-vzdelávacej činnosti aj komunikácia v štátnom – slovenskom jazyku**” (ŠVP ISCED 0 2008: 26) (kiemelés tőlem: V. I.) (Azokban az óvodákban vagy az óvodai csoportokban, ahol a nevelés és oktatás a nemzetiség nyelvén történik, **az oktatói-nevelői folyamat része az államnyelvi – szlovák nyelvű – oktatás**).

¹² Erre magyar nyelven lásd: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495871/IPOL-CULT_ET\(2013\)495871\(SUM01\)_HU.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495871/IPOL-CULT_ET(2013)495871(SUM01)_HU.pdf)

¹³ E készség elsajátításának célként való meghatározása a mindennapi gyakorlatban valószínűleg még sem okoz problémát a kisebbségi gyermekek számára, hiszen az óvopedagógusok maguk is általában valamilyen kétnyelvű regionális nyelvváltozatot használnak, így e készség kialakítása számukra tkp. kivitelezhetetlen.

2.2. A magyarországi Óvodai nevelés alapprogramja

Magyarországon az óvodai nevelés alapidokumentuma az Óvodai nevelés országos alapprogramja (363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról, mely 2013. szeptember 1-jén lépett hatályba http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200363.KOR). A dokumentum kevésbé részletesen szabályozza az óvodai oktatást, mint a szlovákiai. Az elsajátítandó műveltségterületeket nem határozza meg, az óvodai nevelés általános feladatait két részterületre bontja: 1) az érzelmi, az erkölcsi és a közösségi nevelésre és 2) az anyanyelvi, az értelmi fejlesztés és nevelés megvalósítására. Tartalmazza ezen kívül az óvodai élet megszervezésének elveit, s „A fejlődés jellemzői az óvodáskor végére” című részt, mely az elérendő készségeket sorolja fel.

A nyelvet a program anyanyelvként értelmezi és így is használja. A standard nyelvváltozat elsajátítására való törekvés implicite van megfogalmazva, kiemeli a nyelvtudás fejlesztésének fontosságát, felhívja a figyelmet a helyes mintaadásra és szabálykövetésre:

„1. Az anyanyelvi nevelés valamennyi tevékenységi forma keretében megvalósítandó feladat. Az anyanyelv fejlesztése és a kommunikáció különböző formáinak alakítása – beszélő környezettel, helyes mintaadással és szabálykövetéssel – az óvodai nevelőtevékenység egészében jelen van. Az anyanyelv ismeretére, megbecsülésére, szeretetére nevelés közben a gyermek természetes beszéd- és kommunikációs kedvének fenntartására, ösztönzésére, a gyermek meghallgatására, a gyermeki kérdések támogatására és a válaszok igénylésére szükséges figyelmet fordítani.”

(http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200363.KOR)

A nyelvre vonatkozó elsajátítandó kompetenciák a gyermek (vagy pedagógus) használt nyelvváltozatára nem térnek ki¹⁴, a leírt elvárások a nyelv működtetésére vonatkoznak, s megfelelnek az iskolaérett gyermek nyelvi fejlődésbeli szakaszainak.

„Az egészségesen fejlődő gyermek:

– érthetően, folyamatosan kommunikál, beszél; gondolatait, érzelmeit mások számára érthető formában, életkorának megfelelő tempóban és hangsúllyal tudja kifejezni, minden szófajt használ, különböző mondat szerkezeteket, mondatfajtákat alkot, tisztán ejti a magán- és mássalhangzókat azzal, hogy a fogváltással is összefüggő nagy egyéni eltérések lehetségesek, végig tudja hallgatni és megérti mások beszédét.”

(http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200363.KOR)

¹⁴ A sztenderd használatát valószínűleg magától értetődőnek tartva.

A program – részletezés nélkül – kitér a nemzetiségi és migráns gyermekek óvodai nevelésére is. Megfogalmazása szerint biztosítani kell az önazonosság megőrzését, ápolását, erősítését, átörökítését, nyelvi nevelését és a multikulturális nevelésen alapuló integráció lehetőségét, s külön említi, hogy mindezt a migráns gyermekek számára is biztosítani kell.

A dokumentum leszögezi, hogy a nemzetiségi óvodai pedagógiai program elkészítésekor az Alapprogram mellett figyelembe kell venni a Nemzetiség óvodai nevelésének irányelvét is.

2.2.1. A nemzetiség óvodai nevelésének irányelve

A nemzetiségi óvodai és iskolai nevelés törvényi szabályozása a nemzetiségek számára kedvező módon teszi lehetővé a nemzetiségi óvoda vagy iskola megszervezését. Kimondja, hogy „Amennyiben legalább nyolc, azonos nemzetiséghez tartozó szülő azt kezdeményezi, a nemzetiségi óvodai nevelést, nemzetiségi iskolai nevelés-oktatást a kérelem beérkezését követő naptári évben kezdődő nevelési évtől, tanévtől felmenő rendszerben meg kell szervezni, feltéve, hogy legalább nyolc gyermek, tanuló valóban be is iratkozik az óvodába, iskolába.” (17/2013. (III. 1.) EMMI rendelet a nemzetiség óvodai nevelésének irányelve és a nemzetiség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról (http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A13000-17.EMM)).

A rendelet a nemzetiségi óvodai nevelés három szervezési formáját teszi lehetővé: 1) a nemzetiségi nyelvű, 2) a nemzetiségi nevelést folytató kétnyelvű, és 3) a magyar nyelvű roma kulturális nevelést folytató óvodai nevelést. A nemzetiségi nyelvű óvoda az óvodai élet egészét a nemzetiség nyelvén szervezi meg (4. § [4] bek.). A magyar nyelv elsajátításának mikéntjét és szintjét a rendelkezés nem határozza meg, csupán leszögezi, hogy az óvoda lehetőséget teremt a magyar nyelv és kultúra megismerésére. A nemzetiségi nevelést folytató kétnyelvű óvodák esetében (valószínűleg abból a tapasztalati tényből kiindulva, hogy a magyarországi nemzetiségek a nyelvcsere fázisában vannak) a „két nyelv használatának arányát a pedagógiai programban kell meghatározni úgy, hogy annak az óvodai nevelési év első hónapjában az érintett gyermekek nyelvismerete vonatkozásában végzett felmérés adataira kell épülnie” (4. § [5] bek.). A rendelet nem tartalmazza, hogy melyik nyelv ismeretét kell felmérni, s az elérendő nyelvi szintet sem határozza meg sem a magyar, sem a kisebbségi nyelv tekintetében. A magyar nyelvű roma kulturális nevelést folytató óvodákban az óvoda pedagógiai programjának tartalmaznia kell a roma kultúra, művészetek és hagyományok értékeit. A gyermekek vernakulárisáról, az elsajátítandó nyelvváltozatról, illetve a kettő viszonyáról a rendeletben nincs információ¹⁵.

¹⁵ A magyarországi nemzetiségek a nyelvcsere állapotában vannak. A magyarországi románok-

3. Összefoglalva

Mind a szlovákiai, mind a magyarországi közoktatási törvény rendelkezik az oktatás nyelvéről a többségi és a kisebbségi tanulók számára. A szlovákiai iskolaügyi törvényben a többségi tanulók oktatási nyelvével kapcsolatban az anyanyelv szó nem szerepel, a többségi iskolákba járó tanulóknak az államnyelvet kell elsajátítaniuk, függetlenül az anyanyelvüktől. Az anyanyelv csak a kisebbségi tanulók oktatásával kapcsolatban jelenik meg a dokumentumban.

A magyarországi köznevelési törvényben foglaltak alapján a többségi iskolát látogatóknak az anyanyelv szó szintén csak a nemzetiségi oktatás viszonylatában jelenik meg. A magyarországi törvény nem az államnyelv terminust alkalmazza, a magyar diák magyar nyelvből és irodalomból érettségizik a vizsgán, míg a nemzetiiségi diák ezen kívül anyanyelvéből is¹⁶. A többség és kisebbség nyelveinek ilyen módú megközelítése Magyarországon majdnem teljesen megegyezik a romániai helyzettel, amelyről Kontra és Szilágyi (2002: 5) így ír: „a román diák nem anyanyelvű és irodalomból vizsgázik, hanem román nyelvből és irodalomból. A törvény szövege nem is utal sehol sem arra, hogy a románoknak is van anyanyelvük. A szöveg azt sugallja, hogy Romániában minden tanuló – a tannyelvtől függetlenül – ugyanazokat a vizsgákat teszi le: román nyelvből és irodalomból, matematikából stb. vizsgázik mindenki, ezen túlmenően azonban a nemzeti kisebbségi tanulók vizsgáznak még anyanyelv és irodalomból is. Valójában azonban minden diák anya-

ról Borbély már 2002-ben megállapítja (Borbély 2002: 6), hogy „a közösség napjainkban a román–magyar nyelvcsere él át”. A MaBiLing kutatásban hat magyarországi nemzetiségi közösségben végzett (szerb, roma, szlovák, román, német, beás) összehasonlító kutatás eredményei (Borbély 2014) alapján a vizsgált közösségekben a szerb és a roma nemzetiség esetében fenntartható kétnyelvűségi helyzet, a szlovák, román, beás és német kisebbség esetében a nyelvcsere mutató folyamatok voltak kimutathatóak. A nyelvtudást mértékét tekintve „a vizsgált hat magyarországi (ős)honos nemzetiség adatközlői jobban beszélik a többségi nyelvet, mint saját nyelvüket” (Borbély 2014: 110).

Korb Angéla (2003: 61–62) például így ír a német nemzetiségi oktatásban szerzett élményeiről:

„A Hetvehelyi Általános Iskola tanulója voltam (1988–96), amikor másodikosként egy az identitástudatomban megrendítő sokk ért: különórákra kellett járnom a némettanárhoz, ugyanis azt mondta, hogy nem tudok németül, csak össze-vissza beszélek butaságokat. Hát persze, ha valamit nem tudtam kifejezni ékes irodalmi nyelven, mondtam tájszólásban, ahogy eszembe jutott. Ezzel az volt a gond, hogy a nyelvjárás nyelvtani szisztematikája és kiejtése gyökeresen eltérő az irodalmi „Hochsprache”-tól – nem is lehet másképpen, s én Großmutter helyett ’Kroßmottör’-t mondtam, ami valamilyen szinten helyes, a német idegennyelvként való oktatásában viszont teljesen helytelen!”

¹⁶ A szlovákiai törvény nem rendelkezik az érettségi vizsga tantárgyairól. Ugyanakkor mindkét ország esetében így egyértelmű, hogy a nem magyar, ill. szlovák anyanyelvű tanulók is amennyiben magyar, ill. szlovák, nem nemzetiségi tanítási nyelvű iskolát látogatnak, nem anyanyelvükből, hanem magyar, ill. szlovák nyelvből érettségiznek.

nyelv- és irodalomvizsgát tesz, tehát a románok román nyelvből és irodalomból, a magyarok magyar nyelvből és irodalomból vizsgáznak...”

A kisebbségek nyelvi jogai így módon úgy tűnhet, hogy többlet jogként jelennek meg a nem kisebbségek jogaihoz képest, mivel mindkét ország oktatási törvénye elsődlegesnek, alapjognak az államnyelven való oktatást tartja, nem az anyanyelven való oktatást. Pedig nem többlet jogról, hanem az anyanyelven való művelődés jogáról van szó, ami minden gyermek alapvető joga (l. pl. A Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlások).

A szlovákiai jogszabályt e szempontból elemezve elmondható, hogy ha a szlovákiai törvény betartaná a harmadik paragrafus (c) és (d) bekezdésében megfogalmazott alapelveket – c) a neveléshez és az oktatáshoz való egyenlő jog az egyén nevelési-oktatási szükségletei szerint, d) a diszkrimináció és a szegregáció minden formájának tiltása¹⁷ –, valószínűleg nem jelenne meg a törvényben a kisebbségek által használt földrajzi nevek nyelvének szabályozása, hiszen a többségi földrajzi elnevezések nyelvét sem volt szükséges szabályozni. S ehhez hasonlóan a kisebbségek nyelvét csupán tantárgyként oktató iskolák számára sem javasolnák a törvény megalkotói a verbálisan legkevesébé telített tantárgyakat (képzőművészeti nevelés, testnevelés, zenei nevelés), mint a kisebbség nyelvén oktandó tárgyakat¹⁸. Hiszen nem javasolnak ilyet a többségi tanulók két tanítási nyelvű, nem nemzetiségi intézményei számára sem.

A szlovákiai és a magyarországi törvény is szabályozza a nyelvválasztást az oktatási intézmények számára, a nyelvváltozatok használatára nem tér ki, a szlovák és a magyar nyelv egységes egészként jelenik meg. Ez azt is jelenti, hogy a törvényhozókban az eltérő nyelvváltozat használatából adódó esetleges diszkrimináció, illetve a lingvicismus jelenléte fel sem merül.

Az óvodai nevelési programokról megállapítható, hogy a curriculum típusú szlovákiai óvodai program részletesebben kidolgozott, mint a magyarországi. Külön a nemzetiségek számára érvényes állami óvodai program azonban Szlovákiában nincs. A nyelv meghatározása esetében a magyarországihoz képest a szlovákiai óvodai program eltérő terminológiát használ. Míg a magyarországi dokumentumban az anyanyelv vagy a magyar nyelv kifejezést találhatjuk, a szlovákiai program az államnyelv és az anyanyelv fogalmát különbözteti meg. Az államnyelv fogalmának használata a nemzetiségekkel kapcsolatos megállapításokban szerepel, azok

¹⁷ c) rovníprávnosti prístupu k výchove a vzdelávaniu so zohľadnením výchovno-vzdelávacích potrieb jednotlivca (egyenlőség a neveléshez és az oktatáshoz való hozzájutásban, tekintetbe véve az egyén oktatási-nevelési szükségleteit).

d) zákaz všetkých foriem diskriminácie a obzvlášť segregácie (a diszkrimináció minden formájának, különösen a szegregációnak a tiltása).

¹⁸ Szarkasztikusan megfogalmazva, hadd rajzolgassanak, futkározzanak, énekeljenek a kisebbségek anyanyelvükön, abból nagy baj nem lehet.

számára kitűzött megtanulandó cél annak valamely fokú elsajátítása. Az oktatási program az államnyelv fontosságát többször hangsúlyozza, de leszögezi, hogy mód van a nemzetiségi nyelvű óvodai nevelésre is. Az anyanyelv kifejezés általánosan jelenik meg, a vele kifejezett tartalmak érthetőek többségi és nemzetiségi óvodákban tanuló gyermekek anyanyelvére egyaránt.

A standard nyelv presztízsének kialakítása tehát indirekt módon már az óvodákban megkezdődik, amennyiben az elsajátítandó készségek a standard nyelvváltozat korosztálynak megfelelő szintű elsajátítását tűzik ki célul. Így az a tény, hogy a gyermekek vernakulárisa eltérhet a standard nyelvváltozattól csak implicit módon, a standardra (mivel azt kell elsajátítani), illetve politikai fogalomként az államnyelvre való utalással jelenik meg. A kompetencia alapú, hangsúlyozottan a demokratikus állam értékeit közvetítő, és a gyermekek sokoldalú fejlődését szem előtt tartó program egyik fő hiányossága így az, hogy a gyermekek vernakuláris nyelvváltozatának semmilyen figyelmet nem szentel, a pedagógusra bízva a nyelvváltozatok megjelenésének kezelését. A kulturális sokszínűséget értékként megfogalmazó programon belül a nyelvváltozatok sokszínűsége nem hogy pozitívumként nem jelenik meg, a nyelvváltozatok fogalma sem merül fel, a nyelvelsajátítást leszűkíti a sztenderd – államnyelv dichotómiára.

A magyarországi program a nyelv kérdését még kevésbé fejti ki, mint a szlovákiai. A szövegben az államnyelv fogalma nem jelenik meg, az anyanyelv szó használata jellemző, akár többségi, akár nemzetiségi, akár migráns gyerekekről van szó. A standard nyelvváltozat elsőbbsége implicit módon azonban ebben a dokumentumban is megjelenik. Annak gondolata, hogy az anyanyelv egy nyelvnek több nyelvváltozata is lehet, s ez nem feltétlenül a standard nyelvváltozat, fel sem merül, ami a magyarországi nagyfokú köznyelvi egységesülés ellenére is problémát okozhat, hiszen így elvárásként a standard használata jelenik meg már az óvodákban is.

Fokozottabb problémát jelent, hogy a magyarországi nemzetiségek által használt kisebbségi nyelvek és az adott nyelvek nem magyarországi standardjai közötti távolság történelmi és társadalmi okokból nagyobb, mint a magyar nyelv változatai esetében. Mivel a magyarországi nemzetiségek az adott nemzeti nyelv standardját sok esetben a jelentős eltérés miatt kevésbé ismerik, ez pedagógiai szempontból problémákat vet fel¹⁹, amire a program semmilyen módon nem reflektál.

¹⁹ A MaBiling kutatásban a vizsgált nemzetiségek körében a legalacsonyabb szinten a nemzetiségi nyelv sztenderd változatát ismerik (Borbély 2014: 111).

Hivatkozások

- Kontra Miklós–Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós–Hattyár Helga szerk.: *Magyarok és nyelvtörvények* (A Magyarságtudomány könyvtára XXVI.), 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Borbély Anna 2002. Néhány adat a magyarországi románok nyelvi jogairól. In: Kontra Miklós–Hattyár Helga szerk.: *Magyarok és nyelvtörvények* (A Magyarságtudomány könyvtára XXVI.), 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. L'Harmattan, Budapest.
- Korb Angéla. 2003. Német nemzetiségi oktatás diákszemmel. In: *Kisebbségek együttélése 5*. Szerkeszti és kiadja: Kisebbségkutató Közalapítvány Kuratóriuma, Pécs. 61–65.
- Szabó Mihály Gizella 2013a. A közoktatással összefüggő néhány fogalom magyar megnevezéséről. *Katedra* 1: 14–15. [Dunaszerdahely]
- Szabó Mihály Gizella 2013b. A közoktatással összefüggő néhány fogalom magyar megnevezéséről (2). *Katedra* 2: 12–13. [Dunaszerdahely]
- Szabó Mihály Gizella 2013c. A közoktatással összefüggő néhány fogalom magyar megnevezéséről (3). *Katedra* 3: 20. [Dunaszerdahely]
- http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200363.KOR
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200363.KOR
- Szlovák közoktatási törvény: <https://www.minedu.sk/data/att/9287.pdf>
2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről:
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV
- Štátny vzdelávací program ISCED 0 – predprimárne vzdelávanie:
http://www.statpedu.sk/sites/default/files/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/isced_0.pdfv

NÉVMUTATÓ

II. József 17

Adamikné Jászó Anna 85, 92

Agha, Asif 237, 241

Ahearn, Laura 232, 241

Anderson, Benedict 27

Arany A. László 163, 170, 215, 218

Aro, Mari 232, 235, 238, 241

B. Lőrinczy Éva 138, 145, 160, 220

Bagi Anita 111, 112, 113, 114, 115

Baker, Colin 56, 63

Bakró-Nagy Marianne 218, 219

Balassa József 175

Balázs Géza 208

Bálint György 205, 206, 208

Bálint Sándor 106, 119, 126

Ballagi Mór 207

Balogh Lajos 140, 145, 149, 158, 201, 206

Baranyi Béla 150, 158

Bárczi Géza 138, 145, 152, 158, 159, 207

Barlow, Michael 37, 41

Barni, Monica 241

Barratt, Leslie 212, 218

Bartha Csilla 122, 126, 231, 235, 241

Bartha Katalin 213, 219

Bartha Krisztina 55, 63

Bartsch, Renate 201, 202, 206

Baugh, John 115, 127

Bauman, Richard 27

Bell, Allan 113, 114, 118, 120, 126

Benczes Réka 212, 215, 219

Bene Annamária 189, 190, 199

Benkő Loránd 41, 160, 208, 219

Benő Attila 62, 63, 64

Ben-Rafael, Eliezer 241

Beregszászi Anikó 46, 52, 202, 247, 249

Berente Anikó 110, 114

Berlin, Bent 209, 210, 211, 212, 219

Bilász Boglárka 45, 52

Blommaert, Jan 66, 74, 240, 241

Bodó Barna 63

Bodó Csanád 151, 158, 202, 206

Bokor József 138, 146

Borbély Anna 42, 55, 64, 101, 102, 107, 109, 114, 146, 260, 263

Both Csaba Attila 136

Bourdieu, Pierre 27

Brenneis, Donald L. 27

Briggs, Charles 27

Brown, Kara D. 231, 232, 241

Busch, Brigitta 46, 52, 66, 74

Büky László 170

Caplan, Arthur 228, 229

Carl, Jenny 66, 74

Clark, Alison 233, 234, 241

Cooke, David 232, 242

Cook-Gumperz, Jenny 46, 53

Croft, William 34, 37, 41

Czuczor Gergely 207

Csapó Benő 226, 229

Csapodi István 209, 219

Csehy Zoltán 53

Csernicskó István 53, 202

Csűry Bálint 160, 163, 170, 213, 219

Dagenais, Diane 232, 241

Dávidházi Péter 17

De Bie-Kerékjártó Ágnes 212, 219

De Fina, Anna 66, 68, 74

- Deme László 149, 159
Domonkosi Ágnes 77, 83
Duchene, Alexandre 27
É. Kiss Katalin 159
Eckert, Penelope 27
Edwards, Derek 232, 242
Ehrenpries, Mordecai 22
Erdély Lenke 86, 88, 89, 90, 91, 92
Errington, Joseph J. 27
Escher, Maurits Cornelis 15
- Fairclough, Norman 47, 53
Fazakas Emese 64
Fazakas Noémi 63, 64
Fazekas Károly 230
Fichte, Johann Gottlieb 19
Fodor Katalin 143, 146
Fogarasi János 207
Fogas Katalin 178
Forbes, Isabel 212, 215, 219
Forgács Tamás 170
Fox Tree, Jean E. 77, 84
Földes Petra 228, 229
Franceschini, Rita 66, 74
Fraser, Bruce 77, 84
- Gal, Susan 27, 45, 53, 186
Gálffy Mózes 136
Gárdonyi József 209, 210, 213, 217, 219
Garvin, Rebecca Todd 234, 241
Gazzola, Michele 23
Gecső Tamás 219
Geeraerts, Dirk 37, 41
Giles, Howard 118, 127
Givón, Talmy 37, 41
Goffman, Erving 123, 126
Gorter, Durk 241
Gönczi Ferenc 146
Göncz Lajos 202
Grétsy László 190, 199
- Griffin, Em 122, 126
Gumperz, John J. 46, 53
Gy. Bazsika Enikő 138, 142, 145, 146
Gyurgyík László 171
Gyuricza László 145
- Halgas Ildikó 178, 186
Halonen, Mia 235, 238, 241
Hámori Ágnes 122, 126
Hattyár Helga 42, 64, 146
Hegedűs Attila 138, 146, 159, 201, 202, 206
Heller, Monica 27
Heltainé Nagy Erzsébet 151, 159, 201, 203, 206
Hendl, Jan 67, 75
Herder, Johann Gottfried 19
Hestad, Monika 236, 242
Hires-László Kornélia 63
Hoffman István 159, 206
Horváth Endre 205, 206
Horváth István 63, 64
Hoss Alexandra 84
Hunter, Judy 232, 242
Húsvéth Veronika 178
Husvéth Veronika 186
- Iglai Edit 33, 42, 170
Ihalainen, Pasi 241
Imre Samu 13, 24, 138, 139, 140, 143, 146, 159, 175
Inoue, Miyako 27
Irvine, Judith 27
Ittész Nóra 204, 206
- Jámberi Szilvia 228, 230
Jardine, Aziza 66, 74
Jastrow, Joseph 14
Johnson, Mark 39, 41
Johnson, Norris Brock 232, 233, 238, 242

- Juhász Dezső 33, 35, 41, 105, 106,
136, 139, 140, 146, 159, 161, 165,
166, 170, 171, 175, 206
- Kálmán Béla 175
- Kálmán László 85, 92
- Kálnási Árpád 152, 159
- Karmacs Zoltán 63
- Kárpáti Júlia 227, 230
- Kasik László 230
- Katona Hajnal Tünde 55, 63
- Kay, Paul 219
- Kázmér Miklós 218, 219
- Keller, Rudi 34, 41
- Kemény Gábor 199, 206, 207
- Kemmer, Suzanne 37, 41
- Kenedy Géza 209, 210, 219
- Kenyeres Éva 207
- Keszler Borbála 159
- Kicsi Sándor András 212, 213, 219
- Kiefer Ferenc 41, 199
- Kiss Éva 205, 206
- Kiss Gábor 208, 212, 215, 217, 219
- Kiss Jenő 32, 35, 41, 55, 64, 137, 138,
140, 146, 155, 159, 163, 170, 186,
201, 207, 243, 249, 170
- Kolláth Anna 138, 146, 202
- Koncsol László 186
- Kontra Miklós 263
- Kontra Miklós 30, 33, 35, 41, 46, 53,
55, 64, 84, 91, 92, 97, 101, 102, 106,
107, 109, 110, 114, 119, 127, 146,
151, 160, 187, 199, 202, 207, 212,
218, 224, 226, 230, 109
- Korb Angéla 260, 263
- Kósa Csilla Erika 78, 84, 244, 245, 249
- Kozmács István 170
- Köllő János 230
- Kövecses Zoltán 39, 41
- Kristiansen, Gitte 37, 41
- Kroskirty, Paul 27
- Krumm, Hans-Jürgen 46, 53
- Labov, William 101, 107, 109, 113,
115, 127, 140, 146
- Laihonen, Petteri 47, 53, 231, 232,
235, 241, 242
- Lakoff, George 39, 41
- Langacker, Ronald W. 37, 41
- Langman, Juliet 101, 230
- Lanstyák István 32, 41, 45, 46, 53, 79,
80, 83, 84, 150, 166, 174, 186, 189,
190, 199, 202, 206, 207, 225, 230
- Le Poire, Beth A. 118, 127
- Luhmann, Niklas 29, 41
- Lukács Csilla 55, 64
- Macaulay, Donald K. S. 27
- Mackie, Diane 224, 230
- Márku Anita 63
- Marten, F. 241
- Márton Gyula 136
- Mátray Ferenc 213, 219
- Mensel, L. van 241
- Menyhárt József 171, 174, 176, 183,
186, 187, 190, 191, 199
- Mező András 152, 159
- Milroy, James 30, 41, 46, 53, 202, 207,
223, 237, 242
- Milroy, Lesley 30, 41
- Misad Katalin 53
- Molnár Cecília 85, 92
- Molnár Csikós László 86, 88, 89, 90,
91, 92
- Molnár Mária 112, 113, 114, 115
- Molnár Zoltán 207
- Mózes Szabolcs 213, 219
- Murádin László 136
- Nádasdy Ádám 180, 189, 199, 224,
230
- Nahalka István 224, 227, 230

- Nekvapil, Jiří 65, 66, 75
 Németh Miklós 84, 112, 113, 114, 115,
 117, 127, 146, 117, 160, 187, 199
 Nyirkos István 201, 207

 Országh László 159, 207

 P. Eőry Vilma 208
 P. Lakatos Ilona 33, 42, 138, 146, 159,
 161, 170, 201, 202, 203, 207
 Pallay, Jozef 75
 Papp Ferenc 160
 Pavlenko, Aneta 65, 66, 67, 75
 Peirce, Charles Sanders 20
 Péntek János 159, 171, 202, 206
 Perisman, Yves 37, 41
 Plánder Ferenc 137, 139, 146
 Pléh Csaba 101, 230
 Posgay Ildikó 83
 Potter, Jonathan 232, 242
 Prax Levente 84
 Presinszky Károly 55, 64, 164, 171,
 174, 176, 183, 187, 190, 191, 199
 Preston, Dennis R. 109, 115
 Pusztai Ferenc 159, 204, 207, 219

 Rabec István 67, 75
 Rákosi Jenő 22, 25
 Rampton, Ben 66, 74
 Rédei Károly 218, 219
 Révay Valéria 152, 159
 Robinson, Peter W. 127
 Rózsa Andrea 179, 187

 Saarinen, Taina 241
 Saly Noémi 151, 207
 Sándor Anna 55, 64, 164, 166, 167,
 168, 169, 170, 171, 172, 174, 176,
 183, 187, 190, 199, 202, 209
 Sándor Iván 213, 219

 Sándor Klára 101, 107, 223, 225, 226,
 228, 230
 Sárosi Zsófia 152, 160
 Satinská, Lucia 75
 Sayer, Peter 232, 242
 Scherzer, Joel 115
 Schieffelin, Bambi 27
 Schiffrin, Deborah 77, 84
 Schilling, Natalie 122, 127
 Schirm Anita 78, 81, 84
 Schrock, Josef C. 77, 84
 Sebeok, Thomas 20
 Selényi Pál 209, 210, 219
 Shepard, Carolyn A. 118, 127
 Sherzer, J. 127
 Shohamy, Elana 231, 232, 241, 242
 Silverstein, Michael 27, 202
 Simon Szabolcs 199
 Simonyi Zsigmond 85, 208
 Sinkovics Balázs 84, 110, 114, 127,
 146, 160, 187, 199
 Sipőcz Katalin 53
 Siptár Péter 41, 189, 199
 Smith, Eliot R. 224, 230
 Soltész Katalin 208
 Soltész Miklós 205, 207
 Soós Ágnes 187
 Stankovska, Petra 75
 Stevenson, Patrick 66, 74

 Szabadi Gábor 205, 207
 Szabó Géza 207
 Szabó József 138, 147
 Szabó Tamás Péter 46, 53, 77, 84, 122,
 126, 127, 224, 226, 230, 231, 232,
 235, 238, 241, 242, 244
 Szabó Mihály Gizella 202, 207, 263
 Szarvas Gábor 208
 Szentgyörgyi Rudolf 245, 249
 Szentmihályi Imre 147

- Szépe György 90, 92
Szeverényi Sándor 53
Szilágyi N. Sándor 29, 64, 260, 263
Szoták Szilvia 42
Szöllősy Éva 84
- T. Károlyi Margit 33, 42, 138, 146, 170
T. Somogyi Magda 208
Tancer, Jozef 66, 75
Tannen, Deborah 122
Tjoutuku, Angelika 66, 74
Tolcsvai Nagy Gábor 30, 32, 42, 201, 202, 203, 206, 207, 211, 219
Tótfalusi István 215, 220
Tóth-Czifra Erzsébet 212, 215, 219
Török Tamás 199
Trudgill, Peter 46, 53, 90, 93
- Urla, Jacqueline 27
Uusküla, Mari 212, 213, 215, 220
- Vančo Ildikó 42, 64, 146, 170
Váradi Tamás 53, 109, 114
Varga Fruzsina 42
- Varga Fruzsina Sára 173, 177
Varga Júlia 230
Vargha Fruzsina 151, 158, 160, 191
Végh József 138, 139, 140, 147
Vékás Domokos 173, 177, 191
Verhagen, Arie 37, 42
Vicsek Lilla 78, 84
Villó Ildikó 202, 207
Vörös Ottó 199
Vörösmarty János 17
Vörösmarty Mihály 17
Vukov Raffai Éva 87, 93
- Wardhaugh, Ronald 211
Werlen, Iwar 66, 75
Wiese, Heike 232, 242
Wittgenstein, Ludwig 14
Woolard, Kathryn 27
Wtorkowska, Maria 75
- Zahn, Johann 16, 20
Zimányi Árpád 170
- Zsolnai Anikó 230

TÁRGYMUTATÓ

- á utáni o-zás 140, 143, 145, 179, 181, 185
- adatbázis 201, 203, 206
- adatközlő(k) 35, 46, 47, 49, 50, 52, 57, 78, 79, 82, 83, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 112, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 125, 132, 133, 134, 139, 140, 141, 143, 150, 155, 156, 179, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 199, 201, 204, 214, 215, 216
- attitűdje 122, 186
- nyelvhasználata 117, 125, 183
- nyelvi életrajza 98
- pozíciója a társalgásban 123
- profilja 122
- ágencia 232
- államnyelv 20, 24, 26, 61, 62, 63, 85, 131, 243, 244, 245, 247, 249, 252
- anyanyelv 229, 243, 252, 254, 260
- anyanyelvhasználat 164
 - színterei 86
- anyanyelvi nevelés 85
- anyanyelvjárásváltozat 203
- anyanyelvoktatás 243, 245
 - hozzáadó 46
 - kisebbségi 46
 - nyelvszemlélete 46
 - szlovákiai 45
- anyanyelvvaltozat 36, 52, 203, 223, 229, 246, 247
- archaizmus 139, 163, 164, 166, 168, 244
 - alaktani 168
- attitűd 30, 45, 47, 56, 58, 59, 61, 63, 64, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 86, 97, 102, 106, 113, 117, 125, 138, 247
- nyelvi és nyelvjárási 55
- nyelvválasztási 163
- oktatási 92
- változtatválasztási 163
- attitűdvizsgálat 138, 173
- autopoietikus
 - közösség ~ jellege 29
- beszédkorpusz 119
- beszédtervezés
 - ~i funkció 77
- Bihalbocs 135, 158, 173, 177, 179, 181, 183, 189, 191, 193, 194
- Budapesti Szociolingvisztikai Interjú 109
- csukcsükölés 248
- damnificizmus 81, 83
- defektivizmus 81, 83
- diakrón vizsgálat 131, 133, 169
- digitális kérdőív 56
- diskurzuselemzés 77, 234
 - kritikai 47
- diskurzusjelölő 77
- diszkrimináció
 - nyelvi alapú 46, 79, 223
- doktizmus 81, 83
- e kérdő partikula 82
- egyesnyelvű 243
- egynyelvű 50
- egynyelvűség 22, 25
- ELAN 119, 124
- elegantizmus 81, 83
- etnolingvisztikai vitalitás 56
- felekezeti nyelv 16
- félstandard beszélő 35

- fókuszcsoporthoz beszélgetés 80
 fókuszcsoporthoz interjú 78, 79
 fókuszcsoporthoz vizsgálat 77
 fonológiai erózió 34, 39
 földrajzi nevek 253
 fraktál rekurzió 25
 funkcionális
 ~ keret 37
 ~ nyelvelmélet 37
 ~ pragmatikai szemlélet 81
 szóosztály 77, 81
 Google Form 56
 grammatikailizáció 39
 hálózat 9, 36
 hangszínekölcsönzés 166
 háromnyelvűség 25
 használat és rendszer egység 37
 hibrid jel 240
 hiperkorrekció 226, 248
 hivatalos nyelv 16, 24, 25, 26, 48, 205, 238
 szimbolikus uralkodása 24
 idegenvezető technika 234
 identitás 26, 34, 56, 125, 223, 227, 228
 csoport 31, 40
 egyéni 40
 nemzeti 16, 23, 31
 nyelvi 125
 identitásjelölő 223, 240
 identitásjelző 18
 ideológia 29, 31
 Ikea-udvariasság 34
 ikon 20, 22
 ikonizáció 20
 az ~ áldozata 24
 ikonszerű gondolkodás 16
 index 20, 22
 innátus beszélő 117
 interakcionista keret 121
 irányított beszélgetés 77, 100, 104, 106
 irányított interjú 214
 irodalmi nyelv 9, 29
 kategorizáció 203, 211
 kreatív népi ~ 38
 népi 35
 kétkódúság 91
 kétnyelvjárású 110, 113
 kétnyelvűség 15, 50, 59, 156, 163, 164,
 246, 247
 ~i helyzet 50
 Háromszéken 131
 Vajdaságban 86
 kétnyelvváltoztatás 163
 kettősnyelvű 119
 kettősnyelvűség 46, 101, 117, 163
 funkcionális-szituatív 46
 kisebbségi nyelv 24, 25, 45, 48, 56
 gazdasági funkció 25
 kodifikáció 30, 31, 35, 39, 40, 203
 nyelvi jelenségek ~ja 39
 kodifikálás 31, 36
 folyamat jellege 32
 kódváltás 50, 110
 koinésodás 131
 kommunikáció
 „felfelé irányuló” 121
 kommunikációs rugalmasság 46
 konstruktivista pedagógia 226
 kontaktuselem 131
 kontaktushatás 152, 156
 kontrasztív elemzés 150
 konverzációelemzés 234
 korpusz 78, 79, 80, 81, 83, 141, 142,
 144, 145, 150, 206, 233, 234
 beszéd~ 119
 korrekcionizmus 81, 83
 köznyelv 29, 32, 86, 88, 98, 100, 117,
 118, 119, 122, 131, 132, 137, 138,
 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145,

- 149, 150, 151, 155, 163, 164, 168,
173, 174, 183, 186, 243, 244, 245
elsajátítása 186, 243, 244
regionális ~ 35, 132, 133
tanári ~ 244
- köznyelvi hatás 131, 132, 158, 161,
169, 176
- köznyelviség
regionális 249
- kreatív népi kategorizáció 38
- Labov-féle változó 22
- labovi modell 121, 125
- lenizáció 34
- lingvicizmus 46, 224
- magánhangzórendszer
egyszerűsödése 166
- mandala 18
- megnyilatkozás 80, 186
- mentális reprezentáció 37
- mentalizmus 81, 83
- metafora 39, 216
- metanyelv 205
- metanyelvi diskurzus 45, 49
- metanyelvi használat 101
- nákolás 81, 88, 89, 101
- necesszizmus 80, 83
- nemek nyelvi dialektusa 122
- nemstandard beszélő 35
- nem-területi változatok 16
- Nemzeti alaptanterv 255
- nemzetiségi oktatás 256, 259
- neologizmus 138, 142, 154, 166, 168
- nevelési-oktatási programok 253, 255
- nyelvcsere 156, 164
- nyelvek
angol 16, 26, 232, 235, 238
amerikai 25
- arab 226
- baszk 26
- bolgár 18
- cseh 212, 218
- egyházi ósláv 18
- észt 232
francia 19
quebequois 25
- görög 18
- héber 226
- ír 25
- izlandi 226
- jelnyelv 252
- katalán 24
- lapp (számi) 26
- latin 17
- magyar
felvidéki 37
szlovákiai ~ köznyelv 173, 186
vajdasági 85, 88
- maja 26
- marathi 18
- német 13, 21, 23, 26
Bäuerisch 21
Handwerkerisch 21
- norvég 25
- olasz 16
- oszmán török 18
- perzsa 18
- provenszál ~ 26
- román 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62,
63, 131
- spanyol 24, 26
- sváb 100
- svéd 238
- szanszkrit 18
- szlovák 79, 163, 166, 173, 186, 252
- szlovén 26
- tamil 18
- telugu 18
- vöru 232

nyelvfunckció

emocionális 23

információs 23

nyelvhelyesség 81, 224

nyelvi babona 78, 81, 82, 244

nyelvi diszkrimináció 79, 223

nyelvi fluencia 31

nyelvi ideológiák 14, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 40, 45, 78, 80, 85, 151, 225, 231, 232, 233, 235

damnificizmus 81, 83

defektivizmus 81, 83

doktizmus 81, 83

elegantizmus 81, 83

korrekcionizmus 81, 83

mentalizmus 81, 83

necesszizmus 80, 83

perfekcionizmus 81, 83

pluralista 149

standardista 149, 202

standardizmus 80, 83, 149, 202

nyelvi konstruálás 37

nyelvi kreativitás 40

nyelvi norma 14, 89, 90, 244

nyelvi portré 47

nyelvi regiszter 13

nyelvi tájkép 231

nyelvi tervezés 30, 186, 233

nyelvi újítás 32, 38, 166, 169

lexikai 38

szemantikai kiterjesztés 39

nyelvi változás 30, 32, 34

nyelvi változók 30, 33, 118, 149, 151, 201, 203

nyelvi variabilitás 30, 32, 149, 154, 156, 163, 202, 204

nyelvideológiák

standardizmus 225

nyelvjárás 174

nyelvjáráshatár 132

nyelvjárási jelenség 178, 183

csallóközi 177

domináns ~ 181

nyelvjárási régió 175

közép-dunántúli–kisalföldi 175

nyelvjárások 173, 174

dél-göcseji 140

hetési 140

Kolon (Sk) nyelvjárása 163

koloni 213

magyar

csallóközi–szigetközi 173

Mihályi (Hu) nyelvjárása 163

nagyhindi 164

Nyitra vidéki 161

őrségi 140

palóc 164

nyelveírás 29

nyelvművelés 40, 77, 190, 224, 225, 227, 249

nyelvpolitika 233

európai 24

nyelvrezsím 20

standard rezsim 14, 15, 21, 23

nyelvtervezés 31

nyelvváltozatok 32

határon túli magyar 56

változattípus

köznyelv 32

nyelvjárás 32

nyelvvesztés 156

oktatási dokumentumok 251

osztálytermi kommunikáció 77, 79, 81

ö-zés (nyelvjárási jelenség) 99, 100, 118, 132, 133, 175, 191

független ö-zés 97, 98, 105

perfekcionizmus 81, 83

pragmatika 77

preskriptív nyelvészet 226

- presztízis 40, 46, 79, 85, 86, 133, 163, 186, 243, 245
 presztíziskülönbség 202
 presztízsnövekedés 186

 regiolektus 244
 regionális nyelvváltozat
 vajdasági 88
 regionális változat 24
 regisztráció 14, 20
 revitalizáció 232

 sajtó
 hatása 132
 Sapientia Erdélyi Magyar
 Tudományegyetem 57
 soknyelvűség 22
 spontánbeszéd-kutatás 77
 standard beszélő 35
 standard nyelvi kultúra 46
 standard nyelvváltozat 29, 46, 47, 48, 49, 52, 80, 119, 151, 202, 225, 228, 229, 258, 262
 ~on belüli/kívüli változatok 32
 állami változatai 32
 állapota 37
 elsajátítása 223, 226, 228
 eszmény és eszményi változat 30
 kodifikált norma 30
 konstruktum 29
 presztízse 46
 szlovákiai magyar 49
 standard rendszer 23
 standard rezsim
 ellentmondásai 24

 standardizáció 14, 18, 203, 206
 folyamatos ~ 30
 standardizálás
 kodifikáció 31
 szelekció 31
 standardizmus 80, 83, 149, 202
 stilisztikai funkció 244
 suksükölés 35, 81, 88, 89, 248

 szelekció 30
 szemantikai kiterjesztés 34, 39
 szemantikai univerzálék 211
 szlovakizáció 161
 szlovakizmus 164
 szociolingvisztika 33
 szókölcsönzés 163
 szlovák 166
 szukszükölés 35, 88, 101, 102, 248

 tájnyelv 103, 117, 119
 szegedi 117, 118
 tájszólás 100
 terepmunka 117
 terepmunkás 98, 99, 101, 104, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 133, 156
 tölcser technika 78
 töltelékszavak 79, 81, 82

 változásséma 134, 135
 változásvizsgálat 131, 138, 150, 164, 202
 vernakuláris 36, 49, 52

A KÖTET SZERZŐI

- Bagi Anita (Szegedi Tudományegyetem, Szeged)
Berente Anikó (Szegedi Tudományegyetem, Szeged)
Bilász Boglárka (Comenius Egyetem, Pozsony)
Both Csaba Attila (Babeş-Bolyai Egyetem, Kolozsvár)
Fazakas Noémi (Sapientia Egyetem, Marosvásárhely)
Gal, Susan (The University of Chicago, Chicago)
Gy. Bazsika Enikő (Pécsi Tudományegyetem, Pécs)
Iglai Edit (Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza)
Jánk István (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra)
Juhász Dezső (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest)
Kontra Miklós (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest)
Menyhárt József (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra)
Molnár Mária (Szegedi Tudományegyetem, Szeged)
Németh Miklós (Szegedi Tudományegyetem, Szeged)
P. Lakatos Ilona (Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza)
Presinszky Károly (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra)
Sándor Anna (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra)
Satinská, Lucia (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava/Pozsony)
Schirm Anita (Szegedi Tudományegyetem, Szeged)
Sinkovics Balázs (Szegedi Tudományegyetem, Szeged)
Szabó Tamás Péter (Jyväskylä yliopisto, Jyväskylä)
Szentgyörgy Rudolf (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest)
T. Károlyi Margit (Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza)
Tolcsvai Nagy Gábor (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest/Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra)
Vančo Ildikó (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra)
Vukov Raffai Éva (Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka)

CONTENTS

Foreword.....	9
---------------	---

PLENARY TALKS

Gal, Susan: Linguistic standardization: Models and ideologies	13
Tolcsvai Nagy, Gábor: Continuous standardization: Its recent day Hungarian history	29

ATTITUDES, IDENTITY, AND THE STANDARD

Bilász, Boglárka: The standard variety and linguistic ideologies in a bilingual setting	45
Fazakas, Noémi: Transylvanian Hungarian university students' language and language use attitudes	55
Lucia Satinská: Hungarian or Bratislavan? Identity in language biographies of multilingual families in Bratislava	65
Schirm, Anita: A study of attitudes towards discourse markers in the context of classroom communication	77
Vukov Raffai, Éva: Language attitudes in mother tongue education in Vojvodina ..	85

SZÖSZI:

SZEGED SOCIOLINGUISTIC INTERVIEW

Berente, Anikó, Miklós Kontra and Balázs Sinkovics: The interrelationship of the language use and language attitudes of an Ö-speaker, an E-speaker and an All-E-speaker from Szeged	97
Kontra, Miklós: Some methodological problems in the Szeged Sociolinguistic Interviews.....	109
Németh, Miklós, Anita Bagi, and Mária Molnár: Is there such a thing as “the language use of the participant”?.....	117

DIALECTS AND THE STANDARD

Both, Csaba Attila: Dialects and the standard: The influence of the standard in the Hungarian dialect of Háromszék?	131
Gy. Bazsika, Enikő: A study of language change of dialects influencing the standard in a dialect dominant speech community	137
Iglai, Edit: A study of the interrelationship of the changing language and changing aspects of comparison in two dialect regions along the Hungarian border	149
Juhász, Dezső: The regional dialects of the Nitra region in space and time: Lines of force and tendencies of change	161
Menyhárt, József: This is what keeps us together, this language of ours: Standard and dialect in the Csallóköz region	173
Presinszky, Károly: A study of vowel shortening in the Csallóköz region	189
P. Lakatos, Ilona and Margit T. Károlyi: Standard, standardization and norms of language and language use in the tri-border area	201
Sándor, Anna: On the diversity of our color terminology	209

STANDARD AND EDUCATION

Jánk, István: Do not we teach Hungarian? Linguistic discrimination in the school	223
Szabó, Tamás Péter: Agency and variability in the linguistic landscape of schools in Hungary	231
Szengyörgyi, Rudolf: Standard language and mother tongue education	243
Vanco, Ildikó: Preschool education and the standard in Slovakia and Hungary	251
Name index	265
Subject index	271
Authors of the volume	276
Contents	277

ANTOLÓGIA Kiadó és Nyomda Kft.
A kiadásért felel: Lezsák Sándor

Készült Lakiteleken a 2016. évben
Felelős vezető: Agócs Sándor
Megjelent 16 (A/5) ív terjedelemben
ISBN: 978 615 5428 51 7